ALİ ŞERİATİ

18 BÜTÜN ESERLERİ

İslambilim III

FECR

Fecr Yayınları 158
ALİ ŞERİATİ
Bütün Eserleri 18

İslambilim III

Eserin Orijinal Adı
İslam Şinâsî III

Tercüme
Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç

Editörler
Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç
Prof. Dr. Derya Örs

Tashih ve Redakte
Doç. Dr. Murat Demirkol

ISBN 978-605-9652-59-9

3. Baskı: Aralık 2017

Kapak ve İç Konsept: TN İletişim
Sayfa Düzeni: FCR
Baskı: Aydan Basın Yayın Ltd. Şti.
Örnek Sanayi Sitesi Alınteri Bulv. 364. Sk. No: 4
Tel: 0312. 354 46 27 Ostim/Ank.

FCR Yayın Reklam Bilgisayar
San. ve Tic. Ltd. Şti.
Hacı Bayram Bah. Boyacılar Sok. No: 14/1
Ulus - Altındağ / Ankara
Tel : 0312. 310 08 60
Faks : 0312. 311 47 89
web : www.fcr.com.tr
e-posta : fcr@fcr.com.tr

ALİ ŞERİATİ

İslam Bilim III

FECR

Ankara 2017

İÇİNDEKİLER

YİRMİ BEŞİNCİ DERS

YİRMİ ALTINCI DERS

YİRMİ YEDİNCİ DERS

EKLER

ALİ ŞERİATİ

23 Kasım 1933'te Horasan eyaletine bağlı Sebzivar'ın Mezinan köyünde dünyaya geldi. 1950'de Meşhed'deki Öğretmen Koleji'ne girdi. 1952'de Meşhed yakınlarındaki Ahmedâbâd köyünde öğretmenliğe başladı. 1955 yılında Mekteb-i Vâsıta'yı yazdı. Ebuzer-i Gıfarî'yi tercüme etti. 1956'da Meşhed Üniversitesi'ne girdi. Ulusal Direniş Hareketi'ne üye olduğundan, babası ve diğer üyelerle birlikte tutuklandı, altı ay tutuklu kaldı. 1959'da Alexis Carrel'den Dua'yı tercüme etti. Üniversiteden başarıyla mezun oldu. 1960'ta Fransa'ya gönderildi, orada sosyoloji ve dinler tarihi üzerine çalıştı. Cezayir Kurtuluş Hareketi'ne aktif olarak katıldı. Bu faaliyetlerinden dolayı Paris'te tutuklandı; bu arada birçok makale, konuşma ve çevirisi değişik dergilerde yayımlandı. Sosyoloji ve dinler tarihi alanında doktorasını tamamlayarak 1962'de İran'a dönerken sınırda tutuklandı; aylarca hapiste kaldı. Hapisten çıktıktan sonra öğretmenlik yapmaya başladı ve Meşhed Üniversitesi ve diğer merkezlerde konferanslar verdi. Hüseyniye-i İrşad 1973 Eylül'ünde kapatıldı. Savak, Şeriati'yi aramaya başladı. Kendisini bulamayınca babasını tutukladı. Babası bir yıl kadar hapsedildi. Şeriati teslim oldu ve on sekiz ay hücrede kaldı. 1975-77 arası Savak'ın takibinden sürekli kaçıp başkalarının evlerinde kalarak çalışmalarına devam etti. Sabahlara kadar süren konuşmalar yaptı. 16 Mayıs 1977'de Avrupa'ya hicret etti. Otuz gün sonra İngiliz İstihbaratı'nın yardımıyla Savak tarafından şehit edildi.

YAYINCININ NOTU

Yayınevimiz, Şeriati düşüncesini külliyat olarak okurlarına sunmakla önemli bir hizmet vermektedir. Merhum Şeriati, dünyanın bugün yaşayan iki önemli medeniyeti olan, İslam ve Batı medeniyetini yakından tanıma fırsatı bulmuş ender şahsiyetlerden biridir. Dahası, bir sosyolog gözüyle incelediği konuları, dahiyane bir düşünce işçiliği ile işlemiş ve Fars edebiyatının kendisine kazandırdığı akıcı üslupla ortaya koymuştur. Bilimsel liyakati, özgün bakış açısı, dindarlığı ve inandığı doğrular uğruna can verecek kadar yürekli kişiliği ile sadece İran gençliğini arkasından sürüklemekle kalmamış, dünya Müslümanlarının öze dönüş çabasına katkıda bulunarak bir döneme damgasını vurmuştur. Onun bu özgün ve özgürlükçü tutumu, sadece İslam düşmanlarının tepkisini çekmekle ve onlar tarafından şehit edilmekle kalmamış, dost ve kardeş bildiği Müslümanlardan da çok büyük tepkiler almıştır. Çünkü onun düşünceleri, Batılı saldırı karşısında çok derin ve güçlü bir mukavemet oluştururken İslam geleneğini kirleten ve çöküntüye sebep olan bidat ve hurafelere de ağır darbe indiriyordu. Tabiî bu da bilinçsiz kesimler nezdinde İslam'ın kendisine yapılan bir saldırı olarak algılanıyordu.

Kendi tabiriyle içinde doğup büyüdüğü geleneksel Safevî Şiîliğine yöneltti̇ği eleştiriler yüzünden İran'da dışlanırken, Şiî bakış açısı nedeniyle de Sünnî dünyadan önemli tepkiler almıştır. Ancak Şeriati, her ne kadar Ali Şiası ve Safevî Şiası ayrımı yapsa ve Safevî Şiîliğini eleştirse de eleştirdiği düşünceden bütünüyle kurtulamamış ve söz konusu etkilerle Sünnî dünyanın kabul ede-

meyeceği kimi düşünceler serdedebilmiştir. Sahabiler hakkında kullandığı ifadeler hoşgörü sınırını zorlayan kusurlar olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yaşadığı çağ ve çevrenin etkisiyle Fransız sosyalistlerinden etkilendiği ve kimi yorumlarında bu etkinin izlerinin görüldüğü de söylenebilir.

Ali Şeriati'nin de her insan gibi hata edebileceğini, hatalarının ve savaplarının sadece kendisini bağlayacağını okuyucunun takdir edebileceğine inanıyoruz. Fecr Yayınevi olarak, ölçümüzün Kur'an-ı Kerim ve onun numune-i timsali olan Hz. Peygamber (a.s) olduğuna inanıyor, Şeriati de dahil bütün insanların bu ölçüler içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Onun her görüşünü onaylamadığımız halde eserlerini yayınlıyor, ama katılmadığımız görüşlerine de müdahale etmeyi uygun görmüyoruz. Çünkü böyle bir müdahalenin düşüncelerin doğru anlaşılmasına engel olacağı, bunun da hem yazar hem okur açısından bir hak ihlali sayılacağı kanaatindeyiz. Buna rağmen kimileri, tasvip etmedikleri düşüncelerden dolayı bilinçsiz okuyucuların olumsuz etkileneceği gerekçesiyle vebal alacağımızı düşünebilirler. Fakat biz, genelde Müslüman olmanın, özelde Şeriati okuru olmanın, okuduğu her şeyi kabullenen değil, eleştiren bir seviye gerektirdiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla bütün olumsuzluklarına ve kusurlarına rağmen Şeriati'nin o engin birikiminin bizlere çok şey kazandırdığına ve kazandıracağına inanarak eserlerini külliyat olarak yayınlamaya karar vermiş bulunuyoruz. Buna paralel olarak hem Fars hem de Türk edebiyatına vukufiyetiyle temayüz etmiş mütercimlerden oluşan bir heyet oluşturarak eserlerin en az hata ile çevrilmesine de özen gösterdik. Bu nedenle tercümeler, sadece söz konusu eserleri dağınık vaziyette sunulmaktan kurtarmayacak, Şeriati okurunun liyakatsiz tercümelerden çektiği sıkıntıları da asgariye indirecektir.

Külliyattaki kitapların bazılarında yazara ait olmayan dipnotlar yer almaktadır, İran'daki Dr. Ali Şeriati Eserlerini Derleme Bürosu tarafından eklenen notların sonunda (Derleyen), yayınevi-

miz tarafından ilave edilen notların sonunda (Fecr), mütercimlerin ilave ettiği notların sonunda ise (Çev.) ifadeleri kullanılmıştır. Bunların dışındaki dipnotlar Ali Şeriati'ye aittir.

Bütün hassasiyet ve çabamıza rağmen, insan olmamız hasebiyle gözümüzden kaçan kusurlar olursa okurumuzdan özür diler, eleştirilerine müteşekkir kalırız. Bu vesileyle Şeriati'ye Allah'tan rahmet diler; başta değerli mütercimler olmak üzere, editörlere, tashih ve redakte heyetine ve eserlerin sizlere ulaşmasında emeği geçen bütün dostlara gönülden teşekkür ederiz.

FECR YAYINEVİ

FARSÇA YAYINCININ NOTU

Elinizdeki eser, Şehit Öğretmen Dr. Ali Şeriati'nin 1350-1351 (1971-1072) yıllarında "İslambilim" adı altında Hüseyniye-i İrşâd'da verdiği bir dizi dersi kapsamaktadır. Bu derslerin bazıları Şeriati hayattayken kasetten metne aktarılarak yayımlanmış olup kitabı hazırlarken bunları esas olarak yararlandık. Şehit Muallim'in üzerinde çeşitli değişiklikler yaptığı bu metinler, yeniden kasetle karşılaştırılmış ve o zaman çeşitli nedenlerle çıkarılan bazı konular yeniden eklenmiştir. Geri kalan derslerde ise mevcut kasetlerden kaynak olarak yararlandık ve metinleri emanete tam riayet ederek metne aktardık. Ayrıca bazı derslerin sonunda Şehit Muallim, sorulan sorulara cevap vermiş veya zarurete göre bazı açıklamalar yapmıştır. Soru ve cevaplarla açıklamalar "Ekler" bölümüne alınmıştır.

"Tarih ve Dinlerin Tanınması" derslerinin devamı olan "İslambilim" dersleri, üç cilt halinde tanzim edilmiş olup İrşâd'da "İslambilim" adı altında anlatılanların tamamını içermektedir.

Son olarak, okuyucuların dikkatini aşağıdaki hususlara çekmek istiyoruz:

Şehit Muallimin nezaretinde tanzim edilen derslerde alt başlıklar aynen kullanılmıştır.

Bir kelime veya ifade eklenmesi durumunda bunlar [ ] köşeli parantez içerisinde verilmiştir.

Kasetten anlaşılmayan, hatta tahmin edilebilir bile olmayan kelimelerin yerleri ...* şeklinde gösterilmiştir.

Bu cilt Hüseyniye-i İrşâd İslambilim derslerinden dokuz dersi ve iki bölümden oluşan ekler bölümünü içermektedir.

Söz konusu derslerin veriliş tarihleri aşağıdaki gibidir:[1]

On Dokuzuncu Ders	23. 4. 1351	(14 Temmuz 1972)
Yirminci Ders	30. 4. 1351	(21 Temmuz 1972)
Yirmi Birinci Ders	31. 6. 1351	(22 Eylül 1972)
Yirmi İkinci Ders	7. 7. 1351	(29 Eylül 1972)
Yirmi Üçüncü Ders	14. 7. 1351	(6 Ekim 1972)
Yirmi Dördüncü Ders	21. 7. 1351	(13 Ekim 1972)
Yirmi Beşinci Ders	5. 8. 1351	(27 Ekim 1972)

(25. dersin tarihi yaklaşık olarak verilmiştir.)

Yirmi Altıncı Ders	12. 8. 1351	(3 Kasım 1972)
Yirmi Yedinci Ders	19. 8. 1351	(10 Kasım 1972)

Şehit Muallim Dr. Şeriati Külliyatı Tedvin
ve Tanzim Bürosu

1 Orijinal yayında on sekizinci ders bulunmamaktadır (Çev.)

ON DOKUZUNCU DERS

KAPİTALİZM, ARTIK DEĞER

Bilginiz olması açısından size arz etmek istediğim bir kaç husus vardı. Biri özel bir konuydu: Ebuzer sanat grubunda çalışan arkadaşlara, oturumdan sonra Mukaddem Bey'i görmelerini söylememi istediler. Mukaddem Bey, kendilerine çalışma için buraya ne zaman gelmeleri gerektiğini söyleyecekmiş. Belirtmek istediğim ikinci konuysa, kadına özgü -bir insan ve toplumsal bir etken olarak, ayrıca insanî bir rol olarak- toplumsal, fıkhî ve ilmî konulara ve kadın çevresinde gündeme gelen konuların İslamî yönüne ilişkin bir yuvarlak masa toplantısı programıdır. Program, dün gece başladı ve ilanlarda duyurulduğunun tersine bir değişikliğe uğradı. Bu değişiklik, hanımların ve beylerin genel istekleri doğrultusunda oldu. Çünkü dün gece konu yarım kalmıştı; konunun sürmesi önerildi. Konunun yarım kalmasının nedeni, birinci olarak ilk oturum olduğu için asıl konunun zamanını daraltan kimi tâli konuların gündeme gelmesi, ikinci olarak da konunun çok kapsamlı olmasıdır. Dr. Sami Bey, üzerinde konuştuğu konunun uzmanıdır. Memleketimizde konuşan kişinin, üzerinde konuştuğu konuda uzman olması neredeyse istisnaî ve ilginç bir olaydır. Bu fırsattan ve hem tabip, hem psikolog olan ve özellikle şu sıralar bu konu üzerinde bilimsel ve toplumsal araştırma çalışmaları yapmakta olan birinden yararlanmak gerek. Kendileri, özellikle sahip oldukları İslamî görüş ve bilinçle, bilimsel ve toplumsal konular adıyla ortaya konulan konuları burada bizim için almakta ve bizim görüşümüzle bu konuyu irdeleyip eleştirmektedirler. Kendilerinin ele alacakları en önemli konular arasında cinsellik konusu, Freudizm ve ayrıca doğum kontrolü ve kürtaj konusu -ki şu sıralar hem teorik olarak, hem kanunî, bilimsel ve pratik olarak gündemdedir- yer almakta olup bu konuyu hem bilimsel açıdan, hem de İslamî açıdan burada ele almaktadır. Bu oturuma katılan kimseler, konuya ilişkin taşıdıkları İslamî ya da toplumsal yaklaşımlarıyla kendilerine yardım etmeliler ki böylece bu alanda ele alınan en temel konular burada kendi bakış açımızla ele alınabilsin ve konu yarım kalmasın. Dolayısıyla bu akşam da Dr. Sami konuşacak. Yani program onun ele aldığı konulara ayrılmış olacak. Böylelikle, bütün konuları yarım yamalak ele almaktansa en azından temel bir konuyu yak-

laşık olarak ve gücümüz yettiğince tam olarak ele almış ve başka konuları başka zamanlara bırakmış olacağız. Bu bakımdan, bence o oturuma da katılırsanız yararsız olmayacaktır.

Ben, bu tür konulara ve programlara, konunun bilimsel ya da fıkhî veya insanî yönünden -ki bilimsel tarzda dinleyene bir uzmanlık birikimi aktarılır; birinin gelip vaaz şeklinde ya da bilimsel bir konuşma şeklinde, konuyu baştan sona dek tek yönlü olarak ele alması bundan iyidir- daha çok önem veriyorum. Bu konu, bilimsel ve değerli bir konu olmaktan başka ikincil bir konu olarak ele alınan, ama daha esas olan bir konudur ki o da "düşünmeye alışmak"tır. Düşünmeye alışmak, toplumumuzun en büyük ihtiyacıdır. Çünkü her toplumsal ya da kültürel ya da iktisadî ya da siyasî veya dinî, itikadî ve ahlakî her iş -her ne olursa olsun- ancak bir millet düşünmeye alışmışsa ve düşünmeyi öğrenip bilmişse değer taşır, imkân verir, pratik sonuca varır. Ne yazık ki uzun süredir, düşünme gücü toplumumuzun elinden alınmıştır. Toplumumuzun imanı vardır ama düşüncesi yoktur. Düşüncesiz iman ise kör taassuptan başka bir şey değildir. O iman gerçeği, apaçık bir gerçek olsa da kafası donmuş birinin kafasına girince donacaktır, ölecektir. Bu yüzden toplumumuz, özellikle dinî toplumumuz düşünmeye çok muhtaçtır, düşünmenin özüne muhtaçtır, "Niçin?" diye sormaya alışmaya muhtaçtır. Düşündüğü her şeye karşı çıkabilmeli, soru sorabilmeli, eleştiri ve değerlendirmede bulunabilmeli ve iyiyi kötüden ayırabilmelidir. Bir görüş ileri sürene şunu diyebilmelidir: "Delilini getir, belgeni göster; görüş ve inancının mantığını bana açıkla." Bu aşamaya ulaşılırsa ve sınıftakiler "Niçin?" diyebilir, toplum "Niçin?" diyebilir duruma gelirse toplumun kurtuluşunu sağlayan ve tazmin eden büyük bir aşamaya gelinmiş demektir. Voltaire'in deyişiyle: "Bir millet düşünmeye başlarsa onun zaferini hiçbir güç engelleyemez." Dolayısıyla tersinin de ne olduğu ortada. Bu yüzden bir milletin zaferinin engellenmesi için ve hatta uygun zamanlarda kendisi için bir şey yapabilmesinin önüne geçilmesi için, düşünme gücü onun elinden alınır. Bu tür konular ortaya konulduğunda düşünmeye alışma imkânımız olabilir. Hiç olmazsa beş altı kişinin ken-

dilerine özgü düşünüşleri olabilir, ihtilafa düşerler ve hatta özel bir konuyla ilgili olarak düşünsel anlaşmazlık içinde olabilirler ki genellikle bizim dinleyicimiz, sadece burada değil, bütün toplumumuz bir meselenin cevabı olarak, yunmuş yıkanmış, temizlenmiş ve paketlenmiş bir şeyi elinde bulundurmaya alışmıştır. Bu tür tartışmalarda kimileri, biri şöyle dedi, öteki şöyle dedi, sonuçta ne yapılması gerektiği anlaşılmadı diye itiraz ederler. Genellikle herkes, meselenin cevabı olarak ortaya açık ve net bir şey konulmasını, insanın ağzına hazır lokmanın konulmasını bekler. Bu, o toplumda düşünmenin olmadığının, herkesin bir azınlığın üretip sunduğu düşünce ürünlerine acizce teslim olduğunun göstergesidir. Böyle bir toplumda insanlar, kendi, inanç ve imanlarına karışamazlar. Buysa, bütün milletler için büyük bir eksikliktir. Müslümanlar içinse, sadece bir eksiklik olsa iyi, hatta bir küfürdür. Çünkü biz nasıl ki oruç, hac ve namaz için şer'i bir görev, özsel bir ödev taşıyorsak aynı şekilde birey birey her birimiz, inançlarımızı çözümlemek, mantık ölçülerine vurmak, akıl süzgecinden geçirmek ve düşünsel bir seçime tabi tutmak yükümlülüğünü de taşıyoruz. İnançlarımızı taklit yoluyla başkalarından ya da başkasından alırsak esas olarak akait usûlünde kâfir ve münharif oluruz ve imanımız kabul edilmez. İkincil konularda bir kimse yanlışa düşse ve ikincil bir emri yerine getirmese hatalı bir Müslüman'dır, oysa bir kişinin esas konularda inançları doğru olmazsa o asla Müslüman değildir. Bu yüzden bizim her birimizin birey olarak görevi, itikadımızın esasları üzerinde düşünmemiz ve kültürümüz, bilincimiz, zihnimiz ve bilimsel olanaklarımız ölçüsünde kendi kendimize mantıksal bir açıklamamızın olmasıdır. Ardından imanı getiren aklî konular, İslam'ın, üzerinde hepimizin düşünmesi gereken esas konularıdır.

Bundan sonra dinî çevrelerde yuvarlak masa şeklinde böyle oturumların başlayıp gelenek haline gelmesini, düşünsel çatışmaların, zihinsel alışverişlerin, inançların, düşüncelerin, anlayışların ve uzmanlık alanlarının genel oturumlarda ve kamuoyunun huzurunda kendini göstermesini umuyorum. Bu işin başlaması, dinî toplum içerisinde, özellikle dinî konularda düşünmenin oluşmasına baş-

langıç için büyük bir adımdır. Böylelikle, kalıtsal ve geleneksel İslam, mantıksal ve bilimsel özbilinçli İslam'a dönüşür. Böylelikle biz, sapmadan, hurafeden ve gerilemekten kurtulabiliriz. Dolayısıyla bu tür programların en büyük değeri, düşünce ve inançların karşı karşıya gelmelerinden, çeşitli bilimsel konuların çeşitli görüşler, bakışlar ve ağızlar açısından ve çeşitli uzmanlık alanları bakımından ele alınmasından öte, aslında konuların zihinde düşünsel konular olarak, bir şiar olarak, bir eleştiri olarak, zihinsel bir alışveriş olarak gündeme gelmesidir. Dinleyici buradan gidince, ahirette işine yarayacak bir miktar sevap elde ettiğini hayal edeceği ve bilimsel toplantıdan ve dinî programdan sadece bunu bekleyeceği yerde "düşünüşünün", "görüşünün" ve "ufkunun" değiştiğini ve buradan -dinî bir toplantıdan- tam anlamıyla rahat ve sorumluluksuz bir vicdan olarak değil, içinde düşünme, araştırma ve irdeleme duygusunun harekete geçtiği ve kafasında cevap aradığı yüzlerce sorunun bulunduğu bir insan olarak ayrıldığını hisseder. Yapılan oturumdan sonra, beş on kişinin bir araya gelerek burada ele alınan konuları irdelediklerini ve tartıştıklarını görürüz. Bu, bir programın başarısının, kafalarda düşünmenin başladığının göstergesidir. Bu programa ya da programda ele alınan konulara karşı (elbette bir programın ideal olması olanaksızdır; bu bizim itirafımızdır. Eğer itiraf etmezsek katılaşmaya ve kalıplaşmaya başladığımız ortaya çıkar. Bu nedenle her gün daha iyi ve daha ileri düzeyde çalışmayı umuyoruz.) eleştirileriniz olabilir. Gördüğünüz bu eleştirilesi yerleri ve kusurları, bir "başlangıç", "yeni bir iş" ve yararlı bir çalışma olduğundan hareketle, tartışmaya kapı araladığından, yeni konuları gündeme getirdiğinden, aklî ve İslamî konular üzerinde düşünmeye ve akletmeye sevk ettiğinden yola çıkarak bağışlamalı ve hoş görmelisiniz.

Her halükarda bu üç gecelik programın bir gecesi geçti ve son iki gece şu şekilde değişti: Bu alanda ortaya konulan ve bu yuvarlak masa toplantısındaki beyler tarafından birkaç boyuttan ya da değişik yönlerden ele alınacak olan bilimsel ve teorik konuların bilimsel yönünün irdelenmesi söz konusu olacaktır. Önemli olan konunun ortaya konulmasıdır; her şeye sadece formülümsü

cevaplar vermek ve "ancak ve ancak budur" kalıbını ortaya sürmek değil. Gelecek hafta Ebuzer programını -ki haberini önceden vermiştik- mevcut koşullar altında ve başka türlü sunabileceğimizi umuyoruz. Meşhed Üniversitesi'nde icra edilen esas programda müzik vardı, buradaysa usta yönetmen arkadaşımız aracılığıyla, bu programın sunuluş ve icrasında temel bir rolü bulunmakla birlikte müziği çıkararak bir program oluşturuldu. Çünkü müziğe oranla, programın kendisine daha şiddetli ihtiyaç vardı. Yönetmenlikte ve aynı şekilde oyunculukta sahip olduğu kendine özgü ustalık ve yaratısı sayesinde yönetmen arkadaşımız, müziğin çıkarılmasından doğan boşluğu giderebildi. Böylelikle program müziksiz olarak icra edilecektir. Bundan başka arzetmek istediğim bir konu da şu: Ebuzer programının metni ve orada ortaya konulan konular, toplumun Ebuzer'le ilgili olarak sahip bulunduğu tanıyış ve bilgiye göre -ki bunlar önemsizdir- oluşturulmamıştır, bilakis burada bir yıldır vermekte olduğum "İslambilim" derslerinden bir parçadır. Tiyatro, o konulara, o dile, o kültüre, o özel terimlere ve özel imgelere göre hazırlanmıştır. Bu dersler ise onun dayanağıdır. Yani bu dersleri, İslambilim dersleri dönemini görmemiş biri bu programdan bir şey anlamaz ve ondan hiçbir şekilde yararlanmaz. Çünkü bunun realist bir sanat programı ve tarihsel bir tiyatro olmadığını göreceksiniz. Tam tersine bu, oyun ve anlatımın sembolik ve remzî bir formudur. Sembolik ve remzî olarak oynamak ya da konuşmak, onun sadece, bu sembollere ve remizlere işaret edilen konularla önceden tanışık olan dinleyicilerin işine yarayacağı anlamına gelir. Bu önsel tanışıklıktan yoksun olan ve o dile ve terimlere aşina olmayan biri, bundan hiçbir çıkarımda bulunamaz. Üstelik bu programın sonucu onun için sıfırdır. Ancak, böyle bir kişi için bir vehim ve belirsizlik ortaya çıkabilir bunun sonunda ve zaman zaman o dili ve terimleri, gördüğü ve kendisi için anlam taşıyan yaygın şekline ters olarak algılar ve kendisi için bir yanlış anlama söz konusu olur. Bu yüzden, özel ve derse özgü bir konudur tam olarak. İslambilimin bir tür okutulması, tümüyle belirgin bir Şiî bakış açısıyla İslam kültürünün, görüşünün ve İslam tarihinin

ortaya konulmasıdır. Bu ise bizim ekolümüzdür ve Hüseyniye-i İrşad'ın başlangıçtan bugüne temel tarzıdır. Sembolik olduğu için de genel için yararlanılabilir olmayıp sadece bu dershanede derse katılanların ve bu özel kültürü bu bir yıl içinde bu dersler ve notlar aracılığıyla edinenlerin işine yarar. Gelecekte tiyatro ve dinî gösteri grubumuzun hazırlayıp sunacakları programlar genele hitap eder düzeyde olacağından, kullanılan dil genelin dili olacağından ve çalışma yöntemi de sembolik olmayacağından, olsa bile genel kitleye dönük bir anlatım ve aktarım gücünü taşıyacağından umutluyum. Şu anda benim verdiğim ders -önceden bu yapıdaki dersleri takip etmiş olanların dışındakiler için yararlanılabilir değildir- gibi, Ebuzer programı da özel çerçeveli bir program olacaktır. Bu yüzden siz gelecek hafta (Cuma), kısa sürme ya da anlatım bakımından Ebuzer'i görmek ve anlamak için bir düşünce ortamı hazırlamaya yönelik olma ihtimali bulunan dersimden sonra bu programı izleyebilirsiniz, diye umuyorum. Çünkü bu program, içerik ve form açısından oldukça üst düzeydedir ve genel düzeyde değildir. Bunun benzerini başka yerlerde görmek olanaksızdır. Hatta başka yerlerde tiyatro adıyla gördüklerimiz bununla taban tabana zıttır. Bu tür gösteri ve sanatın sunulması, ahlak karşıtı, insanlık karşıtı, bozuk, bozucu ve aşağılık sanatla savaşmanın en büyük ve tek eylemsel yolu durumundadır. Çünkü bir yasa vardır: Kimileri, bir sanat ya da bir araç veya bir konu, düşmanın kötüye kullanmasında vesile olunca, onunla savaşmak için bu konuyu esas olarak hiç gündeme getirmemek gerektiğini sanmaktadırlar. Oysa tam tersine onun karşısında suskun kalıp meseleyi gündeme getirmediğimiz zaman alanı bütünüyle düşmanın öncülüğüne ve zaferine terk etmiş oluruz. Bu konulara verilen saptırıcı rolle savaşım ve sanatı ya da edebiyatı ya da şiiri veya insanın elinde bulunan herhangi bir aracı kötüye kullanmaya karşı savaşım için bu insanî araçları doğru şekliyle gecikmeden ve daha ciddi bir biçimde ortaya getirmek gerekir. Bu yolla, söz konusu kötüye kullanmaya ve bu araçlara verilen saptırıcı role karşı savaşım verilebilir. Bu yüzden İslam Peygamberi, fesat çıkarıcı, ahlak dışı, düşünce ve bilinç kar-

şıtı ve insanlık karşıtı Câhiliye şiiriyle savaşmak için, kimsenin şiir söylememesini ve İslam'ın şiir adında son derece etkili bir anlatım aracından yoksun kalmasını emretmemiştir. Cahililer ve aristokratlar kanadına bağlı şairler şiiri fesat aracı kıldıkları için, bizim de şiir söylememiz onları meşru duruma getirip yaygınlaştırmamızı sağlar, denilemez. Hatta tam tersidir. Biz şiir söylemezsek şiiri en güzel anlatım aracı ve duyguları harekete geçirici etken olarak düşmanın tekeline vermiş, olayı kabullenmiş oluruz. Fasit şiirle savaşım için ıslah edici şiir söylemek gerekir. Ahlâkî, ruhî ve hatta fikrî ve dinî sapmaya yol açan ve dinî-insanî duyguların, eğilim ve gelişimlerin saf dışı kalmasını sağlayan tiyatroyla savaşım için toplumda sanat gücünün, en üst düzeyinde aşkın bir dinî-insanî tiyatronun gerçekleştirilmesi ve böylece düşmanın bizi bozguna uğratmak için seçtiği silahla bozguna uğratılması gerekir. Bu, genel bir yasadır. Bu yüzden, her şeyi yitirdiğimizden beri -ve şu anda hiçbir şey yapamadığımızı görüyoruz- ve her şeyi düşman ya da düşman olmasa da yabancı kendi tekeline aldığından beri, bu araç, onun tekelinde olduğu için bize kirli görünmektedir. Kirli göründüğü için de cesaret edip onu alarak yıkayıp temizlemekten ve doğru yolda seçip kullanmaktan korkmuşuzdur. Hatta bu konunun bilincinde olan kimseler de kendi genel ve toplumsal haysiyetlerini ve prestijlerini korumak yüzünden, toplumsal haysiyetleri yitmemesi için böyle bir cesareti göstermeye korkmuşlardır. Fakat biz ve siz -ki elhamdülillah bu tür haysiyetlerimiz yok- bu işi yapmalıyız.

Bugün vermem planlanan ders özel bir derstir. Yani bugün dünyada moda olan ideolojik konularla tanışıklığı bulunan aydınlar ve kitap okurları arasında oldukça yaygın olan bir konu olup az çok bilinmektedir. Yani ideolojinin en ünlü ve en tanınmış yüzü; okumuşlar arasında 19. yüzyılın tarih felsefesi ve sosyalizmi. Öyle ki her okumuş kimse -ortalama olarak- Marksizm ideolojisini ya da sosyalizmi vb. bildiğini ortaya koymak istediğinde yedi sekiz kelimeden fazla bir şey bilmez. Sadece o yedi sekiz kelimesi vardır ve artık sonunu getiremez. Bu, bu derecede genel ve belirgindir ve az çok herkesin kafasında vardır. Ben, yine bu konuyu ele

almak istiyorum. Çünkü ne yazık ki hem dersimizin esas konusudur, hem de bu ideolojinin esas konusudur. Bu konu, 19. yüzyıl ideolojisinde "toplumbilimin bilimsel felsefesi" adını taşıyan tarih felsefesidir.

Fakat şunu belirtmek istiyordum: Herkesin az çok tanışık olduğu bu bilinen dersi ele alırken bu konuyla genel olarak tanışık olan sizin için yararlı olabilecek üç yeni konuyu da ele alabilirim: Birincisi, konuyu ele alma biçimi ve yargıyı delillendirme yöntemidir. Çünkü çoğunlukla bu konu bilinmektedir, ama bu konunun diyalektik çözümleme türü çoğunlukla dakik ve bilimsel olarak bilinmemektedir; bilinenler ancak genel ve yüzeyseldir. İkincisi, bu formun -tarih felsefesinin somut formunun- eleştirisidir. Üçüncü konuysa son olarak dünyada gündeme gelen ve tarih felsefesi konusunu bütünüyle değiştiren yeni ve yanlı konuları kapsamaktadır. Şu anlamda ki kimileri bugün -20. yüzyılda- aslında tarih felsefesinin anlamsız bir şey olduğuna inanmaktadırlar ve 20. yüzyıl toplumbilimcileri, çoğunlukla, tarih felsefesini bilimsel ve akademik çerçeveden çıkarma, bir yana bırakma ve geçerliği kalmamış tarihsel bir öğreti olarak algılama eğilimindedirler. Onlara göre tarih felsefesi, olsa olsa henüz gusül suyu ve kefeni kurumuş; seksen ya da yüz yıl öncesinin malı olan tarihsel bir öğretidir ve düşünsel bir cenaze biçiminde ve klasik meseleler olarak algılanmalıdır. Kimileri de bu ideolojiye hâlâ vefalıdırlar (ki bunlar üniversite hocaları olmayıp daha çok hiziplerde yer alan ve özgür aydınlar olarak ortaya çıkan kimselerdir) ve daha çok 19. yüzyıl tarih felsefesini esaslı olarak yeniden gözden geçirme eğilimindedirler. Bu konuları ders içerisinde ele alacağım, elbette çok seri olarak. Çünkü ders usulünü siz biliyorsunuz ve ben de derslerin arasında belirttim. Ders notlarımdan birinde (şimdi hangisi olduğunu bilmiyorum; sanırım tevhit konusundaydı; toplumbilimsel altyapı olarak tevhit) tevhidi altyapı olarak ele almak isterken bu aşamaları, ilkel komün, serflik ve kölelik vb. aşamalarını ele aldım. Dolayısıyla siz onları okuduğunuz için -yeni yayımlanmış olsa da- artık tekrara ihtiyaç duymazsınız. Fakat burada konunun zihinsel olarak ortaya konulması bakımından,

dersime başlamak için bunun planını maddeler halinde sıralayıp ardından olayın diyalektik açıklamasına geçiyorum.

Öncelikle belirtmeliyim ki Marksizm'in tarih felsefesi dediğim zaman, söylemek istediğim, genelin ve aydınların kafasında var olan şeyden başka bir şeydir. Ben bu yanlış anlamayla hep karşılaştım ve savaş içinde oldum. Ne yazık ki kimi mutaassıp din adamlarımız arasında bulunan aynı ruh durumu, din karşıtı mutaassıplarımız arasında da vardır. Çünkü taassup tek bir cinstir; ister dinî sıfatlı olsun, ister din karşıtı sıfatlı olsun ne fark eder? Taassubun esası, kalıplaşmış biçimde düşünmekten, taşlaşmış biçimde düşünmekten, muhalifin inancına katlanamamaktan, kişisel tavrı akait yerine, itikadî gerçekler yerine geçirmekten, mukallit olmaktan, kendi itikadî esaslarını bir nebze olsun yeniden ele alma olanağına sahip olmamaktan ve kimseye inancını açıklama fırsatı vermemekten ibarettir. Örneğin kimileri, bir kişinin tipine bakıp onu çok da mukaddes vs. bir kişi olarak göremeyince, İslamî konularda görüş belirtme hakkını ona vermezler ve ona gündeme gelen her türlü dinî konuyu bize sor da sana anlatalım, sen git onlara anlat, derler. Bunu diyenlerin hiçbir bilgilerinin bulunmaması önemli değildir. Dış görünüşleri, bütün boyutlarıyla İslam iddiasında bulunmak için yeterlidir, okumasa da bir şey değişmez.

Ben, Âdem kıssası ve onun felsefesi konusundaki "yasak meyve"yi (ki karmaşıktır ve yedinci derste[2] buna hızlıca değinmiştim) "ilim" diye değerlendirdim. Son zamanda bir dergide biri, "Falanca, yasak meyveyi "ilim" ya da "basiret" olarak tanımlamış, siz ne diyorsunuz?" diye sormuş. Sonra onlar da tuhaf yaygaralar koparmışlar ve saldırılar başlamıştır: Bu konuları uzmanlarıyla, yani bizlerle ele alsaydınız yasak meyveye basiret deme yanlışına düşmezdiniz ve Kur'an ayetini Tevrat gibi tefsir etmezdiniz. Yasak meyvenin basiret olduğunu söyleyenler, ilim ve basirete karşı olan ve bu yolla ilmin yasak olduğunu söyleyen Orta Çağ keşişleridir. O, biz Orta Çağ dediğimiz zaman on ikinci, on üçüncü, on dör-

[2] Dinler Tarihi'nin yedinci dersi kastedilmektedir. Toplu Eserler, No: 14 (Derleyen)

düncü ve on beşinci yüzyılları kastettiğimizi, Tevrat dediğimiz zaman da Hz. Musa zamanına ait Tevrat'ı kastettiğimizi anlayamamış. Bu ikisinin esas olarak birbiriyle bağlantısı yoktur. Tevrat'ta -hatta tahrif edilmiş Tevrat'ta- söz konusu olan yasak meyve tefsiri, Hz. İsa'dan önceki Yahudilerle ilgilidir. Belirttiğimiz Orta Çağ ise İsa'dan sonraki onuncu, on birinci, on ikinci yüzyıllardır. Güzel; bu ikisini birbiriyle karıştırdılar, önemli değil. Oldukça önemli olan mesele, tuhaf bir şiddet ve kesinlikle, yasak meyveyi "basiret" olarak değerlendiren herkesin, bütün İslam'ın tersine ve kaynakların ve ölçütlerin tersine konuşmuş olduğunu söylemesidir. Yasak meyve, ilim ve basiret değil, heva ve hevestir.

Neden dolayı? Yasak olduğundan dolayı. Sonra o, aklî delil bakımından -çünkü meyvenin yasak olduğunu söylemiştim- yasak olan şeyin kesinlikle kötü olduğunu düşünmüştür (Mesela biri Haceru'l-Esved'i yerinden alıp eve götürmek yasaktır dese, bu durumda Haceru'l-Esved'in kötü bir şey olduğu anlaşılır: Çünkü bu amel yasaklanmıştır). Yemek yasaklanmıştır, meyve kötü olduğundan değildir bu. Ayrıca, yasaklanmış, ne anlama gelir? Bunları kendi zihnimizle kıyaslamamız ve yetersiz aklımıza dayanmamamız gerekir; tersine ölçütlere göre konuşmamız gerekir. Ben, ölçütlere göre konuşmak gerektiğini söyleyince yaygara kopmuştur: Böyle bir söz sarf eden kişi, İslam'ın tüm kaynaklarının, İslam esaslarının, Ehlibeyt'in, İslamî tefsirlerin ve Kur'an metninin tersine konuşmuştur: Adam gelip Kur'an'ımızı Tevrat'a bakarak açıklamış ve ona Orta Çağ kafasıyla anlam vermiştir, denilmiştir. Ben gerçekten çok memnun oldum (Bâyezîd-i Bistâmî'nin deyişiyle, ne mutlu o millete ki gayrimüslimi ben olayım). Onlar ve o dergi beni bir Orta Çağ insanı olarak ve Orta Çağ keşişlerinin ve Orta Çağ ruhanilik kurumunun ithamıyla itham edilmiş biri olarak saldırısına hedef almıştır. Elhamdülillah çok memnun oldum. Çünkü beyimizin kafasında aydın olmak, bilinçlilik, ilerilik ve modernizm o denli ilerlemiş ki yeni tahsillilerden biri olan ben, geri kalmışlıkla, kalıplaşmışlıkla, dinî taassupla, Orta Çağlı olmakla suçlanıyorum. Bu, toplum için elbette büyük bir müjdedir! Fakat mesele şu: Bütün tefsirlere baktığımızda istisnasız olarak

(Şiî ve Sünnî tefsirler, özellikle Şiî tefsirler, hepsinden çok da herkesin elinin altında bulunan *Tefsir-i Sâfî*) "ilim" ve "basiret" olarak da anlam vermişlerdir. Bundan da öte bütün Ehlibeyt imamları yasak meyveye "basiret", "ilim" ve "ilham" anlamını vermişlerdir. *Tefsir-i Sâfî* şöyle yazar: "Bazı tevil ehli bunun haset ve heva olduğunu söylemişlerdir. (Tevil ehli bu şekilde işkembeden atan ve akıllarına geldiği gibi anlam veren kimselerdir. Onlardan bazıları yasak meyvenin haset ve heva olduğunu söylemişlerdir) Fakat istisnasız bütün Şia imamları -*Sâfî Tefsiri*'nde var- yasak meyvenin "bilinç ve basiret", "hayır ve şerrin bilgisi", hatta "ilahî bilgi" ve hatta "Muhammedî nur" olduğunu söylemişlerdir ki bunlar, bu meyvenin çeşitli anlamlarıdır. Niçin yasaklandığı ve bu yasaklanışla anlamların nasıl uyuştuğu üzerinde oturup düşünmek, çözmek ve anlamak gerekir. Yine anlayamazsak, anlamadığımızı söylemeli ve gidip anlamalıyız. Bu, başka bir konudur. Olayın ne hale geldiği görülüyor: Bir kişi, sadece dış görünüşü ve resmî tipi hatırına hiçbir tefsire bakmadan, tek bir kitaba bile başvurmadan, resmen bütün İslam'ın ağzından, saygın bir ilmî topluluğun ağzından beni ya da benim gibi birini hırpalamaktadır. Hem de bütün İslamî bilgi ve bilimlerin, Ehlibeyt'in ve Ehlibeyt kültürünün adını kullanarak, bunları bilmeden konuştum diye beni suçlamaktadır. Oysa tam tersine ben, bütün Şiî rivayetlere ve genel anlamda bütün Şia ve İslam kaynaklarına dayanarak konuştum. Bunları yazan biri, herkesin elinin altında bulunan bir tefsire bakmamış, hiç kuşku duymadan, kesin bir yargıyla bana saldırmıştır. Tip ve form meselesi. Pekâlâ. Belirttiğim konu, kitaba ilişkin konudur. Derginin eleştirisini inceleyiniz, tefsirlerden birine de bakınız (Farsça ya da Arapça fark etmez). Sonra ne söylemekte olduğumu anlarsınız. Bunlar nazarî vs. bir tartışma değil.

İnsan, tam olarak aynı durumu din karşıtı aydının taassubunda da görür. Adamın biri gelir, örneğin üç tane Farsça makale -bilmem kimin tercümesi- okur. Benim uzmanlık alanımın bu olduğunu, yıllardır ders verdiğimi, bu alanda tahsil gördüğümü, araştırmalar yaptığımı, bu konular içinde büyüdüğümü, liseden beri bu konuların içinde olduğumu ve hülasa bu konuyu artık

ezberlediğimi, sonra da bilimsel ve resmî olarak gidip medrese talebesi gibi öğrenimini gördüğümü bildiği halde kendisi daha yeni yeni birkaç makale okumuşken, sırf ben dindar olduğum, tipim dinli bir tip olduğu, kendisi ise dindar bir tip olmadığı için, ben Marksist olmadığım, kendisi ise inanç bakımından kendisini Marksist olarak gördüğü için bu ideolojiyle ilgili olarak görüş belirtme hakkını bana vermemektedir. Oysa ben, doğrudan doğruya asıl kaynaklardan yararlanırken, kendisi son zamanlarda yayımlanan Farsça bir dergide yer alan üçüncü el bir tercümeye dayanmaktadır. Fakat o Marksist olduğu, bense Marksist olmadığım için, anlamadan, bilinçsiz olarak, kaynaklara başvurmadan (zaten başvuramaz) o ideolojinin ağzından ve ona bağlı konuların adını kullanarak bana karşı kesin hükümler çıkarma hakkını kendisine vermektedir. Sonra da bana ve benzerlerime, sırf inanç bakımından Marksist olmadığımız ve o öğreti dizgesine ve 19. yüzyıl Marksizm'ine inanmadığımız için, sorgusuz sualsiz, sırf bu yüzden (özellikle dindar olma gibi daha kötü bir suçumuz da olduğu için!) görüş belirtme hakkı vermemektedir. Oysa resmî bakımdan ben, bu işin uzmanıyım, o ise bu işi inceleyecek durumda bile değil. İşte bu aynı taassuptur. Bir şeye inanmakla o şeyi tanımayı birbirine karıştırıyorlar. Sanıyorlar ki bir şeye inanan herkes, dolayısıyla o şeyi iyi tanıyabilir: O gruba, o topluma ve o millete mensup olduğu için de dolayısıyla onun uzmanıdır.[3]

[3] Hatta kimi üniversitelerimiz de bu yanlışları yapmaktadırlar.
Amerika'dan ya da İngiltere'den ya da Fransa'dan gelmiş herkesin, oradayken manav bile olsa burada üniversite hocalığı yapabileceğini, Fransız ya da İngiliz edebiyatı dersleri verebileceğini sanmaktadırlar. Sonra üniversitede, uzmanlığı sadece ve sadece orada doğmak ve bir İranlının karısı olmak olan, başkaca hiçbir şey bilmeyen bir hanım, Fransızca ya da İngilizce dersi vermektedir. Shakespare'in, Anatole France'ın, Pascal'ın ve Descartes'ın yazılarını irdeleyip çözümlemesi için ona vermektedirler. Bu zavallının kulağına bunlardan hiçbiri daha önce çalınmamıştır. Bu, hepimizin yapmakta olduğu bir yanlıştır. Bir yerin halkından olmak ya da bir gruba müntesip olmak veya bir öğretiye inanıyor olmak bilimsel uzmanlıkla karıştırılmaktadır. Genellikle herkes -hem dinî taassubu bulunan kimse, hem de din karşıtı taassubu bulunan kimse- bu ikisine karşı vehme kapılmaktadır.

Taassubun özelliklerinden biri bir öğretiye inandığım zaman, ona karşı olan en küçük bir görüşü bile duyma iznini kendime vermememdir. Ne yazık ki bu iki mutaassıp kutup arasında orta grup henüz şekillenmemiştir ve henüz değişim ve hareket halindedir. Kendisini hızla göstermeye başlamış, özgür ve gerçeği arayan bir düşünceyi, dayatılmış kalıplardan kurtulup doğruluğu ve gerçeği seçmek isteyen düşünceyi oluşturmak ve konular üzerinde düşünüp akletme ve onları irdeleyip çözümleme yeteneğini, kendisini doğru anlayıp düzeltme yeteneğini gerçekleştirmek için gerekli belirtileri sergilemeye başlamışsa da bütün bilimsel konular, taşlaşmış durumdaki yeni ya da eski kalıplar haline gelmiş ve bozulmuştur.

Çünkü hem Marksizm ideolojisinde tarih felsefesi temel bir konudur (söylediğim gibi Marks'ın kendisi ideolojisinin olmadığına, öğretisinin toplumbilim olmadığına, insanbilim olmadığına, ideoloji olmadığına, felsefe olmadığına, din olmadığına, din karşıtlığı olmadığına, ancak öğretisinin bir tarih felsefesi olduğuna inanır) hem de esas olarak İslambilim alanındaki dersimiz tarih felsefesine gelip dayanmıştır ve ben, aslında İslam'ın kendisinin, özellikle Şiî boyutunda bir tür belirgin tarih felsefesinin bulunduğuna, yani İslam'la ilgili Şiî çıkarım ve görüşünün tam anlamıyla form kazanmış, tam anlamıyla dakik ve belirgin -ki resmedilebilir- bir tarih felsefesinin bulunduğuna inanıyorum. Aslında Şianın inanç temeli, kendine özgü bir tarih felsefesi ve belirgin, cebrî ve kaçınılmaz bir tarihsel gidiştir. Buradan yola çıkarak esas tarih felsefesi öğretilerini ele almalıyız. Hem tarih felsefesi, daha önce belirttiğim gibi, genelin zihninde yüzeysel de olsa gündemde olduğundan, hem de yeni toplumbilimin tarih felsefesini neredeyse kesin olarak akademik eğitim-öğretim sahnesinden uzaklaştırmakta olduğundan, aynı şekilde, üniversitelerde gücünü yitirmesine karşın tarih felsefesinin hala Doğu ve Batı'daki toplumsal çalışma ve savaşımlarda temel, canlı ve fiilî rolünün bulunduğundan hareketle tarih felsefesinin, özellikle diyalektik bakış ve metotla dakik, doğru ve açık olarak ele alınması zorunludur. Ben bunu, daha çok, diyalektik bir bakış ve çıkarı-

mın tarihi nasıl irdeleyip çözümlediğini göstermek amacıyla ortaya koyuyorum. Bu yüzden siz daha çok, toplumsal ya da tarihsel konuları diyalektik olarak irdeleyip çözümlemenin ne olduğuna dikkat etmelisiniz aslında. Bu başlı başına bir derstir ve asıl dersten daha genel ve daha yaygın olup başka konular için de kullanılabilir durumdadır.

Söylediğim gibi yarı aydın taassubundaki inançlardan biri -ki bu büyük ve genel bir yanılgı olup ben hep bu işle boğuşmaktayım, ama o bunu kabul edemez; çünkü ben Marksist değilim, o ise Marksist- şudur: Ben, "Siz daha aydın ve daha doğrusunuz, ama şu kitapta onun kendisi ve kalemi şu cümleyi yazmış ve sen benim karşımda değilsin ki kendinin anladığını, benimse anlamadığımı söyleyesin. Çünkü ben metnin kendisinden naklediyorum ve kaynağı gösteriyorum. Böylece senin yanlışını düzeltiyorum. Kendi aklıma ve ideolojime değil, senin aklına ve ideolojine dayanıyorum. Bu yanlış, bilimsel bir yanlıştır, teorik bir yanlış değildir." dediğimde o, bu ikisini birbiriyle karıştırır. Kimileri derler ki örneğin nasıl oluyor da onca büyüklüğüne karşın falanca üstat ya da falanca bilim adamı anlamıyor da sen anlıyorsun? Öncelikle mesele, "Sen anladın." meselesi değildir. Bir konuyu sıradan bir insanın anlaması ve bir dehanın anlamaması mümkündür. Bu somut bir şeydir. Böyle olmazsa insanlardan hiçbirinin hakkı olmaz ve bütün insanlar dünyada birkaç dahinin mukallidi olmak ve akıllarını bir yana bırakmak durumunda kalırlar. İkincisi, bu konu fizyolojiyle ilgili bir konudur. Örneğin kalbin, duygularda ve eğilimlerde hiçbir rolünün bulunmadığını söyleyen bir tabip var diyelim (Hem de bu tabip, Tahran Üniversitesi'nden mezun olup resmen doktor olmuştur.) Bense bu alanda bir hiç olan ve tedaviden de anlamayan biri olarak diyorum ki hayır bayım -örneğin- yeni bir görüş var; kalbin her şeyin merkezi olduğunu söyleyen eski görüş değil, yeni görüş. Bu görüş, kalbin insanî duygularda rolünün bulunduğunu söylüyor. Bundan sonra bir dinleyici diyor ki: "Nasıl oluyor da bir doktor olan bu kişi böyle bir laf edebiliyor da bir doktor olmadığın halde sen onun söylediklerini kabul etmiyor, görüşünü reddediyorsun?" Diyorum ki

ben burada aktarıcıyım. Ben onun karşısında kendi görüşümü söylersem bu yanlıştır; çünkü bu iş bilimsel ve teknik bir iştir ve kişisel görüş belirtip, "Benim anlayışıma uymadı." (Senin anlayışın halt ediyor!) demek olmaz. Fakat mesele şudur ki burada ben görüş belirtirken karşımdakinden büyük bir tabip olan birine dayanıyorum. Örneğin bu -meselâ J. Lock- kalbin duygular üzerinde hiçbir rolünün bulunmadığını söylediğinde, ben diyorum ki "Tıp alanında iki Nobel ödülü almış bulunan ve fizyoloji de bilen Alexis Carrel, kalbin rolü bulunduğunu yazıyor." O, kabul etmek zorundadır. Benim bu sözü söyleme hakkım var. Bu sözü ben söylemiyorum, Carrel söylüyor; ben ondan aktarıyorum. Bu şekilde başka bir dehaya ve bilimsel bir uzmana dayanarak başka bir uzmanı olumsuzlayıp eleştirmeye, kendisi uzman olmasa da herkesin hakkı vardır. Bu, kişisel görüş belirtmekten başka bir şeydir ve ikisini birbirinden ayırmak gerekir.

Tarih felsefesi dediği zaman, önce ilkel komün, sonra kölelik, toprağa bağlı kölelik, feodalizm, burjuvazi dönemlerinin bulunuşu anlamında, topluca Marksizm'in tarih felsefesini oluşturan çeşitli aşamalardaki tarihin bu hareketinin dünyanın ve insanlığın tarih felsefesi olduğunu sanmaktadır. Oysa yazarın kendisi ve bu tarih felsefesinin kurucusu, bunun Batı'daki toplumsal değişimlerin tarih felsefesi olduğuna inanmaktadır. Bu tamamlayıcılar Engels'in kendisine ait olup mutlak tarih felsefesi değildir. Tam tersine Batı toplumunun başlangıçtan bugüne dek olan toplumsal değişimlerinin tarih felsefesidir. Doğu'ya vardığında Engels, Doğu toplumunun seyrini ortaya koymak için yeni bir inceleme ve araştırmaya ihtiyaç bulunduğunu belirtir. Çünkü Doğu toplumu, Batı'nın uğradığı toplumsal değişimlerde geçtiği aşamalardan geçmemiştir.

Ben, ideolojiye inanan aydınlarca ortaya konulmuş gülünesi çabalar gördüm: Söz konusu aydınlar, insanlık tarihinin felsefesinin kalıbını oluşturduğunu, bütün toplumlara egemen olduğunu ve uyduğunu sandıkları Marksizm'in tarih felsefesi kalıbını alıp kendi toplumlarını zaman içerisinde, başka değişimlere ait bu hazır kalıplara dökmeye çabalamışlardır. "Bayım, istediğin kadar çabalasan da ölesiye uğraşsan da bu bölgede sertlik yoktur." dedimse de

o yine de türetmek istedi. Tarih felsefesinde olduğu şekliyle burada feodalitenin tanımı yoktur ve söz konusu tarih felsefesine uyarlanır gibi değildir. Burada başka bir ad verilmesi gereken kendine özgü bir üretim biçimi ve kendine özgü bir toplumsal sistem vardır. Hatta dışsal biçim açısından da (içerikten, psikolojiden ve kültürden ayrı olarak) farklıdır. Batı burjuvazisiyle İran burjuvazisi -örneğin- Türkiye ya da İslam ülkeleri ve Ortadoğu ülkeleri burjuvası arasında fark olup iki ayrı burjuva sınıfı söz konusudur ve şekil olarak benzer olsa da içerik olarak bu iki sınıf birbirinden farklıdır. İdeolojik, düşünsel ve kültürel içeriği, dili ve toplumsal davranışı farklıdır. Feodalitede, sertlikte ve hatta kölelikte Batı'nın toplumsal sistemiyle Doğu'nunki arasında fark vardır. Bu yüzden bir aydın gerçekten bilimsel anlamda Marksist ise kendi doğulu toplumunun değişimi için, diyalektik bir bakışla yeni bir tarih felsefesi keşfetmelidir. Onun diyalektik bakış açısıyla Batı toplumunun değişim seyrini başlangıcından kendi çağına dek araştırıp o aşamaları, kendi deyişiyle düzenlemesinden ya da keşfetmesinden hareketle, gerçekten bilimsel bir Marksist ve diyalektisyen olan Doğulu aydın aynı nüshaları ve aynı kalıpları kendi toplumunda uygulamakla başarılı olamaz ve gerçeklikleri inceltip kalınlaştırarak, bozup yontarak ve çoğaltıp azaltarak bu kalıplara dökemez ve onları saptıramaz. Bunu yapan, doğru bir taklitçi değil, kör bir taklitçidir. Basiretli ve bilimsel taklitçi, onun metodunu alıp Doğu toplumunun altyapıda ve üstyapıda geçirdiği toplumsal değişimleri, diyalektik çelişki, tarihin diyalektik hareketi ve tarihin belirleyiciliği esaslarına göre yeniden ortaya koyan ve sonuç olarak Marks'ın sunduğu tarih felsefesinden farklı olan bir tarih felsefesine ulaşan kişidir. Ancak bunu yaparken onun yöntemi bilimsel açıdan Marksist bir yöntemdir. Fakat Batı'yı nasıl taklit ediyorsak, aynı şekilde bizim aydınlarımızın da Batı'da bulunan ideolojileri -sol ya da sağ fark etmez- olduğu gibi taklit ettiklerini, yani tavır olarak, yöntem olarak, bilimsel metot ve bakış olarak değil de şekil bakımından taklit ettiklerini görüyoruz. Bu yüzden, şekil olarak taklit ettiğimizde hem üretimde, hem de düşüncede hep tüketici olarak kalırız. Fakat yöntem olarak taklit ettiğimiz zaman, kısa bir

süre sonra, taklit düzeyinden, taklit ve tüketim aşamasından kurtulur ve kendimiz düşünce ve iktisat bakımından üretici durumuna geliriz.

Marksizm'in tarih felsefesinin Batı acısından ortaya koyduğu aşamaların birincisi ilkel komün aşaması, ikincisi kölelik aşaması, üçüncüsü serflik aşaması, dördüncüsü feodalite ya da feodalizm aşaması, beşincisi burjuvazi aşaması, altıncısı ise kapitalizm aşamasıdır.

Burada küçük bir açıklama yapayım: Burjuvaziyle kapitalizm arasında dakik bir sınır yoktur. Burjuvazi, paranın mübadele edildiği, paranın kullanılmaya başlandığı ve feodalite döneminde egemen olan malın mal ile mübadelesinin, malın parayla mübadelesine dönüştüğü aşamadan başlar. Dolayısıyla bu, para gelince burjuvazi de geldi, demektir. Bunun dışsal biçimiyse şehir hayatının başlaması ve aynı şekilde tarım ürünleri karşısında el ürünlerinin pazarda yer almasıdır. Feodalite ürünlerinin sembolü olan buğdayın üretilip satılması karşısında, biri çıkıp halı dokuyup sattığı zaman burjuvazi başlamıştır. Burada burjuvazi başlar. Sonra klasik burjuvazi vardır bir de. Klasik burjuvazi, pazar burjuvazisidir. Para dediğimiz zaman, ister tarım ürünlerinin şehre getirilip şekil değişikliğine uğratılarak satıldığı ve ticaret yapıldığı pazar olsun, ister malların ve temel maddelerin satıldığı pazar olsun fark etmez. Burjuvazi, her iki şekilde de pazar burjuvazisidir ve buna "klasik burjuvazi" adı verilir. Bizim de şimdi, çok eski çağlardan beri klasik burjuvazimiz vardır. Modern burjuvaziyse sanayi burjuvazisidir, yani el işinin yavaş yavaş iktisadî hayattan çekilip yerini makine işine bıraktığı burjuvazidir. Elbette her sanatta ve zanaatta hem elin hem de araç gerecin işin içinde olduğunu görüyoruz. Ancak makine ne zaman başlamıştır oluşmaya? Üretimde araç gerecin rolü elin rolünden daha fazla olmaya başlayınca burada makine işin içine girer ve artık araç gerecin adı makinedir. Kürek ele bağlıdır, balyoz ele bağlıdır; aynı şekilde el değirmeni ya da orak ele bağlıdır. Fakat değirmen ortaya çıktığında, değirmende ve özellikle el değirmeninde el işin içinde olmakla birlikte buğdayın un haline getirilmesinde araç gerecin rolü değirmencinin elinin

rolünden daha fazladır. Burada ilkel makine işe karışmıştır. Bu makine geliştikçe esas olarak el bir yana itilir ve işçi, "el" olarak değil "bakış" olarak söz konusudur artık. İşte burada işçi, makinenin yanında, işçi değil, kontrol edicidir. Yani gözü elinden daha çok çalışmaktadır. Burada bütün işi makinenin yaptığını görüyoruz. Makine buluş bile yapmaktadır. Yani insan zihninin yapmakta olduğu işlerden birçoğunu şimdi makine yapmaktadır ve insan makineden dışlanmakta ve gün geçtikçe makine insana ihtiyaç duymaz duruma gelmektedir. Böylece insan, çok uzaktan kontrol edici bir hal almaktadır. Böylelikle makinenin insana ihtiyacı kalmamakta ve sonunda makine tam anlamıyla otomasyon dönemi olan bir döneme doğru gitmektedir. Otomasyon dönemi, makinenin kendi kendine çalıştığı, insanın üretimde hiçbir rolünün kalmadığı ve makinenin son derece ilerlediği dönemdir. Bunun üst aşaması elektroniktir.[4] Bu, makinenin doruk noktada olduğu dönemdir.

Fakat burjuvazi ile kapitalizmin ayrılış dönemi o kadar belirgin olmayıp kimileri kapitalizm ile burjuvaziyi tek dönem olarak görmektedirler; yani kapitalizmi burjuvazi düzeninin tekamül etmiş dönemi olarak kabul etmektedirler ama kimileri de aradaki farkı

4 Bu, bazı filozofların ve İranlı Sâdık Hidâyet gibi karamsar kimselerin deyişiyle insanlığın nihaî bedbahtlık dönemidir. Sâdık Hidâyetin, öteki yazılarının tersine, oldukça olumlu bir yazısı vardır. Nihaî olarak onun şiddetli bir tarihsel karamsarlığı bulunmakla birlikte, makinenin tehlikesini, daha bu tür konular gündemde değilken iyi tahmin etmesi bakımından olumludur. "Sin Lâm Kâf Lâm" adını taşıyan (onun bu yazısı belki çok meşhur değildir) bu yazıda makinenin her işi yaptığı, bilimin ölümü de ortadan kaldırdığı ve dolayısıyla ne ölümün, ne çalışmanın olduğu ve bir düğmeye dokununca her şeyin insan için hazır olduğu bir dönemden söz edilir. Beş, altı, on kuşak aynı evde yaşar. Orada hepsi ölümü beklemektedir, ama ölüm gelmez. İntihardan başka yol yoktur, ama kimsenin bu cesareti yoktur. Sonunda radyo, bir şey yapamadan, hiçbir duyguya sahip olmadan ve hayatta kesinlikle bir rolleri bulunmadan duran eski kuşak için güzel bir haber verir: Kısa süre önce bir doktor, korku ve acı vermeden insanı öldüren bir ilaç keşfetmiştir (acısız bir suni ölüm, tıpkı sancısız doğum gibi). Bunlar çok sevinirler. Çünkü kurtuluş yolunu bulmuşlardır. Bu ilacın adı "Sin Lâm Kâf Lâm"dır.

belirginleştirmek istemektedirler (benim görüşümce de belirgindir). Ben de bu ikinci görüşe inanmaktayım. Bu ikinci görüş şudur: Klasik şekliyle burjuvazi, şehir hayatına ve el emeğine dayalıdır. Öyleyse bu dönemde burjuvazinin tanımı şöyledir: Burjuva, para alış verişi esasına dayalı ve el emeğiyle üretim altyapısına sahip olup şehirde ya da şehir benzeri yerlerde yaşayan orta sınıftır. Bu sınıfın toplumsal rolü, üretim ve tüketim arasında aracılık rolüdür. Bu burjuvazidir. Klasik burjuvazide (ikisini ayırmak istiyorum) burjuvanın aracılık rolü, ticaret ve alışveriş rolüdür. Oysa modern burjuvada, burjuvanın aracılık rolü değiştirici roldür. Şu anlamda ki klasik burjuvazi, bir yerden malı üreticinin elinden alıp, hiç müdahalede bulunmadan onu tüketiciye ulaştırır. Meyveyi bahçeden getirir, pazarda satar; ona hiç müdahale etmez. Buğdayı alıp halka verir, meyveyi alıp halka verir, insanlar için kumaş getirir. Tacirdir ve tacirin mala bir müdahalesi yoktur. Bu, klasik burjuvazidir. Modern burjuvazide burjuva, üreticiden alıp tüketiciye sunduğu mala müdahalede bulunur. Şöyle ki modern burjuva, tüketim maddesini, hammadde halinden kullanılabilir madde haline dönüştürür. Böylece yün ya da boyayı alıcıya ve tüketiciye vermek için satın almaz; tersine yünü ve boyayı alıp halı fabrikasına getirir ve orada bunları halı haline dönüştürür, ardından da tüketiciye sunar. Dolayısıyla halı, hammadde üretimiyle üretilmiş malın tüketimi arasında yer alan basamakta burjuvazi şekil değişimine uğratılmış yün ve boyadan ibarettir. Buna göre, klasik burjuvazinin bir ticaret burjuvazisi, modern burjuvazinin ise bir üretim burjuvazisi olduğunu söyleyebiliriz. Mal üzerinde değişiklik yaptığı, değişiklik yapmak için de araç gerecinin bulunduğu ve değişiklik yapmayı istediği için bu üretim burjuvazisinin iki şeye ihtiyacı vardır: Sermaye ve teknik. Oysa ticaret burjuvazisinin bunlara ihtiyacı yoktu; onun tek ihtiyacı itibardı.[5]

[5] İtibar da onun mukaddes ve mümin bir insan olduğunu, sonuçta da Tanrı adamı olduğunu insanların anlamalarından ibarettir. O, hep cemaatin ön safında namaza durur, onu herkes görür. Öyleyse onun karşılıksız çekinin bile karşılığı vardır! O, itibar aramaktadır, velev ki sermayesi olmasın. O kadar ki

Üretici burjuvazinin sermaye ve tekniğe ihtiyacı vardır. Çünkü üretici, hammaddeyi satın almalıdır. Ham madde, ilk şeklinden ve cinsinden değişime uğrar. Hammadde, örneğin, taş veren maden ocağından ibarettir. O, bu maddenin imtiyazını almalıdır ve taşı satın almalıdır. Sonra bu taşı işleyip tüketiciye bir tıraş makinesi, bir tükenmez kalem ve bir otomobil olarak vermelidir. Böylece hammaddeyi apayrı bir hale sokmuştur. Burada onun tekniğe ve sermayeye ihtiyacı vardır.

Şimdi burjuvazinin, kapitalizme dönüşüm seyrine bakınız: Burjuvanın değiştirici rolü (ki bu iki kutbun ortasındadır) karmaşıklaştıkça, esaslaştıkça ve derinleştikçe daha çok sermaye ve tekniğe ihtiyacı olmaktadır ve aynı şekilde de toplumsal rolü de daha çok güçlenmektedir. Önce ne iş yapıyordu? Önce, karpuzları şuraya getiriyordu ve örneğin iyilerini orta hallilerinden ve kötülerinden ayırıyordu. Bu, onun iş üzerindeki tek rolü ve müdahalesiydi. Fakat şimdi maden taşını bir otomobil şeklinde ya da bir radyo şeklinde tüketiciye sunmaktadır. Rolü, temel bir rol olup hammadde üreticisinin rolünden de daha fazladır. Dolayısıyla daha güçlü duruma gelmekte ve toplum onun çevresinde dönmektedir. O, toplumun üretim sisteminin temel bir kutbu olmaktadır: Hem tüketicinin kutbu, hem üreticinin kutbu. İki yan kutup bu ana kutba bağlıdır. İşte burada, burjuvazi muzaffer olmuş, işte burada burjuvazi düzeni oluşmuştur.

Hemen şu açıklamayı yapayım: Bir toplumda burjuvazi düzeninin oluştuğunu söylediğimizde, bir toplumun burjuvazi olduğunu söylediğimizde ve burjuva sınıfının ortaya çıktığını söylediğimizde, bu, burjuvanın varlık kazandığı anlamına gelmez. Çünkü feodalitenin en geri aşamalarında ve hatta kölelik döneminde bile burjuva vardı, ama burjuvazi yoktu. Öyle ki hâlâ oldukça geri bir feodalite aşamasında yaşayan (burjuvazi aşama-

üretici ve hammadde sahibi, ona yüz bin tümenlik ürününü verebilir ve o da satın almaksızın, orada ya da uzak bir yerde bulunan -fark etmez- tüketici kutbuna bu ürünü verir. Böylelikle ticaret yapmış malı tüketiciye satmış olur. Sadece bir ticaret hakkı alır. Genellikle % 500, % 700 ve % 800 satış hakkı alır!

sına bile erişmemişler, nereden erişsin sanayi aşamasına) en geri kalmış ülkelerde sanayi proleteri vardır, ama proleter sınıfı henüz yoktur. Bu iki gerçekliği birbirinden ayırmamak, üçüncü dünya ülkelerinde, aydınların rollerinde birçok yanlış hareketleri ve sapmaları doğurmuştur. Bu yüzden, işçiyi sanayi işçisi gibi gösterdikleri her yerde sanayi sınıfının, sanayi aşamasının, kapitalizm aşamasının ve sanayi proletarya sınıfının oluştuğunu hayal ettiler ve toplumda, bir aydının kapitalizm düzeninde, ileri bir sanayi toplumunda -ki orada sanayi işçisi sınıfı ortaya çıkmıştır- oynaması gereken rolü oynamaya başladılar. Bu yüzden yanılgıya düşmüş ve başarılı olamamışlardır. Bir toplumun doğru tahlil ve tecziyesi, doğru toplumu tahlil etmemiz anlamına gelir, yoksa başka toplumların aydınlarının doğru tahlillerini burada taklit etmemiz anlamına gelmez. Şu anlamda ki çok geri kalmış bir ülkede -örneğin- bir maden ocağının, bir kaynağın ortaya çıkması, bir sanayi noktasının, tam anlamıyla modern ve çok ileri bir sanayi grubunun dünyanın en modern sanayisi düzeyinde, o geri kalmış çölde baş göstermesi ve kendi kendine orada bir sanayi işçisi grubunun da oluşması mümkündür. [Bu durumda] işçi grubu oluşmuş, işçi sınıfı henüz oluşmamıştır. Sınıf, kendi varlığını, toplum gövdesinin bütününü kaplayan bir katman şeklinde duyurduğunda ortaya çıkmış olur. Aynı şekilde, toplum da kendisine özgü kültür ve dilini oluşturduğu zaman sınıf ortaya çıkmış olur. Yine, sınıf duygusu kendisinde oluştuğu zaman sınıf ortaya çıkmış demektir. Bu üçü, sınıfın varlığının ipuçlarıdır. Fakat grup her zaman vardır. Toplumsal sınıf, bireylerden ve gruptan ayrı bir şeydir ya da kendine özgü bir olgudur. Sınıfın oluşması için ilk önce toplumun bütün gövdesini kaplamış olması ve kendi varlığını, toplumun her yanında belirgin bir katman olarak duyurmuş olması gerekir. İkinci olarak, kendisine özgü dilini, kültürünü, toplumsal tavrını, ahlakını, değerlerini, beğenisini, estetik anlayışını, eğilimlerini, duygularını, bakışını, dünyagörüşünü ve ruhunu toplum bütününde ortaya koymalıdır. Üçüncü olarak da sınıf duygusunu kazandığı zaman ortaya çıkar sınıf. Bu tanımı millet için de kabul edebiliriz.

Millet, bir toplumun bireylerinden bir bölümünün ortak kültüre, dile ve tarihe sahip oldukları zaman değil, bu bölümde milli duygu oluştuğu zaman vücut bulmuştur. Bu yüzden, Profesör Berk, Arap milletinin (elbette geçmişte değil, son dönemlerde) İsrail'in oluşmasıyla vücut bulduğunu söyler. Dışarıdan ve Arap milletini ve bu milletin hakkını yok sayan düşman tarafından gelen bu darbe, ona âlemde mevcut olan bir gerçeklik olarak kendi varlığını fark ettirdi ve dolayısıyla millet oluştu; yoksa Araplar her zaman vardılar.[6]

Özbilinç duygusu oluştuğu zaman millet oluşur. Bu yüzden, İslam, belirttiğim gibi İran'a hamle yaptığı zaman, karşısında hiçbir şekilde direniş söz konusu olmamıştır. Hatta "sen gel" diyerek buyur eder İslam'ı. Yoksa İran İslam'ı buyur etmeseydi, Halid b. Velid'in ya da örneğin Sa'd b. Ebi Vakkas'ın ordusu o büyüklükteki bir milleti o kadar hızla yenilgiye uğratamazdı. Bunun kanıtı şudur ki sonraları direniş başladığı zaman, Buhara'yı yüz yıldan fazla bir süre birçok kez katliama uğratıp ezerlerse de Buhara yine direnir. Kendisinde direniş (özbilinç) duygusu oluşur çünkü. Sonradan, Ümeyyeoğulları gelip İslam hilafeti yerine Arap hilafeti geçince ve İranlı dışlanınca, orada İran milliyeti oluşur. Yani dış etken karşısında, dış yok sayıcı karşısında ve antitezi karşısında milli bilinç duygusu ortaya çıkar. Bu yüzden Şuübiye meydana gelir. Bu yüzden Ebu Müslim'in hareketleri meydana gelir. Bu yüzden burada

6 Oldukça başarılı ve çok garazkâr bir film olup sömürünün ve siyonizmin en kirli rolünün en ustalıklı dille ve en üstün anlatım ve teknikle sunulduğu ve soframıza getirilen 'Arabistanlı Lawrence' filminde (onunla savaşmanın en güzel yolu asla ondan söz etmememizdir. insanın filmin adını ve bunları anması hiç iyi değil.) Lawrence'ın, bir bedevi kabile reisi rolünü oynayan Antony Quin'e şöyle dediğini görüyoruz: "Siz hepiniz Osmanlılar karşısında birlik olmalısınız. Neden Osmanlılar size egemen olsunlar? Siz gelin, bizim elimizin altında özgür olun. Bütün Arap birlik olmalıdır" Kabile reisi der: "Kim?" Cevap verir: "Bütün Arap." Der ki: "Bizde Arap yok. Benî Teym orada, Benî Gıfar'ı biliriz, Benî Gatafan'ı biliriz, Benî Hazlan'ı biliriz. Benim kendim de Beni Kuba'danım. Fakat Arab'ın kim olduğunu bilmiyorum. Burada hiç Arap yok. Ben, bu ülkenin her yanını, bütün kabileleri tanırım, ama onlarda Arap yok." Anlaşılıyor ki Arap kabileleri var, ama Arap milleti yok.

her zaman, en azından belirgin olarak iki asırda kargaşanın sürüp gittiğini görürüz. Bu bakımdan özbilinç duygusu, sınıfın varlığının değil, sınıfın şekillenişinin belirtilerinden biridir. Hatta sınıfın özbilinç duygusu, toplumsal sınıfın oluşumuna etkendir.

Burjuvazi döneminde, burjuvanın iki kesim arasında değiştirici rolünü yerine getirmede araç olarak kullandığı makinenin sürekli gelişip ilerlediğini ve daha da güçlendiğini görüyoruz. Burjuvanın değiştirici rolü artınca daha çok teknik ve sermayeye gereksinim duyar. Bu rolün daha fazla ve daha güçlü olarak yerine getirilebilmesi için sermayeler daha çok mütemerkiz olmalı, teknik daha çok ilerlemelidir. Bu bakımdan dünyada iki büyük olay ortaya çıkar (Bu iki büyük olay meselesi çok önemli bir meseledir; kitaplarda vs. yazıldığı gibi değildir. Ancak, açık ve seçik bir gerçekliktir, ama hiçbir yerde yazılmamıştır. Ben bu olaylar üzerinde çok durmayacağım. Çünkü bunlardan çok söz ettim, biliyorsunuz. Şimdi yeri gelmişken biraz değineyim): Birincisi, tekniğin sanatkâr avamların tecrübe ellerinden uzman bilginlerin ellerine geçmesidir. Yani şimdi örneğin köy, kasaba ve hatta şu bizim şehir toplumunda[7] teknik araçların birçoğunu, hiç okuma yazması olmayan, katıksız avam olan sanatkârlar yapmaktadırlar. Onların tekniklerinin bilgili olmakla ilgisi yoktur. Bir kesim köylü ve bir kısım azınlık da sanatkârdır, ama âlim sanatkâr değildirler. Bir köyde birkaç kutup görürsünüz: Biri, okur-yazar olmayan ve tarımsal üretimi gerçekleştiren çiftçi kutbu. Biriyse zihinsel kutup (yani aydın değil, entelektüel) olup köyün okuryazarlarının, mollalarının ve entelektüellerin oluşturduğu kutuptur. Bu kutup geçmişte de vardı. Şehirde de bu entelektüel ya da "intelligence", yani toplumun beyni, ruhaniliğimiz olup sadece dinî rolleri olmayıp dinî konular ve dinî ilimler üzerinde çalışmayıp bütün ilim alanlarıyla ilgileniyorlardı. Aynı şekilde felsefe, edebiyat ve genel olarak kültür, ilmi havzanın tekelindeydi ve halkın gerisi avamın birer par-

7 Doğal olarak biz şimdi toplumbilimsel konuları Batılılardan daha iyi anlıyoruz. Çünkü bu konular, Batılılar için gündemden kalkmış konulardır; hiç tanımazlar. Fakat şu anda bizim toplumumuzda örneği vardır ve örnek verebiliriz. Bu konuları hepimiz biliriz ve bizim için bir gerçeklik olup somut bir şeydir.

çasıydı. Orada, okur-yazar olan, okuyup yazabilen bir kişi ya da iki kişi veya üç kişi entelektüeldi (bir, iki ya da üç kişi, fark etmez). Bu, "intelligence" kutbudur. Üçüncü bir kutup daha vardır ki sanatçı adamlar bu kutbu oluştururlar. Yular yapan biri, kürek, balyoz yapan biri, at nalı yapan biri, eşeğe palan, ata eyer yapan biri, kapı yapan biri, inşaat ustası olup ev yapan biri, bunların hepsi sanatkâr adamlardır. İnşaat ustaları, mimarlar, sanatkârlar, demirciler, köşkerler, semerciler, nalbantlar, zincirciler, hatta dokumacılar, çarkçılar, tarım araçları yapanlar, elbise dokuyanlar, halı ve kilim dokuyanlar vs. bu tarıma dayalı köy toplumunda sanatkâr kutbu oluştururlar. Fakat bunlar, kültür bakımından zihinsel ve bilimsel kutupta yer almazlar (bu önemlidir) ve aslında bilimsel bilinç taşımazlar; tıpkı çiftçi köylüler gibidirler. Öyleyse burada onlar için teknik neydi? Genellikle babadan oğula geçen el tecrübelerinden oluşan bir bütündü. Sanatkâr, yaptığı bu teknik iş konusunda en küçük fennî ve ilmî açıklamaya bile vakıf değildi. Eski sanatkâr düşünmezdi; onun ilmi ve fennî bilgisi yoktu fakat fennî yaratısı, fennî rolü vardı. Sanayi burjuvası döneminde, işi fennî araç-gereç yapmak olan sanatkâr kenara çekilir. Makine şeklinde tekâmül eden fennî araçlar, onların elinden çıkıp zihinsel kutbun eline geçer -sözünü ettiğim önceki dönemde kişi mütefekkirdi, mollaydı, okumuş-bilmişti, tahsilliydi, ama hiçbir fenni işi bilmezdi, ceketinden düşen bir düğmeyi bile dikemezdi. İlim ehliydi, ama fen ve sanat adamı değildi.

Bu modern dönemde sanat, sanatkârın elinden çıkar ve bu âlimin, beyin işi yapan kişinin eline geçer. Dolayısıyla sanatın tarih boyunca fennî kollarda olduğu, yeni dönemdeyse bilgin kişinin beyninde yerini aldığı söylenilebilir. Makine üreticisi, sanat ve fen sahibi haline gelen o ilim adamı ve bilgindir. İyi anlaşıldı mı? Öyleyse makine, sanatkârların atölyelerinden değil, üniversiteden çıkmaktadır, ilim, fikir, zihin ve kültür havzasından çıkmaktadır. İkinci iş, sermaye meselesidir. Burjuvazi döneminde sermayeler çok küçük kutuplar (ki kutup sayılmazlar) şeklinde dağılmışlardır. Burjuvazinin kapitalizme dönüşüm seyri, sermayenin artışa eğilimli olduğu, ama sermayedarın azalmaya yüz tuttuğu ikili bir

seyirdir. Öyleyse ki siz, Sebzivar gibi küçük bir şehre girip orada kaç tacirin bulunduğunu sorduğunuzda, burada yedi-sekiz yüz tacir var, derler. Washington'a gitseniz ve burada kaç sermayedar var, diye sorsanız, iki üç kadar; fazla yok, derler. Çünkü makinenin değiştiricilik rolüne soyunması bakımından, bilim adamının makine fabrikası için hazırladığı proje için büyük sermayelere ihtiyaç vardır. Kimi zaman, uzmanın bir üretim işi için, ya da bir makine için [sipariş] verdiği bir lambanın -ki filan özellikleri taşımalıdır- tutarı beş milyon tümendir. Bir makine ya da bir fabrika, başka formüllerle, başka mühendislerle vs. yapılmalıdır. Fakat özel bir deney için sadece bir lambanın üretilmesine ihtiyaç vardır; harcamaya yol açacak birkaç lamba üretimine ihtiyaç yoktur. Bir deney için bu lambanın masrafı birkaç milyon tümendir. Bu deneyin sonuca ulaşmaması da olasıdır. Bu, kat kat sermayeye muhtaçtır. Bu yüzden bu yeni değişimde sermayeler parça parça olmaktan çıkıp birbiri üzerine yığılırlar ve birkaç kutuplu olurlar. Dolayısıyla sermayedar sayısı azalır, sermaye artar. Sermayedarın sayıca azalmasının nedeni belirttiğim gibi sermayenin bir araya gelmesinin gerekmesidir. Çünkü şeker ya da otomobil fabrikası için, burada demirin otomobile dönüşüp tüketiciye ulaşması için milyarları bulan sermaye bulunmalıdır. Burada artık buğdayı ekmek yapıp insanlara sunmaktan ya da unu tatlı yapıp insanlara sunmaktan veya kumaşı ceket, pantolon yapıp insanlara sunmaktan apayrı bir durum söz konusudur. Artık küçük sermayeye değil, büyük sermayeye ihtiyaç vardır.

Toplumda sermayenin neden arttığına gelince (bu konu çok önemlidir): Örneğin, toplumda yüz milyar dolar sermaye var. Burjuvazi döneminde on bin tüccar bu paraya sahipti. Şimdi örnek olarak beş yüz sermayedar bu sermayenin tamamına sahip olmak durumundadır. Önceden on bin kutupta toplanmışken şimdi beş yüz kutupta toplanmıştır. Fakat neden bu on milyon dolar, yüz milyon dolar, örneğin elli altmış yıl içinde yüz katına çıkmıştır? Sermayenin bu yığılışı, makine işi için büyük sermayelerin zorunlu olmasından dolayıdır. Fakat sermayenin kapitalizm döneminde yükselerek artması niye? Bu, makinenin rolü

dolayısıyladır. Bu rol, fazla (surplus) üretim adıyla makinede bulunan bir rol olup sanayi sermayedarlığının sosyolojisinin anlaşılmasının en temel anahtarıdır. Fazla üretim meselesi, bizim sözünü ettiğimiz şeyin tam tersi bir meseledir.[8]

İş ve Üretim Meselesi ve İşçiyle İlgisi

Varsayalım, on tane tuğlayı [ya da vazoyu] oradan alıp buraya güzelce dizmek istiyoruz. Birine: "Şu vazoları oradan -ki 200 metrelik bir yol bulunduğunu varsayın- getirip buraya yerleştirmene karşılık sana şu kadar para veririz." diyoruz. Adam gidip vazonun birini oradan alır ve buraya getirip bırakır. Dönüp ikincisini alır ve buraya getirip bırakır. Yine döner ve üçüncüsünü getirir... Bu işin yerine getirilmesi için sekiz saatlik bir zamanın gerektiğini varsayın. Pekâlâ, diyoruz, senin çalışmanın karşılığı gerçekten ne kadardır? "Yirmi tümen" diyor. "Bu yirmi tümeni sana veririz." diyoruz. Varsayın, elli vazoyu onar onar alıp yerleştirmeleri için beş işçi tutuyoruz. Sekiz saat çalışarak bu elli vazoyu almaları ve buraya getirip dizmeleri için bu beş işçinin her birine yirmi tümen veriyoruz. Bu işçilere: "Sekiz saat çalışmanızın gerçek karşılığı ne kadardır?" diye soruyoruz. "Yirmi tümen" diyorlar. Yirmi tümeni onlara veriyoruz. Ama çalışma şeklinin nasıl olacağı bize bağlıdır (onun için de fark etmez).

[Varsayın], bu iş için beş işçiye ihtiyacım yok. İki ya da üç işçi alıyorum. İyi. Beş işçiyi üç işçiye düşürdüğüm ve her birine sekiz saat için yirmi tümen verdiğim zaman sömürü meydana gelmemiş olur. Sonuç olarak, ihtiyaç duymadığım iki işçiye, gitmelerini söyledim. Fakat sekiz saatten fazla çalışmamalarını söylediğim

8 İyi dikkat ediniz, konu çok karmaşık. Eğer bundan söz edersem dersimi bitiririm ve başka konuları bir dahaki sefere bırakırım. Ebuzer programı yakın olduğu için, bu konular, onu, söylemini tanımak için çok uygundur. Ebuzer, dünyada İslam devriminin iktisadî adalet çehresidir. Yine bu nedenledir ki bütün dünya tarih boyunca, Ebuzer'in tanınmasından korkmuştur. Elbette çözümlemeler vs. mesele değil. Ama onun ne dediğinden, olayın ne olduğundan söz edersek olmaz. O Ebuzerî İslam, Rebeze'de gömülmeli, Osman'ın onu susturduğu yerde susturulmalıdır. Velev Osman'a muhalif olan ama Osman'la çıkar ortaklığı bulunan kimseler ya da Osman'ın düşmanları eliyle de olsa.

bu üç işçiye yeni formda yirmi tümen veriyorum ve onların hakkı da yirmi tümendir. Fakat [bu kez] işi bireysel olmaktan çıkarıp küme haline getirdim. Şöyle ki ayrı ayrı duran vazoları bir kişinin buraya dizmesini söylüyorum; işi sadece budur. İkincisinin işiyse vazoları oradan alıp buraya koymak olsun. Üçüncüsü de burada sonuna dek durup [vazoları] şu platformun üzerine dizsin. Bu sekiz saatlik çalışma süresinde, bireysel olarak beş kişinin yaptığı işi şimdi iş bölümü yoluyla üç kişinin yapmakta olduğunu görüyoruz. Çünkü iş bölümü sayesinde iş tekrarı önlenmiş olur. İyi anlaşıldı mı? Her bireyin ayrı ayrı başından sonuna dek yaptığı birtakım işlerin tekrarı önlenmiş oldu. İş bölümü yapıldığında tekrarlanan işler ortadan kaldırılmış olur. Dolayısıyla sabit bir işi yerine getirmek için daha az iş gücü gereklidir. İşçiye verdiğim bu yeni şekille, ona baskı oluşturdum mu? Hayır. Hakkını az mı verdim? Hayır. Aynı yirmi tümeni verdim ona. Çalışma süresini artırdım mı? Hiçbir şekilde. Sekiz saat çalışmasını söyledim. Fakat tek tek çalışma yerine iş bölümünü getirdiğim için beş kişinin yaptığı işi yeni buluşumda üç kişi yapmaktadır. Dolayısıyla iş bölümüne göre yapılan çalışma, benim beş tane yirmi tümen - yani yüz tümen- vermek yerine, yapılan aynı iş için (üretim aynıdır; şu vazolar buraya dizildi, bir iş üretimi gerçekleşti. Yani yeni bir iş ve şekil söz konusudur. Üretim hep madde ve mal şeklinde değildir, çok yeni bir formda olabilir) üç tane yirmi tümen yani altmış tümen vermekteyim. Öyleyse belirli bir çalışma saati içerisinde sabit ücretle ve yeni formda bir iş benim için altmış tümene tamamlanmış oldu. Oysa eski formda tam yüz tümene tamamlanıyordu. Bu kırk tümen kimindir?[9] (Duygularınızı dikkate almayın. Sadece dakik, mantıklı, kuru ve akılcı düşünün. Sermayedarın lehine de karar vermiş olsanız sorun değil. Çünkü şimdi bir külfeti yok; ders yapıyoruz!)

9 Burada Dr. Şeriati, öğrencileri için bir soru ortaya atıyor. Sonuçta ders, soru-cevap halini alıyor. Öğrencilerce verilen cevaplar, bantta belirsiz ve anlaşılmaz durumda olup çoğunlukla Şeriati tarafından yineleniyor. Öğrencilerin cevaplarını -ki Dr. Şeriati yineliyor- tırnak işaretleri arasına aldık. Yinelenmeyen cevapları ise … şeklinde gösterdik. (Derleyen)

Kendileri (öğrencilerden biri): "İşçinindir." diyorlar. Şimdi söyleyin bakalım, niçin? Pekâlâ. İşçinin olmadığını söylemeye kim cüret edebilir? ... Evet, bölüştürülmüş işin hak sahibi yoktur. İş bölümü, bilimsel bir buluştur. O kırk tümen, gerçekten kimin parasıdır?

Kendileri (öğrencilerden biri): "İş bıraktırdığımız o iki kişinindir." diyorlar. Hayır, bu, hayır işlerine girer. ... Evet. Kendileri (başka bir öğrenci): "Buluş sahibinin hakkıdır." diyorlar. Buluş sahibi kimdir? Buluşçu, ya bu buluşu yapan ve aklına böyle bir şey gelen sermayedardır ya da bu "teknik"i kullanan bilim adamıdır. Çünkü bu bilim adamı, bu değişikliği yapmış ve işçi sömürülmeden, baskıya maruz kalmadan ve çalışma saati artmadan üretimi artırmıştır. Yani işçi yine eskiden olduğu gibi sekiz saat çalışmakta ve aynı parayı almaktadır. İşi değişmemiş, zorluğu ve çalışma saati artmamıştır ki ona fazla para verelim. Sadece mantıksal olarak düşününüz. Evet... Ne hakla bu kırk tümen onun olabilir? Söylemek istediğim şey şu ki -bu esası genel esas olarak kabul edin- üretilen her şey, meydana gelen her şey, onu meydana getiren kişiye ya da şeye aittir (Bunu kabul ediyor musunuz?). Yani bir değerin oluşmasına neden olan her etken (kişi ya da şey) o değerin sahibidir ve bir başkası bize aittir diyemez (Bu esası kabul ediyor musunuz?). Şimdi gerçek oluşturucunun kim ya da ne olduğunu söylemek istiyoruz. Bu örneğe açıklık kazandırmak istiyoruz. Bu açıklık kazanmalıdır. Evet, kimindir? Buluşçuya mı aittir? Buna göre, bütün artı üretimler bilim adamlarına mı aittir? O bilim adamına dediler ki: "Sayın bilim adamı, siz sabahtan akşama dek buraya teşrif edin ve bizim için sekiz saat fikir işi yapın; plan-proje hazırlayın ve ayda beş on bin tümen alın." O, beş yıl boyunca sürekli buraya gelip plan çizer, planı da işe yaramaz. Fakat ayda beş bin tümenini de alır. Şimdi (bunca süreden sonra) bir kez üretim olmuş. Beş yıl boyunca düşünüp planlar çizdiği, hiçbir üretim gerçekleştiremediği ve hep yediği halde şimdi bir kez üretim gerçekleştirince, onun bu yeni buluşuna göre ürettiğimiz ya da işçinin ürettiği her şeyi ona mı verelim? Biz onunla, bir fikir işi yapıp onun bu fikir işi artık değer sağlarsa parasını kendisine vereceğiz, diye anlaşmadık ki. Oysa

biz yirmi yıl çalışıp hiçbir artık değer yaratmadığı halde ona parasını verdik; işe yarayıp yaramadığına bakmadık. Şimdi onun yeni buluşundan kırk tümen artık değer geldi. Bu artık değer ona mı aittir? Kime aittir? İlim ve eylem bunu meydana getirdi; ama bu kimindir? Bu kırk tümen şimdi kaldı; yirmi tümeni birine, yirmi tümeni ötekine, yirmi tümeni de üçüncüsüne verdik. Geriye kalan bu kırk tümeni kime verelim, siz ne dersiniz?

Öyleyse, şimdi birkaç görüş var. Ben, genellikle sizin görüşlerinizden çıkardığımı ya da ortaya konulanı arz edeyim[10]: Bir kişi: "Mühendis bey, bir değeri oluşturanın o değerin sahibi olduğunu söylemiyor musunuz?" diyor. Elbette, diyor. Diyor ki: "Sen avamdan biriydin ve evinde oturuyordun. Babanın sermayesi ya da filan burs seni tahsilli kıldı. Öyleyse senin mühendisliğin bursa aittir. Burs almasaydın mühendis olamazdın; gidip amele olurdun. Şimdiyse mühendis oldun; kimse senin projeni uygulamazsa, yürürlüğe koymazsa, senin projen beş para etmez." Çünkü bilim, teknik haline geldiğinde özsel değer kazanır. Kâğıt üzerinde kaldıkça, yazarın kitabında kaldıkça sadece zihinsel bir değerdir. Kırk tümenin zihinsel değerle ilgisi yoktur. Kırk tümen özsel bir değer olduğuna göre özsel bir gerçekle ilintili olmalıdır. Tam olarak açıklık kazandı mı? Ben şu anda öyle bir proje ortaya koyuyorum ki bu proje, hem karada, hem denizde gidebilen, hem de uçabilen bir otomobil üretilmesini amaçlıyor mesela. Fakat bu makine yapılmazsa, benim bu projemin, sabahleyin bir çocuğun herhangi bir kâğıdı karalamasından farkı kalır mı? Hayır, hiç farkı kalmaz. Öyleyse, kırk tümeni yaratan şey, mühendis beyin projesi değildir. Nedir? Mühendis beyin projesinin hayata geçirilmesidir.[11] Bu durumda,

[10] Biz bir esası kabul ediyoruz: Ben, işçi ya da sermayedar veya mühendisim. Her üçümüz -mühendis, işçi ve sermayedar- şu tanımı kabul ediyoruz: Bir değeri icat eden o değerin sahibidir. Ve bu kırk tümenin kimin olduğunu sormak istiyoruz. Bu kırk tümen, dünyaya egemen olan toplumsal düzenin tümü -mesele bu kadar önemlidir; kırk tümenin kimin malı olduğunu bir anlasak- ve dünyada var olan bir ideolojinin kaynağıdır. Bugün dünyada gündemde olan en temel mesele, bu kırk tümenin kimin olduğu meselesidir.

[11] Öğrencilerden biri bir soru soruyor, Dr. Şeriati de cevaplıyor: "Açıklamamı tamamlamadım. Oraya da geleceğim. Şu anda konuşan sermayedardır." (Derleyen)

kırk tümeni yaratan, gerçekten senin projen olmayıp senin projenin gerçekleştirilmesidir. Şunu öncelikle belirteyim ki iş bölümü demek makine demektir. Tam olarak belirgin mi? Bu iş bölümü sistemi, çok karmaşık duruma geldiğinde, makine adı verilen bir düzeneğe dönüşür. Makine, infirada çalışmayı oldukça karmaşık bir şubeli çalışmaya dönüştüren şeydir. Buna göre, ancak makinemiz olduğunda, kırk tümen gibi bir artık üretimimiz (artık değerimiz) olur. Tam anlaşıldı mı? Kırk tümeni ortaya çıkaran, artık değeri meydana getiren, senin projen değil, makinedir. Makineyi sen yapmadın ki. Parası olan ben yaptım makineyi. Benim sermayem olmasaydı, senin projen karalanmış kâğıttan başka bir şey olmazdı (paket kâğıdı diye manava götürsen sana beş para bile vermezdi.). Ben ki sermayedarım; üç işçiye dedim, şu makineyle çalışın, sekiz saatinizi verin bana, günde yirmi tümen alın. Sermaye olmasaydı, üç işçi böyle bir araya gelmezdi. Benim sermayem olmasaydı üç işçi bu makineyle böyle çalışmazdı. Yine benim sermayem ve ödediğim ücret olmasaydı, işçi, mühendis ve makine toplanıp bu kırk tümeni yaratamazdı. Öyleyse, mühendisin soyut projesini somut projeye dönüştüren ve işçinin bölük pörçük ve atıl gücünü üretici bir güç durumuna getiren bu sermayedir. Öyleyse kırk tümen kimindir? Sermayenindir. Sermaye ise sermayedar demektir. Bu, sermayedarın mantığıdır. Bu, sermayedarın akıl yürütmesidir. Bir sermayedar, bundan daha iyi ve daha mantıklı açıklayabilir mi? Dolayısıyla ben, kapitalizmin bilimsel mantığını açıklamada en küçük bir hata yapmadım.

Entelektüel kimse şöyle der: Makinenin pratikte gerçekleştiği doğrudur; ama makinenin gerçekleşmesi, mühendisin yarattığı mahiyete varlık vermekten ibarettir. Makine, zihnin ve ilmî dehanın somut yüzüdür. İlerleme, üretim, hareket ve sanayi, hep insan düşüncesinin sonucudur. Bunun kanıtı şudur ki bütün sermayeleri bir koyun sürüsünün ortasına döksek, asla makineye ve artık değere dönüşmez. Sermayenin kendisi de düşüncenin ürünüdür -iyi dikkat edin- ve doğa düzeninde, doğal ürünlerde ve tarım ürünlerinde yaptığı değişiklikle sermayeyi oluşturan düşüncedir. Aslında sermaye düşüncenin çocuğudur. Öyleyse bu

kırk tümen de bana aittir; çünkü ben onun mühendisiyim. Bu, entelektüelin yorumudur. Teknokratların ve bürokratların çoğu neye inanır? Bu akıl yürütmeye inanır.

Bürokrasi ve teknokrasi, beynin asıl oluşu üzerine kuruludur. Teknokrasinin, bürokrasinin, entelijansiyanın (ya da aydınlığın ve düşüncenin esas oluşu görüşünün) ve sermayeyi esas alışın (kapitalizmin) muhalifi olan kimse şöyle der: Bu kırk tümenin ne olduğunu açıklayalım mı? Kırk tümen yanlıştır. Aslında kırk tümen nedir? Senin kırk tümen diye adını koyduğun şey, göreli ve soyut bir kavramdır. Aslında kırk tümen meydana gelmemiştir. Çünkü kırk tümen, burjuvazinin bu alışveriş ilişkisinde piyasadan aldığı paradır. Gerçekten üretilmiş olan, bu maldır. Bu, yirmi beş riyal eder; yirmi beş riyal kimindir? Ben, yirmi beş riyal nedir bilmem. Kapitalizm ve burjuvazi sisteminde senin bunu satman, onun da para vermesi diye bir şey vardır. Bu paralara değer koyduk, değerin sembolünü altın yaptık, ardından da ona alım gücü ve itibarı verdik vs. Sen hâlâ neye dayanıyorsun? Yirmi beş riyale. Öyle bir şey yok ki. O, senin kendi türettiğin bir şeydir. Somut gerçeklik taşıyan nedir? Maldır. Bu mal kimindir? Planını yapanın mı yoksa fabrikasını kurup planı uygulayan ve bunu üreten kapitalistin mi, yoksa işçinin mi? Üçüncü görüşü taşıyan kişi, bunun ne olduğunu tanımlamamız gerektiğini söyler. Bu şekli bu mala veren sermaye midir, yoksa mühendis midir (çünkü şekil maldır)? Yoksa ona bu şekli işçi mi vermiştir (bu, maldır)?

Mal, bir hedef için şekillenen sıkıştırılmış bir iştir. Mal, sıkıştırılmış, yani şekillenmiş iş dizgesi (Farsçada sıkıştırılmış iş derler) olup kullanım ya da tüketim adını taşıyan bir hedef için bir şekil taşımaktadır. Tamam mı? Bu şekli kim belirlemiştir? Bu şekli tüketim belirlemiştir. Tüketim felsefesi ona bu şekli vermiştir. Öyleyse bir şekil vardır, bir de madde. Bu şekli taşıyan maddenin kendisi (tüketim şekli), sıkıştırılmış iştir; bu, işçinin gerçekleştirdiği ve bir nesne haline getirdiği sekiz saatlik çalışma dizgesidir. İş, nesne haline gelmiş ve bu nesne, tüketim değeri kazanmıştır. Tüketim değeri, işçiye aittir. Çünkü o, işi gerçekleştirendir. Bu iş ise bir kapsül ve bir nesne şeklini kazanmıştır (süt gibi, sıkıştırılmış gaz gibi, bu

da sıkıştırılmış iştir). Tam olarak anlaşıldı mı? Öyleyse işçiye aittir ve bu yüz tümeni üç kişi arasında bölüştürmemiz ve her birine otuz üç küsur tümen vermemiz gerekir. Benim, her üçünün de doğru delil olduğunu söylememe gelince: Gerçekten sermayedara ait değildir. Çünkü sermayenin kendisi bu insanî çalışmanın üreticisi değildir. Bu çalışma kimin çalışmasıdır? İnsanîdir ve insanî olmayan bir itibara mensup olamaz. Bir şey, insanî bir görüngünün üreticisi olamaz. İnsanî bir görüngü olmakla birlikte insanın fikrinden ya da eyleminden de doğmuş değildir. Çünkü fikrin ürünü olsa, bu iş şekli icat edilmediği zaman bu kâğıt ve fikir beş para bile etmez. Tam anlaşılıyor mu? Sadece eylem olsa, bu üç kişinin beş kişi olması durumunda onların daha az iş yaptıklarını gördük. Fakat üç kişiyken şimdi daha çok iş yapmaktalar. Oysa işleri aynıdır ve işçinin işinin kıymeti ve saati de artmamıştır. Öyleyse bu fazla üretim, işçinin de değildir. Burada, yoksa işçiden başka, fikir adamından başka, sermayedardan başka bir dördüncüsü mü var? Dördüncüsü kimdir? Üç işçi toplamından başka bir şey olan üç işçinin oluşturduğu gruptur. Hak işte budur. Bu üç işçi, beş işçi, elli işçi, bireysel olarak çalışmaktayken toplum yoktu. Ne vardı? Elli tane birey vardı ve hakları da yirmi tümendi. Şimdi ellisini grup şekline -elli kişilik bir birim şekline- dönüştürdük. Bu grup bir birimdir, bir kişiliktir. Yeni bir kişi olmuştur ve adı elli tane şahsiyettir. Elli birey değildir, tek bireydir. O elli bireyin hepsinden farklı olan yeni bir kişidir artık. Bu elli birey, ayrı ayrı çalışırken bu bin tümeni üretiyorlardı. Fakat elbirliği ederek çalışınca beş bin tümen fazla üretmektedirler. Bu fazladan beş bin tümen, ne tek tek bu elli bireye aittir, ne zihne aittir, ne de dışsal bir şeye aittir. Fazla üretim kime aittir? Topluma. Dolayısıyla, bireysel şekildeki üretim, doğrudan doğruya işçiye aittir; bu üretimde bireysel rol oynayan kimseye aittir. Toplu çalışma sonucu ortaya çıkan fazla üretimse iş güçlerinin bir araya gelmesi adını taşıyan yeni bir olguya, yeni bir etkene, yani toplumun kendisine ve toplum adlı kişiye aittir; toplumu oluşturan bireylere değil. Fazla üretimin ne demek olduğu tam olarak bellidir. İşte bu fazla üretim, kapitalizm sisteminde ne düşünürün, ne tek tek işçinin, ne de toplumundur. Kime aittir? Sadece ve sadece kapitaliste aittir.

YİRMİNCİ DERS

İSLAM ÖĞRETİSİNİN YETİŞTİRDİKLERİ

Bugün, kararlaştırıldığı üzere programın soru-cevap şeklinde olması gerekiyordu. Bundan önce arz edeceğim konulardan sonra, bu kısıtlı sürede cevaplandırılabilecek, acil olduğunu düşündükleri soruları bulunan hanımlar ve beyler sorularını sorabilirler. Ancak, iki hususu bilgi olması açısından size arz etmek istiyordum: Biri, Ebuzer programıyla ilgilidir. Bugün, öğrencilerimiz için bu programın gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştı; ama pazartesi gününe ertelendi. Tek tek hepinizden çok özür dilerim. Çünkü bu programlar için kendi programlarınızı iptal ettiniz. Ayrıca memleketlerine gitmiş olan kimi öğrencilerin uzak yollardan geldiklerini duydum. Her halükârda bu gece programın gerçekleşmesine olanak yoktu; mecburen pazartesiyi salıya bağlayan geceye ertelendi. Sınıfa kayıtlı olan hanımlardan ve beylerden mümkünse pazartesi günü teşrif etmelerini rica ediyorum. (Program saatini afişte belirttiler. Bilgi edinebilirsiniz ya da şu anda bize bildirebilirler.). Arz etmek istediğim ikinci konu şu: Uygulamaya göre, yaz günlerinde Hüseyniye-i İrşad yaz tatiline girmektedir ve benim dersim de Mordad ayında (22 Temmuz-22 Ağustos -Çev.) tatildir. Burada, bu mevsimde "İslambilim" adıyla son dersimi vermekteyim şu anda. Gelecek dersi geleceğe bırakıyorum. Şu anda sınıfımızın öğrencilerinin çoğu burada toplanmış olduğu ve çoğu da Ebuzer programına geldiği için -benim ricam üzerine ve bu tür programların gerek ve önemine inandığınız için- daha çok Ebuzer üzerine ve Ebuzer programı hakkında düşünmekteyiz.

Aynı şekilde, son ders olduğu için birkaç hususu arz etmeme izin vermenizi istiyorum. Bu hususlar ders akışının ve soru-cevap programının dışında olsa da dile getirmeyi gerekli görüyorum. Pazartesi günü öğleden sonra saat 6'da genel Ebuzer programı başlıyor. Programın yaklaşık dörtte biri Ebuzer'in hayatı ve şahsiyetiyle ilgili; başka bir deyişle Ebuzer'in hayat hikâyesi. Ardından "Yeniden Ebuzer" programı gerçekleştiriliyor. Siz, Ebuzer programına ne denli ciddiyet ve önemle baktığımı fark etmişsinizdir. Bu, iki mesele yüzünden olup biri özel ve tikel, biri ise genel meseledir. Her ikisini de bilmek sizin için gereklidir. Biz, bu toplumda aynı düşünen, benzer ve ortak sorumluluk duygu-

su taşıyan ve birlikte bu dönemde, bu zamanda, her ne olursa olsun, bir yıl boyunca birlikte oturup görüş alış-verişinde bulunma, birlikte düşünme başarısını, hem öz bilinçli bir dinî bilgiye ve imana ve aynı şekilde toplumsal sorumluluğa ulaşabilmeye, hem de her birimizin toplumumuz, zamanımız ve imanımız karşısında taşıdığımız sorumluluğa dayanarak toplumumuza bir yol açabilmeye çabalama başarısını gösterdik. Bu iki hususun bilinmesi benim fikir arkadaşlarım olarak sizin için gereklidir. Kişisel ve tam anlamıyla bireysel meseleden başka Ebuzer programında var olan ve arz etmek istediğim özel mesele, Ebuzer'in aslında -Peygamber'in şahsının tasdikiyle- en iyi çehrelerden, en seçkin çehrelerden biri olmasıdır. Ben gerçek ömrümün tamamında Ebuzer'le temas halinde oldum. Öğrencilik dönemimden bugüne dek, düşüncelerin, zihinsel şekillerin, duyarlılıkların, bilgilerin ve birikimlerin çoğu değişime uğradı, gidip geldi; ama kafamda ve kalbimde hep değişmeden kalan tek çehre Ebuzer'in çehresidir. Bu yüzden hepimizin ortak olarak saygınlığına, yüceliğine, insanî ve dinî ululuğuna inandığımız bir adama karşı bende ruhî ve kalbî bir bağlılık oluştu.[12]

[12] Defalarca söylediğim gibi, Şia'nın Peygamberin halifeleri olarak ve hayatın, imanın, inancın ve İslam'ı anlamanın sürekli örnekleri diye bildiği İslam İmamları, bu imamların her biri, Şia imamları diye tanıyıp adlandırdığımız bu çehrelerden her biri, yaşadıkları zamanın durumu bakımından, kendi çevrelerindeki meseleler karşısında takındıkları tavır bakımından, düşman ve muhalif cepheye karşı seçtikleri savaşın biçimi bakımından (ki durumların her biri şartlara, durumlara göre başka türlüdür) ve yüklendikleri sorumluluğa göre her biri bir özellik taşımaktadır ve tarihte seçkin ve kendine özgü bir kişilik sergilemiştir. Hepsi tek bir yolda, tek bir cephede bulunmakla, hepsi tek bir hedefe doğru gitmekle ve hepsi tek bir ışık olmakla birlikte zamanlarının şartları, düşmanların tavırları ve çağlarındaki olay ve konuların zorlamaları, her birinin kendisine özgü bir tavır takınmasına, yaşamak için, düşünmek için, savaşım için, yükümlülük ve sorumluluklarını yerine getirmek için kendisine özgü bir yol çizmesine neden olmuştur. Her biri, zamanı için bir örnek olmuşlar, her biri tarihte bir asra ve bir nesle -ki insanların içinde bulundukları tarihî, siyasî, toplumsal ve kültürel şartları, bu İmamlardan birinin içinde bulunduğu siyasî, kültürel ve toplumsal şartlarıyla uyumlu olmuştur- kılavuz, yol gösterici ve çözüm yolu gösterici olarak ortaya çıkmışlardır.

Peygamber'in Örnek Ashabı

Siyasî ve toplumsal cephe alışların, fikrî boyutun oluşmasının, "Allah'ın Partisi"nde parçalanma ve ihtilafın ortaya çıkmasının, iç kutuplaşmaların baş göstermesinin ve her halükârda İslam Peygamberi'nin önderliği altında oluşan İslam ümmetinin birliğinde tefrikanın meydana gelmesinin ardından, gizli cepheler, gizli kanatlar baş gösterdi. Aristokratik, kabilevî ve cahilî bağlar yeniden tam anlamıyla dirildi ve kaçınılmaz olarak saflar karşı karşıya geldi ve bütün saflar Ali'nin karşısında yer aldı. Peygamber'in büyük ashabı[13] içinden, genellikle hammadde olan ve İslam'a gi-

Aynı şekilde İslam Peygamberi'nin yetiştirdiği örnek ve yüce kişiler olan büyük ashabın, yani İslam'ın toplumda, zamanda ve mekânda somut olarak gerçekleşip istikrar bulmasını kılıçlarıyla, bilekleriyle, takvalarıyla, sabırlarıyla, zekâlarıyla, imanlarıyla ve ihlâslarıyla omuzlayanların her birinin kendisine özgü kişiliği vardır; hepsi tek bir cephede, tek bir imanda, tek bir hedefte ve tek bir yolda olsa da imamet konusunda söylediğim gibi, örnek olarak İmam Hasan, tarihte bir milletin karşısına çıkan özel savaşım şartlarının bir türünde izlenecek en iyi örnek olabilmektedir. Başka özel şartlardaysa İmam Hüseyin takip edilebilecek aşkın bir örnek olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir zamanda da İmam Seccad, olumsuz şartlarda ve her türlü olanaktan yoksun kalındığı bir dönemde bir ferdin sorumluluğunu, hatta yalnız bir kişinin sorumluluğunun nasıl olduğunu, nasıl olabileceğini göstermektedir. Başka toplumsal şartlarda ve belirli bir nesle ve özel bir ömre özgü ihtiyaca göre İmam Sadık da bir Müslümanın kendi çağında sorumluluğunu yerine getirmek için bir tür cephe alış örneği sergilemektedir.

Aynı şekilde bu ashabın her biri de zaman bakımından, toplumsal açıdan bir dönem, bir nesil ve kendine özgü şartlar için örnek olabilirler ve kendi kişilikleri oranında, gerçek İslam'ı, Kur'an'ı ve sünneti bize öğretecek öğretmenler olabilirler. Çünkü onlar, İslam'ı doğrudan doğruya ilk ve aracısız berrak kaynağından alan ve her şeylerini, öğretmenliğini, sahipliğini ve eğitimciliğini Peygamber'in yaptığı İslam öğretisinden öğrendiler; orada olgunlaştılar, orada Müslüman oldular. Dolayısıyla İslam'ı tanımak ve bu iman ve inancın gerçek çehresini kavramak için en büyük ve en emin yol olarak imamları tanıdıktan sonra Peygamber'in ashabını tanımak da gereklidir."

[13] Büyük sahabîler iki tiptirler: Kimileri, toplumsal bir şahsiyeti bulunduğu, geçmişleri, soyları vs. itibarlı olduğu için büyüktürler. Bunlar, İslam dinine girdikten sonra, İslamlıkları pek üstün olmasa da ve bu ekolde tam ve derin bir eğitimleri bulunmasa da kendileri toplumsal, aristokratik, iktisadî, sınıfsal ve kabilevî bakımdan saygın ve önemli kişilerdi ve bu şahsiyetlerini, önem ve

rerken her şeylerini İslam'dan alan şahsiyetler, olması gerektiği gibi, istisnasız olarak tıpkı bizzat Ali gibi, Ali'nin cephesinde yer aldılar ne mutlu ki. Hepsi ona vefalı kaldı. Bunlar, tarihte ve İslam tarihinin ya da tarihteki İslam'ın başlangıcında ilk Ali Şia'sı grubunu oluşturdular. Gerçek Şia'yı tanımak isteyen, Safeviye'den önceki Şia'yı tanısın; bu değişikliklerden, bu kargaşadan ve bu alt üst oluşlardan önceki arı duru Şia'yı tanısın. Buradan başlamalıdır; bu grubu tanımalıdır. Bu grup bize hem nasıl Şia olmak gerektiğinin en güzel örneğini, en emin örneğini vermektedir hem de nasıl Müslüman olmak gerektiğinin en güzel örneğini, hem İslam Peygamberi'ni, hem Kur'an'ın aslını -ilklerin anladığı şekilde ki şu anda Kur'an'ın metni sabittir- göstermektedir. Bunlar, İslam Peygamberi'nin yetiştirdiklerinin en iyileri, Ali'nin en iyi dostları ve takipçileridir ve Şiîlik ile İslam'ın eş anlamlı iki kelime olduğunu göstermektedirler.

Bunlardan biri Selman'dır. Selman'ın İran'da oldukça büyük bir şahsiyet olduğu doğrudur; ama kaybettiği bir mesajın, fıtratında hissettiği ama ne olduğunu bilmediği -fakat var olduğunu biliyordu- bir yitiğin ve yeni bir yolun ve imanın arayışındaydı. O sıralar Selman gibilerinin kafalarına sunulan Zerdüştîlik, Hıristiyanlık, Yahudilik, Mazdek ve Mani dinleri gibi dinler onu tatmin etmedi. Hepsini araştırdı; hepsini bilinçli ve inceden inceye, ama taassuba düşmeden, tekfir etmeden araştırdı. Hepsini inceleyip irdeledi. Bu dinlerin metinlerini ciddi olarak ele aldı; inceleyip

büyüklüklerini beraberlerinde getirdiler ve tarihte büyük sahabîler arasında sayıldılar. Ne yazık ki İslam Peygamberi için bunlar kelimenin tam anlamıyla büyük sahabe oldular. Peygamber zamanında ön sırada yer alan ikinci tip ise büyük sahabîler arasında yer alan; ama büyüklüklerini İslam devriminin başlamasından alan ve bütün övünçlerini gaza meydanlarında, İslamî cihatlarda elde eden ve bütün ilgilerini, bilinçlerini, tavırlarını ve bütün İnsanî değerlerini doğrudan doğruya ve tamamen İslam inkılâbından, hareketinden, inancından ve tarihinden sağlayan kimselerdir. Bunlar, kendilerini tanımaya çok ihtiyaç duyduğumuz kimselerdir. İslam adıyla ortaya konulan bu insan üretim fabrikasının dışarıya ve tarih ve insanlık piyasasına verdiği ilk ve en iyi örneklerinin ve sembol şahsiyetlerinin hangileri olduklarını, kimler olduklarını, nasıl olduklarını anlamamız gerekir. Bunlar, yüzde yüz bu mektepte yetişenlerdir.

geçti, bir dinden öbür dine. Sonunda ulaştığı yer bir hiçti. Bu hiçlikte ve bu boşlukta kalmak istemediği için (maymun iştahlı bir aydın değildi ki zihnî ve ruhî açlığını giderme uğruna bir ideolojinin ardınca gitsin) kalktı; o dönem İran'ının şehzadelik hayatını, medeniyetini, özgürlüğünü ve nimetini bırakarak tek başına çöllere düştü. Orada bir kervana esir oldu. Yazgısı onu Medine'ye götürdü. Medine'de onu bir Yahudi'ye sattılar ve bir Yahudi'nin kölesi olarak bir bahçede -ki şu anda Medine'dedir- işçi oldu.

Kısacası, Selman Medine'de İslam'a girerken bir Yahudi ailenin kölesiydi. Bu yüzden Selman olunca, Selman oluşunun her şeyini İslam'dan almıştır, diyoruz. Eski İran'dan yanında hiçbir şey yoktur. Hepsini döküp yıkamış ve temiz gelmiştir. Fıtratı, tıpkı beyaz bir kâğıt gibi, İslam Peygamberi'nin ve yeni insan oluşturan bu yeni inkılâbın elinin altında yer alır. Bir köle olan, o sırada Acem olan ve Arapların gözünde aşağılanan, değersiz görülen bir ırktan, Acem'den gelen Selman, sonraları öyle bir makama erişti ki Ensar ve Muhacirler arasında, Selman'ın Ensar'dan mı yoksa Muhacirlerden mi olduğu konusunda tartışma çıktı. Dediler ki Muhacir ise Mekke'den Medine'ye gelmiş olmalıdır ki Mekke'den gelmemiştir. Ensar'dan olsa Medineli olmalıdır ki Selman Medineli değildir. İslam Peygamberi güçlüğü giderdi. Peygamber: "Selman bizim ailemizdendir." dedi. "Selman bizim ailemizdendir." demesi, edebî bir iltifat değildi, bir kompliman değildi, ahlâkî bir tanımlama değildi. Selman'ın gerçekten Peygamber ailesinin üyesi olarak algılandığı anlamındaydı ve gerçekten onun adı Selman-ı Muhammedî oldu. Gerçekten de Ömer'in, beytülmalden maaş bağlamak amacıyla büyük Müslümanların listesini yazdığı dönemde Muhacirler bir listede, Ensar başka listede, Bedir gazileri bir başka listede yer alıyordu. Selman ise Peygamber ailesinin listesine yazılmıştı ve Peygamber ailesinin (Ehlibeyt'in) aldığı maaşı alıyordu.

Bu, Selman'ın kölelikten, adsızlıktan ve yabancılıktan, İslam'da Muhammed'in şahsına akraba olmaya kadar yol aldığını göstermektedir. Bu, Sakife seçimlerinden sonra acıyla, "Yaptınız ve yapmadınız." diyen adamdı. Bu, ne derin bir cümleydi; tarihin yorumladığı müphem bir cümle. Tarihin yorumlaması için söy-

lediği bu sözü, sizin yaptığınız sonraları anlaşılacaktır, der gibi söylemişti: "Yaptınız." Bu seçimleri böyle yaptık, şöyle seçtik, dediklerinde dedi: "Yaptınız ve yapmadınız." Sonra da umutsuzca, bu inkılâp merkezini, bu umut merkezini, onca coşkunun, onca hayatın ve onca hareketin yaşandığı bu merkezi bırakarak Medayin'e (asıl vatanına) geldi ve orada öldü. O, İran'da Ali'nin ve Peygamber'in ailesinin sevgisinin tohumunu ilk eken kimsedir.

Muhammed'in aziz çehrelerinden ve Ali'nin samimi şahsiyetlerinden biri, Meysem Temmar adlı bir hurma satıcısıdır (Ali'nin grubunu tanıtmak istiyorum). Bir hurma tabağı vardı. Ona hurma döküp sokak kenarına oturuyor ve hurma satıyordu.

Bir başkası, Rumî diye anılan -çünkü Müslümanlar Yunanlıları da Rumî diye biliyorlardı- Yunanlı Suheyb'dir. Yabancı ve Acem olan ve soy, aile, toprak ve kan bakımından Arap toplumunda hiçbir dayanağı bulunmayan biriydi.

Bir başkası da Bilal Habeşî'dir. Cahiliye değerleri bakımından herkesten çok menfur birisidir ve İslamî değerler bakımından herkesten çok aziz ve sevilen birisi olmuştur. Çünkü o, Habeşli ve kara derilidir. Araplar, en üstün ırk olarak Araplardan Kureyş'i, en aşağı ırk olarak da kara derililerden Habeşlileri örnek veriyorlardı. Bilal, siyah idi, hem de Habeşli bir siyahî. Ayrıca, Kâbe'yi yıkmaya gelen Habeşli Ebrehe'nin ordusundan geri kalanlardan geliyordu. O, anne tarafından o nesildendir. Bu ise onu Arap Cahiliye değerleri bakımından ve soy sop açısından daha çok nefret edilir kılmıştı. İslam ise on yıl içerisinde mucizevî bir şekilde bir kavmin mahiyetini, köklü ve eski gelenekleri değiştirir[14]. Öyle ki kara derili, yabancı, Habeşli, Kâbe'yi yıkmaya gelen Arap düşmanı Ebrehe'nin kalıntılarından olan (ailesinin böyle menfur bir

[14] Bugün Avrupa, üç yüz, dört yüz yıl süren insan severlik ve özgürlük savaşından sonra ırkçılığı ortadan kaldıramamış; hatta yeni medeniyetin kalbinde hafifletmeyi bile başaramamıştır. Orada ırk duygusu o derecede aşırıdır ki Hıristiyan Katolik beyazlar kara derili altı yedi yaşlarındaki kırk kız çocuğunu, kendi kiliselerine dua için gelen bu kırk çocuğu -ki bu siyahlar da Hıristiyan'dır- bombalamak suretiyle öldürmektedirler.

sabıkası vardı) ve Ümeyye bin Halef'in kölesi olup Arapçayı da doğru dürüst bilmeyen, kıraati düzgün olmayan Bilal, o sırada İslam Peygamberi'nin resmî sözcüsü olmaktadır. İslam Peygamberi onu seçtikten sonra artık ömrü boyunca değiştirmedi. İslam'ın haykırışı olan, İslam'ın sloganı olan, İslam'ın sözü olan ezan -ki belirli zamanlarda dünyaya ilan edilmektedir- sonuna dek Bilal'in gırtlağından yükseldi. (Değerler değişti). O, Osman gibi, Abdurrahman Avf gibi, Talha gibi, Zübeyr gibi, Cahiliye döneminde sülaleye dayalı şahsiyetleri bulunan ve İslam'a geldiklerinde bu şahsiyetlerini de yeni şahsiyetleriyle karıştıran, toplumun da bunu ayırt edemediği kişilerden başkaydı.

Bir başkası da Ebuzer'di. Ebuzer de sahradan gelmiş bedevî bir Arap'tır. Ne kitap okumuş, ne defter görmüş, ne bir yazı yazmış, ne okul, ne hoca, ne medeniyet, ne dünya, ne öğretmen, ne pir, ne de mürşit görmüş; hiç! Kafası ve ruhu hiçbir şeye, o sıralarda Hıristiyanlık, ruhbanlık, Zerdüştîlik vs. adlarıyla yarımadada fesat yaratan bu ilimlerin, bu bilgilerin, bu yönlendirmelerin ve bu dinlerin hiçbirine bulaşmamıştı: Pak, temiz; yaşadığı çöl gibi. Sonra İslam'a girdi ve Ebuzer Gıfarî oldu. Bedevî ve sahralı Cundeb bin Cunâde'den birkaç yıl içinde Ebuzer Gıfarî'ye dönüştü. İslam Peygamberi, kendisine özgü tabiriyle onu en büyük yüceltmelerle övdü (gerçi sonra bu değerlerin hepsi yıkıldı ve cahilî değerler taşıyan grubun -ki cahilî idiler- değerleri sabit kaldı, baki kaldı). Ebuzer o hale gelmiştir ki İslam Peygamberi şöyle söylüyordu: "Cebrail, Ebuzer'e selam ediyor. O, göklerde yerdekinden daha meşhurdur." "Ebuzer'in utanma ve takvası Meryem oğlu İsa'nınki gibidir." "Ebuzer'in bir kabı vardı; ilimle o denli doldurdu ki taştı." Bunlar ilmî yüceltmelerdir, sadece ahlakî, insanî ve ruhî değil. İslam Peygamberi, onu ilmî bir makam olarak tanıtmaktaydı. Sonradan o, tarihte Ali Şiası adıyla, inkılâpçı İslam hareketi adıyla İslam hilafeti aleyhine, Muhammedî Sünnîlik adıyla İslam'a egemen olan Emevî Sünnîliği aleyhine tecelli eden bir hareketin esas kurucularından biri olmuştur. Resmen, yalnız başına da olsa, sapması o zamanda doruğa çıkan, sonraları daha da çoğalan ve korkunç bir tehlike haline gelen -ki İslam bütü-

nüyle mahiyet değişikliğine uğradı- bu rejime karşı tehlike duyurusunda bulundu ve bu yolda canını verdi[15].

Arz etmek istediğim şudur: Ebuzer ve Selman, her ikisi, İslam'ın yetiştirdiği örneklerin en iyileri ve Ali Şiasının başlangıçtaki en iyi çehreleridir. Fakat bunlardan her biri, belirli bir zaman için, bir dönemde, bir nesilde ve bir çağda daha çok önem ve hassasiyet kazanır. Ya da bir grup ve bir tip için onların öğreticilikleri, başkalarının öğreticiliklerinden daha önemlidir. Rivayetten anlaşıldığı gibi, Selman ilmî açıdan Ebuzer'den çok üstündür; ister İslam'ın ilmî olarak anlaşılmasındaki derinlik bakımından, ister Müslümanların ve Peygamber'in kendisinin ilmî bakımdan Selman hakkındaki algıları bakımından olsun, durum budur. Müslümanların ve Peygamber'in ilmî bakımdan Selman hakkındaki düşünceleri, Ebuzer hakkındaki algılarından -ki bu harekette denktiler- daha fazladır. Ebuzer'in şahsiyeti, toplumsal ve pratik bir şahsiyet olarak; Selman'ın şahsiyetiyse fikrî ve ilmî bir şahsiyet olarak söz konusudur.

[15] Arz etmek istediğim konu şu ki hep, "Neden filan kitabı eleştirdin, neden filan yazarı eleştirdin, neden daha saygılı...?" diye nasihat etmekteler; insan siyasetçi olmayıp gerçekçi olursa, maslahatçı olmayıp onu bunu görmez ve gerçekten bu şahsiyetlere karşı, bu değerlere karşı, bu düşüncelere karşı duygular besler, sonra da şu İran'da, dünyanın tek Şiî toplumu olan ve bu ashabın takipçisi olduğunu, bu ekolün takipçisi olduğunu, bunlara mensup olduğunu, İslam'ı bunların gözüyle gördüğünü, bunların -tarihte Şiîliğin ilk kurucularının, tarihin ve zamanın Ali'ye karşı koyduğu bir dönemde Ali'yi himaye edenlerin ve İslam öğretisinin tam ve bütün olarak insanda somutlaşması olan bu kimselerin- bakışlarıyla İslam'ı anladığını ileri süren şu toplumumuzda bunlarla ilgili olarak, bir üniversite öğrencisinin okuyacağı, sıradan birisinin okuyacağı bir tek kitapçık bile bulamaz. En azından, bunlarla ilgili, bunların kim olduklarını, ne olduklarını, değerlerinin gerçekten ne olduğunu, ne söylediklerini anlatan yüzeysel bir biyografi bile bulamaz. Zihinlerde kırık ve belirsiz birkaç simadan başka bir şey yoktur. Oldukça eksik ve çoğunlukla hurafe dolu, hem de mevhum ve müphem -o da bir grubun nazarında- bir miktar bilgi dışında bunlardan bir haber yoktur. Değerleri belli değildir. Son derece üzücüdür ki son zamanlarda birtakım kalemler, onların şahsiyetlerini, hatıralarını bu nesil için ihya etmek amacıyla bu kişiler üzerine yönelmişlerse de bu kalemler bu sülaleyi, bu hareketi ve bu mezhebi özel olarak takip ve tanıma iddiasında değildirler: Ya İslam'a yabancıdırlar ya da Şiîliğe yabancıdırlar.

İslam Şinâsî'de yazdığım gibi: "Bugün Batı için bir Spartaküs'ün -kölelerin özgürlüğü hareketinin kendisi de bir köle olan rehberi-değeri yüzlerce Descartes'ten, Kant'tan, Aristo'dan, Platon'dan ve Sokrat'tan daha fazladır. Doğu için, özellikle şu anki İslam toplumu için, bir Ebuzer'in değeri, yüzlerce Molla Sadra'dan ve İbn Sina'dan daha önemli ve daha hayatîdir. Nasıl itiraz etmeyelim, nasıl sormayalım: Bütün bu fikirler, paralar, zihinler, dehalar, kalemler, yetenekler ve bu toplumun görüş ve beyni, bütün bu Molla Sadra'lara, İbn Sina'lara, Gazâlî'lere, Mir Fendereskî'lere ve Mir Damad'lara vakfedilmektedir de -değerlidirler elbette, değerli olduklarına bir diyeceğim yok- niçin orta dereceli kalemlerin hiçbiri, toplumumuzun yarı ölü vücudunun, ruhlarına ve iradelerine daha çok ihtiyaç duyduğu bu simaları tasvir etmeye yönelmemektedir? Bu gafletin basit bir gaflet olduğu ya da gerçekten bir gaflet olduğu nasıl söylenebilir? Söylenir de nasıl karamsar olunmaz, nasıl düşünülmez? Dünyada Avrupa, Batı, bizim hassasiyetlerimizi başka konulara, başka şahsiyetlere, kültürel, zihinsel, lâfzî ve kelamî konulara vs. çekmek için örnek İslam olan, bedenleşmiş İslam olan, somut İslam olan, Peygamber'in şahsının mührünü taşıyan yüzde yüz İslam olan birincil ve birinci grup şahsiyetlerin toplumda gündeme gelmemesi, tanınmaması için ne kadar da çalıştı. Onları tanımak sanki bir suçtu. Bu şahsiyetler gündeme getirildiği zaman toplum genelde huzursuzluk duyar, rahatsızlıklar ortaya çıkar. Neden? O zamanlar Ali'nin yanı başında, İslam Peygamberi'nin yanı başında bulunan, hem İslam'ın, hem Şiîliğin ilk kurucuları olan ve bütün dünyaya somut ve bedenleşmiş İslam'ı gösteren en güzel ve en belirgin örnekler durumundaki -çünkü onların tecessümleri, fırkasal, özel ve yerel bir tecessüm değildi-birinci derece Şia şahsiyetlerinden yedi sekiz tanesi hakkında nasıl olur da insan bu Şiî toplumunda sessiz kalabilir? Öyle bir İslam ki onun Ebuzer'ini tanıdığımız zaman, İslam'ı, doruğunda, hem bir filozofa, hem bir arife, hem bir zahide, hem okuryazar birine, hem de okuryazar olmayan birine gösteririz. Bir Müslüman çocuğu da İslam'ı o sadeliğiyle, o istikametiyle, o doğruluğuyla, sağlamlığıyla ve aydınlığıyla tanır. Neden bu aracılardan, bu tartışma kitaplarından, mücadelelerden ve benzeri laflardan, İslam'ı yüz-

lerce, binlerce aracıyla alalım? Bu fabrikanın örneği olduktan ve kolayca tanıyabildikten sonra neden kalemler bunları tanıtmaya yönelmezler, neden? Bunları tanımak için başka bir yol var mı yoksa? Bu neslin, Ebuzer'leri yeniden her bakımdan tanıması, hem toplumsal bilinçleri, zaman bilinçleri, sorumlulukları, insanî ve ahlakî değerlerinin gelişip olgunlaşması için hem de şu bin üç yüz, bin dört yüz yıl içinde zihinlerimizde tasvirini bozmak için binlerce çabanın harcandığı o Şiîliği ve o İslam'ı doğru dürüst tanımaları için yoksa bundan daha hassas bir sorumluluk var mı? Neden bunların ardına düşmezler? Biz, durmadan "Niçin gitmezler?", "Niçin yapmazlar?" diyenlerden, hep nutuk atanlardan değiliz. Gerçi mağrur değiliz ve bizden daha layık olanların bu yolda olmaları gerektiğini biliyoruz; ama daha çok liyakatli olanlar sorumluluklarını yerine getirmiyorlar. Bu, daha az liyakatli olanların sorumluluklarını ortadan kaldırmıyor. Söylediğim gibi, sorumluluğu imkânlar doğurmaz, sorumluluğu kudret doğurmaz. Sorumluluk, muktedirliğin ürünü bir duygu değildir. Sorumluluk, gücün değil, doğrudan doğruya bilincin doğurduğu, bilginin doğurduğu bir gerçektir, bir haldir. Herkes, yapabildiği kadar sorumlu olduğunu bilir. Dolayısıyla siz öğrenci de olsanız, öğretmen de olsanız, tıp, fizik, teknik, teknoloji vs. alanında da olsanız, bu kültürle bu alanda işinizin bir ilgisi olmadığı için sizin sorumluluğunuz ortadan kalkmaz. Hissettiğiniz gibi, bu nesil için Ebuzer'i tanıtmak, yeniden tanıtmak, Ebuzer'leri, Bilal'leri, Ammar bin Yâsir'leri yeniden anlatmak büyük bir yükümlülüktür. Bu toplumu bilinçlendirmek için, gerçeği, İslam'ın gerçek ruhunu ihya etmek için yola düşüp yükümlülüğünüzü yerine getirin: Yapabildiğiniz her şekilde, yürütebildiğiniz kadarıyla bu düşünceyi araştırarak, yazarak, yayarak, açıklayarak, takviye ederek, gündeme getirerek. Bu, şu anın doğrudan sorumluluğudur; tebliğ ve konuşma meselesi değildir. Bir acil çalışma programı meselesidir. Arkadaşlar, her zaman bu şekilde çalışma imkânı bulamayabiliriz. Her zaman bu imkânlar olmayabilir. Hastalık var, zaaf var vs. Fakat bugün buradan gittiğinizde, tekrar dönme imkânı olmadığında, bu sınıfın tekrar oluşturulma ve böyle sürme imkânı -varsayalım- olmadığında sadece bir anı olarak kalmaması için kendinize söz verin.

Tam tersine bu yaptıklarımız şu şekle dönüşmelidir ki her birimiz, toplum içinde taşıdığımız fikrî, zihnî, ilmî ve ruhî aydınlığımızda, her türlü aydınlıkta bu fikrin sözcüsü, bu yolun uygulayıcısı ve bu yönün yolcusu olalım; olabiliriz. Ciddî sorumluluk duyan herkes, imkân ve gücü de bulacaktır. Başarabilmemiz için kendimize inanmalıyız. Aynı şekilde bu işi yapması gerekenin biz olduğumuza inanalım yeter ki. Bir tıp öğrencisinin, bir fizik profesörünün ve sanat alanında yer alan birinin vs. kendi alanları olmadığı halde en güzel piyesleri, en güzel edebî, felsefî ve ideolojik eserleri Avrupa'dan tercüme ettiklerini ya da kendilerinin makale olarak, piyes olarak ya da başka türlerde yazdıklarını ya da araştırdıklarını, sonuç olarak konuyu inandıkları yolda ortaya koyduklarını gördüğümüze göre, biz neden yapamayalım? Özellikle kültürümüzün zengin ve derin birikimi elimizin altında olan bizler, bu kaynakları ortaya çıkaran mühendisler olmalıyız. Biz bunu yapmazsak başka hiç kimse yapmayacaktır. Bu nesil yapmazsa gelecek nesiller hiçbir şekilde yapmayacaklardır. Gelecek nesilleri o hale getireceklerdir ki artık onlar hangi gerçeğin ortadan kalkacağı kaygısını taşımayacaklardır.

Ben şunu arz etmek istiyordum: Ebuzer, bugün Peygamber'in ashabının tümünden, hatta Ali'nin çevresinde bulunan bütün ashaptan ve hatta İslam Peygamberi'nin ilmî bakımdan kendisini Ebuzer'e tercih ettiği Selman'dan daha çok acillik, zorunluluk ve önem taşımaktadır. Ebuzer'in rolü, şahsiyeti ve düşünce tarzı, bu çağda -sadece bizim toplumumuz bazında değil, bu zaman bazında ve bu çağda gündemde olan konular bazında- hepsinden daha çok önemlidir ve onu çeşitli şekillerde topluma tanıtmak gerekir. Çocuklar için bir kitapçık şeklinde, yüksek öğrenim görmemiş olanlar için romanlar şeklinde, sanatçılar için piyesler şeklinde, genç nesil için tiyatro şeklinde, araştırmacılar için kitap şeklinde, bilimsel araştırmacılar ve tarihçiler için inceleme-araştırma şeklinde, her türde, her biçimde, her dilde ve bütün tebliğ araçlarını kullanarak onu, öğretisini, yaptıklarının asıl yönünü ve onun İslam'ını tanıtmak gerekmektedir. Bu yolda hem biz İslamî sorumluluğumuzu yerine getirmiş oluruz, hem de İslamî

sorumluluğumuzu yerine getirme yolunda gerçek Şiîliği keşfedip anlamak için en güzel yolu bulmuş, ortadan kalkmakta olan iman karşısında en büyük sorumluluğumuzu gerçekleştirmiş ve aynı şekilde toplumsal yükümlülüğümüzü de bu yolla yerine getirmiş oluruz. Şunu söylemek istiyordum: Zamanımızın, toplumumuzun, aydınlarımızın, okumuşlarımızın din karşıtı ideolojilere yönelmesi -bunu tecrübe olarak söylüyorum, bir öğretmen olarak söylüyorum- dinden sapma, bu neslin dinden ve dinî inançlardan uzaklaşması fiziksel ve kimyasal konular yüzünden, felsefî ve kelamî tartışmalar yüzünden değildir. Biz eğer İslam'dan birkaç bilimsel keşifte bulunabilirsek ve birkaç bilimsel mucizeyi ortaya koyabilirsek ya da İslam'ı savunmak için dilimizi yeni bilimsel terimlerle silahlandırabilirsek bu nesil ve bu ruh İslam'a döner, diyemeyiz. Bu neslin dinden uzaklaşmasının nedeninin ne olduğunu görmeli, o nedeni aramalı ve o ihtiyaca, o eğilime dayanmalı ve İslam'dan söz etmeliyiz. Bugün ben burada bir filozof olarak, bir fizikçi olarak ve Einstein'ın izafiyet teorisini, Darwin'in evrimini ve bütün yeni bilimleri bilen birisi olarak dursam, İslam'dan söz etsem, bir rivayet bulup bu rivayetten elli tane yeni bilimsel keşif ortaya koysam, söylediklerim doğru da olsa, bu duygunun, bu ruhun İslam'a dönüşünde en küçük bir etkisi olmayacaktır. Çünkü bu ruhu İslam'dan uzaklaştıran, kaçıran şey, bu neslin insanî bilince erişmiş bir nesil olması meselesidir.[16] Bunun derdi,

[16] Elli yıl önce, kırk yıl önce, otuz yıl önce, fizik, kimya, formül vs. okuyan yeni üniversite öğrencisinin beynine rüzgâr, Allah'ın olmadığını, ruhun olmadığını, fizik ötesinin olmadığını, yeni bilimin ne söylediğini, yeni atomun keşfedildiğini üfürüyordu. Bu laflar, 19. yüzyılın malı olup rüzgârı bize 20. yüzyılda ulaşmıştı. Şimdi bu yel de gitti bu çocukların başlarından. Şimdi bu yeni bilimsel tartışmalar, yeni nesilden daha çok eski nesil için önemlidir. On yedi, on sekiz, on dokuz, yirmi, yirmi beş yaşındaki bu öğrencinin, İslam'dan uzaklaşıp başka ideolojiye yönelmesi felsefî tartışmalar yüzünden değildir. Fizik, kimya ve yeni bilimler alanındaki tartışmaların, onun imanı üzerinde hiçbir etkisi yoktur. O, yeni bilimlerle, yeni buluşlara ve teknolojiye nasıl bakıyorsa din konusuna da öyle bakmaktadır. Dinî bir kitap -kendi zannımca- yayınlayan ve Apollo 15 hakkında on beş sayfa yazan kişi hayli kör okumuş. Kendisi de yazmış, "Bizim gerici olduğumuzu sanmasınlar ve Apollo hakkında ne kadar çok şey bildiğimizi görsünler." diye. Bunun hiçbir etkisi yoktur. Mesele başka bir şeydir.

geri kalmışlık derdidir. Bunun derdi, imansızlık derdidir. Yeni bir imanı, yeni bir inancı arama ihtiyacındadır. En büyük kaygı ve ıstırabı, halkıyla bir bağ kurma arayışıdır. Omuzlarında hissettiği en büyük yükümlülük, halkı için bir şeyler yapabilmektir. Bütün çabası, çağına karşı insanî sorumluluğunu yerine getirme yolunda ona yardımcı olacak bir ideolojiye, bir imana, bir çözüm yoluna ve bir hedefe ulaşmak içindir. Bir ideoloji zafere ulaşıyorsa, bu onun ne felsefesinden kaynaklanır, ne ilminden kaynaklanır, ne de dünyagörüşünün alt yapısından vb. kaynaklanır. Onun zaferi şuradan kaynaklanır: Bu ideoloji öyle tebliğ edilir ki bu genç, kendisinin topluma karşı sorumluluğunu, aynı şekilde kendisinin çağa karşı yükümlülüğünü ve özellikle halkının toplumsal hayatında cevabını arayıp bulamadığı sorularının cevaplarını bu ideolojide -doğru ya da yanlış- bulur. Böyle hissedip ona yönelir. Dinden uzaklaştığını ya da dine karşıt hale geldiğini veya ondan sessizce uzaklaştığını ve haber de etmediğini görüyorsak bunun nedeni, onun dini toplumdaki şekliyle görmesidir. Dindarların bugün dini bu hale getirdiklerini görüyor çünkü. Böylece o artık din ile dindarlar arasında, gerçek İslam'la mevcut İslam arasında bir fark görmez. O, başka alanlarda öğrenim gören bir öğrencidir ve bu ayrılıkları anlayamaz; bu alanda uzman değildir. O, çağın meselelerine karşı, istismara karşı, dünyadaki sömürüye karşı, insan ilişkilerine karşı, mülkiyete karşı, paylaşıma karşı, zamanın artık üretiminin kötüye kullanılmasına karşı, teknolojiye karşı, günümüz insanının vicdanî bunalımına karşı, insanın toplumsal haklarına karşı, Doğu'ya karşı, Batı'ya karşı, Üçüncü Dünya'nın dertlerine karşı, mahrum kesime karşı, şu anda mevcut sınıfsal değişimlere karşı, günümüz biliminin insan üzerinde canice üstlendiği role karşı, teknolojinin insan kimliği üzerinde yapmakta olduğu etkilere karşı, kendisinin, neslinin ve milletinin, çağa egemen olan güç ve cebir karşısında kurban oluşuna karşı ve aynı şekilde adaletli bir iktisat sistemi arayışına karşı -ki günümüz insanının en büyük çilesi, iktisadî güç sahiplerinin insanlara çektirdiği çilelerdir- ızdırap duyar, ihtiyaç duyar, cevap arar, çözüm yolu arayışındadır; bunlar nedir diye sorduğu zaman ona bu duyguları taşıdığını, bu şiarları taşıdığını, bu te-

mele dayandığını gösteren çözüm yolu sunan, böyle bir dille konuşan bir din, bir öğreti arayışındadır. Fakat bu acılarla inlemekte olan bu kimse, dini bu şekliyle görünce, yani anasının, babasının ya da avamdan birinin sahip olduğu dini -ki onların korkuları başkadır, ihtiyaçları başkadır; böyle bir zamanda o, yana yakıla "huri" istemektedir, geç kalmış gibi- görünce, konuları bu kadarından fazla değerlendiremez, gerçek İslam'ı, tarihi ve bu tür şeyleri tanıyamaz; bu kadarını görür ve görünce de kenara çekilir.

Bu zamanda İslam, dünya çapındaki genel plan uyarınca gündeme getirilmemelidir. Çünkü uluslararası formül şudur: Avam din içerisinde tutulmalı, aydınlarsa dinden soğutulmalıdır. Bu, ilk kez Le Bon'un Cezayir için ortaya koyduğu ve sonradan bütün ülkeler için, özellikle İslam ülkeleri için genelleştirilen bir plandır. Avamın dinî taassubu güçlendirilmeli; ama aydınlar ve okumuşlar dinden uzaklaştırılmalıdır. Böylece din avamla sınırlı kalmakta, eski nesle münhasır kalmakta, taassubun dar kalıplarına hapsedilmekte ve toplumun beyninden ve ilmî bakışından uzak kalmaktadır. Sonunda savunulması olanaksız, taassup dolu bilinçsiz kalıtımsal geleneklere dönüşmektedir din. Sonra düşünen, yarın topluma egemen olacak olan, bu toplumun beynini oluşturan, zamanın önderliğini üstlenen aydın, dinden bıkar ve ardından toplumdan da ayrılır. Çünkü bu, dinsiz yetiştirilmiştir; o ise bir şekilde dindardır. Bu, aydın seçkinler ile avam kitle arasında derin bir ayrılığın, korkunç bir uçurumun ta kendisidir. İşte Batı'nın göz aydınlığı: Doğu toplumlarının parçalanması. Bu planla savaşmak istiyorsanız, yani bu çağda İslam'ı aydınlar arasında gündeme getirmek ve aydınları İslam'a yöneltmek istiyorsanız, bu artık klasik tebliğ araçlarıyla mümkün değildir. Düşmanın, bu nesli İslam'dan, dinden uzaklaştırmak için donandığı araçlarla donanmalısınız. Düşmanla savaşmak için yapılacak tek iş, en acil iş ve en kaçınılmaz iş, düşmanın silahıyla silahlanmaktır. Bu iş için, içerik olarak, dil olarak, görüş olarak İslam'ın değişmez gerçeğini, İslam'ın değişmez şiarlarını, İslam adına, vahiy aracılığıyla, Kur'an ve Sünnet aracılığıyla, Peygamber'in ailesi aracılığıyla -toplam olarak İslam öğretisi adıyla- tarihin ve bizim elimizde bulunan şeyi savunmak

zorundayız; her çağda, her şartta kendine özgü dille, şekille ve şartla. Bu bakımdan, gelen peygamberlerin her birinin mucize türleri farklıdır. Oysa hepsinin nübüvvet ve risaleti, ilahî nübüvvet ve risalettir, dinleri de tevhit dinidir. Fakat gösterdikleri mucizeler neden farklıdır? Zamanla uyumludur, zamanın hassasiyeti söz konusudur da ondan. Musa zamanında büyücülük din halini almıştır ve Musa'nın düşmanları esas olarak büyücülerdir. Musa'nın mucize şekliyse, büyücülerin, bunun büyü olmadığını, şeklinin ve türünün böyle olduğunu daha iyi ve daha çabuk anlayacakları bir tarzdadır. Hastalığın yoğun olduğu, tıbbın ve Filistin'deki, İsrail'deki yöresel hastalıkların tedavisinin önem taşıdığı İsa zamanındaysa şifanın esas alındığını görüyoruz. Mesajını sunmak isteyen İslam Peygamberi zamanında çevrenin hassasiyeti, fesahat, belagat, şiir, güzellik, söz ve kelime üzerinde toplanmıştır. Bu yüzden, mucizenin, anlatımda, ahenkte, kelime seçiminde ve söyleyişte güzelliği, fesahati, belagati ve icazı gözetme şeklinde olduğunu görüyoruz. Bunlar, bir düşünceyi kanıtlamak için, bir öğretiyi yaymak için, çeşitli zamanlarda, çevrenin hassasiyetlerine ve ihtiyaçlarına göre çalışma şeklini, tebliğ şeklini ve ayrıca değişmez gerçeklerin anlatılış dilini şartlara uygun olarak seçmek gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla bugün bu toplumda, bu nesilde ve şu anda içinde bulunduğumuz zamanda İslam'ı gündeme getirebilecek ve zafere ulaştırabilecek hareket (İslam kesin zafere ulaşacaktır; çünkü bu ihtiyacı duyuyoruz. Bu toplantının kendisi, böyle bir gerçeğe ihtiyaç duyulduğunun örneklerinden biridir) toplumsal hassasiyeti içinde, pratik yönüyle, bu dünyadaki fiilî boyutlarıyla, toplumsal, insanî, iktisadî ve sınıfsal güçlükleri çözümlemek için ortaya konulmuş çözüm yollarında, İslam'ın Kur'an'da, düşünce şeklinde ve Peygamber'in sünnetinde eylem ve metot şeklinde bulunan esas rolü içinde -ki bu rol, toplumun önderliğinin pratik misyonudur- ve toplumsal uyumsuzluklarla, beşerin ve mahrum kesimlerin hissettiği ilmî sıkıntılarla savaşarak İslam'ı gündeme getiren hareket olacaktır. Bu zamanın önemli konularından biri, halkın sınıfsal ayrılıklar yüzünden çektiği sıkıntı, biri de siyasî baskıdan ve istibdattan çektiği sıkıntıdır. Bunun içindir ki İslam, 7. ve 8. yüzyıllarda adalet ve imamet adında iki esasa

dayanmaktadır. İslam Peygamberi'nin sahip olduğu İslam, İbrahim'in İslam'ıdır, Musa'nın İslam'ıdır, İsa'nın İslam'ıdır. Ama neden son peygamberin İslam'ı bu iki şiara, öteki peygamberlerin çağlarındaki tevhidî ve ilahî dinlerden daha çok dayanmakta, adalet ve imamet üzerinde daha çok durmaktadır? İmamet dili, adalet dili; imamet ve adalet konusundaki hassasiyet, imamet ve adalet şiarı. Neden zulüm, sınıf ayrılığı, istibdat ve toplumsal baskı cephelerine karşı İslam, toplumsal savaş üzerinde durmakta ve savaşının keskin ağzını bu iki safa yöneltmektedir? Çünkü zaman böyle gerektirmektedir; İslam, zamanına özgü şartlarda tevhidi yaymak için, halkının somut ve gerçek sıkıntısına, somut ve gerçek ihtiyacına dayanmaktadır. Halkın sıkıntı duyduğu somut meseleler yerine, çözüm yolu sunmak, adalet ve imameti gerçekleştirme yolunda savaşmak yerine kelam, tartışma, mantık, ilk felsefe konularına yönelmez. Halkın sıkıntısı bunlardan kaynaklanmaktadır. Bugün hassasiyet, gördüğümüz gibi dünyadaki sınıfsal sömürü üzerindedir. Dünya bazında, Üçüncü Dünya, İkinci Dünya, Birinci Dünya, makine meselesi, kapitalizm meselesi, sömürü meselesi "surplus" meselesi, artık değer meselesi, artık üretim meselesi, tüketim meselesi, üretim meselesi, üretim-tüketim uyumsuzluğu, bütün insanların, bütün kültürlerin, hatta imanların ve insanî değerlerin Batı'yı üreten devasa makinelerin ayakları altında kurban edilişleri meselesi; işte bunlar bizim temel meselelerimizdir. Yeni olaylar bunlardır. İslam müçtehidinin, Şia müçtehidinin, yani Şia'yı, İslam'ı bilen çalışkan ve hür düşünceli araştırmacının yönelmesi gereken, kılavuzluk yapması gereken yeni olgular bunlardır. Fakat ne mutlu ki ya da ne yazık ki -çünkü sorumluluk büyük bir bahtsızlıktır ve aynı zamanda büyük bir mutluluktur; zira insan olmak, sorumlu olmak demektir- İslam'da ve Şiîlikte bu hayatî sorumlulukları yerine getirmek, asla özel bir sınıfa, resmî bir gruba, resmî bir kıyafete yüklenmemiş, geriye kalan insanlar sorumluluktan muaf tutulmamışlardır: "Hepiniz çobansınız ve hepiniz kendi sürünüzden sorumlusunuz." Buradaki "hepiniz" kelimesi, bu toplumda bu imanı taşıyan her birey demek olup bu her birey sorumluluk taşımaktadır. Birey, ben bu konuyla ilgili değilim, diyorsa, ya cehalet kurbanıdır, ya da dü-

zenbazdır. Herkes bu işi yapmak zorundadır, sorumluluk taşımaktadır. Ne sorumluluğu? Milletinin çobanlığı ve kılavuzluğu sorumluluğu. Bu, Sartre'ın şu sözüne benzer: "Herkes, yaptığı seçimle, sanki bütün insanlığın izlemesi için bir kural ortaya koymaktadır." Dolayısıyla bugün hepimizin taşıdığı bu sorumluluk temelinde (Çünkü inanç esasları vardır, görüş vardır, düşünme tarzı vardır. İnanç esasları, bize öğretilen o beşli formülden ibaret değildir sadece; inanç esasları bizim İslamî görüşümüzün, algılayışımızın, dünyagörüşümüzün ve inancımızın toplamıdır. Bunlar bir içtihattır. Bu yolda her birey müçtehittir ve müçtehit olmalıdır. Yoksa dini yoktur ve yanlıştır.) hem görevliyiz, hem de bizim için bu görevi yerine getirmek mümkündür. Bu nedenle de sorumluyuzdur. Yapamasaydık, sorumlu olmazdık. Bu iş için tecrübe olarak, toplumsal bir gerçeklik olarak, aynı şekilde hissettiğimiz somut bir şey olarak, toplumsal eğilim içinde, somut ve elle tutulur konuların ele alınmasında, gerçek sıkıntılar, ihtiyaçlar ve yetersizlikleri göz önüne alarak -ki bunları şu anda hissetmekteyiz- ve karşı karşıya olduğumuz meseleler içinde, bu yönde İslam'ı gündeme getirelim. Bu yön, İslam'ın temel ve ilk yönüdür. Bu yönlenişin sembolü, hepimizin bildiği gibi Ali'dir.

Bu ekolün en kesin, en samimi, en sadık ve en tek boyutlu öğrencisi ve mücahidi Ebuzer'dir. Ebuzer'in İslam'ı, "İçine ve kendine ulaşıp kendini yok etmelisin." demeyen İslam'dır. Hayır, bir kimse kendisini yok etmek isterse yok olur; ama başını nereden çıkaracağı bilinmez (Edebî nezaket bunu söylememe izin vermiyor!). "Zillete ve zulme sabretmek ve yoksulluk sevaptır." diyen İslam'ın tersine şöyle söyleyen, Ebuzer ve onun İslam'ıdır: "Yoksulluk bir kapıdan girdiği zaman küfür orada yuva yapmıştır ve iman öteki kapıdan uçup gitmiştir." (Böyle konuşmaktadır, Proudhon'ca konuşmaktadır!) Yine şöyle söyler: "Evlerinde ekmek bulamadığında kılıcını çekip bütün halka saldırmayan insanlara şaşarım." Bu, Ebuzer İslam'ıdır. Görüş ve sorumluluk İslam'ına bakınız. O kadar ki günümüzün son derece ileri toplumcu aydını bile meseleyi bu genişlikte hazmedemez. Çünkü kendisine özgü fırkasal, kalıtsal ve yöresel bir mesele değildir. Mesele, zamanın en üst meseleleri

düzeyinde, günümüz insanının sıkıntıları, dertleri ve temel ve önemli ihtiyaçlarını göz önüne alarak ortaya konulmuş en yüksek meselelerin doruğunda yer alan bir meseledir. Bu, Ebuzer İslam'ıdır. Önderlikteki sapma meselesinin, ümmetin kılavuzluğunda ve ümmetin oluşmasındaki sapma meselesinin ortaya çıktığı sırada o, adalet ve özgürlük isteğiyle, İslam'a gelen, bu İslam toplumunun ve bu halkın yarın içine düşeceği perişanlıkların ve çaresizliklerin, bütün bunların bu ilk sapmanın ürünü olduğunu söyleyen ilk kimsedir.[17] Bütün bunlar, bu etken, kelam tartışmaları olmayan, var oluş tartışmaları olmayan, ilk felsefe tartışmaları olmayan, tasavvuf tartışmaları olmayan bir etkenden doğmaktadır. Hatta bireysel ve riyazetçi ahlakî tartışmalar da değildir. Bu etken, tek kelimeyle "kenz"dir: Mal biriktirmek, hazine oluşturmak ve Allah yolunda, yani halk yolunda infak[18] etmemek. Mallarını stok eden (Ebuzer'in seçtiği bu şiar, Kur'an'dan seçilmiş bir şiar olup, onu seçen, doğrudan doğruya İslam'ın kucağında ve vahiy ışığının altında yetişen Ebuzer'dir. Bu yüzden seçerken ne bir sapmaya düşmektedir, ne de seçtiği şeyden kuşku duyulabilir. Bu şiar, Ali'nin mücadelesi ve önderliği yolunda Ebuzer'in seçtiği bir ayettir.) ve Allah yolunda infakta bulunmayan, sınıf farklılığıyla, toplumsal uçurumla savaşmayan kimseleri acıklı bir azapla müjdele. Fakat bu, sadece zihinsel, -bizim yaptığımız gibi- konferanslık ve hutbelik bir müjdeleme ve bir ayet değildir. Bütün hayatını, bu şiarın gerçekleşmesi ve mal stoklayıp İslamî zekât vermekle sınıfsal sömürüyü ve halkın posasını çıkarmayı güzel

[17] Biz hâlâ 20. yüzyılda, Batı'yla savaşta nereyi tutmaları gerektiğini, düşmanla savaşmak için, Batı'daki karmaşanın ve mutsuzluğun nedenleriyle savaşmak için hangi cephede yer almaları gerektiğini bilmeyen önderler ve aydınlar görmekteyiz. Her gün bir şeye takıyorlar. Her şeyin nedeninin Farsça alfabesi olduğunu yeni keşfettiler; aydınlar yüz, yüz elli yıl çalıştıktan sonra vara vara buraya vardılar!

[18] İnfak, yedirmek, on kuruş birine, on kuruş ötekine vermek, Allah'ı ve bütün Müslümanları minnet altında bırakmak, rahat vicdanla uyumak ve bütün imamları tebrik babından rüyasında görmek demek değildir; infak, uçurum ve fasıla anlamına gelen "n-f-k" kökünden gelir ve bu uçurumu ve fasılayı yok etmek ve bu fasılayla savaşmak demektir.

göstermeye çalışan kimselerle savaşım yolunda çabalamakla geçirir. Oysa Osman, mukaddes ibadetlerin yerine getirilmesine dayanarak: "İslamî zekâtını kimse, bir tuğlası altından, bir tuğlası da gümüşten bir saray ya da köşk yaptırsa, Allah'ın, bizim ve halkın hoşnutluğunu kazanır." diyordu. Sonradan Ebuzer, bu "kenz" (hazine) ayetini okuyup, bunun zekât meselesi olmadığını, meselenin para vermek meselesi olmadığını, asıl meselenin kapitalizm meselesi olduğunu; çünkü burada, neden servetin bir yerde yığılıp halk yolunda harcanmadığı konusunun gündeme getirildiğini söyler. Bu uçurumun oluşmasının engellenmesi -ruhlar için sevap toplamak değil- somut bir şey, gerçekten amelî bir şey, toplumsal düzeyde ve büyük bir şey olmalıdır; bireysel şeyler, bireysel hayır işleri değil. Bununla birlikte Osman, ayetin anlamını sorar (rejim değişmiştir). Kime sorar? Kâbulahbar'a sorar (Kâbulahbar, adından da anlaşıldığı gibi Yahudilerin ruhanîlerinin lakabıdır. Ömer zamanında Müslüman olmuştur. Yahudilikte iş kalmayınca tamamen bu tarafa döner ve "Bizim için fark etmez; biz de sizin ruhanîniz oluruz." der. Gelip Osman'ın yanı başında yerini alır ve ilk kez hilafet kurumunda resmî bir İslamî-ilmî makam ortaya çıkar). Sonra Osman ona sorar: "Öyle değil mi?" O da der: "Evet, sizin buyurduğunuz gibi." Ebuzer'e bir bakın. O, sadece bir kişidir. Öteki ashap ya kendilerini sattılar, ya gittiler, ya da ellerini eteklerini çektiler veya durumlarına uygun açıklamalar buldular. O, yapayalnız, tek başına kaldı. Fakat bu yalnız kalış (kelimenin gerçek anlamıyla yalnız kalış) içinde ve tek kişi kalış içinde savaşmak gerektiğini göstermektedir o. Osman rejiminde savaşım çok zordur. O, Muaviye'den farklıdır, Mütevekkil'den farklıdır, Sultan Mahmud'dan farklıdır, Emir Timur'dan farklıdır. Osman, Peygamber'in iki kez damadıdır, eskilerdendir, Kur'an'ı derleyendir (şu anda Kur'an'ı derlemektedir), Allah yolunda cihat etmektedir, onun ordusu, İslam için hem Rum'u, hem İran'ı fethetmektedir. Böyle bir sima ile savaşmak zor bir iştir. Osman'a karşı olan kimdir? Ebuzer. Daha İran ve Basra gibi inkılâplardan bir haber yokken Ebuzer, bu en büyük sapmaya ve İslam inkılâbına karşı aristokrasinin mutlak galibiyetine karşı ilk feryadı yükseltmiştir. Örneği, seçmiş olduğu savaşım şeklidir. Şiarının doğru olduğunu,

somut olduğunu, mantıklı olduğunu, toplumun iktisadî kökenine göre olduğunu, sınıf çelişkisi ve sömürüye göre olduğunu görüyoruz. Hangi dönemde? Kapitalizmden sonraki, burjuvaziden sonraki, sanayi sömürüsünden sonraki, kapitalizmden sonra emperyalizm aşamasına ulaşıldığı dönemde vs. değildir. O dönemdedir. Savaştaki cephesini öyle seçmektedir; kelam ve felsefe konuları söz konusu değildir. Somut ve gerçek konular söz konusudur. Seçtiği slogan bizzat Kur'an'dandır; ama zihnî, fikrî ve lâfzî boyutta kalmaz. Çünkü Müslüman'dır; çünkü Ebuzer'dir ve hem Kayserin kılıcını, hem Mesih'in maskesini kendisinde barındıran böyle bir sistemle tek başına savaşa tutuşur ve bu akıllıca toplumsal cephe alışıyla ve Kur'an'dan elde ettiği bu akıllı, sağlam, aydınlık ve bilinçli sloganla başlatır savaşını. Yalnız başına. Hiçbir silahı yoktur; ama savaşmalıdır. Ebuzer, Muhammed'in yetiştirdiği, bir mücahidin savaşmak için sahip olabileceği tek silah olarak -bunlar hep silahtan arındırılmalıdır- bir deve kemiğini alıp Osman'ın huzurunda Kâb'a -kapitalizm lehine Kur'an'dan ilk İslam karşıtı fetvayı ortaya atan Yahudi'ye- vurur. O, Osman'ın arkasına sığınır. Ne güzel manzara! Olay, Abdurrahman b. Avf'ı savunma olayıdır (o üç kişi yine Ebuzer'in karşısında, buradadır.) ki Abdurrahman b. Avf'ın servet ve mirasını getirip ortaya döktüklerinde mescitte bir dağ oluştu! Altın külçelerini getirip baltayla parçalıyorlardı. Bu sırada Osman, şöyle dedi: "Allah Abdurrahman b. Avf'a mağfiret etmiştir ki o, ne kadar iyi yaşamış ve bunca serveti de bir araya getirmiştir." Hepsi ona hayır duada bulundu. Ebuzer'i öfkelendiren budur. İşte bu nedenle deve kemiğini sokaktan alıp Kâb'ı ve Osman'ı bulur ve der: "Bu vermekte olduğunuz fetva nasıl fetvadır?" Bunun başı açılır ve o zaman başı açılırsa neler ortaya çıkar? İşte o ortaya çıkan şeyler çıkar ortaya. Sonra ona saldırır. Abdurrahman savunulmaktadır; onca altın ve sermaye için. Kim savunmaktadır? İslam açısından fetva veren çehresiyle Kâbulahbar. Uygulayan kimdir? Osman; gücün ve zorun sembolü. Karşısında Ebuzer; daha İslam'ın ilk döneminde, yalnız İslam, silahtan arındırılmış İslam. Bir deve kemiğiyle ona saldırır. Osman'ın arkasına kaçar Kâb (bu üç çehre tam anlamıyla belirgindir: Abdurrahman, Osman ve Kâb). Fakat Ebuzer'in cesareti

bu kutsal görünümlü çehrelerden korkacak ya da bu güçler karşısında titreyecek kadar az değildir. Ona, Osman'ın korumasında olduğu halde saldırır. Deve kemiğini Kâb'ın başına öyle vurur ki başı yarılır; yalnız başına Rebeze'ye gitme pahasına. Orada açlıktan ölür; aynı şekilde kızı da oğlu da. O, yalnız başına ölür. İslam Peygamberi'nin, Tebük Savaşı'nda, onun yalnız başına çölden dönmekte olduğunu görünce, öngörüde bulunup dediği gibi: "Allah, Ebuzer'i bağışlasın. Yalnız yürür (dünyada, bu toplumda yalnız yürüyor; öyle bir yol seçmiş ki bu yolda yalnızdır), yalnız yaşar, yalnız ölür ve yalnız haşrolur." Yani kıyamet çölünün ve kıyamet mahşerinin gerçekleşeceği yarında insanlar, hep birlikte, mezarlık mezarlık dirilip mahşer alanına gelirler sonra sadece bir kişi, tek başına o çöl köşesinden kalkıp kıyamet sahnesine girer. Aynı zamanda mecazî bir yorum da yapılabilir, diye düşünüyorum. O da şu ki bu yalnız haşrolan, kendisinden önce ya da sonra ölüp giden yüzlerce, binlerce çehre arasından, sadece bu Ebuzer'dir; bu Ebuzer'in bedenidir, susturulan, sürülen ve Rebeze'de ölen (Osman ve o uğursuz üçlü eliyle). Her zaman ve her nesilde yine ortaya çıkmaktadır o. Yine Ebuzer'in yalnız başına ortaya çıkması gerekmekte bizim neslimizde. Çünkü çağımız, her zamankinden daha çok ihtiyaç duymaktadır Ebuzer'e, Ebuzer'in İslam'ına, Ebuzer'in Şiîliğine, Ebuzer'in savaşına. Susturulmakta olan, boğulan, kaybolan, tarihe gömülmesine çalışılan Ebuzer'lerin, İslam'ların, kültürlerin ve gerçeklerin bu nesilde, bu çağda dirilmesi, ayağa kalkması, sahneye gelmesi, bize hayat, hareket, kan, can, bilinç ve ışık vermesi için âlimce, cesurca, bütün bahtsızlıklara, zorluklara, bütün sıkıntılara ve bütün dışlanmalara katlanarak çalışmalıyız. Çalışmalıyız ki bugün başkalarının elinde olan en güzel, en değerli ve en güçlü tebliğ, fikir, ilim, araştırma ve düşünce yayma aracını, ruhlara, imanlara ve kalplere etki etme aracını kullanabilelim ve bu kahramanların diriltilmesinde, bu hayat veren ekollerin canlandırılmasında bunlardan yararlanabilelim. Biz yapmazsak yapmayacaklardır. Bu çağda olmazsa, başka çağlarda olmayacaktır. Bugün bu en büyük tebliğ aracını görmektesiniz. En büyük tebliğ aracı, bizim hiçbir şekilde tasarrufumuza alamadığımız ve kendisinden yoksun bulunduğumuz; ama kurbanı olduğumuz

araçtır. Bu araç, tiyatrodur, filmdir. Bir gün (ben açıkça arz edeyim) gelecek günlerde, gelecek yıllarda değil, çok kısa zamanda bu nesil, aydın, bilinçli, sorumlu ve Müslüman kesimin bu ülkede sanat düzeyi bakımından en güzel filmleri, en yüce gerçeklerin, değerlerin, ruhların, gerçekliklerin ve geçmişteki tarihe, kültüre, imana ve İslam'a ilişkin olayların hizmetine soktuğunu, en güzel filmleri yarattığını görmelidirler. Bu Müslüman gençler arasında, İslam'da yer alan en zor şahsiyetleri kendi yapıları ve kişilikleri içerisinde bir film oyuncusunda canlandırıp halka sunabilen ve böylece, tarihte unutulan -bizim gündeme getirmememiz, bizim liyakatsizliğimiz, bizim gafletimiz, bizim sapışımız nedeniyle onlardan kimse söz etmemektedir; eğer biri söz etmekteyse, yabancı ve kuşkulu biri söz etmektedir- bu kişileri, bu tasvirleri, bu çehreleri, bu değerleri, bu gerçekleri, günümüzün en güzel ve en güçlü dilleriyle ortaya koyabilen en güzel sanatçılar çıkmalıdır. Açıkça söylüyorum, filmi, tiyatroyu bu çağa getirmek ve Ebuzer'leri, tarihte suskunluk içinde ölüp giden, Rebeze'lerde açlıktan dolayı sessizce ortadan kaybolan ya da Mercu'l-Azrâ'larda zulüm ve baskıyla susturulup şehit edilen -ki takipçileri ve inananları olan bizler bile onları tanımıyoruz- başka yalnızları yeniden hayata getirmeli. Getirmeli ki yeniden İslam, Şiîlik, bu büyük vücutlar, bu kahramanlar (kelimenin insanî anlamıyla, bize varlıklarıyla, düşünceleriyle ders, hayat, kan ve hararet verenler ve öğretenler) dirilsin. Dirilsin ki biz de fedakârlık ve akıllılık gösterebilelim; zorluklara, sövgülere, aşağılamalara ve yıpratmalara katlanabilelim; dinimizin yolunda sadece paramızdan, sadece canımızdan değil, haysiyetimizden bile geçebilelim -ki bu fedakârlığın son aşamasıdır-. Böylece geç olmadan, bu nesil varken, bu Müslüman kesim, bu toplumda, İran çapında, İslam toplumu çapında, dünya çapında, tiyatro ve film türünden en üstün sanat eserlerinin yaratıcısı olabilsinler ve bunları en yüce insanî kavramların, kurtuluş ve özgürlük kazandırıcı en büyük ve en aydınlatıcı gerçeklerin hizmetine sunabilsinler. Biz yapmalıyız, başka hiç kimse yok.

YİRMİ BİRİNCİ DERS

BİZ AYDINLARIN MUHATAPLARI

Allah'ın adıyla ve işimiz güçleşip sıkılaştıkça sorumluluk duyguları artan sorumlu fikir arkadaşlarımın himmeti umuduyla "İslambilim" dersine başlıyorum. Bugünkü ders, program uyarınca, tarih felsefesidir. "İslambilim"in birinci ve ikinci derslerinde söylediğim gibi, buradaki şekliyle ortaya konulan İslambilim, okuyucunun ya da dinleyicinin anladığı şey söyleyenin niyetiyle aynı olduğu zaman doğru anlaşılmış olur. Bunun için de konuşmacı ya da yazar, özel bir kültüre sahip olmalı, bu dille tanışık olmalı, ayrıca bu çağın ve bugünkü şartların sorumlu aydınlarına özgü fikrî bir şekilde bu kesimin, bu okuyucunun ya da dinleyicinin kendine özgü dertleriyle, ihtiyaçlarıyla ve sorumluluklarıyla donanmış olmalıdır. Çoğunlukla, yanlış anlamalar (yanlış anlama ilimle, dinle, dersle, konuyla ilgisi bulunmayan konular ve etkenler; gerçekten bir yanlış anlamanın bulunduğu yerler) bu dille ve kültürle tanışık olmamaktan doğmaktadır. Öte yandan iyiye yormak da (yani bu dersin, ders verenin değerinden daha üstün bir şekilde aydınlar tarafından karşılanması) yine bu dersin özel değerinden kaynaklanmamaktadır; çünkü bu dersin özel bir değeri yoktur, altı üstü bir derstir. Tam tersine, İslambilim konularının bu neslin kültürel diliyle gündeme getirilmesiyle ilişkilidir daha çok. Genellikle, bu yeni neslin, aydınların, üniversite öğrencilerinin bu yayınlara ve derslere verdikleri değer -ki gerçek değerinden daha fazladır- dersin kendisinden kaynaklanmamaktadır, ancak onların zihinlerinde, çağlarında, imanlarında ve düşüncelerinde söz konusu olan dille, sorumluluklarla, kaygılarla, ihtiyaçlarla, dertlerle, güçlüklerle ve sorunlarla olan uyumdan kaynaklanmaktadır. Burada İslambilim adıyla ele alınan konuların bu konularla doğrudan bağlantısı vardır. Anlatılan İslam, bugünün diliyle, bu kesimin diliyle anlatılmaktadır. Başlı başına gelecek, dersin ve ders verenin değerinden daha fazla değer taşımaktadır. Hatırlatmalıyım ki *İslambilim*'in birinci ve ikinci dersleri -yani *İslambilim* derslerinin başlangıcı- bu derslerin sonraki basımlarına göre pekiyi basılmadığı ve aynı şekilde sayıca da çok az basıldığı için çoklarına ulaşmadı. Bu dersi okumayanların çoğu, birinci ve ikinci derslerin, derslerden bir ders

olduklarını sanmışlardır. Oysa "İslambilim 1 ve 2", derslerden bir ders değil, derslerin hepsidir.[19] Yani İslambilim'i şu şekilde tasarladım: Önce, İslam adını taşıyan öğretinin genel tasviri, bütün uzuvları ve boyutlarıyla ortaya konuldu. Sonra her hafta sırasıyla her programda bu boyutlar birer birer ele alınmaya başlandı. Dolayısıyla İslambilim'in birinci ve ikinci dersleri, benim sonuna dek anlatacağım İslambilim'in tamamıdır. Bu iki ders, zihinsel bakımdan tevhidi, toplumbilimi, tarih felsefesini, dünyagörüşünü, insan bilimini, ahlakı, hatta Şia'ya özgü konuları -imamet ve adalet gibi- ve felsefe ve insan bilimle ilgili en temel konuları (ideal insan, insanın hayat felsefesi ve varlığın amacı gibi) içermektedir. Bu konuların tamamı, adı öğreti olan genel bir doku içerisinde birinci ve ikinci derslerde bulunmaktadır. Bu yüzden, eğer biri, birinci ve ikinci dersleri tam olarak dikkatle incelerse, burada İslambilim adı altında ele aldığım ve ele alacağım şeylerin tamamından özet ve müphem fakat tam olarak genel bir tasvir bulacaktır. Ne yazık ki arz ettiğim bu özel mesele, böyle algılanmadı. Bu yüzden bu birinci ve ikinci dersler, yine tam olarak incelenip okunmazsa sonraki dersler de -ki şu ana dek otuz beş ders oldu- belirsiz kalacaktır. Yani her biri, soyut bir şey olarak, gövdesinden ayrılmış bir parça olarak algılanmakta ve İslam'ın düşünce ve öğreti gövdesinin uyumlu genel dokusunun tanınması demek olan İslambilim'in asıl hedefi ne yazık ki gerçekleşmemektedir. Bu bakımdan yeniden rica ediyorum, ilk iki ders, bu şekilde incelenmelidir -ister yeni gelenler olsun, ister bütün dersleri takip edenler olsun- ve böylece bu dersleri sürekli kafanızda tutmalısınız. Ders olarak ele aldığım her konuyu orada çizilen gövde üzerine yerleştirip konuya genel şekliyle bakınız ki böylece mesele, bilimsel ye akademik bir mesele olarak değil de bütün boyutlarıyla ve canlı, hareketli, anlamlı ve hedefli bir varlık olarak tecelli etmiş olsun.

[19] Şunu da hatırlatayım: İdeoloji bakımından, sadece tek bir kitap seçmek istersem (elbette kendi kitaplarımdan) *İslambilim*'in sadece birinci ve ikinci derslerini seçerim.

Bugün kural olarak tarih felsefesine başlıyordum. Arz ettiğim gibi, ders içinde Marksizm'e değinmemin ve egzistansiyalizm gibi başka öğretilere (egzistansiyalizmi bağımsız olarak ele alacağım) ve bugün dünyada ve aydınların, mesela sizlerin kafalarında bulunan etki ölçüsünde başka akımlara değinecek olmamın nedeni, *İslambilim*'de söylediğim gibi, bu dersin aslında Marksizm-egzistansiyalizm-İslam üçgeninde ya da Marksizm-egzistansiyalizm-din üçgeninde ele alınmasıdır. Hangi anlamda? Şu anlamda ki bu dersin muhatabı, az çok, Marksizm ideolojisinin ve egzistansiyalizm ideolojisinin doğurduğu fikrî ve edebî, felsefî, toplumsal, ahlâkî ve insanî bir havayı soluyan, algılayan ve böyle bir havada toplumsal bir hayat sürdüren kimsedir. Yani bu neslin kültürü, bu ideolojilerin etkisi altında bulunan bir kültürdür. Bu ideolojiler, günümüz dünyasında kafalara egemen durumdadır.[20] Dolayısıyla temel olarak bu dersin muhatabı, egzistansiyalizmin, Marksizm'in ve başka ideolojilerin az çok düşünce, kültür ve toplum bakımından etkisi altında bulunan aydındır. 19. yüzyıldan itibaren başlayıp bugün de güçlü ya da güçsüz olarak varlıklarını sürdüren ideolojilerdir bunlar.

Dolayısıyla mezhebi, dini, İslam'ı, Şiîliği ve kendimize özgü inanç esaslarını bugün gündeme getirmek isteyen[21] (bugün ortaya konulabilecek biçimde, bugünkü kafaların anlayabileceği, bugünkü

[20] Kafasına egemen olduklarını söylüyorum; kalbine egemen olmayabilirler. Yani aydın ona inanmayabilir ve hatta şiddetle karşı olabilir. Fakat bir ideolojiyle sürekli savaş içerisinde olan birinin kafasında o ideoloji yer alır ve o kimse o ideolojinin diliyle ve konularıyla tanışıktır; hep o hava içerisinde düşünür, hep o açıdan bakar olaylara.

[21] Gündeme getiren herkes bugün gündeme getirmektedir; ama "Bugün gündeme getirmelidir." demek, gündeme getirdiği şeyi, bugünü şekillendiren, bugün anlam taşıyan şeyi temel olarak anlatmalıdır, demektir. Bugünün ihtiyacı, bugünün güçlükleri, bugünün sıkıntıları, dünyanın hareketi, insanın hareketi, toplumun hareketi, düşünce konuları, ruh bunalımları, değer bunalımları, değerlerdeki değişim, düşünce ve inanç bunalımları, geleneksel ilişkilerdeki sarsıntı ve bugün gündemde olan bütün konular ve aynı şekilde şu son iki yüzyılda ortaya çıkan öğretiler hep birlikte bugünü ve bugünün insanını şekillendirmektedir.

kulakların dinleyebileceği, ardından da etkilenip kavrayabileceği ve böylece kabul edilebilir göreceği biçimde gündeme getirmek isteyen) herkes, her tebliğ kurumu, her araştırma kurumu, her öğretim kurumu (bunu genel olarak arz ediyorum, ihtisas işi değildir bu) zamanın kültürel ve toplumsal gerçekliklerine -ki onun muhatabını şekillendirmektedir- özen göstererek, o dille, o dertleri, o ihtiyaçları ve o duyarlıkları -ki bugün bu nesilde söz konusudur- göz önüne alarak gündeme getirmelidir.

Kuşkusuz, bugün bir kimse, bir öğreti ya da bir üniversite veya havza, Şiîliğin asıl temeli olan imameti bir iman, bir inanç ve bir öğreti olarak gerçekten Şiîlikte olduğu biçimde ortaya koyabilir. Gündeme getirilebilmesi ve bugünkü kafa yapısı bakımından kabul edilebilir olması için bugün insanın kılavuzluğu adına, insana örnek olmak adına, ideal insan tipi sunmak adına, aynı şekilde siyaset felsefesi, hükümet felsefesi, toplumsal önderlik ve kılavuzluk felsefesi adıyla tam anlamıyla gündemde olan konuları göz önünde bulundurarak gündeme getirmek gerekir. Bu (yine söylüyorum), inanç esaslarını zamana göre değiştirelim, anlamına gelmez; asla! Tam tersine, değişmez gerçeklerin kendi gerçek şekilleriyle gündeme getirilebilmeleri ve zamanın idrakince algılanabilmeleri için, zamana özgü değişken dil, araçlar, şartlar, imkânlar, duyarlıklar ve yönelişler göz önüne alınarak söz konusu edilmeli, yorumlanmalı ve irdelenip çözümlenmelidir. Dolayısıyla benim, samimi olarak bu ideolojiyi, bu öğretiyi tam anlamıyla kavramak isteyenlerden rica ve beklentim, benim sözlerimi doğru anlamaları gerektiğidir (bu ahlâkî ve ilmî bir gereklilikti). Bu, üzerinde mutaassıp olmamız gereken bir şeydir; hatta kendisi okuyan kişi de bu konuda mutaassıp olmalıdır ve bu dersleri, bu konferansları ya da bu yayınları incelemesi sonucunda anladığı şey doğru olmalıdır. Anladığı şeyin doğru olması ve anladığını doğru anlaması gerekliliği, benim dersimden anladığı şeyin, benim söylediğim şeyin tartışmasız doğru olduğu anlamında değildir. Çünkü bu, kör bir taassuptur. Elbette derste zaaf, yanılgı, sapma ve hata olacaktır. Bunlar olağan şeylerdir ve avamdan insanlar için bu mesele olağan dışı bir şey olabilir.

Yoksa yüz kez söyledim; her zaman hata ihtimali, yanılma ve zaaf ihtimali mevcuttur. Bir ideoloji (insanî ideoloji) canlı bir varlık gibidir. İnsanî ideoloji ile ilahî ideoloji arasındaki fark, insanın anlayışı ve insanın ilahî bir gerçeklikten, ilahî bir hakikatten (Kur'an ya da dünya, doğa) anladığı şey ile Allah tarafından yansıyan şey arasındaki fark, bunlarda evrimin olmamasıdır. Kur'an, nazil olan ilk ayetinden son ayetine kadar üslup bakımından, içerik bakımından, düşünce bakımından aynı derecededir; kesinlikle fark yoktur. Fakat bir yazarın yirmi üç yıl önce yazdığı şeyle şimdi yazdığı şey arasında yerden göğe fark olduğu ortadadır. Düşünme tarzı, tavır alışı, bilimsel kaynağı, anlatımı, edebî gücü, kalemi; tüm bunlar değişmektedir. Pekâlâ. Normal insanlar, düşünme ve inanç tarzları (anladıkları şey, inandıkları şey, ortaya attıkları şey, düşünce ve inançları; insanın inançları) canlı birer varlık olan insanlardır. Bu inanç, ister dinî, ister ilmî, ister felsefî olsun, her ne olursa olsun benim bir dış gerçekliğe olan inanç ve inanışımdır (bu dış gerçeklik vahiy ya da Kur'an olabilir). Eksik ve değişim halinde olan, benim anlayışımdır; yoksa ilmin malumu ve mevzuu sabittir.

Bir düşünce tarzı, tıpkı canlı bir varlık gibi, tıpkı küçük bir çocuk gibi, ilk önce eksiktir. Hareket, izafî hareketler, düşmek, kalkmak, dayak yemek, dayak atmak, kavga, savaş, hastalanmak, hastalıkla mücadele etmek, araştırma, iş, düşünce, güçlüklerle karşılaşmak, eleştirilmek, eleştiriye cevap vermek, eleştiriye cevap vermemek, katlanmak, düşünme, araştırma, inceleme, yanılgıyı anlamak, öz eleştiri, dostun eleştirisi, düşmanın saldırısı, kin gütmeler, bütün meseleleri görmek ve güçlükler ve aynı şekilde insanın her gün yeni bir şey anlaması, her gün önceki anladıklarını gözden geçirmesi, her zaman bilimsel bakımdan mütevazı kalması, bilimsel bakımdan ilerlediği oranda mütevazılığını koruması ve yanılma olasılığını daha çok düşünce tarzında ve görüşlerinde görmesi yolundaki sürekli çabalar sonucu; bütün bu konuların sonucunda bu şekilde hareket kazanır, güç elde eder, beslenir, donanır, uyanır ve her halükârda göreceli bir yeterliğe ve olgunluk durumuna ulaşır. Açıkçası bu, bütün derslere, bütün eserlere, bütün düşün-

celere, bütün kurumlara egemen bir belirlenimdir ve kesinlikle bu kurum, bu ders, bu genel beşerî yasanın dışında değildir.

Bugün başladığım ders, çok temel bir derstir; yani çok temel bir aşamadır. Marksizm boyutunda, aynı şekilde egzistansiyalizm, aynı şekilde Toynbee ve onun gibi düşünenler açısından tarih felsefesinin çerçevesi. Bunlardan sonra eski dinlerde Doğu tarih felsefesine değineceğim. Sonra da İslam tarih felsefesine geleceğim. Bu üç aşama, birbirine bağlı ve ayrılması olanaksız üç aşamadır. Vakit olmadığı ve özellikle herkesin ilk dersten beri izlemesi gerektiği ve notların kısa zamanda yayınlanıp yayınlanmayacağı belli olmadığı için bugün bu derse başlamıyorum. Bunu başka bir haftaya bırakarak bugün başka bir şey yapacağım. Bundan sonra düzenlenen program şöyle: İnşallah, cuma günleri daha az ders yapıp soruları cevaplamaya ve tartışmaya yöneleceğiz. Ders ilerlediği ölçüde dersin süresinin kısalması ve meselelerin, güçlüklerin, tartışmaların, eleştirilerin ve görüşlerin ortaya konulması için fazla zaman ayrılması gerekmektedir. Çünkü bu dersleri bir yıldır takip edenler, öyle bir aşamaya geldiler ki şimdi dersler onlar için ve benim için tam anlamıyla belirginleşti. Örnek olarak, genel programlarda bir konuyu ele aldığımda, tekrar anlatsam da örnek versem de yeni gelmiş biri için, okumuş-yazmış biri de olsa, kavramak biraz zor veya çok zordur ya da kötü anlamaktadır veya anlasa da çok daha zayıf bir düzeyde kavramaktadır. Genellikle böyledir. Fakat bu dille tanışık olan ve bu dersleri izlemiş olan birisi kesinlikle tek bir işarette anlamakta, dersin geri kalanı onun için bıktırıcı olmakta ve artık örneğe, açıklamaya, tekrarlamaya ihtiyaç duymamaktadır. Bu da göstermektedir ki biz birbirimizle sözlü ya da yazılı olarak konuştuğumuz şu bir iki yıl içerisinde birbirimizin diline o kadar aşina olduk ki artık birçok mesele bizim için çözümlenmiştir ya da birçok meselenin cevabı, ortaya konulmaksızın, sizin için bellidir; yani yaklaşık olarak, sahip olduğunuz bakış açısı ve görüş aracılığıyla, meselenin cevabının ne olduğu ya da onu nasıl algılayacağımız anlaşılmaktadır. Bu, tam anlamıyla bellidir ve artık ele alınmasına bile gerek kalmamış gibidir. Derse ilk başladığımızda, burada birçok öğretiyi, birçok ku-

ramı ele almak ve inceden inceye, ayrıntıları, öğretinin kurucusunu, kurucunun hayatını, düşünsel özelliklerini, özellikle de eserlerini, ardından ölümünü vs. anlatmak, sonra da sırayla, birer birer eleştirilerini yapmak gerekiyordu. Bu, oldukça klasik ve çok iyi bir ders şeklidir. Fakat şimdi bu şekle ihtiyaç bulunmadığını düşünüyorum. Çünkü bu aşamayı geçtiniz. Ne mutlu ki oldukça az imkânlar içerisinde belki de bizim en büyük başarımız, şu anda İran'da, bu toplumda var olan güçlüklere karşın, var olmayan imkânlara karşın, tam anlamıyla belirgin ve şekillenmiş bir grubun, fikrî bir dalganın ve kanadın, tam olarak aydınlık bir imanla ve tam olarak belirgin bakış açısıyla belirginlik kazanmış yükümlü ve donanımlı bir çizgi ve kapsamla var olmasıdır. Bu gerçekliğin varlığı çeşitli belirtilerden, çeşitli eserlerden, çeşitli tepkilerden hissedilebilir. Siz de hissetmektesiniz. Hatta çeşitli topluluklarla, çeşitli insanlarla ve çeşitli tiplerle (özellikle basın, gazeteler, dergiler vs.) olan temaslarınızda, bu var oluşun gerçekleştiği, bu varlığın doğduğu ve herkesin onun var oluşunu hissettiği gösterilmiş olmaktadır. Hatta tarafsızlar ile bu konularda duyarlı olmayanlar bile var oluşunu hissettiler. Muhalif ise gösterdiği tepkiyle onun var oluşunu saldırgan bir ruh hali içerisinde şiddetli bir ağırlıkla hissetmiştir. Toynbee'nin: "Bir kültürün savunma ve saldırı hali vardır." dediği gibi, bu kültür ve bu düşünce tarzı da tam olarak saldırı haline bürünmüştür. (Elbette bu saldırı, düşünsel saldırıdır.) Elbette muhalif taraftan da saldırı hali söz konusudur; ama buradaki saldırı, Toynbee'nin dediği anlamda değil, gerileme durumunda, yenilgiyi itiraf durumunda ve "kendisinde zevali hissetme" durumunda ortaya çıkan tepki halidir. Böyle bir yönelişin ve böyle bir görüşün varlığı, bu toplumda düşünsel katılaşmadan sıkıntı çekmiş ve çekmekte olan herkes için bir umut kapısıdır. Bir millette düşünme başladığı zaman, her şey yoluna girmiş demektir. Bir millet; bir toplum, bir çocuk, bir insan ve birey hükmündedir. Bu çocuk, düşünme aşamasına girip soru sormaya, cevap aramaya, eleştirmeye ve babasından, annesinden aldığı cevaplar onu tatmin etmemeye, itiraz etmeye, açıklama istemeye, konular üzerinde kendisi düşünmeye, kendisi başka cevaplara

varmaya ve düşünen ve bağımsız bir varlık olarak hissetmeye başlamışsa o artık adam olmuştur; sapmasına imkân yoktur, durağanlaşmasına imkân yoktur, geriye dönmesine imkân yoktur. Çünkü her şey geri dönebilir; ama şuur geri dönmez; insanın kendisinde bile geri döndürme gücü yokken düşman nasıl geri döndürebilsin!

Burada, pratik yönü bulunan küçük bir konuyu arz etmek istiyordum: Hepinizden ricam şu ki (birkaç kez rica ettim) çalışmamızla, dersin ilerlemesiyle ve zihinsel, bilimsel açıdan ilerlememizle orantılı olarak "eylem" aşamasına girmeliyiz. Henüz işin başında sayılsak da bu eylem aşamasını daha önceden başlatmalıydık. Eylem aşamasına ulaşmak, bilimsel çalışmamızın bittiği anlamına gelmez. Aslında düşünce çalışmamız başladığı için eylem çalışmamızı da başlatmalıyız. Eylem çalışması şu anlamdadır: Biz, dinî deyişiyle marufu emredip münkerden alıkoymakla görevliyiz. Günümüz insanlığının kültüründeki deyişiyle sorumluyuz. Toplumu ve başkaları karşısında sorumlu, bilinçli bir aydınız. Bu ikisi, aynı anlamı taşımaktadır. Bu iki söyleyiş, birbirinden çok ayrı olduğu halde ikisinin anlamı tam olarak birdir ve birbirinin eş anlamlısıdır. Aydın için, başkaları karşısında "emir" ve "nehiy" (marufu emredip münkerden nehyetmek) görevi, bugünkü dilde kullanılan sorumluluk, angajman (engagement) ve yükümlülük ile eş anlamlıdır. Dolayısıyla eylemde bulunmak gerekir. Elbette eylem dediğimiz zaman, herkesin eylemi kendi tipiyle uyumludur. Şair aydının gerçek eylemi, halkın bilinçlenmesini sağlayacak, halka (şairle zihinsel teması bulunmayan halka) bir mesajı iletmekte aracı olacak bir şiir söylemesidir. Yazarın ayağı kalemidir, parası ise kelime. Dolayısıyla herkesin yaptığı eylem ölçüsünde eyleminin türü kendi türüyle ve tipiyle uyumlu olmalıdır Eylem dediğim zaman, sadece bu ders ortamındaki şeyleri ve burada gündeme getirilen konuları amaçlıyorum kesinlikle.

[Şu an söylemekte olduğum], oldukça sade, açık ve hepinizin düşündüğü bir şeydir. Ama sadece derli toplu ortaya konulması açısından arz etmekteyim: Bizim birkaç bilinmez muhatabımız var (aydın için söz konusu olan ilk mesele muhatabını bulma mesele-

sidir). Bizlerin -her iki kesimin sorumluluğunu güçsüz ve cılız omuzlarımızda taşıyan bizlerin- tipinden olanlardan, aydın tiplerden ve dindar tiplerden hiçbiri bu insanlarla -birkaç bilinmez muhatapla- konuşmaz.[22] Bu birkaç muhatap, bilinmez muhataplardır; yani aydının muhatabı olmalıdırlar; ama değildirler. Kimse onlarla konuşmamaktadır. Din, propaganda, ilim, edebiyata, aydınlığa ve topluma ilişkin konular adına ortaya konan çalışmalar, hiç bunlarla ilgili değildir. Elbette onlarla yeni yeni konuşmak, onlarla ilgilenmek, onlar için yürekler tutuşturmak (elbette kendi yüreklerini değil, onların yüreklerini) zorunda kalan kesimler ve gruplar bulunmaktadır. Ancak bunların çalışmaları, çoğunlukla pek samimi, dürüst ve yararlı değildir. Değinmek istediğim konu, özellikle dini tebliğ edip gündeme getirmek ve insanların dertlerini, sıkıntılarını ve ihtiyaçlarını ele almak sorumluluğunu, kelimenin bugünkü anlamıyla ve dinin ilk gerçeğine ve anlayışına uygun olarak taşıyan -buna ihtiyaçları da vardır- dindar aydınların, yaptıkları çalışmalarda bu grupları hiç göz önünde bulundurmadıkları, bu grupların dindar aydınlar için "bilinmez ülkeler" olduklarıdır.

Birinci [muhatap], dış dünya[nın vicdanı]dır. Aydının neden "tarihsel vicdan"ı dikkate almadığını ve neden onunla konuşmadığını sorduğumda ilk önce onun kulaklarına ağır gelmekte ve şöyle demektedir: "Ne? Benim için ne gibi sorumluluğu var?" Fakat her birinin kendisine özgü bir felsefesi ve hikmeti vardır. Bir ideolojinin bu temellere -dış dünya- sahip olması gerek. Bunların her birinin bir altyapısı ve felsefesi vardır. Bir ideolojinin kalıcı olması, kökleşmesi, göreceği zararların en aza indirgenmesi, güçlü bir biçimde yayılması ve başarı imkânlarının artması için bu ideolojiyle, bu kültürle, bu dinle, bu inançla ve bu yolla donanmış kimselerin bu çeşitli grupları ve kutupları -ki birbirlerine hiç benzemezler-

[22] Beylerden biri anlatıyordu: Tecrübesiz bir vaiz, örneğin, işin başında İslam Dini'nin esaslarının yirmi yedi olduğunu söyledikten sonra sırasıyla saymaya başlar, yirmi altıya dek gelir, yirmi yedincisini unutuverir. O zaman herkes onu kınamaya başlar. Fakat tecrübeli vaiz gelir ve: "İslam dininin esasları şunlardır." der. Beş tanesini bile hatırlasa başarılı olmuştur. Şimdi benim de şu ana dek aklımda olan şu birkaç muhatabın sayısını unutuverdim."

dikkate almaları, onlarla zihinsel alışverişte bulunmaları, mesajları ve sözlerini bu muhataplara ulaştırmaları gerekir.

Bu yüzden [bu muhatapların] her birine bir nedenle değinilmektedir ve hepsini size anlatmam gereksizdir. Çünkü onların çoğu, değindiğim ölçüde sizin için belirginleşmektedir.

Öyleyse biri, "dünyanın bugünkü vicdanı"dır. Dünyanın bugünkü vicdanı ne anlama gelmektedir? Biz, bir Şia grubu olduğumuza göre bizim hedefimiz ve felsefemiz nedir? Tek kelimeyle ilk Şiîliğe dönüştür. Ne, mevcut Şiîliği körü körüne, hiç gözden geçirmeden, irdeleyip çözümlemeden tebliğ etmek istiyoruz, ne de Şiîlikte küçük bir bidat, küçük bir değişiklik ortaya çıkarmak ve yeni bir açıklama getirmek istiyoruz. Çünkü her iki iş de aynı ölçüde İslam'a aykırıdır ve esas olarak bir dine inanma esasıyla çatışmaktadır. Tek kelimeyle ilk Şiîliğe dönüş ya da ilk İslam'a[23] dönüş, bizim taşıdığımız bir hedef, bir düşünce tarzı ve bir ideolojidir. Bu iş için bilgilendirmeli, sözümüzü dünyaya anlatmalıyız. İlk Şiîliğe dönmek, avamdan kimilerinin şu anda Şiîlik adıyla mevcut olan bazı inanç ve şiarlarıyla benzeşmediği için bizi Şiîliğe karşı olmakla suçlayanlar bulunmaktadır. Çünkü bugün mevcut olan şeyleri Şiîlik sanmaktadırlar. Bu suçlamada kötü anlama vardır; bir düşünceyi bozmak, saptırmak, başkalarına ulaştırmamak ve üstü kapalı bırakmak da söz konusudur.

Tarihte, turistlere gösterilen binaların, kişilerin, yerlerin ve öteberinin ardına düşmeyin; yine herkese gösterilen şeylerin de ardına düşmeyin. Ancak gösterilmeyen şeylerin, kıyıların, köşelerin ardına düşün. Aslında bu, tarihte kanundur. Çok az gündeme getirilmiş şeylerin ardına düşün. Hatta gündeme getirilmeyen sözlerin ve rivayetlerin niçin gündeme getirilmediğini, yaygın olmadığını ve her yerde söz konusu edilmediğini, insan tarihe bakınca anlar. Kişilerin, kitapların, hareketlerin, fikrî ve itikadî konuların, kimi zaman, söz konusu edilmedikleri ölçüde değerli olma olasılıkları fazladır. Her yerde çokça söz konusu edildikleri

[23] "İlk İslam" ile "ilk Şiîlik" iki eş anlamlı tabirdir. Şiîlik, İslam'ın baktığı açıdan bakmak demektir.

ölçüde de az değer taşımaları olasıdır. Şu anda bu tür insanlar Avrupa'da da vardır. Bu yüzden bir düşüncenin başarı ve ilerlemesinin gereği olarak bütün bunlarla ve bütün cephelerde savaşmak için bu muhatapları dikkate almak gerekir.

Bir düşünceyi, bir dilin, bir kavmiyetin ve bir ülkenin sınırları içinde hapsolup, o zindanda ölmesine ve kolayca reddedilmesine[24] engel olan etkenlerden biri, her düşüncenin, hayatta kalmak için dış kapılarını açık tutmasıdır. Bu ise bir düşüncenin gereğidir.

Edward Browne der ki: Bir düşüncenin, bir milletin, bir kültürün hayatta oluşunun iki göstergesi vardır[25]. Birincisi, bu düşüncenin takipçilerinin özveriye hazır ve yetenekli oluşlarıdır. Yani yeni bir düşünce, genç bir iman, eski bir dinden kaynaklanan yeni bir inanç biçimi, yeni bir görüş biçimi, yeni bir bakış açısı, taraftarlarını, canlarını ve mallarını feda etmeye (infak) yöneltme gücünü kendisinde barındırdığı ölçüde hayattadır.[26] İkincisi, bu millette bu düşünce geliştiği ölçüde, dışarıdaki yabancıların ve başkalarının düşüncelerini etkisi altına alabilir; öyleyse bu düşünce hayat ve hareket taşımaktadır. Dolayısıyla bu ideolojinin bu yönü elde etmesi için sınırları ve duvarları yıkması, böylece bu düşüncenin etki alanının günümüz insanının vicdanına ulaşması gerekir. Sınırlı ve yerel dillerle gündeme getirilen düşüncelerin bahtsızlıklarından biri, dilin dar bir kale gibi o düşünceyi, başkalarına ulaşmasını engelleyecek biçimde kendi içine hapsetmesidir. Ne yazık ki bu düşüncenin Avrupa'da (Batı'da) yayılmamak bir yana, bizim bu yıllarda yaptığımız İslamî çalışmalarımızın burnumuzun dibindeki Müslümanlara bile ulaşmadığını, bizim hangi ortamda düşünüp çalıştığımızı bilmediklerini görüyoruz. Bu

[24] Bir milletin sınırlarından, millî, siyasî ve dinî çerçeveden dışarı çıkamayıp orada kolayca ortadan kalkan, olumsuzlanan, yok olan ve bozulan birçok canlı ve üstün düşünceler olmuştur.

[25] Elbette Browne, sıradan bir konuyla ilgili olarak söylüyor bunu; ama bu, oldukça üstün bir kanundur.

[26] Bir düşüncenin hayatta kalması, sadece hayatta kalması hakikat taşıyıp taşımamasından başka bir şeydir.

yabancılık olunca, bir düşünceyi, bir imanı ve bir inancı itham etmek elbette kolay olmaktadır.

Dolayısıyla birinci muhatap, dış vicdan ve dünya kamuoyudur. Elbette Avrupa'nın bütün sokak ve çarşılarındaki halkın kamuoyundan değil, Doğu ile 20. yüzyılın meseleleriyle, günümüz insanının meseleleriyle ve ideoloji, düşünce ve inanç dünyasıyla tanışık olan ve dünyadaki düşünce hareketleri ve toplumsal başkaldırı ve kıyamlar üzerine kafa yoran kimselerden söz ediyorum. Onlar, bir düşünce hareketini, bir inanç öğretisini tanımalıdır, en azından Şiîlikle ilgili veya herhangi bir ideoloji ve öğretiyle ilgili başka dillere çevrilmiş ve Avrupa'da birkaç vitrinde sergilenmiş iyi örnek kitapların verdiği bilgiler ölçüsünde tanımalıdır.

Bizim ikinci muhatabımız, Müslüman kardeşlerimiz ve İslam dünyasıdır; oysa biz şu anda onlarla hiç konuşmamaktayız.

Üçüncüsü, şehirli avamdır. Bizim yaptığımız bütün yeni işler (bilimsel çalışmalar vs.) okumuş aydın düzeyindedir. Şehirli avam için, o eski geleneksel programları onaylıyoruz ya da hiçbir şey yapmamakla, bu çalışmaların avam için iyi olduğunu onaylamış oluyoruz. Avama karşı bizim bu imansızlığımız, aydını halk kitlesinden ayırmaya yönelik düşünsel girişimden kaynaklanmaktadır. Siz, avamla gerçekten zihinsel teması ve alışverişi gerçekleştirirseniz, üniversitede, akademide, bir aydın topluluğunda meslektaşlarınızın sizin söylediklerinizi bir avamdan daha az, daha genç ve daha kötü anladıklarını görürsünüz. O, birçok şeyi aydından daha açık, daha kolay, daha doğal ve daha sağlıklı anlamaktadır. Bu, halk kitlesiyle sürekli teması olan kimselerin tam anlamıyla yaşadıkları bir tecrübedir. Siz, en azından şu son zamanlarda, Azerbaycan köylü çocuklarının, bir yazar olan Samed Behrengî'nin Farsça eserlerini, Edebiyat Fakültesindeki bilim adamlarından daha iyi anladıklarını gördünüz. Avam iyi anlar; biz onun iyi anladığını anlamayız bir türlü. Şunu da söyleyeyim: Halkla anlaşamadıkça hem biz kötü anlarız veya anlamayız, hem o zaman da böyle bir ortamda mikropların ekilmesi için fazlaca yer açılmış olur. Dolayısıyla üçüncü muhatap şehirli avamdır.

Dördüncüsü köylülerdir. Köy, aydının yüzüne kapalı mezarlar gibidir. Elbette yeni yeni, köylülerin arasına giden ve onlarla temas kurup Batılı aydınları taklit edenler çıktı. Bu manzara o kadar çirkin ki "Müslüman duymasın, kâfir görmesin!"[27]

20. yüzyılın tecrübesi, Doğu ülkeleri ve genel anlamda Üçüncü Dünyanın tamamı hakkındaki toplumbilimsel çözümleme tarzının, hatta Avrupa Marksizm'inin ve sosyalizminin yaptığı çözümlemenin bütünüyle ters, anlamsız ve yanlış olduğu yolundadır. Martine'nin, Afrika'nın kuzeyinde ve bu ikinci, üçüncü sınıf ülkelerde, sanayi işçisinin (proleterin), toplumun en muhafazakâr tipleri olup iş sahibinden, esnaftan ve tüccardan daha fazla olarak, orta halli, muhafazakâr, hali vakti yerinde, yaşamaya ve zevke düşkün bir burjuvazinin toplumsal davranışını sergilediğini gösteren bir makalesi vardır.

Dolayısıyla muhatabın biri de köylüdür.

Beşincisi, bütünüyle muhatap olmayan ve aydınların ortaya koydukları yeni çalışma ve programlardan hiçbirinin onların kafalarına, düşünsel gelişimlerine, dinî ya da toplumsal ve bilimsel birikimlerini dikkate almadığı grup durumundaki hanımlardır. Bu kelimeyi kullanmak durumunda olduğum için üzgünüm. Elbette özür dilemiyorum. Çünkü kriterinin burada olmadığını biliyorum. Fakat burada bu konuyu gündeme getirmek durumundayım. Zira buraya teşrif eden ya da buradakine benzer birçok toplantıya katılan hanımlar, düşünsel olgunluk ve bilinç açısından bir yere gelmiş olup bu mesele üzerinde bizden daha çok düşünmeleri ve bunu kendi sorumlulukları arasına almaları

[27] Örneğin, filancanın tercümesinin etkisiyle aydın olan bu 'iyi yiyip iyi uyumuş' adamlardan birkaçı bir köye gider ve köylülerle oturup laflamak ister. Ancak öyle şekli şemaili var ki bunların, köylü bunlardan ürkmekte. Tıpkı şehrin güney kahvehanelerine gidip şiiri kitle içine sokmaya çalışan "Yeni Şiir" ekolünden birkaç bay ve bayanın yaptığı gibi. O kahvedeki insanın bu bayları ve bayanları -ki oraya yeni şiirin taşıyıcısıdırlar- algılayışı çok ilginçtir. Onlar gittikten sonra kahvedekilere sorun: Bu neydi? Cin miydi peri miydi? Yoksa gördükleri bir kâbus muydu?

gereken kimselerdir. Bugün, kültürel bakımlardan o kalıtsal yerel kültürden ayrılmış geniş bir hanım kesimi bulunmaktadır. Fakat hâlâ din adına bu kesime bile sunulan şey, ancak geçmiş kesimi ya da nesli -ki bu nesilden bütünüyle farklı bir nesildir- doyurabilecek ve razı edebilecek bir şeydir. Bundan başka ulaşabilecekleri bir şey yoktur hanımların: Sürekli olarak hanımları, var olan yüksek düzeyli, aydının diliyle konuşan ve gerçekten yeni bakış açısıyla ortaya konulan yeni programlardan (kütüphane, ders çalışmaları, tebliğ kurumları vs.) ya da işe yarayabilecek bütün çalışmalardan dışlamakta ve onları dinin doğrudan muhatabı olarak algılayamamaktadırlar. Sanki bizim çalışmalarımızın çoğu ya da tamamı bir erkek İslam'ıdır.

Mevcut ihtiyaç açısından şu anda var olan çalışmalar çok az olmakla birlikte muhatap için (yani kimler için yeni bir şeyler yapalım diye) oluşturup göz önüne aldığınız bir kurumda hanımları, halkı ve köylüleri dışlıyorsunuz; kendiniz farkında olmaksızın sadece ve sadece orta ya da üst sınıfı, kısacası şehir burjuvasını göz önüne alıyorsunuz. Sadece ve sadece şehir burjuvasına -ister tahsilli olsun, ister olmasın- özgü olan bir İslam, kesinlikle bu sınıf darboğazından ve aynı şekilde bu kendine özgü sınıfsal renginden kurtulamaz. Bu ise İslam değildir. Bugün hanımlara özgü makalelerin bulunduğu, güvenilir olmak şöyle dursun işlevi bulunmayan bir dergi ya da yayın bile bulunmamaktadır. Şu anlamda ki kadın için hem ilginç, hem öğretici, hem de okunabilir bir yayın yoktur. İyilik olsun diye birkaç makalenin yazılmış olmasından söz etmiyorum. Kadının arayacağı, satın alacağı, işine yarayacak ve okuyunca bir şeyler öğrenebileceğini gördüğü bir makaleyi kastediyorum. Birtakım işler yapılmışsa da bunları başkaları yapmışlardır ve ne için ve hangi çizgide yaptıkları da bellidir. Keşke okunmasaydı.

Meçhul olan altıncı ve son grup, kendileriyle nasıl konuşulabileceğini hiç bilmediğimiz çocuklardır. Hatta tahsilli kimseler bile çocukları soru sorma aşamasına geldiği zaman artık karşılarında aciz kalmakta ve ne yapacaklarını bilememektedirler. Şimdi biz

bu iş için ne yapabiliriz? Yapılması gereken çok iş var. Yapabileceğimiz çok iş var. Fakat ne yazık ki iş yapabilen ve hatta ne yapılması gerektiğini bilen kimseler, oldukça ikincil, oldukça küçük ve oldukça değersiz birçok konu yüzünden bunu yapmamaktadırlar. Bu yüzden, mevcut sınırlar içinde ve sahip bulunduğumuz imkânlarla (sadece birkaç imkân, şu var olan şeyler, asıl şart olan sermaye olmaksızın) dil bilen, dilbilgisini bilen kimselerden, en azından başlangıç olarak, oldukça düşük düzeyde de olsa, oldukça kısıtlı sayıda da olsa çeviriler yapmalarını isteyelim, diye düşünüyorum. Çeviri, iyi bir iştir. Elbette zordur çeviri. Bu yolda çalışabilen kimseler de oldukça azdır. Fakat öteki yollarda -mevcut dört beş muhatapla ilgili- sizlerden her biriniz kendinize özgü buluşlarınızın izinde ve kendi zevkinize, çalışma yönteminize ve tipinize uygun olarak, aynı şekilde içinde çalıştığınız konum, makam ve çevre şartlarına uygun olarak, şu birkaç grup için zihinsel bir çevirmen olabilirsiniz. Siz, okumuş ve aydın birer tip olduğunuz için doğal olarak biz burada üst düzeyde konuşmalı, sizin düşünme ve birikim düzeyinizde ve sizin dilinizle konuşmalıyız ki bu doğaldır ve başka türlü yapılamaz da. Bizim yaptığımız iş, bütün toplum genelinde ve büyük bir sınıf bazında değil, sadece okumuş bir grup bazında ve aydın bir kesimin zihinsel hazırlığı çerçevesinde olmaktadır. Bu yüzden birkaç aşamalı zihinsel bir çeviriye ihtiyaç vardır. Zihin çevirmeni, dil çevirmeninden başkadır. Şu anlamda ki siz birtakım dersleri bu tür kitaplarda ve bu düzeylerde (İslambilim, İslamî konular, Şia araştırmaları ile ilgili konular, toplumsal ve düşünsel konularla inanç konuları) öğrenmektesiniz. Meseleler, sizin için bu düzeyde gündeme gelince, sahip olduğunuz birikim ile örneğin şehadet tezinin ne olduğu, Şia'da imametin ne anlama geldiği, Şia'nın niçin ve hangi anlamda akla dayandığı ve bunun hangi eğilimi anlattığı ya da Âdem kıssasının ne anlam taşıdığı, nasıl söz konusu edildiği, ondan ne gibi yararlar elde edilebileceği, bize ne öğretmek istediği sizin için bellidir. Dolayısıyla siz, bugünkü bakış açınızla bakılmış, bu bakış açısına göre incelenmiş, irdelenmiş, çözümlenmiş ve terimleri sizin kabul edebileceğiniz şekilde anlamlandırılıp düşünce temel-

leri bütünüyle yeni bir düşünsel yöneliş içinde ele alınmış bu çeşitli konuları aynı içeriği, aynı düşünceyi ve aynı yeni yorumu başka bir dille, oldukça düşük bir düzeyde ve bilimsel ve teknik terimleri kullanmadan, belirttiğim bu toplumsal gruplardan birinin hatta çocukların zihinsel düzeyine uygun olarak aşağıya indirebilirsiniz. Bu şekilde, ilk çıktığı havuzda kalan bir düşünceyi daha aşağı düzeydeki topraklara akıtabiliriz. Böylece bir düşünce, bu toplumun bütün yüzeyine yayılır ve tüm toplumu kaplar. Dünyada ateşten bile daha çok sirayet edici olan, düşüncedir. Hatta şu bizim toplumumuz yeni bir düşünceyi kabule o denli hazırdır ki denerseniz görürsünüz. Sizin için tasavvuru imkânsızdır; ama bir kelimeyle (eğer kelime bilinçli olarak seçilip bilinçli olarak kullanılır, samimi olarak üzerinde durulur, seçilen kelime gerçeği sergiler ve bu kelime muhatabın bilgisine göre seçilirse) herkesin kendi halinde olduğu ve sanki taş devrinde yaşayan bir köyü zihin, düşünce, toplumsal görüş, İslamî bilinç ve dinî öz bilinç bakımından bütünüyle değiştirmek mümkündür. Bu sizin de tecrübe edebileceğiniz bir şeydir. Bu iş için yapılacak temel çalışma, burada özel bir düzeyde ele alınan konuların sizin aracılığınızla genel düzeyde halk için çevirisinin yapılıp yeniden şekillendirilmesi olmalıdır. Örneğin, filancaya ait bir tezi anlatmak istediğinizde o kişiye değinmeniz gerekmez.[28] Bir düşünceyi gündeme getirip kime, nereye ve hangi kitaba ait olduğunu belirtmemişseniz ve başlı başına bir düşünce olarak ele almışsanız daha çok kabul görecek ve muhatap için kaynağının neresi, bu düşünce tarzının kime ait olduğunu ve bu sözün kimin kitabından alındığını belirtmekten daha çok kabul edilebilir ve güvenilir olacaktır; bu konuda benim tecrübem var.

Burada, fotokopileri yılsonunda işe yarayan bir üniversite sınıfı yok. Bir yükümlülük, bir görev ve bir ihtiyaç dolayısıyla buraya gelmişlerdir kesinlikle. Bu yüzden, bizim gibi düşünenlerin çabalarından biri, burada uzmanlık düzeyinde öğrendikleri şeyi

[28] Kimileri: "Bizim kitabımızdan aktarıp kimin olduğunu belirtmemişseniz Allah'ın ve Resulünün lanetine uğrayın." diye beddua etmekteler.

halk düzeyine indirip halkın hizmetine sunmak olmalıdır. Bunun için her birinizin, başlangıç olması bakımından, ilk çalışmanızı, ilk görevinizi deneyeceğinize inanıyorum. Bu, bizim içinde bulunduğumuz özel aşamada ve özel durumda, öz bilinç vermek ve aydınlık yolunda -bizim tek hedefimizin bu olduğunu söylemiştim- çalışmak isteyen aydının en büyük çalışmasıdır. İkinci konu ise şudur: Gündeme gelen konuları, bir ders, bir konferans ya da bir ideoloji olarak çeşitli şekillerde yerine ve konumuna uygun olarak ele alabilirsiniz. Eğer oranın konumu, bir düşünceyi kendinize ya da bir başkasına ait olarak sunmanızı gerektiriyorsa bunu yapın. Hiç kimseyi anmamanız gerekiyorsa böyle yapın. Bağımsız ve ilk olarak, muhataba bir gerçeği ve konuyu anlatmanız, isim zikretmenizden daha iyidir. Şu anda bizim düşünme tarzımızın ilerlemesinde tek zaaf etkeni ya da en büyük zaaf etkeni, bu düşünme tarzının belirli bireylere ve belirli bir kuruma ait olmasıdır. Düşünce, henüz genç ve yeni olduğu ve yeni başlamış bir hareket olduğu için herkes belli bir yeri adres göstermekte, belli bir yere bağlamakta ve isnat etmektedir.[29] Buysa bir düşüncenin zaaf noktası ve bir düşüncenin ilerlemesinin ve toplumca doğal ve kolay bir biçimde kabullenilmesinin engelidir. Bundan dolayı bir şeyi başlatmak gerekir; çünkü başlayınca, düşünce artık bağımsızlaşmakta, kişilik kazanmakta ve başarısı kesinleşmektedir. Bence sizin en büyük yükümlülüğünüz[30] (Buna çok dikkat edin; çok hassas bir konu. Bunu ne bir tevazu olarak ne de bir iddia olarak söylüyorum), bu düşünce ekolünün ve bu inançlar bütününün o kaynakla, o kişiyle ve o bireyle -ister bir kurum olsun, ister bir yazar ya da konuşmacı veya herhangi bir kimse olsun fark etmez- olan bağlantısını koparmanızdır. Yani bir kuruma ya da birtakım bireylere, bir yazara, bir şaire vs. ilgi besleyen ve o kurumu büyütmek ya da o

[29] Örneğin bir öğretmen, kurumun odasında soru sorup cevap veriyor ve bir konuyu işliyor. Aşağı yukarı, onun hangi düşünce ortamından geldiği, hangi düşünce akımına, hangi görüşe bağlı olduğunu oradakiler anlıyorlar.

[30] Ödev belirlediğim için özür dilerim. Kendi kişisel tecrübelerimi bir öğretmen olarak sizin kullanımınıza sunuyorum, isterseniz kabul edersiniz.

bireyi veya bireyleri daha çok gündeme getirmek isteyen kimselerin tersine davranmalısınız. O kimselerin yaptıkları, bireysel açıdan iyi bir propagandadır elbette; ama düşünce bakımından bir zaaf noktası, büyük bir sapma ve bir tecrübesizliktir.

Bu ideolojiye, bu görüşlere ve bu inanç şiarlarına karşı taşıdığınız bilinç ve inanç ölçüsünde bu düşünce tarzını bağımsız kılmakla görevlisiniz. Yani onu ilk kaynaklarından koparmalı ve belli kişilere bağlı olmaktan, özel bir kimliği, özel bir sahibi, mütevellisi ve kaynağı bulunmaktan kurtarmalısınız. Kopardığınız ölçüde düşünce bağımsızlaşır. Düşünce tıpkı otlar gibidir; ana kökünden kopardığınız ölçüde kendisi kökleşir, bağımsızlaşır ve kişilik kazanır. Psikolojik deneyler de göstermiştir ki bazen filan bey, kime ait olduğunu bilmediği bir sözü (kitaplarda yazıldığını ve onun naklettiğini sandığı bir sözü) tam bir iştiyak, iman, ihlâs ve inançla benimseyip her yerde nakletmiş, dile getirmiş ve tebliğ etmiştir. Fakat bu düşüncenin ya da buna benzer bir düşüncenin falan kişiye ait olduğunu anlayınca, o düşünceyi kabul ederse onun karşısında teslim olmuş sayılacağını görmüş ve bu adam kim oluyor da ben onun karşısında teslim olayım, demeye başlamıştır. Sonuçta o düşünceye karşı direnmiş ve bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde o düşünceyi kabul etmemiştir. Bu yüzden bir düşüncenin kabulü, vicdanî bakımdan bir bireyi dayatmakla eştir. O düşünceyi kabul etmek, bencilliğini zedeleyeceği için o düşünceye karşı direnir, onu reddeder, hafife alır ya da binlerce kusur bulur. Bundan dolayı başkalarını ve başka vicdanları incitmemek, bir kişiyi, bir bireyi ya da bireyleri halka dayatmamak için en iyi yol, düşünceleri ve inançları (elbette sahiplerinin razı oldukları düşünceleri) bireylere mal olmaktan kurtarmak ve toplumda bir düşünce tarzına, bir öğretiye bağımsızlık kazandırarak kendi ayakları üzerinde durmasını sağlamaktır. Böylelikle o düşünce hem tasavvur edilemez bir hızla yayılıp kabul görecek, hem de herkes gönüllü olarak o düşüncenin tebliğcisi olacaktır. Çünkü kimsenin ya da bir yerin tebliğcisi olmayacaktır.

Bir düşünce, bir çocuk gibi ailesinden, annesinden babasından ayrılıp bağımsızlaşırsa, kendi kendine beslenir, nefes alıp verirse,

kendi ayakları üzerinde durup hareket ederse, belirli bir kurumun, bireyin ve kişilerin takipçisi olmazsa, işte o zaman o düşüncenin zarar görmesi, bireyin zarar görmesi düzeyinde olmayacak ve bireylerin ayrılmasıyla, birtakım çalışmaların felç olmasıyla o düşünce kuşkulu hale gelmeyecek, darbe yemeyecek ve her birinin tam anlamıyla birbirinden bağımsız hayatı olacaktır. Düşüncenin bireyden, bireylerden ve dünyadan bu ayrılışı, sadece o düşüncenin sigortalanmasına, garanti altına alınmasına, ilerleyip başarıya ulaşmasına neden olmakla kalmaz, bireylerin zarar görmesini azaltır; çünkü artık bireylerin hayatları o düşüncenin hayatına bağlı değildir. Bana göre temel işlerden biri, bu sınırlı çerçeve içinde ele alınan şeyi, bildiğinin herhangi bir şekilde, bulduğunun herhangi bir yöntemle, halk için, her zaman kapıları bize kapalı olan ve kendileriyle hiçbir zihinsel temasımızın bulunmadığı (temasımız olmadığı sürece de bizim düşüncemiz tam anlamıyla özel bir toplumsal grubun sınırları içinde ve büyük kentlerden birinin bir köşesinde mahsur kalacaktır) şu dört beş grup için gündeme getirmenizdir. Yapılması gereken başka bir iş de bu düşünceyi, çeşitli şekillerde, romandan tutun da tiyatroya varıncaya, piyes yazmaktan tutun da şiire, edebiyata vs. varıncaya dek çeşitli tarzlarda halk için ve bu gruplar için gündeme getirmenizdir. Özellikle, çeşitli şekillerde bir düşünceyi gündeme getirmek için, bugün söz konusu olan sanatsal icatları ve yaratıları kullanabilirsek, bir düşünceyi yaymak için en büyük başarıyı elde etmiş oluruz.

Bir başka büyük iş ise, bir kuruma ya da belli birtakım yazarlara ya da belli bir gruba inananların o kurumları, o yazarları, o düşünceleri, o düşünce sahiplerini, o şairleri övmeyi ahlakî bir görev bildikleri ya da adet haline getirdikleri mevcut geleneğin tam tersine sizin bunu olumsuzlama (ortadan kaldırma ve yine sövüp sayma değil, reddetme; hayır, biz artık o kadar hazır değiliz) yolunda çabalamanızın gerekli oluşudur. Bir yerde örneğin birtakım bireylere ya da filan kişiye veya filan bireye veya filan yere saldırıldığını gördüğünüzde savunmaya geçmemelisiniz. Bu tür savunmalar, bu tür kapışmalar ve mücadeleler kesinlikle hiçbir işe

yaramaz. Bunun yerine, düşünce ortaya konulmalıdır; bağımsız bir düşünce olarak: "Ben dine inanan bir insanım, ben bir öğrenciyim, bir öğretmenim, bu dünyada yaşayan biri olarak böyle düşünüyorum, bu kanıdayım, bu güçtür, şu işi yapmak gerekir." diyerek, inanç esaslarınızda ve dininizin düşünce ve inanç temelleriyle ilgili içtihadınızda yer alan haklar olarak ve aklınıza gelen ve gerçekten size ait olan bir düşünce olarak bu şekilde ortaya konulmalıdır. Böylelikle biz kendimizi bugün ne yazık ki bireyler, yerler vs. arasında çekişme haline gelen meselelerden, olaylardan, çekişme, kargaşa ve çatışmalardan kurtarıp bunun yerine zihnî ve fikrî çarpışma oluşturalım ve böylece her zaman, bir konu gündeme geldiğinde bir düşünceyi çağrıştırsın, filan kişiyi ya da filan yeri değil. Bu yüzden bireylerin, kişilerin ve birtakım yerlerin övgücüsü olmaya çalışmamalı; tam tersine, halkın aydınlatıcısı olmalıdır. Bu ikisi genelde birbirine terstir.

YİRMİ İKİNCİ DERS

TARİHSEL BELİRLENİM

Öncelikle, size arz etmem gereken iki küçük duyuru var: Birincisi fikir arkadaşlarımızdan ve dostlarımızdan birkaçı, girişimlerimiz sonucu, kısıtlı imkânlarla da olsa bu merkezde ders ya da konferans veya yayın yoluyla ortaya konulan düşünce ve inançları alabildiğince yaymak yolunda kısıtlı imkânlarla da olsa gönüllü olarak çalışmalar yapmayı kabul ettiler. Bu imkânlardan biri, her halükârda bugün, yeni araçlara yabancı olmayan ve orta halli bir yaşayışları bulunan kimselerin ulaşabileceği kasetlerdir. Kaset, belki malî bakımdan pahalıya mal olmakta ve bir dereceye kadar külfetli görünmektedir. Fakat kullanım açısından iki nedenden dolayı kaset kitaptan daha elverişlidir: Birincisi; doğal olarak, kitabı sadece kitap okuyucusu okur; fakat kulağı olan herkes kaset dinleyebilir; çoğunlukla da herkesin kulağı vardır elbet! İkincisi; kaset dinleme ortamı ile kitap okuma ortamı arasında fark vardır. Bu ortam farklılığı, kasetten çıkan sözün, kelimelerle dile getirilen sözden çok daha etkili oluşundan kaynaklanmaktadır. Yazarlardan biri şöyle diyor: "Telaffuz edilen kelime (ağız yoluyla telaffuz edilen kelime) canlı bir varlıktır; oysa yazılı kelime ölü bir gövdedir, bir işarettir. Bu yüzden lafızla işi olan kimsenin hareket, hayat halindeki sıcaklığı ve ruhu bulunan düşünceyle işi vardır hep. Fakat defterde ya da kitapta yazılı kelimelerle işi olan kimsenin belirli ölü işaret ve imlerle işi vardır ki işaret ile birtakım anlamları çağrıştırmak durumundadır." O, bu sözleri, kimi kelimelerin yazılırken farklı yazılıp telaffuz edilirken farklı telaffuz edilmeleri konusuyla ilgili olarak söylemiştir. Önceden böyle bir farklılık yoktu. Çünkü önce lafız ortaya çıkmıştır. Sonradan da gelip bu lafzı bir taşın, bir tuğlanın, bir kâğıdın üzerine kaydetmişlerdir. Ardından harfleri ya da şekilleri oluşturmuşlardır. Böylece yazılı kelime ya da yazım oluşmuştur. Yazım, bir belirleme ve ölü bir varlıktır. Ölü bir varlık olduğu için de sabit kalmakta ve hareketten, değişimden, devinimden, aşınmadan ve yıpranmadan yoksun bulunmaktadır. Fakat söz -konuşma yoluyla telaffuz edilen kelime- canlı bir varlıktır ve her canlı varlık gibi değişime uğrar, değişimle, başkalaşmayla, yıpranmayla ve evrimle karşı karşıyadır. İşte bu yüzden, kimi zaman bir kelimenin lafzı-

nın bin yıl içinde değişime uğradığını; ama yazım şeklinin olduğu gibi kaldığını görüyoruz. İşte bu bakımdan, duyulan kelimenin -ister doğrudan, ister kaset ya da radyo vs. yoluyla olsun- bir kitapta kişinin o ölü şekliyle okuduğu kelimeden daha fazla ve daha doğrudan etkisi bulunmaktadır. Elbette insanın düşüncesini, duygusunu ve anlatmak istediği şeyi ortaya koymak için ölü kelimeleri kullanması, kesin olarak, muhatabının karşısında bulunmaması yüzündendir; hiçbir zaman kimse yanı başında bulunan birine mektup yazmaz. Bu yüzden, kaset şeklinde yayınlanan ya da doğrudan doğruya dinlenilen konuşmanın, dersin ya da konferansın etkisi daha fazla olmaktadır. Başka bir mesele de kitabın genelde yalnızken okunuyor olmasıdır. Kaset ise genellikle toplu olarak dinlenir ve bir kimsenin yalnız başına kasetteki konuşmayı dinlemesi nadirdir. Genellikle bir aile topluluğunda, bir toplumsal grup içinde ya da bir düşünsel grup içinde veya bir arkadaş topluluğunda kaset dinlemek zorunda kalır. Fakat kimse kitabı toplu olarak okumaz, herkes kendi kendine okur. Düşüncenin etkileyiciliğini artıran topluluğun etkileyiciliği ve çarpıcılığı şu durumla ilgilidir: İnsan bir düşünce ve bir kelime ile yalnız başına ilgilendiğinde, sadece kendinde bulunan enerji gücü onu etkiler ve kalbine işler. Fakat bu kelime bir toplulukta dinlendiğinde bireylerin bütününün duygularına yansır ve böyle bir sözü dinlemeye katılmış olan ya da katılan kimseler bütünü arasında bir duygu ve anlama alışverişi doğar. Bu yüzden, duyulan her kelime ve her söz, bütün olarak, bu sözü duyup anlayan her bireyin anlama ölçüşünce birey üzerinde etkili olur. Yani bu etki, kulak yoluyla kişi üzerinde ortaya çıkan etkiden farklı olarak, sizde, başkalarında ve topluluk içinde meydana gelen duygu ve tepki yoluyla bir birey üzerinde etkili olur. Bu yüzden, toplulukta dinlenen şeyin etkilemesi fazladır. Kimi zaman bazı sözlerin toplulukta söylenebileceğini, oysa orada bulunan bireylere tek başlarınayken söylenemeyeceğini görüyoruz. Çünkü bu uygunsuz, etkisiz ve anlamsızdır.

Öbür mesele ise kasetin yayınlanıp çoğaltılma meselesidir. Kaset şeklinde yayınlanan konuşma ya da ders, doğal olarak çoğaltıl-

makta ve teknik ve malî hazırlıklara gerek bulunmamaktadır. Kasetin kendisi, bir düşüncenin etkileme alanının artması için büyük bir vesiledir. Bu bakımdan, doğal olarak asıl mesele, özellikle bu tür konular üzerinde düşünen -ki genellikle paralı olmayan kimselerdir- kimseler için bütçe meselesidir. Bu arkadaşların yapabilecekleri tek iş, konferans ya da dersin banda alınması konusunda gönüllülere ve talep edenlere maddî külfet getirmemesini sağlamaktır. Böylece isteyenler, boş kaset fiyatına dolu kaseti -İrşad'da gerçekleştirilen hangi programın kasetini- istiyorlarsa çabucak edinebilmeliler.

Arz etmek istediğim bir başka konuysa şu: Ramazan ayı yaklaştığı ve Hüseyniye'nin özel programları başlamakta olduğu için, doğal olarak bu programlarla dersler (geçen yıl oluşturulan ve inşallah bu yıl da üzerine birkaç adet daha eklenecek olan ders programları ve araştırma grupları) çakışmakta ve karışıklık ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden o derslerin ve araştırma gruplarının topluca Ramazan ayından sonra çalışmalara başlaması kararlaştırılmıştır. Daha dakik, daha düzenli ve güzel bir programın başlaması için bu bir aylık tatile katlanalım. Bu yıl, buranın öğretim programlarına oranla daha iyi bir sonuç alacağımızı umuyorum.

İngilizce bilen, aynı zamanda İslamî bilgiler edinmek isteyen ve İslamî kaynaklar -itikadî kaynaklardan tutun da tarihsel ve toplumsal kaynaklara dek- üzerinde çalışma ihtiyacı duyan okumuş kimselerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek daha çok araştırmaya dayalı bir sınıfımız var. Bir kültürü anlamanın anahtarlarından biri, bir kimse o kültürün dilini de bilse, terimlerdir. Terimler, özel bir inancı, özel bir teoriyi ve özel bir görüşü kendisinde barındıran ve sözlükte ve dilde değil, sadece o kültürde anlamlı olan özel terimsel anlamlar taşıyan kapsüllerdir. Bu yüzden bir kelimenin sözlük anlamıyla terimsel anlamı arasında fark vardır. Biz İslam kültürünün ve maddî ve manevî medeniyetin yayılmasında en büyük paya sahip milletlerden biri olmamıza karşın, ne yazık ki Fars dilinin bütünüyle memduhun ve maşukun vasfına tahsis edildiğini görüyoruz; hem de öyle bir maşuk ki bu, memduhu övgüye giriş olarak kullanılmaktadır. Kısacası, başka bir

şey görmedik. Elbette bir miktar tasavvufî eser var; ama bizim işimize yaramıyor ve ne yazık ki her gün bu tür eserler tashih edilip yayınlanmaktadır. Her gelen bu eserleri yeniden yayınlıyor. Yirmi yıl önce okuduğum yetmiş seksen sayfayı geçmeyen bazı kitaplar, şimdi tashih edile edile beş yüz, altı yüz sayfa olmuşlar.

Her halükârda, İslam'ı tanımak, hatta kendi tarih ve kültürümüzü tanımak için başka bir dil bilmek kaçınılmaz bir zorunluluktur. Birinci derecede, belgelere ve kaynaklara ulaşmak için Arapçayı bilmeliyiz. İkinci derecede, bugün dünyada İslam hakkında, kültür ve tarihimiz hakkında yapılan araştırmalar ve çalışmalarla ilgili bilgiler edinmek için İngilizce bilmeye ve bir sonraki derecede de Fransızca, Rusça, Almanca vb. dilleri bilmeye mecburuz. Bunları bilmeden bizim bugün doğru iş yapmamıza olanak yoktur. Elbette onların mukallidi olalım ve onların yediklerini geviş getirelim anlamında söylemiyorum. Tam tersine şu anlamda söylüyorum: Bağımsız olarak araştırma yapabilmek ve ardından da onların söylediklerini eleştirip iyisini kötüsünden ayırt etme gücünü taşıyabilmek için günümüzün düşünce ve araştırma düzeyine ulaşmamız gerekir. Her halükârda, çoğunluk yabancı dil (İran'da genellikle İngilizce -neden böyle olduğu belli-) biliyor. Böylece bu dille, kendiliğinden, oldukça zengin olan İslamî kaynaklara[31] ulaşabiliriz. Bu yüzden, İngilizce ya da başka bir yabancı dil bilmek, bilimsel İslambilimi, İslamî toplumbilimi ve günümüz İslam dünyasını tanımak için büyük bir kapıdır. Bu yolda söz konusu olabilecek güçlük, iyi İngilizce bilenler için bile, İslambilimin, İslam kültürünün, İslam tarihinin, İslam fıkhının, hadisin, tefsirin, kelamın, felsefenin vs. kendine özgü terimlerini bilmemektir. Üzerinde çalıştığımız metinleri anlayabilmemiz için bu terimlerin anlamlarını yerli yerince öğrenmemiz gerekmektedir. Bu iş için iyi İngilizce bilen ve aynı zamanda İslamî terimlerle

[31] Hem son zamanlarda İslam hakkında İngilizce olarak yapılan çalışmalar oldukça zengindir; hem Amerika, hem İngiltere bu dille çalışmakta ve hem de İngiliz olmayan pek çok bilim adamı İngilizce yazmaktadır. Ayrıca Hindistanlı, Pakistanlı ve İslam ülkelerinden birçok bilim adamı İngilizce eserler yazmışlar ya da yeni çalışmaların önemlileri İngilizceye çevrilmiştir.

bilimsel tanışıklığı bulunan kimselerin gözetimleri altında burada özel bir grup oluşturuluyor. Bu tür şeyleri bilmek ve bu yolda çalışmak isteyen öğrenciler (hanımlar ve beyler) bu sınıfa katılabilirler. Böylece İngiliz dilinde İslam kültürünün itikadî ve teknik terimlerinin incelenmesiyle ilgili olarak grup halinde araştırma ve öğretimi hedefleyen karma bir çalışma yapılacaktır. Bu yolla, en azından, İslambilimi anlamak için zorunlu araç durumundaki anahtar terimler dizgesi İngilizce olarak öğrenilecek ve bu terimlerle tanışılacak. Böylece bu derslere katılanlar, bu dildeki birinci el İslambilim kaynaklarına başvurabileceklerdir. Elbette bu çalışmanın da Ramazan ayından sonra başlayacağını sanıyorum. Fakat daha önceden, adlarınızı yazdırabilir, bu çalışmanın ve grubun sorumlusu olan Dr. Kasımî ile konuşabilir ve grup çalışması için toplu olarak karar alabilirsiniz. Şu anda kendileri buradalar. Dersten sonra onunla konuşup birlikte söz konusu çalışma programını hazırlayabilirsiniz.

Tarih felsefesi konusunda -ki dersin kendisidir- belirtmek istediğim husus şudur: Şu anda Marksizm öğretisinde tarih felsefesinin özüne gelmem gerek. Elbette sizin az çok bildiğiniz bir yere geliyorum. Bu, aydınların genel dilinde Marksizm'in çok tanınmış tek yönü olup sık sık da yinelenmekte ve öteki yönlerine göre daha çok bilinmektedir. Ben de çeşitli münasebetlerle bu konudan söz ettim; herhalde okumuşsunuzdur. Dersle ilgili olmakla birlikte bu konuyu hızla geçip bu alanla ilgili pek gündeme gelmemiş olan konulara eleştirel (Farsçada kullanılan ve herkesin yapıp durduğu eleştiriden değil, kelimenin bilimsel anlamından söz ediyorum) açıdan değineceğim ve bu çerçevede mevcut konuyu ya da konuları inceleyeceğim. Başka bir yerde de daha önce belirttiğim gibi, Marksizm'in tarih felsefesi, tarihin cebrine, belirleyiciliğine dayanmaktadır. Orada tarihin belirleyiciliğinden neyin amaçlandığını da açıklamıştım.

Cebir kelimesi Farsçaya yanlış tercüme edilmekte ve yanlış kullanılmaktadır. Cebrin, Fars dilinde, İslam felsefesinde ve kültürümüzde kendine özgü bir anlamı vardır. Tarihin cebri dediğimiz zaman tam olarak başka bir anlama gelmekte, cebrin verdiği an-

lamdan farklılık göstermektedir. Tarihin cebrinin, tarihin "cebri" olmadığını söylemek zorundayız. Benim hep "tarihin cebri" terimini kullanmam, bu terimin yerleşmesinden ve kimsenin başka bir terimi anlamamasından kaynaklanmaktadır. Ancak bundan sonra bunun yerine başka bir terimi kullanalım, diye anlaşırsak başka. Böyle bir fırsat ortaya çıkmadığı için bugün bu meselenin bilimsel olarak tanınmasının başlangıcı olmak üzere şuna değinmek istiyorum:

Cebir dediğimiz zaman, iradeyi, yetkiyi ve özgürlüğü olumsuzlayan dayatmacı durumu kastetmekteyim. Bundan dolayı cebir, insan iradesinin üstünde bir irade olup insan, hayvan ya da bitki veya tabiat adlı varlığın yazgısını, durumunu ve nasıllığını dayatmakta ve belirlemektedir. Öyleyse cebir (terim olarak bellidir) insan iradesinin, özgürlüğünün ve seçme hakkının üstündeki etken ya da etkenlerden, durum ya da durumlardan, neden ya da nedenlerden ve irade ya da iradelerden ibarettir. Öyle ki insanın iradesinin, seçiminin ya da ihtiyarının, ona en küçük etkisi bile olamaz. İnsan iradesi "nötr" olmuştur. Ya da cebrin bir başka şekli olarak insanın ihtiyar, irade ve özgürlüğünün kendisi, dış etkenin, durumun ya da şartın ürünü olmuştur. Her iki şekilde de ister dış etkenin ürünü olan bir irade ve özgürlüğe sahip olalım, ister hiçbir ihtiyar ve seçme gücüne sahip olmayalım cebre mecbur ve bağımlıyız demektir. Sonuçta cebir, ilahî cebir, bilimsel cebir, maddî cebir, doğal cebir şeklinde ayrılmaktadır ve insan ötesi etkenin türünü ne olarak alırsak ona bağlı bulunmaktadır. Materyalizm, maddî cebre, ilahiyatçıların birçoğu da "meşiyet" ya da "providence" denilen ilahî cebre inanmaktadır. Ancak Farsçada "tarihin cebri" diye bilinen şey cebir olmayıp "determinizm" (déterminisme) kelimesinden yapılmış uygunsuz bir çeviridir. Determinizm kelimesi, "déterminer"den, déterminer ise "terme" kökünden alınmıştır. Dolayısıyla kelime kökü "terme"dir. "Terme", bizim "had" dediğimiz, felsefe ya da mantıkla ilgili bir terimdir.

"Had" ne anlama gelmektedir? "Bir şeyin varlığının son sınırı" anlamına gelmektedir. Bir şeyin varlığını başka bir şeyin varlığından ayırıp belirleyen, "had"dir. Öyleyse bu masanın bir varlığı bulun-

maktadır ve bu masanın bir haddi vardır; bu masanın türünü, örneğin masanın üzerindeki mikrofonun ve kâğıdın türünden ayırmaktadır. Bu haddir. Mantık bakımından bu masanın haddi ahşaptır; ahşap olmak masanın haddidir. Elbette sözlük anlamıyla masanın haddi, eninden, boyundan ve yüksekliğinden ibarettir. Fakat mantık terimi olarak bu masanın haddi, "ayrım" dediğimiz başka bir terime karşılık gelmektedir. Bu masanın haddi, iki bakış açısından iki şeydir: Türünü göz önüne aldığımız birinci bakış açısından, şu mikrofonun, şu bardağın türünden ayıran bir haddi bulunmaktadır. Bu durumda onun haddi, ahşap olmasıdır. Öyleyse bu masanın ahşap olduğunu söylediğimizde masanın sadece ahşap sınırları içinde olduğunu, madenden, demirden, sudan, havadan, ruhtan, ilimden, iradeden, duygudan, yoğurttan, salatalıktan vs. olan her şeyden ayrı ve belirgin olduğunu söylemiş oluruz. Bu masa, ahşap olan bütün şeylerin arasında yer almıştır. Bu ise "had"dir.

Önceki sınırın bu masayı başka türlerden ayırdığı gibi, bu masanın cinsinden olan başka türlerden (yani ağaç, karyola ve kapı gibi ahşap olan bütün şeylerden) ayırması gereken başka bir sınıra daha ihtiyacımız vardır. Bu masanın şeklini ve yaptığı özel işi belirttiğim zaman, bu masayı, ahşap olan bütün şeylerden ayırmış olurum. Bunu diğer cinslerden ayıran ve onun cinsini gösteren şeye "had" denir. Bunun türünü hemcinslerinin türünden ayıran şeye ise fasıl/ayrım. Her ikisinin işi de ayırmaktır. Fakat cinsi ayırmak başka bir şey, türü ayırmak başka bir şeydir. Örneğin, insanı[32], beşeri ve kendi türümü belirgin kılmak için önce kendi cinsimi diğer cinslerden ayırmam gerekir. Cansız varlıklar bir cins, bitkiler bir cins, hayvanlar da bir başka cinstir. Dolayısıyla biz hayvan cinsindeniz. Öyleyse ineklerle, eşeklerle vs. aynı tavlada yer almış olduk; ama dağdan, ovadan, denizden vs. ayrıldık. Fakat insanı öteki hayvanların arasından çıkarmak istersek sadece bu

[32] "İnsan" tabiri, irsî tabirler ve örnekler gibidir. Aristo'dan beri hiç değişmemiştir: Örnekler oldukça basit de olsa örnek verme bakımından işe yarıyor. Yoksa bir anlamı yok.

türde bulunan ve onunla aynı cinsten olan hayvanlarda bulunmayan özellikleri aramamız gerekir. Örneğin insan konuşan, sanatçı, üretici, araç-gereç yapan ve düşünen bir varlık iken öteki hayvanların bu özellikleri yoktur. Onlar hayvandırlar; ama bu özellikleri taşımazlar. Öyleyse hayvan kelimesi, bizi canlı olmayan bütün varlıklardan ayırdı. Bu "had"dir. "Düşünen" kelimesi ise bizi öteki hayvanlardan ayırdı (ayrım). Öyleyse iki sınır vardır: Had sınırı ve ayrım sınırı. Bu, tam olarak belirgindir. Bir şeyin mantıksal açıdan tanımı, o şeyin had ve ayrımının belirtilmesidir. Öyleyse siz her şeyin hem haddini, hem ayrımını bulabilirseniz, hem cinsini ayırmış, hem de onun türdeşlerinden ve hemcinslerinden ayrıldığı sınırı tam olarak belirleyip ayırmış ve tanımını da yapmış olursunuz. Öyleyse tanım, bir şeyin haddini ve ayrımını tanıtmak ve o şeyin cinsini ve türünü diğer cinslerden ve türlerden ayırıp belirgin kılan bu iki sınırı ortaya koymak demektir. "Sınırlandırmak" dediğimizde de zihindeki haddin, bir cins ile diğer cinsler arasındaki karışıklığı ayırmasını ve belirlemesi kast ederiz. Bu yüzden bir şeyi determine etmek, bir şeyin sınırlarını, varlığının başka cinslerden ayrıldığı son sınırı belirlemek ve belirgin kılmak demektir. Öyleyse bir türün haddini ve ayrımını gösterip onu belirleyişim gibi, bir şeyi determine etmek, onu hem cins olarak, hem de tür olarak başka varlıklardan ayıran varlık sınırlarını belirlemem demektir. Öyleyse determine etmek, bir varlığı belirlemek ve belirgin kılmaktır ki bu varlık her şey -cisim ya da cisim dışı bir şey, zaman ya da mekân, mana ya da madde- olabilir.

Determinizm Nedir?

Determinizm, her şeyin belirlendiğine inanmak demektir. Yani? Yani her şeyin belli had ve ayrımları vardır; hiçbir şey, belirsiz, sınırsız, anlamsız, türsüz ve ayrımsız değildir. Öyleyse determinizm, bir şeyin, bir nesnenin ve bir gerçekliğin, belirli sınırlarının, kurallarının ve ayrımlarının bulunduğuna inanmaktır. Tabiatta determinizm vardır. Benim geleceğim determine (belirlenmiş-Çev) değildir. Sahip olduğum iradeye, etkenlere, olaylara, rastlantılara ve her şeye bağlıdır. Benim tipim determine değildir. Çeşitli etkenlerin (rastlantıların, irademin, liyakatimin ve her

şeyin) benim üzerimde etkisi vardır. Dolayısıyla kendimi istediğim gibi şekillendirebilirim; istediğim her yolu seçebilir, istediğim her kararı alabilirim ya da hayatımda, yaşama şeklimde, toplumsal ilişkilerimde, işimde, mekânımda ve zamanımda istediğim değişikliği yapabilirim. Öyleyse bunlar determine değildir; belirsizdir, saptanmamıştır ve benim kararımla bağlantılıdır. Yazgı, olup bitenler, hayat, toplumsal yaşama şekli ve durumu, iş ve tip, insanların iradesine bağlıdır. Bunun için de insanlar, bunlar karşısında sorumludurlar. Öyleyse bunlar determine değildir. Çünkü insanların kendileri bunlara bir "term" (had) yükleyebilirler ve had ve ayrımlarını belirleyebilirler. Fakat hayat, iş, tip ve ahlaktaki bu hadsizlik ve ayrımsızlıkta belirlenmiş başka bir şey vardır: Biz, tabiattaki canlı bir varlık olarak, determine bir nesneyiz. Şu anlamda ki doğuyoruz -burada irade işin içinde değildir-, sonra gelişiyoruz; bu belirlidir. Çocukluk dönemini, ilk gençlik dönemini, ergenlik dönemini, olgunluk dönemini, yaşlılık dönemini, güçsüzlük dönemini ve ölüm dönemini geçiriyoruz; bu determinedir, belirlenmiştir. Eğer özgürlük, değişim, şekil verme, karar alma, değiştirme söz konusuysa, ancak bu belirlenmiş sınırlar içinde söz konusudur. Bu sınırlar içinde iradeni ve özgürlüğünü harekete geçirebilir ve istediğin gibi yaşayabilirsin. Fakat kesinlikle, tam olarak belirlenmiş bu aşamalardan, çocukluğun, gençliğin, yaşlılığın, güçsüzlüğün ve ölümün determine çizgisinden kaçamazsın. Bu determinedir. Bizim çeşitli iradelerimiz olabilir, çeşitli kararlar alabiliriz; ama bizim vücudumuzun fizyolojisinin azota, oksijene, kalsiyuma, demire ve proteine ihtiyaç duyması, determine, kaçınılmaz ve belirlenmiş bir şeydir. Yani ilmî etkenlerin ve nedenlerin ürünüdür; sizin kararınız, zevkiniz, iradeniz, eğiliminiz ve arzunuz değil, ilmî bir kanun belirlemektedir onu. Öyleyse tabiatın hareketi determinedir, eşya determinedir. Hayat, tür, tip, canlı varlıklar; her biri belirli bir sınır ve ayrıma sahiptir. Suda yaşayan determinedir. Karada yaşayan determinedir. Akciğeri ile su ile -hava ile değilsolunum yapan, okyanusta yaşayan, uçan, sürünen şeyler determinedir; kimsenin etkisi yoktur. Belki de ("belki"yi başka anlam-

lar da bulunabilir, diye ekliyorum) takdirin anlamlarından biri de tam anlamıyla bu olmalıdır.

Kur'an'da, insanın yaratılışı, dünyanın yaratılışı, bütün nesnelerin yaratılışı konusunda takdirin tekrar edildiğini görüyoruz. Mukadder, insanın iradesinin hareket çerçevesinin ilmî olarak belirlenmiş haddinin ve sınırının bulunduğu ve insan iradesinin, bütün varlığa ve tabiata hâkim olan ilmî belirlemeye bağlı olduğu anlamına gelmektedir. Bu ise egzistansiyalizmdeki -eğer onun terimleriyle tanışıksanız- "situation humaine" adıyla dile getirilen şeyle çelişmektedir. Şu anlamda ki Sartre, insanın mutlak iradesinin bulunduğunu; hatta bir felçli sporda şampiyon değilse bunun sorumlusunun kendisi olduğunu söyler. İnsan iradesi işte bu ölçüde kendi yazgısı üzerinde takdir edici ve egemendir. Fakat Sartre'ın kendisi, insanın "situation humaine" çerçevesi içinde sınırlı olduğunu söyler.[33]

Sartre, dünyadaki her filozoftan daha çok inanmaktadır insan iradesine. Bununla birlikte insanın "konum" (situation) adı verilen bir cebre mecbur olduğuna da inanmaktadır. Buysa, dilemeye ya da maddî cebre inanan filozofların inandıkları cebirden başka bir şeydir. Bunlar, insan iradesinin kendisinde cebir bulunduğunu ve "Ben şu işi yapayım ya da şu işi yapmayayım" diyen "nefis"te de cebrin söz konusu olduğunu söylemekte ve "Sen takdirin ya da maddî kanunların ortaya çıkardığı şey dışında bir seçim ya da iş yapamazsın." demektedirler. Sartre ise şöyle der: "Hayır, sen her türlü işi ya da seçimi -olumlu veya olumsuz- yapabilirsin. Çünkü senin gücün ve iraden mutlaktır. Ama senin gücün tabiat, ölüm ve yetkinlik çerçevesindedir; sınırlı ve determinedir." Bu

[33] Situation, "situer" kelimesinden gelmektedir. "Structure" kelimesi hakkında da söylediğim gibi yine burada da "s" ve "t" harfleri tekrarlanmıştır. "Situer", yer almak, imek, olmak, konum, bir şeyin konulması, bir şeyin durumu, bir şeyin pozisyonu anlamını vermektedir. Dolayısıyla, odaya salıverdiğimiz bir kuş, her yerde uçabilir, fakat bir "situation" içindedir ki artık "situation"un o dört duvarından çıkamaz. Bu kuş, bu dört duvarla, bu tavan ve zeminle sınırlandırılmıştır. Fakat bu sınırlar İçinde istediği gibi uçabilir ya da uçmayabilir. Ama bu durumu değiştiremez.

yüzden Sartre, hem mutlak iradeye, hem mutlak cebre/belirlenime inanmaktadır. Ancak, iradede cebir yoktur; tersine, iradenin alanını belli bir sınırla sınırlandırır.

"Déterminisme Historique" tarihsel determinizm demektir. Tıpkı biyolojik determinizm (insan biyolojisi), tabiatın determinizmi, maddenin determinizmi, varlığın determinizmi, eşyanın determinizmi, toplumun determinizmi, matematiğin determinizmi, fiziğin determinizmi gibi, tarih de détermine bir olgudur. Yani tarihin başlangıcından sonuna dek olan hareketi, başından sonuna dek ortaya çıkan değişimler çizgisi détermine bir olgudur. Tarihin geçtiği yerler ve aşamalar, détermine, belirlenmiş ve sınırlanmış yerler ve aşamalardır. Dolayısıyla tarihsel determinizm, cebir anlamına gelmemektedir. Tarihsel cebir, insan iradesini olumsuzlamaktadır. Oysa tarihsel determinizme inananlar, insan iradesine de inanmaktadırlar.[34] Buna göre, tarihsel determinizmin, tarihsel cebir diye anlamlandırılmaması gerekir. Tersine "tarihsel belirlenim" diye anlamlandırılmalıdır. Ya da "tarihsel takdir" (bizim terminolojimizde kötü anlam verilmiştir), tarihsel determinizme karşılık gelecek en iyi, en dakik terimdir.[35] Buna göre tarihsel determinizm (şimdiye dek ön bilgi olması bakımın-

[34] Yirmi yıldır, kendimi bildim bileli, aydınlar, tarihsel cebre inanıyor diye birbirlerinin başlarının etini yiyorlardı. Çünkü tarihsel cebre inandığı zaman tarihsel determinizmin dünyada ne anlama geldiğini bilmiyordu. O kelimeden, insanın mecbur oluşu anlamını hayal etmiştir, insan tarihte olduğuna göre, tarihin cebri de olduğuna göre, insan da mecburdur. Sonra da yanlış kelime seçmesi yüzünden, inandığı öğretiye ters bir şekilde, insanın iradesini, bilincini, sorumluluğunu ve rolünü olumsuzlamaktadır. Bir başka grup da konuyu bilmedikleri için, o acemi takipçinin anladığı şekilde anlayarak reddetmekte ve şöyle demektedir: "Tarihsel cebrin anlamı yoktur; her şeyi yapan insan iradesidir." Sonra da tarih, kişilerin eğilimlerinin ve tesadüflerin elinde, şekilsiz, anlamsız, korumasız ve bilgisiz bir oyuncağa dönüşür. Yıllardır bu çekişme ve tartışmaların kavramı yanlış algılamak yüzünden, boşuna olduğunu görüyorum.

[35] Sizden rica ediyorum, İslam'ın tarih felsefesine gelmeden önce, bildiğimiz terimlerle konuşmak bakımından Kur'an'daki birkaç kelimeye bakınız. Çünkü sözlerin temeli orasıdır (ben şimdi sadece ders veriyorum). Oldukça kolay. Kur'an fihristine bakarak bu kelimelerin kullanıldığı sure ve ayetler bulunabilir: Bu kelimelerden biri "ümmet", biri "sünnet" (özellikle sünnet kelimesi üzerinde dikkatle durun), bir başkası da "ecel"dir. Ecel, tam olarak "determine"

dan tanımı yapıldı, şimdi tarihsel determinizmi, kavram bakımından anlamını açıklamak istiyorum. Bu cümle biraz hassastır) şu anlama gelmektedir: Tarih, zamanda hareket halinde olan ve süreklilik gösteren bir birim hareket olup belirli[36] nedenlerin ya da etkenlerin etkisi altında harekete geçmiştir ve belirli (yani determine) bilimsel kanunlara göre hareketini sürdürmektedir. Hareket ederken de belirli etken ya da nedenlerin etkisi altında birtakım değişimleri, sıçramaları ve inkılâpları kabullenmekte, belirli etken ya da nedenlerin etkisiyle, dolaylı fakat belirli bir seyir çizgisinde ereksel nedenin belirlediği sona doğru gitmekte ve sonunda bu belirlenmiş, doğal, bilimsel, canlı olgunun (yani tarihin) oluşturulmasından amaçlanan şeyi gerçekleştirir.

Burada bir önerme söyleyeyim: Eğer unutursam onun her şeyi karanlıktır. Öyleyse tarihin belirlenmiş akışı bulunan bir ırmak olduğu anlaşılmaktadır. Tıpkı ırmak gibi, hareketinin belirli

anlamına gelir. Bir başka kelimeyse "müsemma"dır (ağzınızın suyu akmasın). "Ecelun müsemma", yani tarihsel determinizm (elbette anlam vermemeliydim). Aynı şekilde "malûm", "kaderun malûm" ve "k-d-r" kökünden türeyen bütün kelimeler: Takdir, kader, kadîr, kâdir gibi. Nerelerde insanın yaratılışıyla, nerelerde tabiatla, nerelerde başka nesnelerle ilgili olduklarını tespit edin. "Kavm", "fie", "hizb", "seyr" ("seyr", köküdür) ve "s-y-r" kökünden gelen bütün kelimelere bakın. Ayrıca "k-b-l" ve de "h-l-y" kökünden gelen kelimeler ve bütün türemiş fiillerine bakın. Bunlara baktığınız zaman, tarih felsefesinde değineceğim temel kelimeler tanınmış olacaktır.

[36] "Belirli/muayyen", "zorunlu/cebrî'den başka bir şeydir. Fars dili belirli bir şeydir. Yani biz doğmadan önce, Fars dili, bizim dilimiz olarak belirlenmiştir. Fakat bu dille konuşmak zorunda olduğumuz anlamına gelmez. Belirlenim ile cebrin farkı anlaşıldı mı tam olarak? Ben çatıdan düştüğüm zaman zorunlu olarak yere düşerim. Bu cebirdir. Fakat yemek yemek zorunda olmam, yeme eylemi bende doğal ve fizyolojik bir belirleme olduğu için cebir değildir. Yemek yemeyip ölebilirim bilerek. Oysa cebir, iradenin hiçbir şey yapamadığı ya da iradenin cebirden kaynaklandığı şeydir. Oysa burada iradenin cebre hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Öyleyse cebir değildir, ama belirlenmiştir; doğal bir belirlemedir. Takdirî ve mukadder bir belirlemedir. Takdirin anlamını verdim. Tamamlayıcı kelime olarak bir de 'kaza' kelimesi vardır ki İslam inanç dizgesini tamamlamaktadır. (Şimdi açıklamaya fırsat yok: tartışma kısmında sorulursa, fırsat bulursam arz ederim.) Dolayısıyla mukadder, belirli ve determine, cebir anlamına gelmez, İslam'dan bu tür güçlükler giderilirse hiçbir sorun kalmaz. Fakat aynı şeyi yeniden sorun yapabilirler!

etken ya da nedenlerin etkisi altında olduğunu görüyoruz: Güneş, [ırmağın suyunu] buharlaştırır ya da doğal etkenler ırmağın akmasını sağlar. Öyleyse etken belirlenmiştir. Tesadüfî ve nedensiz değildir. Irmağın hareketi, bir çekimin ve etkenin etkisi altında deniz yönüne doğru belirlenmiştir. Kendi yatağında hareketler ve dalgalanmalar edinir, kimi zaman durur, kimi zaman şelale gibi dökülür, kimi zaman sıçrayarak akar, kimi zaman yavaşlar, kimi zaman hızlanır. Hepsi bilimsel neden ve etkenlerin etkisi altında olmuştur. Fakat sonunda belirlenmiş bitiş noktasına gelinir. Öyleyse ben -ki iradem var- neyim? İradem olduğu halde ben, nasıl olur da belirlenmiş bir çizgide seçim yapabilirim? Öyleyse insanın, tarihin cebrinde olumsuzlandığı anlaşılmaktadır. Evet, insan tarihin cebrinde olumsuzlanır. Ama tarihsel determinizmde insan olumsuzlanmaz. Tarihsel determinizm, işte tarihin bu belirlenmiş gidiş çizgisi anlamına gelmekte olup bilimsel etkenlerin ve nedenlerin etkisi altında bulunmaktadır (bilimsel kanunu vardır). Öyleyse ben, insan olarak, tarihin akışında nasıl seçim, irade ve ihtiyar sahibiyim? İşte balığın hareketlerinin ve ırmakta seçtiği gidiş yolunun, ırmağın akış yoluna bir etkisi yoktur. Balık, ırmağın belirlenmiş akış yönüne ters de olsa istediği yönü seçmekte özgürdür. Ben, canlı bir varlığım. Bilimsel etkenler altında hareket etmeliyim; gelişip büyümeli, sonra da ölüp gitmeliyim. Bu, belirlenmiş bir kanundur; ama aynı zamanda, bana dayatılmış olan ve beni kuşatan bu belirlenmiş kanun karşısında, aynı zamanda ihtiyar sahibiyim. Bu gidiş çizgisine karşın bir yol seçebilirim: İntihar! İntihar, kötü de olsa, insanın seçme özgürlüğünün büyük bir göstergesidir. İntihar, insanın, varlığı üzerine belirlenmiş bilimsel kanuna karşı bir seçimde bulunabileceğini ve isyan edebileceğini gösterir. Ve insan böyle bir isyankârdır.

Soru: ...*

Cevap: Fakat aynı kişi hakkında, kişinin, tabiatın kendi varlığına dayattığı kanuna karşın isyan edebileceğine dair doğrulayıcı bir şey var mı? Pekâlâ, benim örneğim de bu. Dolayısıyla bir kişi tarihin akışının tersine de yüzebilir.

Soru: ...*

Cevap: Ben, değişimden söz etmedim. Seçebileceğini söyledim. Bu determinizmde 'irade' adında bir şeyin varlığını göstermek istiyorum, hepsi bu. Dedim ki bu seçim, sükûtu ve durmayı beraberinde getirdiği için kötüdür; ama bu seçimin kendisi, belirlenmiş durumun tersine seçimde bulunma ve başka bir durum yaratma imkânını göstermektedir. Yasaklanmış meyve, Âdem'in yazgısında belirlenmiş bir şeydir. Başka meyveler yenilmek için belirlenmişken, bu meyve yenilmemek için belirlenmiştir. Fakat Âdem yer. İşte buradan başlayarak insan meydana gelir. O, tövbe edebilir. Çünkü günah işleyebilir. Böyle bir varlığın adıysa Âdem'dir.

Şimdi artık olay bellidir; sadece tek işaret yeterlidir: Marks'ın tarihsel determinizminde belirli aşamalar vardır: Birincisinde, toplum sınıfsız olup üretim, avlanma ile balıkçılığa dayalıdır. Dolayısıyla gerçekte asıl üretici tabiattır. İnsan, sadece tabiat sofrası üzerinde tabiatın ürettiği şeyi devşirir ve tüketir. Bu durumda insan tabiatın tüketicisidir. İnsan üretim aşamasına ulaştıktan sonra araç-gereç yapıp tabiatta şekil değişikliği meydana getirecektir. Öyleyse ilkel toplumda, tabiî üretime, yani avlanmaya ve balıkçılığa (Avlanma ve balıkçılık, araç-gereç farklılığından değil, yaşanan çevrenin farklılığından kaynaklanır. İnsanlar ya deniz ve nehir kıyısında ya da ormanda ve derede yaşamaktadırlar.) dayalı bir toplumda, üretim araç-gereci, üretim kaynağı bulunmadığı, üreten tabiat olduğu için bireysel mülkiyet bulunmamaktadır. Mülkiyet olmayınca sınıflar da olmaz. Öyleyse, sınıflar olmadığından, sınıfsız toplum eşit ve kardeştir. Bu, sınıfsız toplumun birinci aşamasıdır.

İnsan yavaş yavaş tarım aşamasına girer. İlk kez, bir tek taneden, bir tek daldan çeşitli ağaçlar, çeşitli meyveler elde edebileceğini keşfeder. İşte burada, tabiatın şeklini değiştirmek için araç-gereç yapar. Araç-gereç, üretici olduğundan, insanın yazgısında en büyük değişiklik (ki insanlık tarihinde, bugüne dek ondan büyüğü olmamıştır) meydana gelir. Bu değişiklik, insanın, üretimde tabiatın yerine geçmesidir. Tüketici -bütün hayvanlar gibi- olan insan, şimdi üretici olur. Bu durumda 'iş' adında yeni bir varlık, yeni bir nesne oluşur. Bilimsel Marksizm'de -praxiste- söylediğim

gibi, iş, tabiatın zıddıdır. İşin insanı aline etmesi, insanın tabiî olmasından ve tabiî bir tüketimi bulunması gerektiğinden kaynaklanır. Oysa iş, insana, çalışan, tabiatı değiştiren -tabiat karşıtı- öz adı verilen insanlık dışı bir "öz" verir. Bu durumda insan, tabiat karşıtı bir varlık olmaktadır. Hâlbuki insan tabiî bir varlıktır. İşte burada iş, insanı aline eder. Dolayısıyla iş, insanın üretimde, tabiatı değiştirmede ve tabiatı istihdamında kullandığı yöntem ve araçtan ibarettir. İşin ortaya çıktığı tarım aşamasında üretim araçları, kaynakları ve şartları sınırlı olduğu için, mülkiyet, yani insan ile dış nesne ve üretim kaynağı arasında üretim ve tüketim ilişkisi tekeli oluşur. İşte burada özel mülkiyet ortaya çıkar. Burada çok büyük bir parantez açayım: Burada mülkiyetin oluşma etkeni kuvvettir. Ancak bundan sonra, Marksizm'in, "Kuvvetin ortaya çıkış etkeni mülkiyettir." sözü doğru çıkmaktadır. Mülkiyet, ortaya çıkmadan önce etken olamaz. Çünkü henüz mülkiyet yoktur. Tarıma yarayan bir toprak parçası için hiçbir miras belgesi, kanun ve örf bulunmamaktadır. Hepsi burayı işgal edemezler. Orman gibi değil ki hepsine birden cevap versin. Bir kısmı sahip olurken, bir kısmı sahip olamayacaktır. Öyleyse bu hakkı hangi kesim elde edebilir? Bileği daha güçlü, daha haşin olan ve başkalarını saf dışı bırakabilen kesim elde edebilir. Mülkiyet için sadece bu kayıt vardır. Bu durumu açıklamak için zorla icat edilen kanunlar sonradan ortaya çıktı. "Allah, dilediğine verir, dilemediğine vermez.", "İlmî kanunlar böyledir.", "Mülkiyet, insanın fıtratının bir parçasıdır." ve "Mülkiyet olmazsa rekabet ortadan kalkar, medeniyet ortadan kalkar." gibi yargılar, mülkiyet sahibine bağlı artıkların zihniyetlerinin ürünü olup din adına, felsefe adına, toplumbilim adına, hukuk adına, medeniyet adına ve her şey adına onlara uygun açıklama getirmektedir. O zamanlar ne filozof vardı, ne hâkim, ne de arif. Toprak parçası kimindi? "Kimin" diye bir şey yoktur. Tıpkı Amerika hikâyesi gibi. Kimindi? En varlıksız olan ve daha erken ulaşıp, daha çabuk alan, daha çok evladı, daha çok akrabası bulunan, çetesi kuvvetli olan ve başkalarını saf dışı bırakan kimsenindi. Amerika sonunda onların oldu. Onlar, sonradan mülkiyet belgesi icat ettiler. Sonra devlet ortaya çıktı; sonra adalet kurumu ortaya çıktı. Sonra insan hakları savunuldu. Sonra, her-

kesin hakkına sahip çıkması gerektiği anlaşıldı (yoksul düşenleri tecavüzde bulunmasınlar diye sürdüler!). Sonra da mülkiyet ortaya çıktı. Mülkiyet ortaya çıkınca toplum iki kesime ayrıldı: Zengin ve yoksul. Sahip olma ölçütü kuvvet olunca, insan hangi sınıra dek sahip olabilir; ihtiyacı ölçüsünde mi, gücünün yettiği ölçüde mi? Elbette gücünün yettiği ölçüde.[37] Bu yüzden, kendiliğinden, yiyebildiklerinden daha fazla, çalışabildiklerinden daha fazla alıp zengin oldu kimileri. Kimileri de çalışabilecekleri bir yere sahip olamadan işsiz ve topraksız kaldılar. Oysa iş gücüydüler ve açtılar. Yazgı, kendiliğinden belli oldu: Yoksul kesim, varsıl kesimin hizmetine girmeliydi. Ekmeğe ihtiyacı olanlar, iş gücüne ihtiyacı olanların hizmetine girdiler. Nitekim ilk kez olarak, insanın bilek gücü kiralanmış oldu ve insan alım satımı ortaya çıktı: Kölelik. Dolayısıyla ikinci aşama, kölelik aşaması oldu.

Üçüncü aşama (Marksizm'dekinden söz ediyorum, daha sonra arz edeceğim ideolojidekinden değil), köleliğin revizyona uğramış aşamasıdır. Kölelik, insanın üretim kaynaklarına ve araçlarına malik olma düzeni olup, üretim araçları arasında insanın adı da görülür. Bu durumda kölelik, insanın üretim aracına dönüştüğü bir düzendir. Köle, üretim aracı olarak bireyin mülkiyetine giren insandan ibarettir. Roma hukuku kanunlarında tam tecellisini bulan dünya hukuk kanunlarında mülkiyet, malikin memlûk üzerindeki hakkından, menfaatleri kullanma hakkından ve kendi memlûkünü değiştirme, rehin bırakma, satma ve hatta yok etme hakkından ibarettir. Bu, İslam hukukundaki mülkiyet tanımından bütünüyle farklıdır. Dolayısıyla insan, malik insanın memlûkü olunca, malik, ona karşı her türlü mülkiyet hakkını, hatta satma ve ortadan kaldırma hakkını kullanabilir. Sonunda memlûk insanın ürettiği her şey, ister tarım alanında olsun, ister evliliği ile ürettiğinde olsun, efendinin malıdır. Bu yüzden, köle malik olamadığı için, çocuğu bile efendisinin malıdır (tıpkı memlûk olan hayvanlar gibi).

[37] Şu 20. yüzyılda, caddeye para dökseler, kimse ihtiyacı kadar almaz; cebi, eli, avucu ve cüzdanı ölçüsünde alır.

Burada yavaş yavaş, köleler arasında insanın hukukî özgürlüğü ve bilinci, memlûk insan lehinde elde edilir. Çünkü tarihsel belirlenim (tarihsel determinizm) mahrum ve mahkûm sınıfın, zengin ve hâkim sınıftan, olabildiğince haklarını alması yönünde ilerlemektedir. Bu yara daha da yaklaştıkça, mahkûm sınıf, hâkim sınıftan daha çok hak koparmaktadır. Köle sınıfı, daha çok bilinçlenmesinin ve tarihsel belirleyiciliğin etkisiyle daha çok hak elde eder. Köle, tarihin üçüncü aşamasında (tarihsel belirleyicilikte) serf (serve) durumuna gelir.

Serf, "çiftçi-köle" olup çiftçiden daha aşağı, köleden daha yukarıdır. Yani özgür bir birey olup onun sahibi olmakla birlikte malikin onu alıp satma hakkı yoktur. Bunlar, toprağa bağlı olup toprakla bir bütün olarak algılanan ve toprakla birlikte alınıp satılan insanlardır. Yani malik, toprağını satarken, toprakta çalışan köleler, önceki malikin tekelinde kalmayıp kendiliğinden sonraki malikin tekeline geçerler. Bunlara serf, bu düzene de "serflik" denir. Bu, tarihsel determinizmdeki üçüncü aşama olup önceki aşamayla sonraki aşamadan determine olan bir aşamadır. Sonra serflerin insanî haklarını elde etmek için ortaya koydukları baskı ve savaşımın etkisiyle serfliğin ortadan kalktığı bir yere varılır[38] ve toprağa bağlı durumdaki bu "köle-çiftçi", topraktan bağımsızlaşarak artık alınıp satılmayan ve memlûk olmayan bir birey durumuna gelir (gerçi yine başkası için çalışmaktadır). O zaman onun adı "çiftçi" olur.

Mahkûm sınıfın çiftçi olarak toprakta çalışmakta olduğu dönemde büyük birimlere, karşılıklı savunmaya, aynı şekilde dış tehlikeye ve toprağa bağlı kölelerin isyanlarına karşı merkezî güce ihtiyaç vardır; mâliklerin güçlerinin merkezîleşmesi gerekmektedir. Bu durum, feodalite dönemine geçişi sağlar. Feodalite dönemi, büyük mülkiyetlerin, çiftçilerden oluşan geniş bir toprağa egemen mahallî bir düzende merkezîleştiği dönemdir. Feodalite dönemi tarım üretimi temeline dayalıdır. Üretim kaynağının yine toprak olduğu ve çiftçinin üretim aracıyla tarım araçlarının ilkel olduğu tarımsal üretimde şehirler gelişir, ilişkiler artar, teknik,

[38] Serflik bazı yerlerde -Rusya gibi- 19. yüzyıla dek sürmüştür. Hatta Tolstoy gibi birinin 20. yüzyılın başlarında serfi vardır.

sanayi ve sanat işleri ilerler; kentsel üretim, köysel (yani tarımsal) üretim karşısında kendisini gösterir. Kentsel üretim mallarının, yani sanat ürünlerinin (el ürünlerinin, mekanik işlerin, sanat ürünlerinin ve sanayi ürünlerinin) tüketimi artar. Aynı şekilde şehrin bilinçli ve teknik sahibi insanının tarım ürünlerinin ilk maddelerinin değişikliklere uğratıldıktan sonra kullanılması yolundaki çabası, birtakım yeni ürünler; yeni toplumsal ilişkiler ve yeni bir toplumsal ilişkiye sahip burjuvazi adında bir grubu oluşturur. Dolayısıyla burjuva ve burjuvazi, başlangıçta grup iken sonra sınıf olmuştur.[39]

[Burjuvazi,] bir olgunun toplumsal biçimi olup bu biçimde kentsel ürünün tüketilmesi, ticaret, kâr, aynı şekilde el ürünleri, sanat ürünleri gelişme gösterir. Piyasa oluşur ve feodalite dönemine özgü olan mal takası, burjuvazinin belirgin özelliği olan malın parayla takasına dönüşür. İşte burada kentsel işler, ticaret, para, kâr, makine ürünü mallar o denli yaygınlaşır ki giderek tarım işini de etkisi altına alır. Sonra da tarım üretimi, şehirli kapitalistlerin, zenginlerin, fabrikatörlerin ve işyeri sahiplerinin etkisi altına girer. Ardından kentsel ve endüstriyel tüketim, feodalite dönemindeki tarımsal ham ürün tüketiminin önüne geçmeye başlar. Böylelikle burjuva sınıfı yavaş yavaş gelişir ve aşamalı olarak, sonra da devrim biçiminde egemenlik bulur. Aristokratların, beylerin, mahallî hükümdarların, büyük maliklerin -ki iş başında olup tüccarlara, tacirlere ve zanaatkârlara egemendiler- yerine tüccarlar, sermayedarlar, zanaatkârlar, aydınlar, bilginler egemenlik elde ederler. Burada burjuvazi devrimi, Büyük Fransız İhtilali gibi oluşur.

İş ve sanayi, para değişimi, el ürünleri, kent ürünleri, ticaret ve kâr temeline dayanan burjuvazi merkezîleşir ve öyle bir şekil alır ki toplumda birkaç özellik ortaya çıkar: Birincisi, sermaye yatırımı kendi mahallinden başka yerlere göç eder (büyük burjuvazinin doruğunda sermayenin dolaşımı). İkincisi, büyük satış yerleri dükkânların, kapitalistler tüccarların yerlerini alır. Özellikle bur-

[39] Tıpkı Meşrutiyetten itibaren İran'da ortaya çıkmakta olan değişim gibi: Feodalitenin burjuvaziye dönüşümü; feodalite ve de burjuvazi klasik ve bilimsel anlamında olmasa da. (Zaten bizim neyimiz bilimsel anlamda ki bu olsun.)

juvazinin kapitalizme dönüştüğünü gösteren özelliklerden birisi, burjuva sayısı azalırken sermayenin artmasıdır. Yani sermayenin merkezîleşmesi ve artması sermayedar sayısının artmasına ters olarak ilerler.[40] Bu, sermayenin hareketinin zorunlu çizgisidir.

Dolayısıyla önce sınıfsız toplum, sonra kölelik, sonra serflik, sonra feodalite, sonra burjuvazi, sonra da büyük kapitalizm gelir. Büyük kapitalizm, yavaş yavaş (gördüğümüz gibi) küçük şehirlerden toplanır ve bir memleket haline gelir. Memleketse birkaç sermaye koyucunun pazarı olur. Ardından da yavaş yavaş gelişir ve makinenin zorlamasının etkisiyle zorunlu olarak sınırları yıkar ve yabancı pazarları kuşatır. Yoksa kapitalizm yaşayamaz, ölür. İşte bu yüzden, sınır ötesinde daha çok pazar ele geçirmek için sömürü savaşları, ardından da sömürü siyaseti oluşur.[41]

Ne mutlu ki size somut bir örnek gösterebileceğim: Avrupalılar feodalitenin burjuvaziye dönüşümünü zihinsel bir şekilde gör-

40 Öyle ki siz Sebzivar gibi bir yere gidip, "Burada kaç tüccar var?" diye sorsanız, "Elhamdülillah yetmiş seksen -örneğin- civarında var." derler. Fakat Tahran'a gitseniz, herkesin tanıdığı en fazla üç beş sermayedar görebilirsiniz. Geri kalanı kendi halindedir ya da üç beş sermayedara dönüşmek durumundadır. Çünkü burada bir grupta kapitalizm gelişirken, burjuvazinin bulunduğu yerde, sermayenin merkezileşmesi söz konusu değildir ve sermaye, tüccar ve tacir durumundaki birçok sermayedarın elinde çoğalır. Sonra yavaş yavaş, kapitalizm hareketi, rekabetin, sermaye koymanın, büyük yatırımların ihtiyaç duyduğu yeni teknolojilerin ve olabildiğince mütemerkiz ve organize durumdaki paylaşımın etkisiyle piyasayı daha çok ele geçirebilir ve daha ucuz yolla sermayeleri toplar. Büyük sermayelerin ya da bilimsel teknik ve organizasyonla, büyük yönetim ve sermaye ile piyasaya ürün süren büyük satış yerlerinin yanında küçük sermayeler yok olmaktadır. Bu yüzden o yetmiş seksen tüccar, iki üç büyük tüccara dönüşür. Geri kalanlar da felaketzede ve kaderzede olurlar. Bizim durumumuz niye böyle oldu bilmiyoruz, derler. Neden böyle olduğunu anlamazlar. O zaman başka şeylere yapışırlar: Solumuzdan kalktık!

41 Sömürüyle savaşmak için sömürücüyü lanetlemek ahmakça bir iştir. Tam tersine kapitalizmi reddetmek gerekir. Kapitalizm olduğu sürece en melek insanlar bile sömürücü olurlar, insanlar insan türündendirler; fakat sömürücüyü, sömürüleni, aldatıcıyı ve aldatılanı meydana getiren hayat ve toplum sistemleridir. Bütün yarı aydınların bahtsızlığı, hep sömürücüyle, zalimle ve 'kötü' ile savaşmış olmalarıdır. Oysa zulümle, sömürüyle, bireysel mülkiyetle ve Âdem'in öz oğlunu katile çeviren köle düzeniyle savaşılmalıdır.

mektedirler; tıpkı bizim bugün sınıfsız toplumun sınıflı topluma dönüşümünü tarihte zihinsel ve görüngüsel bir şekilde görmemiz gibi. Ya biri bize söylemeli ya da okumalıyız. Fakat biz feodalitenin burjuvaziye dönüşümünü kendi gözlerimizle görebiliriz. Bu, Avrupalılardan daha iyi anlayabileceğimiz bir toplumbilim dersidir. İran köyünde köylülere bakarsanız, her biri, kendi bahtsızlıklarına, var olan açlığa, eski bereketin niçin kalmadığına vs. dair türlü türlü açıklamalar getirir. Çünkü kendi yazgılarına dayatılan tarihsel determinizmin bilincinde değildirler ve bunu aşabilmek için bunun nedenini bilmezler. Köyde iki olguyu bir arada görmenizin nedeni budur; hâlâ birçok köyde bu iki olgu bulunmaktadır: Biri ağa, öteki dükkân sahibi. Ağa, feodalite döneminin tezahürü, dükkân sahibiyse burjuvazi döneminin tezahürüdür. Ağa, kendi döneminin sonunda ve determine oluşunun son sınırında bulunmakta ve ortadan kalkmaktadır. Fakat burjuva, yani dükkân sahibiyse, ağanın döneminin sonunda yetkinlik kazanmaktadır.

Ağanın gerçekten ağa olduğu dönemde burjuva kimdi? Burjuva, eşeğiyle başka bir köyden buraya birtakım mallar getirip satan, buradan da yine bir miktar mal alıp öteki köyde satan kimsedir. Bu, feodalite döneminin burjuvazisidir. Sonra o bir dükkân açar ve şehirden bir miktar mal -ki başlangıçta pek önemli olmayıp sadece bir miktar giysi, ayakkabı, sabun, şeker, çay, tütün, ağızlık vb. den ibarettir- getirip orada satmaya başlar. Sonra yavaş yavaş bu köyde burjuvazi tüketiminin kök saldığını görürüz. Yavaş yavaş, ağanın ailesi, bu dükkânın önde gelen tüketicisi olur. Ağanın kendisi, şekeri, çayı, tütünü, çerezi, bisküviyi (misafirleri için) ve başka malları herkesten daha çok tüketir. Yine ağanın hanımı, kızı ve ailesi daha çok lüks mal tüketir. Çünkü paraları vardır. Dükkân sahibi de istedikleri kadar veresiye verir. Dolayısıyla en büyük tüketici, ağanın kendisi ve ailesi olur. Bu dükkâncının, kendisinin katili olduğunu anlamadan koynunda yılan besler. Ardından yılsonunda bakar ki bu lanet dükkân yokken yedi sekiz yıl önceki masrafına yedi sekiz bin tümen eklenmiş. Ağanın tüketimi değişirken ağanın tebaasının ve küçük maliklerin tüketimleri de değişir. Malik olmadıkları halde malik gibi davranmak isteyenlerin (tıpkı bir şey olmayan; ama dünyanın büyük maliklerine taş çıkartan bizler gibi)

tüketimleri de değişir. Bu, tüketimin, alım güçleri bulunmayan ve lüks bir şey alabilmek için boğazlarından kesen kimselerde bile yaygınlaşmasına neden olur. Bunun adı, "tüketimin bulaşması" ya da "tüketimin bulaşma etkeni"dir.

Meşhed'de üniversite öğrencisi olan arkadaşlarımdan birine: Nasılsın, dedim. Dedi ki sizin bana verdiğiniz bu lisans diploması bir para etmiyordu; ben de gittim, televizyon satış mağazası açtım (sen kim oldun ki senin verdiğin lisansın bize bir faydası olsun). Dedim, şimdi oralardan ne haber? Dedi, iyilik. Dedim, Meşhed halkı içinde kaç televizyon müşterisi var da elli tane televizyon bayii var? Dedi, tüketiciye ve müşteriye kafanı takma. Alım gücü olmasına gerek yok ki. Bu, dünyanın en büyük iktisatçılarının bile anlamadığı bir mucize. Sadece biz anlıyoruz. Anladığımız da şu ki şehrin güneyinden -Tahranlıların deyişiyle- telefon ediyorlar, biz televizyon ve mobilya istiyoruz, diye. Biz televizyonu villalardan birine götüreceğimizi sanıyoruz. Sonra görüyoruz ki tek katlı, beş altı odalı bir evde beş altı aile var. Sonra odaların içine bakıyoruz; biz televizyon istemedik, diyorlar. Peki, kim istedi? Sonra bakıyoruz ki bodrum katta oturan baba sipariş vermiş. Orada (rutubetli Meşhed bodrumunda) çocuğunun ve karısının altına serecek yaygısı yok. O sıralar, dört bin tümenden daha aşağı televizyon, onun haysiyeti için iyi değildir!

Hiç ihtiyacı olmadığı halde şimdi o neden televizyon tüketicisi olmuştur? O, bütün sınıfsal sıkıntılarını kendisi için tüketim yönü bulunmayan; fakat sembolik yönü bulunan bu tüketimi ile gidermektedir. Buysa bir üst sınıfa bir yol ve bir penceredir; tıpkı bizim için şu Tahran'da lüks tüketimin daha ileri milletlere bir pencere olması gibi. Lüks tüketimin bizim için tüketim ve ihtiyaç yönü yoktur, sembolik ve psikolojik yönü vardır. Bu yüzden onu dört bin tümene satın alır ve yedi sekiz yıl boyunca da bütün çalışıp kazandığını vermek ve ayrıca bir yedi sekiz yıl daha dişinden tırnağından artırmak durumunda kalır. Bu televizyon şöyle bulaşmıştır: Komşusunun televizyonu vardır; onun da olmalıdır. Onun televizyonu olmasa olmaz; çocuklar üzülür. Bu tüketim, tüketimin bulaşmasıdır.

"Tüketim çağrışımı" adında bir şey daha var (burjuvazinin gelişme etkeni olarak diyorum): Ben, bir kalem tüketim maddesini evime getirdiğimde, eve giren, sadece bir kalem tüketim maddesi değildir. Bunun yanında bu maddenin kendisi, komşu ve aynı tipten olan tüketim maddelerini de evime getirmeme neden olur. Aslında aldığım bu tüketim maddesi, hep eve bir şeyler getirmekle meşguldür.

Bizim köyün yakınında bir köy var.[42] Bu köy, tam olarak sömürü tarzında, feodalitenin yok olup burjuvazinin gelişmesinin etkenlerini göstermektedir. Bu köy, bütün Üçüncü Dünya'nın, bütün Doğu'nun, bütün İslam toplumunun ve bütün İran'ın sembolüdür.[43] Orada, küçük maliklerin mülklerini alıp bütün sahrayı kendi malı yapmak isteyen ve baktığı her yerin ufka dek kendisinin olmasını amaçlayan büyük bir malik vardı. Almak istediği mülklerin masrafı da gelirinden azdı. Masrafı gelirinden az olan biri, mülkünü, toprağını, evini satmaz. Dolayısıyla o, bu küçük malikleri, mülklerini satmaya mecbur kalmaları için borçlandırıp muhtaç duruma düşürecek bir iş yapmak gerektiğini anlar. Onlar da muhtaç olmazlar. Çünkü ne kadar masraf yaparlarsa yapsınlar, sahradan, koyundan, sığırdan ve tavuktan bunu karşılarlar.

O, Mekke'ye gitti ve hali vakti yerinde olan kişilerin, yani bir parça mülkü olanların her birine sadece birer ipek aba (o dönem köy kıyafeti olan ipek elbise) getirdi armağan olarak[44] (hepimize

[42] Bizim köy derken bunu iki anlamda söylüyorum: Birincisi, köyün bizim malımız olduğu anlamında, ikincisi bizim köyün malı olduğumuz anlamında; ikinci anlamda arz ediyorum.

[43] Feodalite döneminin özelliklerinden biri, burjuvazi döneminin tersine -ki insan hep tüketimlerinden geride kalır; yani eski harcamalarımızı kapatmak için hep çalışmaktayız- 'zahire'dir. Yani çiftçinin bile hep tüketiminden fazla üretimi vardır. Bunun için de açlık yeni bir olay olmaktadır; eski bir olay değildir. Yoksullukla ilgisi yoktur. Yoksulluk, açlıktan apayrı bir şeydir. Yoksulluk şu anda çok zayıflamış, açlık artmıştır. Oysa eskiden yoksulluk fazlaydı; ama açlık yoktu. Bu konuları birbirinden ayırt etmek gerekir.

[44] Bu çoraplar, her zaman mukaddes bir çehre yoluyla örülür insanın başına. Sömürü geldiği zaman, onun da mukaddes bir çehresi vardı. Çünkü insanları kurtarmak, geri kalmış insanları medenîleştirmek için gelmişti!

getirilen bir armağandır bu). Bunların hepsini birer birer verdi. Çok da memnun oldular. Gerçekten bir mucize, dediler. Böyle bir olay, bütün bölgede yankılandı. Çünkü günahını bile kimseye vermeyen bir adam, bir anda, cömertlerin bile yapmadığı bir işi yapmıştır. Şimdi, sadece birkaç yük buğdayı, bir ineği vs. bulunan küçük bir malikin ipek abası vardır. Pekâlâ, bu abayı diktirmek ister. Çünkü abayı bu haliyle giyemez; astar gerekir. Mekke'den astarını getirmemiştir. Ancak, Mekke'den gelmiş mübarek -çünkü Japon malıdır- bir aba için pamuklu astar uygun değildir. Gidip abasına uygun bir astar satın almalıdır. İlk kez olarak paraya ihtiyaç duyar. Oysa şimdiye dek paraya ihtiyacı yoktu. İlk kez olarak astar adında yeni bir ihtiyaçla karşılaşmaktadır ki şimdiye dek böyle bir ihtiyaç yoktu. İşte buradan başlayarak kaybetmiş ve sınıfını yıkmıştır. Çünkü astarı şehirden alması gerekmektedir. İlk kez olarak burjuvazi pazarına adım atmakta, yeni tüketim onu pazara sürüklemektedir. O, böylece yeni tüketimin, burjuva tüketiminin alıcısı olur. Şimdi bu elbiseyi dikmesi için Zeynep Hala'ya vermek olmaz. Bu elbiseyi ve astarını iyi bir terzi dikmelidir. İlk kez dikiş parası olarak on beş yirmi tümen vermelidir. Oysa şu ana kadar böyle bir şeyin adı anılmazdı, onun için bir anlamı yoktu bunun. Ardından düğme de gereklidir; düğme satın almalıdır. Şimdi elbiseyi giymiştir. Fakat bu elbisenin altına boyalı pamuklu pantolon yakışmaz. Ne yapmalıdır? Şehre gitmeli, atlas bir kumaş almalıdır. Yeniden şehrin yolunu tutmuş, yeniden para harcamış, yeniden kumaş almıştır pantolon için. Şimdi şehirde dikilmiş astarıyla abası, atlas pantolonu yakışmıştır. Ama çarıkla uygunsuz olur. Ne yapmalıdır? Yine şehrin yolunu tutmalı. Gidip on beş yirmi tümenlik bir ayakkabı -nasıl olursa olsun fark etmez- satın almalı. Ayakkabı adı verilen yeni bir nesneye ihtiyaç ortaya çıkar. O, şimdi ayakkabısını, pantolonunu ve abasını giymiştir. Fakat o kirli şapkayla pek uygun düşmez. En azından iyi bir şaldan yapılmış bir şapkaya ihtiyacı vardır. Çünkü muhterem bir adamdır ve zaman zaman misafirliğe ya da bir yere gitmektedir. Şimdi gördüğünüz gibi bu efendi, bu haliyle ne kadar medenî, ne kadar temiz, ne

kadar aydın vs. olmaktadır. Artık bu haliyle ahıra gidemez. Önemli değil. Önceleri inek gübresi karıştırırken, şimdi çoluk çocuğa bir ölçek arpa verip işini yaptırıyor.

Bu efendi, bu kıyafetiyle ağanın (büyük hacıağanın) yanına varıp oturur; nargile içer, şuradan buradan, siyasetten, gökten, yapay uydudan, zarfın icadından (üstüne yazarsın, kendisi gider!) söz ederler. Pekâlâ, o çocuk da çalışır. Sonunda çocuğa yüz ölçek arpa verir. Adamın hanımı da artık sıradan köylü karısı gibi pamuklu çarşaf ve basma şalvarla gezemez ve bu durumuyla onun hanımı olamaz. O daha duyarlıdır ve duygusu da daha latiftir. Herif gidip bir aba, bir ayakkabıyla bir astar alırken o gidip iki gömlek, iki çorap, iki çarşaf (sıradan çarşafla olmuyordu, basma ya da en azından güderi çarşaf almalıdır) satın alır. Sonra kızları, halalarının kızları, amcalarının kızları, amcalarının oğulları, bu adamın ağabeyi -yarım mülk sahibi bile olmayanlar- aynı şeyi yaparlar. Bunların teyzeleri, fakir bile olsa, gerektiği şekilde bunlarla uyumlu olmalıdır. Bir kere köye girdiğimizde, hepsinin halinin vaktinin düzeldiğini, tertemiz olduklarını, dükkânların lüks ve iyi mallarla dolu olduğunu; fakat ambarların boşaldığını görürüz. Sadece ne kaldı? Dükkânların her birinin yarım halı ölçüsünde alış veriş listeleri var. Çünkü hepsini silip süpürdüler. Üretim azalmıştır. Çünkü artık bu yunmuş yıkanmış adam çalışmamaktadır. Dolayısıyla üretimi azalırken tüketimi yüz katına, elli katına, on katına çıkmaktadır. Pekâlâ. Yılın sonu gelir, harmanlar ambara gideceği yerde ağanın dükkânına gider (ambardan bir haber yok!). Ertesi yıl, ekim için borç almalıdır. Aynı şekilde yiyeceği için de borçlanmalıdır. Sonra sürekli olarak dükkân harcaması da önceki yıldan daha fazla olur. Çünkü tüketim çağrışması ve bulaşması olduğu gibi, tüketim artışı da vardır. Sonra yılbaşı, aybaşı ve harman zamanı geldiğinde, yetiştiremediğini görür. Ne yapar? Der ki: Şu üç bin tümen, öteki altı aya kalsın; üzerine yüzde yirmi faiz eklenir (Şer'î bakımdan önemli değildir; türlü düzenler yapmaktadırlar. Şeriat vs. için tasalanmazlar. Çünkü faizi çok da sevabı bulunan bir işlem haline getirmişlerdir. Öyle ki Allah'tan bile alacaklı hale gelirler!) Ertesi

yıl, bu üç bin tümene yedi bin tümen masrafla, iki üç bin tümen de faiz eklenir ki hepsi birlikte on iki bin, on üç bin tümen eder. Ertesi yıl içinse yüzde yirmi faizle altı bin tümen borçlanır. Bir sonraki yıl da bunu ödeyemez ve sürekli artış olur. Bey, bir bakar ki sadece kendisi kalmış, bir de sarı bıyığı. Geri kalan ise dükkân borçları. Gece yarısı firar edip Tahran'ın lalezarına gelir. Çünkü burada, öyle adamlar için iş çoktur.

Sonra emlaki dükkâncının ele geçirdiğini, birkaç üzerlik otu, bir miktar eldiven, biraz şeker, çay vs. den başka bir şeyi bulunmayan dükkânın, şimdi büyük bir mağaza haline geldiğini görüyoruz.

Köy ağasının uşaklarından biri olan dükkâncı, şimdi büyük bir şahsiyet olur. Şimdi dükkâncının çocuğu şehirde okur. Ardından da öğretmen, subay, mühendis, doktor, diplomat olup çıkar. Fakat köy ağasının çocuğu ve velisi, aciz bir adam haline gelir ki bir iş bulabilmek için dükkâncının oğlunun huzuruna giderek kendisi için bir tavsiye mektubu yazmasını umar.

Ağa köyden firar edince feodalite yıkılır ve dükkâncı egemenliği ele geçirir, yani burjuvazi iş başına gelir. Ülkenin düzeyine bakarsanız, Büyük Fransız İhtilali öyle bir şeydi. Bizim toplumumuza bakarsanız, şu anda feodalitenin ya da tarımsal üretimin burjuvaziye ya da burjuvazi tüketimine dönüşümü yolundayız. Elbette burjuvazi üretimine ilişkin daha fazla konuşmak gerekir. Fakat tüketim, burjuvazidir.

Böylelikle burjuvazi gelişir ve kapitalizmde artık para alışverişi ortadan kalkar ve bunun yerini çek, senet, kredi ve hisse senedi, ardından da sermaye ihracı alır. Kapitalizmin özelliği, makineyi hizmetine almasıdır. Makine -belirttiğim gibi- sömürünün sürümünü artırır. Ardından, "artık değer" (surplus) meselesi ortaya çıkar. Bu da yine sermayenin merkezîleşmesini artırır. Sanayi kapitalizmi konusunda bilim, kapitalizmin yardımına gelir. Oysa feodalite döneminde bilim adamı manevî bir kişiydi ve kilisede, mabette, mescitte, medresede ya da dinle ilgili bir köşede otururdu. Ama şimdi bilim adamı, bu sermayedarın hizmetinde bulunan, ona uşaklık eden kimsedir. Sermayedar ona emreder, o

da "baş üstüne" der ve sermayedarın canı neyi isterse onu yapar. Bu yüzden teknik, bilim ve icatlar, sermayedarın hizmetine girer. Kapitalizm sadece kendi toplumunun yazgısına egemen olmakla kalmayıp kendi sınırlarının ötesinin, başka milletlerin yazgısına, ayrıca bilimin, icatların, düşüncenin ve sanatın yazgısına egemen olur. Sanat, kapitalizmin propaganda aracı olurken, teknik de sermayedarın üretiminin emrine girer.

Köylünün işi gücü olduğu ve sahranın genişliğine yayıldığı (öyle ki başka bir köylüyle konuşmak isteyen bir köylünün bağırması gerekiyordu) feodalite döneminin tersine, sanayi kapitalizmi döneminin özelliklerinden biri şudur: İş gücü durumundaki köylüler, sanayi birimlerine akın ederler ve orada sıkı bir şekilde birlikte çalışırlar. Toplumbilimsel kanunlardan biri, diyalektikte niteliğin niceliğe dönüşümü konusudur. İşçilerin[45] nicelik demek olan olabildiğince çok toplanıp yoğunlaşmaları (densite) devrime dönüşmekte olup bu da niteliktir.

Tıpkı köy ağasının dükkân sahibini kendi kucağında beslemesi gibi, sanayi kapitalizmi de işçiyi, proleteri ve devrim gücünü çevreden toplayarak bir araya getirir. Bu birbirine girme ve sıkışıklık, bilinçlenmeyi, uyanıklığı, harareti ve olgunlaşmayı daha da artırır. Sonunda toplumun patlaması, yani devrim, kapitalizm sisteminin infilak etmesi, mülkiyetin ve sömürü ilişkisinin ortadan kalkması gerçekleşir. Devrim, sınıflı toplumun sınıfsız topluma dönüşmesi anlamına gelir. Burada tarihsel determinizm, ilk durağan sınıfsız toplumdan başlayarak, bilinçli, hareketli nihaî sınıfsız topluma gelip son bulur. Tüm bunlar, tarihin determine aşamalarıdır. İnsanın bu determine aşamalardaki rolü -ki ilerde anlatacağım- tarihe egemen olan bilimsel yasalar, değişmez yasalar olmakla birlikte, tarihsel determinizmi kendi eline alabileceği insan irade ve bilincidir. Tıpkı tabiata egemen olan yasaların değişmez determine yasalar olmasına rağmen, mühendisin kendi iradesine dayanarak tabiatta birtakım değişiklikler ortaya çıkarması gibi.

[45] Öyle ki amele ya da köylü şeklinden proletarya şekline dönüşmüşlerdir.

YİRMİ ÜÇÜNCÜ DERS

TOPLUMSAL DİYALEKTİK, SOSYALİZM, MÜLKİYETİN REDDİ

Programların duyurulması bana havale edildi. Elbette bu benim için büyük bir tesellidir. Çünkü her haberi ben veriyorum. Bu düşüncenin, bu imanın, bu hareketin ve bu halkın karşısında yükümlü ve sorumlu olan bir grubun, arkadaşlarımızın elde ettiği bir başarıdan haber var. Bu yüzden, bu haberleri vermem, dostların başarı müjdesini dostlara ulaştırmam, benim için büyük bir övünçtür. İki küçük duyuru var: Biri, İrşâd öğrencilerinin sanat grubunun gerçekleştirdiği yeni bir çalışmadır. Belki de bu çalışma, Hüseyniye-i İrşâd öğrencilerinin bağımsız olarak, başından sonuna dek kimsenin müdahalesi olmaksızın yapıp gerçekleştirdikleri dinî ve İslamî gösteri grubunun ilk genel programıdır. Bu, başlı başına, hepimiz için çok büyük bir başarıdır. Bu yolda düşünüp anlayan bütün kişilerin yardımıyla, gelecekteki büyük, eksiksiz, tam ve daha parlak işlerin öncüsü olacağını umuyoruz.

Bu öğleden sonra birinin evindeydim. Bir televizyon filmini, eğitim televizyonunda (her şeyi eğitimdir bu televizyonun!) seyrediyor ve ne yazık ki Yahudilik ve Hıristiyanlık lehine -ki şu anda İslam karşısında yeni bir akrabalık ve yakınlık buldular ve "katil", "maktul", "cellât" ve "şehit" birlik olup elbirliği ve gönül birliği ettiler- en iyi ve en etkili propagandayı gerçekleştirmek ve bize yutturmak için ne denli sanat, sermaye, iyi icra, kalem gücü ve teknik ortaya koyduklarını görüyordum. Oysa bizim dinimizde (İslam'da, Şiîlikte her şey hareket, insanî değerler, icat ve yeni yaratışlardır ve bir medeniyetin, bir kültürün ve insan türünün onlara verdiği değerdir) var olan kültürel olanaklar, manevî, insanî ve fikrî sermayelerle karşılaştırılamaz bile[46].

[46] Kilisenin sözünü ettiği Mesih, (Kur'an'ın sözünü ettiği ve Kur'an'da verilen bilgiden başka kendisi hakkında bilgimizin bulunmadığı Mesih'i kastetmiyorum) nasihati beş para etmez bir nasihatçidir. Bizim Sa'dî bile ondan yüz kat daha iyi ve güzel nasihat etmektedir. Savaşın, kargaşanın, cinayetin, Roma sömürüsünün ve milletinin kurban edilişinin hüküm sürdüğü bir dönemde şöyle nasihat etmektedir: "Eğer bir tokat vururlarsa öbür yanağını çevir." Ya da "Abanı çaldılarsa ridânı da takdim et." Ve "Günahkâra ve düşmana kin besleme; çünkü kin en büyük günah ve en büyük düşmanlıktır." Zalim ve mazlum arasında çatışma ve çekişmenin sürdüğü bir dönemde bu tür cacık nasihatler söz konusudur! Bu, kilise Hıristiyanlığıdır. Böylesine büyük bir eseri, böyle gevşek ve uyuşturucu malzemelerle, sanat, sermaye gücüne, kendi işlerine karşı taşıdıkları bilinçli uyanıklık ve dikkate dayanarak oluşturmakta ve bize yutturmaktalar.

Biz, böyle büyük manevî ve fikrî sermayelere sahip olmakla, birkaç üniversite öğrencisinin oynadığı ve iki yüz, üç yüz tümen civarındaki bir sermayenin kullanıldığı çok küçük bir çapta tiyatro sanatını dinin hizmetine sokmak istesek, düşmandan önce dostun yaygara kopardığını, engel olduğunu, karşı çıktığını ve taassup beslediğini görürüz: Siz bu işin ne kadar zor olduğunu bilmezsiniz. Biz, onların düşünce, inanç ve kültürlerinin hizmetine sokup onunla saldırıya geçtikleri büyük dev karşısında, fiilî olarak, teknik ve sanat bakımından ve malî, iktisadî ve insanî açıdan elimizde bulunan oldukça cılız ve aşağı olanaklardan bile yararlanamıyoruz. Sadece düşmanın düşmanlıkları yüzünden değil; aynı zamanda dostun taassupları yüzünden. Böylece dünyada olup bitenlerde, inançlar ve düşünceler savaşında yazgının kimin lehine olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü tabiat ve toplum düzeninde hep liyakat galip gelmektedir, hakikat değil. Bu yüzden bazen Şam vahşilerinin Amr İbn As önderliğinde, Ali'nin önderliğindeki Irak Şiîlerine, Medineli Müslümanlara, Muhacirlere ve Ensara üstün geldiğini görüyoruz. Bazen de Peygamber'in eliyle yetiştirilmiş olan İslam tarihinin ilk oluşturucularının ve kahramanlarının, Kureyş'in en pis canilerinin ve sermayedarlarının karşısında yenilgiye uğradıklarını görüyoruz. Oysa Peygamber'in şahsının önderliğinde ve Ali'nin şahsının komutasında savaşmaktadırlar. Çünkü asla bozulmayan ve istisna kabul etmeyen yasa, liyakatin galibiyeti yasasıdır. "Hak her zaman galiptir." sözü için bir açıklama gerekmektedir: Soyut olarak söylenirse, somut gerçeklik değil, arzu konusudur; bilimsel bir şey değil, zihinsel ve duygusal bir şeydir; bir tür zihin saptırılması ve aldatılması olup belki de bir tür kötü öğütlemedir. Çünkü hakikat, galip gelebilmek için liyakat kazanmalı, güçlü olmalıdır. Hak, batıla üstün gelebilmek için üstünlük liyakatini kazanmalıdır. Yoksa bir düşüncenin sadece hak olması -bunun kendisi- batıla üstün gelmesi için yeterli değildir. Çünkü hak yanlılarının sorumluluğu, hak cephesine galip gelme liyakati kazandırmaktır.

Bu yoldaki güçlüklerin ne olduğu tam anlamıyla bellidir. Yani dün gece, bu faaliyete katılan birkaç arkadaşa arz ettiğim gibi, bizim olanaklarımız sıfır olsa iyi; sıfırdan bile aşağıdır. Bu söyle-

yişi kullanabilirsek, olumlu olanaklarımızın olmaması bir yana olumsuz olanaklarımız da var; gerçi bu söyleyiş doğru olmayabilir. Fakat şu anda olan, doğru değildir. Olumsuz olanakları sıfıra getirmek için bir miktar çalışıp çabalamamız ve savaşmamız gerekmektedir. Yani işbirliği yapan ve yardımlaşan kimselerle düşünceleri, kalemleri ve servetleri ile bu yolda öncü olmaları gereken kimseler, bir başarı elde ettiğimiz zaman en azından engel olmamaya, galip olmak için en azından zamanın zorunluluğunun dinimizin hakikatini zamanın düşünce, kültür, toplum, yöntem, bilim ve liyakatleriyle donatmamızı gerektirdiğini kabullenmeye dikkat etmelidirler. İşte o zaman sıfıra ulaşıp sıfırdan başlayalım.

Bu yüzden, bu yolda çalışan bu öğrenci grubu -bu yol öyle bir yoldur ki üzeri hiç çiğnenmemiştir; yoldaşı, öncüsü, teşvikçisi yoktur; yol üzerinde kimse beklememektedir- her halükârda bu yola çıktı. Taşıdıkları ciddilik, hassasiyet ve omuzlarındaki sorumluluğun ağırlığı ölçüsünde bilinç taşımaktalar; dayanma gücü, savaşma gücü, sıkıntı görme gücü, ters beklentiler görme gücü ve henüz toplum içinde ve zamanda tanınmamış bir hakikatin karşısına hep çıkan bütün olumsuz etkenleri görme gücü elde etmekteler. Bir grup bu gücü elde ettiğinde, başlangıçta güçsüz bir grup da olsa onun zaferi kesindir. Bu yüzden bunlar, bunun iyice farkındalar. Ben daha çok dikkatlerini çekmek istiyorum ki onların sorumlulukları bir sanatçı grubununkinden, düşünürlerin ve hatta yükümlülük sahiplerinin grubununkinden daha fazla ve daha ağırdır. Onlarınki bir yola başlayan grubun sorumluluğudur; uygun olmayan bir ortamda yeni bir olguyu ve yeni bir hareketi yaratmaya azmeden grubun sorumluluğudur. Bunların sorumluluk ve emanet yükü, yükümlü bir aydınınkinden daha çok ve daha ağırdır. Sorumluluk yüklerinin ağırlığının farkında oldukları ölçüde, vicdanları ve ruhları daha fazla dayanma gücü kazanmaktadır. Müjdelerden birisi şudur: Ne mutlu ki dinî ve İslamî gösteriler işini üstlenen bu grup ve çeşitli gruplar, yeni bir işe başlamalarına, hiçbiri meslekten olmamasına ve bu alanlarda daha önce çalışmamalarına, çalışmış olsalar bile bu konular karşısında hassasiyet taşıyan ve bu konuları inceleyip tanımaya çalışan bir amatör ve aydın ölçüsünde olmasına, profes-

yonel olmamalarına karşın çok başarılı olmuşlar ve tahmin edilebilenden ve bizim tahmin ettiğimizden daha çok ilerlemişlerdir. Şu ana dek birkaç çalışma ortaya koydular ya da ortaya koymak üzereler. Bunlardan biri, "Serbedâriye" adını taşıyan çalışmadır.

Serbedâriye, gerçek Safeviye'dir. Öyle ki Safeviye de sahte Serbedâriye hareketidir. Ne yazık ki her zaman tarihin hâkim ve fatih olana karşı yargısı olumlu, yenilgiye uğrayana karşı olumsuzdur. Ancak yargılarının ölçütü tarih değil hakikat olan kimselerin yargısı böyle değildir. Bu yüzden, Serbedâriye, Hazreti Peygamber'in vefatından sonraki yedi sekiz yüz yıl içerisinde Şiîlik hareketinin direnişçi, aydın ve aynı şekilde devrimci savaşım çizgisinde en büyük tecrübesidir. Bu çalışma, ilk kez olarak, Serbedâriye'yi Safeviye'den önceki Şiîliğin (Ali Şiîliğinin) bilinçlendirici ve ileri temeline dayanarak, halkın dilinden ve kültüründen yararlanarak, halkın dertlerini, toplumsal acıları ve sınıfsal cepheleşmeyi tanıyarak (öyle ki bilinçli bir Şiî, sınıfsal temelinin ve savaşım yönünün neresi olduğunu, savaşımının keskin ağzını hangi kanada, hangi gruba çevirmesi gerektiğini bilir. İşte böyle bilinçlice cephe alarak) ve köylülerden oluşan en yoksun sınıfa dayanarak (bizim entelektüelce çözümlemelerimize karşın bilinçli bir ideolojisi bulunan) tam anlamıyla devrimci olan, -kelimenin bilimsel anlamıyla- köklü, altyapılı, oldukça zengin bir ideolojik dayanaktan yararlanan bir önderlikle ve çok canlı, hareketli ve akıcı bir tarihle birlikte oldukça derin bir hareket oluşturabildiler. Fakat her halükârda Serbedâriye, tam bir zafer kazanamayarak yenildi. Ardından da Safeviye bu ortamdan yararlandı ve ne yazık ki başarılı oldu. Sonra da her şey ortadan kalktı. Hakikatin izi kayboldu ve hak ile batıl birbirine o denli karıştı ki üç dört yüz yıl geçmesine karşın bizim güçlükle hakkı batıldan ayırmak ve Ali Şiîliğinin gerçek çehresini bulmak için bir çabayı başlatmamız gerekiyor. Bu iş bizim için daha zordur. Oysa o dönemde (hicrî sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda) Sebzivar'ın Beyhak ve Baştin köylüleri bile Şiîliğin esas yönünü bizden daha kolay ve net olarak anlıyorlardı.

"Serbedâriye" programının iki aşaması vardır: Birinci aşaması özel olarak, burada derslere katılan öğrenciler içindir ve derslere giriş

kartına sahip olmakla tiyatro giriş kartı temin edilmektedir. Tiyatro, aşağıdaki salonda gösterime girmektedir. Çünkü tam anlamıyla yeni ve özgün olan gösteri formu böyle gerektirmektedir. Dolayısıyla bir hafta boyunca sadece öğrenciler görebilecek. Cumartesi gününden (yarınki Cumartesi değil, gelecek hafta Cumartesi) başlayarak resmen icra edilecek ve sadece Hüseyniye bürosundan alabileceğiniz biletlerle girilebilir. Arz etmek istediğim bir başka konu da şu ki çocuk getirmekten sakının. Elbette bunu söylemem gereksiz. Fakat sizin elçi olarak başkalarına söylemeniz için söylüyorum. Yoksa sizin böyle soğuk bir tavsiyeye ihtiyacınız yok!

İkinci konu yine aynı alandadır. Âdem'in veraseti konusunda bir çalışma var. Önce eksik ve belirsiz bir fotokopi olarak pek hoşnut edici olmayan bir biçimde basılan "Âdem'in Vârisi Hüseyin" kitapçığını incelemişsinizdir kuşkusuz. Bu kitapçık, ikinci basımında, öncekinden daha iyi ve daha açık bir biçimde basılıp yayınlandı ve herkes temin edebilir. O yazının konuya ortam hazırlayan ayrıntılı bir girişi bulunmaktadır. Sonundaysa oldukça karmaşık olan metnin işaret ve göndermelerini açıklayan yüz altmış, yüz yetmiş dipnot bulunmaktadır. Çok karmaşık olmaları yüzünden bu metni anlamak için bu işaretleri bilmeye çok ihtiyaç vardır. Sonra da metnin kendisi. Nispeten birinci baskıdan çok daha temiz çıkmış olmakla birlikte ne yazık ki yine de yanlışları bulunmaktadır. Ben, yanlışları düzeltmeden incelememenizi rica ediyorum. Bu metin, bir metin (texte) olarak değil, sadece bir "tem", bir bütünsel görüş ve bir düşünce çizgisi olarak, piyes metni olarak yer almıştır; sanırım tam anlamıyla sembolik ve soyut formlar kalıbında -ki oldukça yeni ve duyarlı bir çalışmadır- çok yeni bir denemedir. Umarım, kendi dinî ve itikadî içeriğimizi kendi çağımıza anlatabiliriz. Bu deneme, oldukça duyarlı, oldukça ağır ve güç bir denemedir. Bu başarı elde edilirse -ki elbette zor elde edilecektir; fakat ben aynı zamanda eminim- çok büyük bir başarımız olacaktır ve kesinlikle tiyatro ve sanat çalışmasının yolu üzerinde bulunmayan başka birçok çalışmalar için bir örnek -hatta konuşma ve yazma için, tercüme için ve kesinlikle dini tanıtma tarzı için- olacaktır. Bu yüzden, Vâris ziyaretini bu nesle tam an-

lamıyla modern soyut tiyatro tarzında ve tümüyle bu günkü abstre (abstrait) ve soyut sembolizm içerisinde aktarabilirsek büyük bir başarı elde etmiş oluruz. Bu, dostların ortaya koydukları bir çabadır ve ben sizden bu çalışmayı icra etmede yardımcı olmanızı diliyorum. Sizi davet edişim, ilk olarak, "Bu iş bize yaraşır mı yaraşmaz mı?" diye ya da "Biz bu işin ehli miyiz, değil miyiz?" diye bakmamanız gerektiği içindir. Çünkü bu, bu günün elbisesi içinde, bu günün diliyle, bu günün muhatabı için marufu emredip münkerden sakındırmaktır; her görev gibi bir görevdir. Bir kimse, çağı karşısında taşıdığı bilinç oranında, bu işin tıpkı bir ibadet ve bir fariza gibi olduğunu bilir. Bir kimse bu işi yapabilirse kuşku duymamalı, belki de sorumlu olmalıdır. Bu tiyatronun çok sayıda katılımcıya ihtiyacı vardır. Bu yüzden, bu yolda adım atabilecek ve bu çalışmaya katılabilecek kimseleri çağırıyorum. Belki de bu yolda sizlerin aranızda, yeteneklerinin ve liyakatlerinin bilincinde bile olmayan ve bu yolda, bu dine, bu inanca ve bu düşünceye hizmette yetişmiş yetenek, sanatçı, layık ve etkili olan birtakım yetenekler bulunabilir. Böyle bir iş ve böyle bir değişim olursa, o kişiler için büyük bir hizmet ve daha büyük bir başarı olur bu. Bu yüzden kendinizi değerlendirip yargılayın ve inceden inceye ölçün. Belki bu yoldan, taşıdığınız bu düşünce ve iman işine girişirsiniz. Bu, sizin için bir deneyimdir. Dolayısıyla, bu yolda denemede bulunmaya ve bir adım atmaya hazır olan kimselerden rica ediyorum, salonda bulunan İkbal Bey'le, ilk oturumun oluşturulması, piyes formunun sunulması, isterlerse ve beğenirlerse provalara başlamaları konusunda görüşsünler. Bu, başlamakta olan ve inşallah gelecek hafta sunulacak olan bir çalışmadır. Dolayısıyla burada bütün bireyler, "Âdemin Vârisi Hüseyin" programına adlarını yazdırıp katılabilirler. Roller çok sade olacaktır. Çünkü çok sayıya ve kişiye ihtiyaç vardır. Buysa, ilk deneme için oldukça uygun bir ortam ve konumdur. Bu konuda başka bir diyeceğim yok ve ne yazık ki pek fazla fırsat da yok.

Ne mutlu ki bugünkü dersim, tamamlayıcı bir derstir. Başlangıç dersi değildir; önceki haftanın dersinin tamamlayıcısıdır. Birkaç konuyu dile getirmek istiyordum; siz sadece konunun ana hatla-

rını not alın. Çünkü ben bu sözlerden hiçbirini unutmam. Bugünkü derste ben, şimdi hem üniversitede hem de aydınlar arasında "bilimsel tarih felsefesi" veya "tarihsel determinizm" adıyla gündemde olan tarih felsefesi çevresinde sadece oldukça duyarlı ve oldukça derin konuları ele alacağım. Bunlar birbiri ardınca gelmez ve kesin olarak mantıksal bir zincirlemesi yoktur. Önceki hafta dersin metnini hızlıca değinerek söyledim. Şimdiyse bu tarih felsefesi çevresinde bulunan bir konu ya da soru olarak çeşitli konuları ele almalı ve gelecek haftada Hegel'e değinerek egzistansiyalizmin tarih felsefesini irdelemeliyim. İşte burada biz, İslam'ın tarih felsefesini, özellikle Şia bakış açısındaki -ki bu bakış açısında ve bu düzeyde anlaşılmalıdır- İslam'ın tarih felsefesini dakik olarak ele alıp çözümlemek için en iyi tarih bilgisi görüşünü ve en iyi düşünsel zemini bulacağız. İslam'ı, İslam'ın çeşitli boyutlarını ve İslam'da gündeme gelen çeşitli konuları tanımak için öteki öğretileri, öteki konuları ve bütün dünyada ve en üst bilimsel, felsefî ve ideolojik konular düzeyinde gündemde olan öteki kuram ve tezleri bilmek gerekir. Ardından da o düzeyde, günümüz insanlığının bilinç, bilgi ve kültürünün doruğunda İslam'a bakmak gerekir; üç yüz yıl, dört yüz yıl, yedi yüz yıl, sekiz yüz yıl önceki tarihin eski çukurlarının derinliklerinden bakmak değil. Burada İslam'ı artık doğru göremeyeceğiz ve değerlendirmemiz oldukça değersiz, eski ve porsumuş olacaktır. Bu yüzden İslam'ın zamanın yatağında hareket halinde olduğunu söylüyorum. Amaç, vahiyle gelen, Kur'an, Sünnet ve Ehlibeyt adını taşıyan şey olarak İslam'ın dışsal somut gerçeği değildir. İslam değişmez bir gerçektir. Bizim İslam'la olan ilişkimiz, zamanın değişimi içerisinde değişip gelişmek durumundaki bir ilişkidir. Tekâmül etmesi gereken biziz. İslam tekâmül etmez; çünkü İslam tamamlanmıştır. "İkmal" ayeti, tamamlanışın duyurusudur. Tekâmül etmesi gereken, bu İslam bilinci ve İslam anlayışıdır. Bu yüzden bu temel konuları -ki ister istemez İslam tarih felsefesinde de gündeme gelmektedir; çünkü insanî, tarihsel ve toplumsal konulardır- burada ele almaktayım; böylece bu ders tamamlanmış olacaktır.

Bugün gündemde olan esas konular, iki temelden iki tür konu

biçiminde gündemdedir: Birinci temel, bilimsel tarih felsefesinin ya da Marksizm'in tarih felsefesinin eleştirisi, yani Marksizm'e, bu arada da onun tarih felsefesine saldıran ve onu reddeden karşı Marksizm. Bu, muhalefetlerden ve eleştirilerden oluşan bir kümedir. İkinci temel, 20. yüzyıl Marksistlerinin klasik Marksizm'e yönelttikleri eleştirilerdir. Bundan dolayı eğer -örneğin- bir öğretiye inanıyorlarsa hiç kimseye en küçük, ama en küçük eleştiri izni vermeyen, ilgi duydukları bir öğreti ya da bir düşünüre en küçük bir eleştiri yöneltirsek, sömürücü kesimin bir parçası olduğumuzu sanan ya da taassupla veya burjuvalıkla veya "kendisinin zıddı" olarak -mutlak şekilde- suçlayan (devletin resmî gruplarından ve Marksizm'de de var olan resmî ideologlarından[47] başka) kimi mutaassıp aydınların tersine, bağımsız aydınlar ve bağımsız düşünürler vardır ki bir sistemde resmî makamları yoktur ve aynı zamanda da Marksist eğilim ve Marksist inanç taşırlar. İşte eleştiri, inçeleme, irdeleme, çözümleme, düzeltme ve değiştirme gücünü taşıyanlar bunlardır.

"Revizyonizm" (revisionnisme) hareketi, Tito'yla başlayan ve bugün her yere yayılan bir harekettir. Öyle ki 20. yüzyılda artık "revizyonist" olmayan bir Marksist bulunmamaktadır; ancak revizyonist olup da bunu açığa vurmayan resmî Marksistler hariç! Yoksa "revizyon", yani yeniden gözden geçirme (tecdîd-i nazar)[48] olmadan bir Marksist'in var olmasına olanak yoktur. Fidel Castro'nun bilinen cümlesi şudur: "Marksizm'i kesinlikle revizyonsuz

[47] Bugün Marksizm de bir kilise, bir resmî kurum olarak, dinsiz bir papaz kurumu ve bir ruhanî kurum olarak resmîlik ve egemen güce bağlılık taşımaktadır ve sistemin bir parçasıdır; ideoloji komitesi, "oryantasyon", "kominform", "komintern" gibi komiteleri vardır. Bunlar, bu düşünür ve âlim topluluğu, özetle bu Tanrısız resmî dinin din adamları ve papazlarıdır. Bunların düşüncesi, hükmü ve yargısı, dinlerin gerileme ve sapma dönemlerinde -ne yazık ki oldukça fazla ve oldukça uzundur- egemen dinlerin çeşitli resmî gruplarınınki kadar değer taşımaktadır ve öteki dönemlerde para, kudret ve düzenbazlık arasında bulunan teslis, günümüzdeki egemen sistemlerde de vardır; adı sosyalizm olsa da. Adlar insanı aldatmamalıdır.

[48] Revizyonun tercümesi "tecdîd-i nazar" olup yeni bir terimdir ve iki kelimenin ikisi de Arapçadır.

anlamam." Buysa bence Fransa'da en büyük çağdaş Marks uzmanı olan Henri Lefebvre ve hatta bilimsel bakımdan Fransa'nın en büyük Marks uzmanı olan Schwartz gibi büyük şahsiyetlerin hep tekrarladıkları ve üzerinde durdukları bir sözdür. Bu, bütün dünyada söz konusu olan bir meseledir. Revizyona karşı çıkanlar bile revizyonizmi eyleme dökmektedirler. Bu yüzden Marksizm'de yeniden gözden geçirme, başlı başına klasik Marksizm'e yöneltilen bir tür eleştiriyle birliktedir. 19. yüzyıl Marksizm'ini, konuları irdeleyip çözümleme, tavır alış, cephe alış, 20. yüzyıldaki sınıfsal savaşımların ideolojik yönlendirilmesi yolunda yetersiz hisseden kimseler, revizyonizme yönelmişler ve görüş yenilenmesinin zorunluluğunu kavrayıp belirtmişlerdir ve resmen şiddetli eleştiriler getirmişlerdir.

Yeniden gözden geçirme için Marksizm'in temel dayanaklarında bile zorunluluk kazanan konuların bir bölümü Marksizm'in inanç alt yapısıyla -bildiğimiz gibi materyalizmdir- ilgili, bir bölümü de konuların irdelenip çözümleniş yöntemiyle -ki diyalektiktir- ilgilidir. Materyalizmi 20. yüzyıl için eleştirilebilir kılan 19. yüzyılda bilimin materyalizme çokça ilgi gösterip materyalizmi savunurken 20. yüzyılın artık bilimin materyalizme karşı taassubunun bulunmadığı, bilim dünyası içinde materyalizmi olumsuzlama eğiliminin oldukça güçlü olmadığı, yeni fizik ve yeni tabiî bilimlerin teorilerinin Feuerbach materyalizminin ve klasik materyalizmin esas temellerini sarstığı bir yüz yıldır. Bunlardan biri Einstein'ın "nisbiyet teorisi"dir. Bu teori açıklandığında Rusya (Sovyet) yönetimi, Einstein'ın nisbiyet teorisinin, Avrupa burjuvazisinin, dünya çapında işçi sınıfının tavır alışıyla savaşma yolunda ortaya koyduğu pis bir girişim olduğunu resmen bildirir. Fiziksel-matematiksel bir tartışma olan Einstein nisbiyetinin işçi sınıfı meselesiyle ne ilgisi vardır? İlgisi şudur ki klasik Marksizm'de Marksizm'in temeli materyalizm olarak alınmıştır. Materyalizmi çözümleyip tespit etmesi gerekense ilimdir. İlimlerin başında da matematik gelmektedir. Şimdi ise nisbiyet teorisiyle materyalizmin temel dayanakları ve doğması sarsılmıştır. Materyalizme indirilen ikinci darbe "probabilité" ya da "olasılıklar he-

sabı"dır.[49] Olasılıklar hesabı, fizik ilişkilerine, tabiat ilişkilerine, matematiğe ve matematik mantığına, daha önce düşünülemeyen yeni bir formülü soktu. Elbette bunların ne olduklarını biliyorsunuz.[50] Fizikte tehlikeli bir darbe olan ve tabiî bilimlerin öteki bölümlerinde de yeni yeni gündeme gelen üçüncü konu, "belirlenmezlik" ya da "indeterminasyon" konusudur.[51]

"İndeterminasyon" ya da belirlenmezlik ve "adem-i katiyet" (elbette incertitude -insertitud- de derler), yine materyalizme en büyük darbeyi doğrudan vurdu. Çünkü materyalizmin temel dayanakları dogmatizm üzerine, yani bilimin (yani bilgin insanın) tabiattan anladığı şeyin dogmalığı, yani kesinliği ve tabiatın bütün hareketlerinin belirlenmiş, değişmez ve kesin esaslara dayandığı konusundaki bilgi üzerine kurulu olup ikinci aşamada insan, dakik, doğrudan ve kesin olarak bunun hakkında bilgi taşıyabilir. Dolayısıyla belirlenmezlik etkenini klasik materyalizm kabul edemezdi. Fakat şimdi kabul etmek zorundadır, çünkü fizik söylemektedir. Fizik bir söz söylediğinde maddî ya da madde dışı felsefenin, onun karşısında direnmeye ve onu inkâr etmeye hakkı yoktur. Ancak metafizik bir felsefe olmalı ki kendine hak verebilsin. Fakat felsefesinin dayanaklarını bilimlerin kendisinin, yani fiziksel bilimlerin belirlediği materyalizm ya da natüralizm felsefesi, fiziksel bilimlerin buyruklarından ve hükümlerinden yüz çeviremez. Bu yüzden yeni bilimler, 19. yüzyılda materyalizmin bütün dayanaklarını onaylıyordu ya da materyalizmi onaylama peşindeydi.

[49] Sadece değinip hızla geçmemin sebebi, birincisi konumun dışında olması, ikincisi de benim bilgimin dışında olmasıdır. Sadece değiniyorum ve fiziğe, kimyaya, matematiğe, nisbiyete vs. ilişkin konuşarak bilgiçlik taslayanlardan değilim. Bütün bilimlerin dersini verecek kadar da câhil değilim. Bu çok ince ve çok belirgin alanda bilmem gerekenin yüzde birini bilirsem, Allah'a çok şükrederim. Fakat bu, düşünce, felsefe ve bilim dünyasında geçen gerçeklerin aktarılmasıdır; herkes bunları pekâlâ aktarabilir.

[50] Bu konuda daha fazla bilgi için bak. Ali Şeriati, *Medeniyet Tarihi-2*, Bütün Eserler No: 12 (Derleyen)

[51] "Determine"yi geçen hafta söyledim, bu "indetermine"dir.

20. yüzyıldaysa kuşku duymakta ve kaçınmakta olduğu, materyalizme karşı tarafsız kaldığını ve savunmaktan yüz çevirdiğini görüyoruz. Manevî, dinî ya da madde dışı felsefî eğilimleri bulunmayan filozofların çoğu, materyalizm konusu karşısında tarafsızlık ve fark görmezlik tavrı takındılar. Fark görmezlik tavrı, materyalizm anlaşılabilir değildir, madde anlaşılabilir değildir, dünyanın gerçeği anlaşılabilir değildir; dolayısıyla hakkında konuşmayalım, anlamındadır. Bu yüzden materyalizm, 20. yüzyılda, bilim bakımından savunmasız kalması yüzünden -bilim yoluyla darbe yemekte olmasının dışında-sosyalizmi üzerine bina edebileceğimiz tam anlamıyla sağlam bir alt yapı olamaz. Çünkü sosyalizm, milattan sonra 19. ve 20. yüzyıllar ile milattan önce yedinci ve onuncu yüzyıllardaki gerçekliklere göre değişmemiştir: Sosyalizm, söz konusu edildiği gibi, çelişki üzerine, bir insanı, başka bir insana zulmetmesi ve ondan yararlanması esasına dayanır. Dolayısıyla sosyalizm, herkes için -dinli ya da dinsiz, geri kalmış ya da ilerlemiş, sanayileşmiş ya da sanayileşememiş, Doğulu ya da Batılı söz konusudur. Çünkü genel olan, herkesin toplumsal sistemle, sınıfsal ilişkilerle, toplumsal durumla, toplumsal katmanla ve kendisine, toplumuna ya da toplumuna egemen olan toplumsal ve iktisadî sistemle ilintili olan şeye karşı itirazı olmasıdır. Bu, genel bir şeydir. Bunu felsefî bir yanı bulunan ve 19. yüzyılda bir grup felsefeci için ortaya atılan özel bir bilimsel teoriye yüklediğimizde, genel bir ihtiyacı özel bir konuya yükleyip vakfetmişiz gibi görünür. Bu yüzden bakış yenilemeye ihtiyaç vardır.

Diyalektiğe esasen inanmayanlar formalistlerdir. Yani daha çok, sûrî/biçimsel mantığa inanan Aristocular ve Aristo düşüncesindekilerdir. Aynı şeyi bugün de biz mantık adına okumaktayız ve kimileri bunu "İslamî mantık" sanmaktadır. İslam tarihinde ve kültüründe "Müslüman mantığı" bulunabilir; fakat İslamî mantık yoktur. İslamî mantık İslam'ın Kur'an ve Hadis olan nutkunun özünden kaynaklanandır. Bundansa Aristocu biçimsel mantık kaynaklanmaz. Benim inancım odur ki diyalektik, Aristocu biçimsel mantıktan, İslam'a özgü mantığa çok daha yakındır. Bununla birlikte Müslümanlar, uygarlıkta, kültürde ve bilimde

Aristo mantığına çokça dayanmışlardır. Bu da bizim düşünsel gerilememizin büyük etkenlerinden biridir. Düşünsel bakımdan Ortaçağ, Aristo mantığının ürünüdür.[52]

Diyalektik, kâinat ve toplum nizamıyla egemen en büyük ilahî sünnetlerden biridir. Batılılar, Aristo mantığını dinî mantık olarak (diyorlar, bizim dinî mantığımız biçimsel ve sübûtî mantıktır!) bize bağladılar ve aydınlarımız da aynı şeyleri öğütlemektedirler (olayın ne olduğunu, ne söylediklerini ve neye ilişkin söylediklerini anlamaksızın). O zaman, hareketlilik mantığı, çelişme mantığı, tartışma mantığı ve evrimsel çekişme mantığı olan ve değişim, oluş ve bozuluş esasına dayanan diyalektik mantık Avrupa'ya aittir! İşte bu yüzden de onlar hareketli, ilerlemiş, bizse durgun ve taşlaşmış![53] Bunun tam tersine, diyalektik görüş, ilerici görüş, dinî irfan görüşü ve bu doğrultuda İslamî görüş olup İslam'da bunun üzerine daha çok, daha somut ve daha dakik bir dayanış vardır. Âdem'in yaratılışı felsefesinde, tarihte, Kur'an'ın ortaya koyduğu öykülerde, toplumsal sünnetlerde ve düzenlerde temel, sürekli bu genel kaide üzerine kuruludur.[54] Diyalektik, tabiatta büyük bir ilahî dileme ve büyük bir ilahî sünnettir, derken Marksizm'deki diyalektikten söz etmiyorum. Aslında Doğu'dan Batı'ya geçmiş diyalektikten söz ediyorum. Gerçekten Doğulu görüş, dinî görüş, dünyaya bu temelden bakar, meseleleri irdeleyip çözümler ve konuşur. Sonuçta, bu diyalektiği hem Hegel, hem Marks -onun karşıtı- ve hem de başka bir temele göre düşünen bir başkası -"diyalektisyenler" denilen Eskiçağ Atina filozofları gibi- kullanır. Dolayısıyla genel olarak diyalektiği

52 Belirttiğim gibi, ben kendim diyalektiğe inanırım. Çünkü böyle düşünmekteyim. Elbette bu görüştür. Yanılmış olabilirim. Fakat şimdi inancım ve tarzım budur.

53 Bu tezi onlar ortaya atıyorlar, bizim aydınlarınız da ellerine tutuşturulmuş kâğıdı okuyup tekrarlıyorlar.

54 Dinî mantık dediğimde bu, Avrupa'dan gelen ve Aristo mantığı olan mantıktır. Yani Avrupa hazırlamış, ardından da bize yutturmuştur. Hem kendini bin yıl bedbaht etmiş, hem bizi. Sonunda o, Yeniçağ'da, kaydından kurtulmuş. Fakat biz hâlâ meşgulüz.

onayladığımda maksadım, şu anda Marksizm'in özel bir metodu olarak ünlenen diyalektik değil, aksine Aristo mantığı (formel mantık, logique formelle) karşısında bulunan bir mantıktır. Diyalektiğe getirilen eleştiriler mutlak biçimde değildir. Tersine, bunlar, diyalektiğin tarihsel konuların irdeleyip çözümlenişinde kullanılış biçimine yöneltilmiş eleştirilerdir. Şu anlamda ki bilimsel tarih felsefesinde tarihsel hareket kaidesi, tarihin hareket mantığı ve toplumun değişimi diyalektik temeline dayalıdır. Tarihin diyalektik olarak irdelenip çözümleniş biçimi, revizyonistlerin, yeni düşünürlerin ve hatta Marksistlerin -Schwartz gibi- eleştirilerine uğramıştır. Schwartz'ın yönelttiği eleştiri, tek cümleyle şudur: Marksistler (özellikle klasik Marksistler), tarihin ve tarih akışındaki toplumsal değişimlerin açıklanış ve hareketinin temel etkeninin diyalektik olduğu adı altında mutaassıpça, mantıksız ve hesapsız bir tahakkümle, bütün ikincil olayları, bütün oluşumları, bütün çarpışmaları, çelişkileri ve hatta bir toplumda baş gösteren günün haberlerini diyalektik dayanaklara dayamaya ve bu etkenle açıklamaya çalışırlar (Bu, diyalektikte var olan en büyük sözdür. Buysa Schwartz'ın ortaya koyduğu bu olayın farkında olanlar dışında bütün dünya aydınlarının [diyalektik konusundaki] en büyük yanılgılarıdır. Ben bu tezi ilk kez ondan işittim ve bu yüzden onun ağzından naklediyorum). Oysa diyalektiğin tarihin hareketinin, yani toplumsal değişimlerin açıklanış etkeni olduğu doğrudur. Fakat zamanın geniş yüzeyinde ve tarihin hareketinin uzun grafiği için doğrudur, ikincil hareketler için doğru değildir. Farkı mı var? Evet var. Örneğin biz, mevsimler boyunca sıcaklık grafiğini çizersek, bu grafik iki türlüdür: Örneğin sıcak, bahardan başlayıp olduğu gibi yaza dek gider. Pekâlâ. Bu şekilde[55] şunu yaz, şunu da bahar olarak alırsak orası sonbahar, şurası da kış olur. Bizim böyle bir grafiğimiz var. Şu anlamda ki Martın başından başlayarak sıcaklık artmaktadır. Yazın ise doruğa ulaşmaktadır. Ardından sıcaklık, sonbahardan başlayarak azalmakta, kışın düşmekte ve sıfırın altına inmektedir. Bu grafik

[55] Tabloda gösterilen grafiğe işaret edilmektedir (Derleyen).

iki türlü irdelenip çözümlenir: Birincisi, ikinciller irdelenip çözümlenmelidir. Örneğin, on yedi Martta sıcaklık on iki derece iken on Martta sıcaklık on altı derecedir. Oysa tersine olması gerekir. Bu grafik nasıl oluyor da genel grafiğin tersine hareket ediyor? Kimi zaman, örneğin Şubatın onunda Aralığın onunda olmayan soğuk olmuştur. Acaba yaratılış düzeni, güneşin ve bu iniş ve çıkışı açıklayan yerin güneş çevresinde dönüş düzeni birbirine mi girmiştir, yanlış mıdır? Hayır, birbirine girmemiştir, bu gelenek doğrudur. Sıcaklığın bahardan yaza doğru kerteli yükselişi ve yazdan kışa doğru kerteli düşüşü doğrudur. Hatta siz, örneğin Şubatın sonunda ya da Martın başında sıfırın altında on derecelik bir soğuğa, Ocak'ın on beşinde de -kışın ortasında- sıfırın üzerinde iki derecelik bir sıcaklığa tanık olsanız da genel grafik gene doğrudur. Bizim burada iki grafiğimiz var: Biri aynı grafik, biri düzenli grafik. Düzenli grafik, geniş düzeyde, sıcaklık grafiği bakımından, art arda gelen mevsimlerin genel kanunu uyarınca açıklanabilirdir. Fakat kısmî düzeyde, örneğin Mart'ın onundan on yedisine dek bakarsanız, grafik düzenli değildir. Kimi zaman terstir, kimi zaman bu yedi gün içerisinde sıcaklık değişmemiştir, kimi zaman da hatta genel grafiğin tersine hareket eder. Neden? Büyük grafiği açıklayan, dünyanın güneş çevresinde dönüşüyle, güneş karşısında dünyanın uzaklaşıp yakınlaşarak hareket etmesidir. Grafikleri ikincil düzeylerde açıklayan, ikincil etkenler ve atmosfer etkenleridir; yani bulut, fırtına ve rüzgâr meselesidir. Bu şeklin ikincil düzeylerde, genel grafiğin tersine grafiğe başka bir hareket verdiğini görüyoruz.

Dolayısıyla toplumsal sistemin hareketinde ve tarihsel harekette, diyalektiği tarihin uzun hareketi düzeyinde, bir toplumun oldukça uzun bir zaman içerisindeki değişim çizgisinde -ne denli uzunsa o denli doğrudur- değerlendirme ölçütü ve açıklama etkeni olarak aldığımızda, diyalektiği doğru bir biçimde tarihsel hareketin ve toplumsal değişimlerinin keşfinde ve çözümlenmesinde ölçüt olarak almış oluruz. Bir toplumdaki ikincil hareketleri ayrıştırıp çözümlemek ve değerlendirmek için, diyalektikle açıklanamayan ikincil etkenlerin ardına düşeriz. İşte burada, Mark-

sizm (klasik Marksizm) her türlü hareketin temelinin diyalektik olduğunu düşündüğü için başka etkenlerin sonucu olan ikincil konuları ve olayları da diyalektik görüşe göre açıklamak ister. Bu da hem o olayı ve akışını anlamamasına (çünkü olay, diyalektiğin ve diyalektik hareketin ürünü değildir), hem de o olayın ortaya çıkışında etkili olan etkenleri hiç bulamamasına neden olur. Bu yüzden 20. yüzyılda, diyalektiğe inanan kimseler bile, toplumun kısa zaman birimlerinde özel hareketlerinin irdelenip çözümlenişinde diyalektiğin yetersizliğini itiraf etmişlerdir. Dolayısıyla diyalektik, sadece tarihin uzun hareketlerini açıklar. Özel hareketlerse, insanî konulara, dinî konulara, düşünsel konulara, dışsal olaylara ve oluşumlara, ilişkilere, gruplara, savaşımlara ve sınıfsal çatışmalara bağlıdır. Tarihinin ve toplumunun bu özel hareketlerini anlamak için kişi, bunların ardına düşmelidir. Bu yüzden, örneğin biz, İslam döneminden -varsayalım- bugüne dek İran'daki toplumsal sistemin değişim hareketini resmedersek, dakik olarak diyalektiğe göre açıklanabilirdir. Fakat Meşrutiyeti -örneğin- diyalektiğe göre açıklarsak, bir hayli taassup göstermemiz, bir hayli yamalar yamamamız, olmadık tevillere ve açıklamalara yeltenmemiz gerekir. O zaman hem diyalektiği harap ederiz, hem olayı anlamayız ve Meşrutiyette etkili olan gerçek etkenleri asla bulamayız. Çünkü başka bir etkenin ardına düşmüş, ölçütü kötü seçmişizdir. Tıpkı bu özel olayları zamanın akışına göre irdeleyip çözümleyince, "Orada[56] 17 derece, buradaysa örneğin 10 derecedir; öyleyse burada 15 Mart, orası da 15 Nisan'dır. Ters oluyor." diyen kimse gibi.[57]

Bir başka konu da otomatik bir etken olarak diyalektik konusudur. Otomatik bir etken olarak diyalektik ne demektir? Tek kelimeyle (bu konu çok önemlidir ve artık sizin için açıklamaya gerek yoktur) klasik Marksizm'in, diyalektik çelişkinin varlığının

[56] Grafiğe işaret ediliyor (Derleyen).

[57] Bu tür çok yanlış irdeleme ve çözümlemeleri, sorumlu aydınlarımızın son yıllarda işin içindeki konular hakkındaki irdeleme ve çözümlemelerinde, hatta cephe alışlarında -dünya düzeyinde ya da yerel düzeyde- gördük.

cebrî olduğunu söylemesidir. Toplum diyalektik bir olgudur ve iki sınıfı vardır; biri tez, ötekisi antitez. Bir sınıf gelişme halinde, bir sınıf da yok sayılma halindedir. Eski sınıfın içinde yeni bir sınıf filizlenmekte ve bir cenin gibi gelişmektedir. Ardından da eski sınıftan geriye sadece bir kabuk kalmakta, yeni sınıf bu kabuğu parçalamakta ve doğmakta, eski sınıfsa gitmektedir. Burada toplum tarihsel bir aşamadan, başka bir tarihsel aşamaya taşınmıştır. Bu ilişkiyse diyalektik ilişkidir. Kapitalist bir toplumda diyalektik ilişki, proleter ve sermayedar arasındadır. Feodalite bir toplumda, bir katman, ardılları ile birlikte (Egemen din vardır, resmî felsefe vardır, resmî edebiyat vardır, resmî sanat vardır; tüm bunlar egemen sınıfın çevresindedir.) feodal katmandır. Yanı başında da köylü sınıfı vardır. Köylü sınıfı, feodal sınıfıyla savaşım halindedir. Bu savaşım, diyalektik bir savaşımdır ve toplum kendisini olumsuzlar. Dolayısıyla, nasıl ki bir kişi kendi çocuğunu yetiştirir ve o çocuk onun kanından beslenip geliştiği ölçüde onu kurutur ve yaşlandırırsa, bir toplumda da bir tez (bir sınıf), karşısındaki sınıf olan antitezini kendi kucağında büyütür.

Kapitalizm ilerlediği ölçüde işçi sınıfı da kaçınılmaz olarak onun içinde hızla gelişir. Kapitalizm güçlendiği ölçüde daha çok ölüm tehlikesiyle yüz yüze gelir, ölüme daha yaklaşır ve daha ölümcül duruma gelir. Bir diyalektik olguda iki zıddın birleşmesi budur; kapitalizmin gelişmesi, yani kapitalizmin yok edilmesi. Güçlendiği ölçüde, ölüm karşısında gücünü yitirir. Bu, diyalektik ilişkidir. Şimdi, iki sınıf arasındaki diyalektik ilişkide sömürünün ortadan kaldırılması söz konusudur: Egemenlik sağlamak isteyen sınıf ile bu egemenlikten kurtulup onu yok etmek isteyen sınıf; biri özgürlük arar, biri istibdat. Bu, diyalektik bir kargaşadır. Yoksulluğun kendisi diyalektik bir olgudur ve yoksulluğun kendisi, yani "emen-emilen", yoksula eşittir. Bu, diyalektik ilişkidir. Klasik diyalektik diyor ki bir toplum, diyalektik bir olgu ve canlı bir varlık olduğu için, egemen sınıfın olumsuzunu, kendi karşıtını ve anti-tezini, zorunlu olarak kendi içinde besleyecektir (bu, determinedir). Ardından da bu anti-tez (kendi karşıtı) gelişir. Tıpkı tavuğun altında gelişen, yumurtanın içindekileri yiyen ve ardın-

dan da bir civciv olan yumurta içindeki nutfe gibi. Geliştiği ölçüde yumurta yok ve hiç olur. Yumurtadan geriye sadece bir kabuk kalıncaya kadar. Kendi içinde o küçük nufteyi o denli besler ki kendisinden bir "hiç" kalır; antitezi onu yok eder ve bir darbeyle kabuğu kırar. Sonrası civcivdir. Artık yumurta kesinlikle yok edilmiştir. İşte burada yeni bir doğum söz konusudur. Yani burada bilimsel şekliyle inkılâp gerçekleşir. Bu hareket cebrî harekettir. Fakat benim söylemek istediğim (bu konuya dikkat etmenizi rica ediyorum) şu ki diyalektiğe çok inanıyorsam, hatta onu kendi görüşümüze ait sayıyorsam ve geniş boyuttaki toplumsal hareketlerin ve tarihsel değişimlerin dakik olarak değerlendiriliş etkeni olarak görüyorsam da bunun yanında diyalektiğin kendisinin, toplumsal hareket etkeni olarak, öz bilinçsiz, otomatik ve zorunlu olarak var olmadığına da inanıyorum. Elbette bunu kabul ediyorum ve yok olmuş ilkel toplumla, gelecekteki henüz gelmemiş sınıfsız toplum dışında her toplumun iki sınıfının bulunduğunda hiç kuşku yoktur. Tarih boyunca toplumlarda iki sınıf olmuş ve çelişki çeşitli şekillerle var olmuştur. Dolayısıyla da toplumlarda diyalektik ilişki kendini göstermiştir. Buna göre bir tez, bir antitez bulunmuş; o toplumlarda yoksulluk ve sömürü, tutsak etmek ve tutsaklıktan kurtulma ilişkisi var olmuştur. Bu, diyalektik ilişkidir. Eklemek, yani bir açıklama olarak söylemek istediğim şey şudur: Bu toplumda çelişmenin ya da diyalektiğin varlığı, başlı başına, cebrî olarak toplumun hareketinin, toplumun o aşamadan bir sonraki aşamaya zorunlu olarak geçişinin ve bir inkılâp aşamasından geçişinin nedeni değildir.

Ne yazık ki çok derin ve basit bir yanılgı, uygarlık ve sanayinin, paranın ve kuvvetin ve Batı'dan gelen her haberin onlara ait olduğunun söylenmesi; bilimsel konulara, insanlığa, tarihe, uygarlığa, insanî hareketlere ve hayata ilişkin konuşurken Batılıları bilimin kurucusu olarak görmemizdir. Sanki biz hiç insan değiliz, hiç toplumumuz yok; tarih, hareket vs. bizimle ilgili değil. Tarih felsefesi dediğim zaman [yine bunu da genelleştiriyorlar. Oysa] Marks, Batı'nın tarih felsefesini söylemektedir. Geçen hafta söylediğim değişiklikler, insan toplumunun değil, Batı toplumunun

tarihsel değişiklikleridir. İnsan toplumu, zorunlu olarak, o aşamaların tümünden geçmemiştir. Marks'ın kendisinin dediği gibi, Doğu'da (Asya'da) feodalite yoktur. Orada Asya'ya özgü, adını bilmediğimiz bir üretim vardır. Kendisi söylüyor; fakat biz diyoruz ki "Hayır, feodalite vardır." Böylelikle, tarih felsefesi dediğinde, Batı'nın tarih felsefesini, kendi tarih felsefesini söylüyor. Bizse o tarih felsefesini -hepsi doğru da olsa, Batı toplumunun değişimlerinin tarihinde geçerlidir- bütün insanlığın tarihine, bu arada da kendi toplumumuzun tarihine genelleştiriyoruz. Bu yüzden, bütün insan toplumlarına -sadece Batı'ya değil- bakarsak (iyi bakın ne denli basit ve açık bir şey) tarihte hiç hareketi bulunmamış, yüz yıllarca, hatta bin yıllarca tarihsel, kültürel olarak, toplum ve üretim sistemi ve yaşama şekli olarak ilkel aşamadan bir sonraki aşamaya ulaşmamış, art arda gelen tarihsel aşamaları yaşamamış, durağan kalmış ve tarihte öylece durmuş toplumlar görürüz. Bu toplumlar, tarihte hareket içinde bulunan toplumlardan oldukça çokturlar. Aslında biz -örneğin- bugün dünyada ya da tarihte var olan bin toplumu araştırırsak, tarihte hareket etmiş ve kendisini feodalite ya da burjuvazi ve ardından da kapitalizm aşamasına ulaştırmış yirmi ya da otuz toplumdan fazlasını bulamayız. Biz, bugün hâlâ ilkel insan şeklinde avcılık ve balıkçılık dönemini yaşayan birçok toplum tanımaktayız. Acaba, şimdi içlerinde insanların avlanıp balık tutarak yaşadıkları, elbise giymedikleri, sistem bakımından tam olarak ilkel bulunan ve hâlâ teknik ve doğru dürüst araç gereç üretemeyen toplumların yüz yıl önce meydana geldikleri ve yaratıldıkları, Avrupalı ve Batılı kapitalizme ulaşan toplumlarınsa elli bin yıl önce yaratıldıkları söylenebilir mi? Böyle bir şey söyleyemeyiz. Kesin olarak, toplumsal değişimler bakımından, filan bedevî toplumun, Afrikalı ya da Avustralyalı vahşî kabilenin ömrü, sosyalizme ulaşmış uygar ve ileri Rusya toplumunun ve kapitalizme ulaşmış Amerika toplumunun ömrüyle birdir. Hâlâ köleliğin sürdüğü bu ilkel toplumlarda çelişme ya da diyalektik yok mudur? Vardır. Oldukça da şiddetlidir. Öyleyse neden hareket etmezler? Şimdi neden hareket etmediklerini söylemek istemiyorum. Çünkü siz

benim çözümlememi kabul etmeyebilirsiniz. Çünkü nazariye değil, gerçektir. Fakat şunu kaçınılmaz olarak kabul etmelisiniz ki çoğunluğu beşerî toplumlar olan toplumların çoğu, tarihin hareketinin akışında durmuştur, değişimleri yoktur, çeşitli tarihsel aşamaları yaşamamıştır. Hâlâ kimi toplumlar feodalitede kalmışlar, hatta kimileri de feodalite ve sertlik aşamalarına bile varmamışlardır; oysa takvimsel zamanda -tarihsel zamanda değil- yaşadıkları ömürleri, öteki uygar insanların hepsinin ömrüyle birdir. Tarih dediğimiz zaman, toplumsal değişime tarih diyoruz, takvimsel zamana değil. Elbette takvim bakımından hem onlar 20. yüzyıldadırlar, hem de biz 20. yüzyıldayız. Hem de bizden daha iyi 20. yüzyıldalar! Fakat herkes hangi çağda yaşadığını hesaplamalıdır. Hangi çağda bulunmak, hangi çağda yaşamaktan ayrı bir şeydir. Pekâlâ, hayvanlar da 20. yüzyılda yaşıyorlar.

Tarih, toplumun hareketi demektir. Şu anda feodalite döneminde bulunan bir toplum, üç bin yıl, iki bin yıl ya da bin yıl önce durduğunu ve bir daha ilerlemediğini ortaya koymaktadır. Ya da hâlâ avlanma aşamasında olan bir başka toplum da belki kırk bin yıl önce durmuş ve bir daha ilerlememiştir. Bu duruş, bir yıl, iki yıl, üç yıl, on yıl, elli yıl ya da yüz yıl değil ki bunun geç ya da erken hareket ettiğini söyleyelim. Belli ki durmuş ve bir daha kımıldamamıştır. İçinde diyalektik çelişme olduğu halde neden durmaktadır? Öyleyse kabul etmeli ki bir toplumun içinde diyalektik çelişmenin varlığı, toplumun içinde diyalektik çelişmeyi yaratan sınıf çelişkisi, yoksulluk, istibdat, sömürü ve kötüye kullanma gibi hareket etkeni olmamaktadır. Düşünsel bakımdan aydınlar birbirleriyle tartışırlarken bu kabul edilebilir değildir. Fakat gözlerini açtıklarında var olduğunu görürler. "Katılaşmış diyalektik" ya da "tatil edilmiş diyalektik" veya "felç olmuş diyalektik" adında bir diyalektiğin varlığını kabul etmeliyiz. Ne demek yani? Böyle şey olur mu? Evet. Çünkü toplumda harekete neden olan şey, diyalektik çelişkinin varlığı değildir. Tersine, toplumun, kendi toplumundaki diyalektik çelişkinin varlığına karşı öz bilinç taşıması hareket nedenidir. Sadece budur. Bir toplum, kölelikle bin yıl, iki bin yıl yaşayabilir ve elhamdülillah Allah, kölelik nimetiyle

kendisini donattı diye de şükredebilir! Bu toplumda diyalektik çelişki[58] vardır; fakat diyalektik hareket yoktur.

Bu yüzden, yoksulluk hareket etkeni değildir. Bir toplumu harekete geçiren yoksulluk duygusudur. Öyle ki dert, dertlinin hareketinin etkeni değildir. Dertlinin hareketinin etkeni derdi hissetmesidir. Bunun için de bir kimse tehlikeli bir kansere yakalanıp da ölümüne birkaç gün kaldığı halde bunu hissetmiyorsa, bunun bilincinde değilse, en küçük bir adım bile atmaz. Fakat en küçük bir diş ağrısını hissettiğinde harekete geçer. Bu yüzden diyalektik harekete geçip toplumu tarih çizgisinde harekete geçirmeden önce toplumun bilincine ve vicdanına girmiş olmalıdır. Yani toplumun içinden toplumun bilincinin içine girmelidir.

Burada, büyük mesele, aydın ve entelektüel meselesinin (bütün o felsefe, kelam, yeni dalga vs. tartışmalarının yerine) ortaya konulması olup bir kelimeyle, toplumsal çelişkilerin, diyalektik çelişkilerin, toplumun içinden, toplumsal ilişkilerin içinden, alt yapıdan, üst yapıdan toplumun bilincine geçmesidir. Toplumsal çelişkiyi toplumun içinden insanın içine götürmektir. Bu geçiş, aydının eylemidir. Diyalektik geçmişse, o zaman toplum harekete geçer, çelişki şiddetle alevlenir. İşte o zaman artık tarihsel deter-

[58] Adamın biri şöyle şükrediyordu (bir ara söylemiştim): Elhamdülillah, Allah, Batılıları mutsuz, bizi de mutlu kıldı ve nimetinden nasiplendirdi. O nimet şu ki onlar gidip (Müslümanların dünyadan haberleri yok ki nimetlerinin kıymetini bilsinler!) şu madenlerde, yani taş kömürü madenlerinde -kimi zaman maden yıkılıyor ve bin kişi göçük altında kalıyor- ya da fabrikalarda, çamurun ve pisliğin içinde, zahmet, sıkıntı ve zehirlenme tehlikesi içerisinde araba yapmak için, paket yapmak için eşek gibi çalışıyorlar. Bizse onun üstüne kurulup bir korna çalıyor, bir gaza basıyoruz, gidiyoruz, işte bu nimettir. Halka verdiği bu bilinçle, bir toplum bin yıl, iki bin yıl, on bin yıl, belki de ölünceye dek durağan kalabilir. Yıllarca ve asırlarca bizi sahte dinî kaderciliğe duçar ettikleri gibi yine bir tür sahte bilimsel determinizme duçar olmayalım. Muaviye, kaderciliği üretti ve ardından da herkese, hatta kendi düşmanlarına bile yutturdu. Şimdi de felsefe adıyla, bilim adıyla, bilimsel ideoloji vb. adıyla yine başka bir kaderciliğe duçar olmayalım, i護ademizi yine diyalektiğe kaptırmayalım. Diyalektiğin mucizesini beklemeyelim. Yine o şekle dönüşmeyelim ki diyalektik inşallah üretip kendisi cebrî olarak inkılâp aşamasına ulaştırır diye düşünmeyelim. Hayır, ulaştırmaz.

minizm kesindir ve hızla kaynama aşamasına, yüz dereceye varır. Hızla kemikten kabuğun içeriğini bitirir ve kolayca kabuğu parçalar. Fakat hareket, ancak insanın bilincine girdiğinde oluşur. *"Bir toplum nefsinde barındırdığını değiştirmedikçe, Allah o toplumda olanı değiştirmez."*[59], Kur'an'da toplumun değişme etkenlerinin sadece psikolojik ve zihinsel bir mesele olduğu anlamında değildir. Tersine Kur'an, somut konuları etken olarak ortaya koymuş, hatta yoksulluk ve zulmü de toplumun mutsuzluğunun ve zevalinin etkeni olarak ele almıştır. Fakat burada neden nefsi belirtiyor? Çünkü mutsuzluklar, zulümler ve çelişkiler bir toplumun ve bir kavmin "enfüs"üne girmezse, bu kavim öldürücü bir kanser virüsüyle, en küçük bir adım atmaksızın, ölünceye dek yüz yıllarca durabilir.

Bir başka konu (sadece adlarını söyleyeceğim; geri kalanı, aşağıdaki salonda yapacağımız tartışma ve eleştiriye bırakacağım; zira ezan vaktidir) kapitalizmin aklının başına gelişi konusudur. Bu, üretilmiş yeni bir terimdir. Yani 20. yüzyıl kapitalizmi, aklını başına toplamış ve akılsız olan ve Marks'ın kendisini zorunlu olarak yok edeceği öngörüsünde bulunduğu klasik kapitalizmin tersine, akıllanıp artık kendini yok etmemektedir. Çünkü tehlike etkenlerinin ne olduğunun bilincine varıyor ve onu engelliyor. Bu yüzden ona sermayedarın ya da kapitalizm sınıfının rasyonalize olması denilmektedir. Ne aracılığıyla rasyonalize olmaktadır? Düşmanı olan işçi sınıfını amburjuvaze etmesi aracılığıyla. Yani kendi sahte elbisesini işçinin, yani düşmanın üzerine geçirmekte ve sömürücünün hayat tezahürlerini yalandan, sömürülenin hayatına geçirerek sömürülenin yalan yere kendisinin de çıkarı olduğunu hissetmesini sağlamaktadır. Buna derler, "işçi sınıfının amburjuvaze olması". Fakat bu, benim düşündüğüm gibi tuzaktır; hatta sömürü meselesidir. Sömürü de ne demek? Olayla ne ilgisi vardır? Marksistler diyorlar ki devrimi (Marks'ın öngördüğü devrimi) Batı'da ortadan kaldıran ya da erteleyen (öyle ki artık bir haber yoktur ve ne zaman olacağı da belli değildir) ka-

59 13/Ra'd Suresi 11 (Çev.)

pitalizmin aklının başına gelmesi değildir. Tersine, sömürü meselesidir.

Bir başka konu, toplumun alt yapısı[60] konusudur: Altyapının temel etkeni ya da alt yapıyı belirleyen etken meselesi, Marks'ın üzerinde düşünmediği, tam anlamıyla yeni olan sömürü olgusudur. Sömürü, alt yapının belirleyicisidir. Oysa klasik Marksizm'de alt yapı her şeyin belirleyicisidir. Şimdiyse biliyoruz ki sömürü her şeyin, hatta üretim alt yapısının belirleyicisidir.

Bir başka konu, Üçüncü Dünyanın 20. yüzyılda sömürü karşıtı ve sosyalist savaşımlarda, özellikle son yüzyılın son çeyreğinde ve İkinci Dünya Savaşından sonra yaşadığı deneyimlerdir. Bu deneyimler, klasik Marksizm'de tam bir bakış yenilemenin zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Çünkü Üçüncü Dünyada, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra (iç devrimler, sömürü karşıtı devrimler ya da savaşlar) ortaya çıkan bütün değişimler, klasik Marksizm'in ve onun sosyalizminin ve toplum biliminin, Marksist tarzda yorumlayıp çözümlemekten aciz olduğu ve ne diyalektikle, ne de toplumbilim yasalarıyla çözümlenebilir olan konuları gündeme getirmiştir.

Klasik Marksizm'in büyük meçhulü olan konu, Marksizm'in ortaya çıkışından, işçi sınıfının uyanışından ve işçi sınıfının savaşımından sonra faşizmin ortaya çıkışıdır. Faşizm hareketinin kuşkusuz Batı'da oluştuğunu görüyoruz; hem de Marksist ve proletarya savaşlarının merkezinde. Bu ise garip bir şeydir. Klasik Marksizm, bunu açıklayamaz.

Bir başka mesele, toplumsal değişimlerdeki güçlü ya da belirleyici etkenler meselesidir. Bu etkenler, ya araç-gereç, ya coğrafya, ya iktisat, ya üretim şekli ya da mülkiyet ilişkileridir. Arz etmek istediğim teori, güçlü ya da en güçlü etken vardır; ama çeşitli sistemlerde en güçlü etkeni belirlemek mümkün değildir. Hatta toplumsal hareketi belirleyici etken, toplumsal sisteme göre değişir. Yani toplumsal değişim aşamalarının birinde coğrafya, her

[60] Belirttiğim anlamda bir alt yapı, iktisattır.

şeyi belirleyen etkendir. Bir başka yerde de iktisadî üretim biçimidir. Toplumsal değişimin bir başka aşamasında aslında, bilinç ve teknik, bilim ve ideoloji üretimin belirleyicisi, hatta alt yapısıdır. Öğretilerde ve ideolojilerde yapılan yanlışların çoğu, hep tek bir etkenin ardında gezmeleri (insan-iktisat-coğrafya-ırk), bir şeyi alıp o şeyi çeşitli tarihsel değişimlerde, bütün toplumsal aşamalarda tam etken olarak görmeleridir. Oysa aldıkları bütün etkenlerin, hatta birlikte aldıkları çelişik etkenlerin doğru olduklarına inanıyorum. Fakat her biri, kendine özgü bir dönemde, bir toplum tipinde ve özel bir toplumsal sistemde güçlü etkendir. Başka bir sistemdeyse başka bir etken, tam ve belirleyici etken olmaktadır; ne olduğunu sonra söylerim.

Bir başka mesele de şudur ki kapitalizm döneminde rol oynaması ve diyalektik geleneğince kapitalizmin içten parçalaması gereken diyalektik etkeni, bilimsel bakımdan doğrudur; fakat bütün dünyada Kâbil'den bugüne dek gündemde olan sermayedarlık/kapitalizm değişmiş, buysa rekabetçi kapitalizmin (aslında kapitalizm rekabettedir) uyuşum kapitalizme dönüşmesidir ki bugün gündeme gelmiştir. Aslında uyuşum kapitalizmi, devrimin diyalektik açıdan çözümlenişinin ve devrimin diyalektik hareketinin en büyük katilidir. Sınıfsal diyalektik çelişki meselesi uyuşum kapitalizmiyle nasıl açıklanabilir?

Bir başka mesele de Proudhon'un eleştirisidir. Eleştiriye gelince: Biz, kapitalizmden sonra (tarih felsefesinde öngördüğü gibi) sosyalizme değil, devlet kapitalizmine ulaşacağız. Bu ikisi, birbirinin zıddıdır ve bu yolla bir devletperestliğe ya da devlete veya polise tapınmaya (gulte de police) varacağız. Bu, "Mülkiyet Hırsızlıktır"da ve onun diğer yazılarında ve konuşmalarında sosyalizme yöneltilen bir eleştiridir.

Arz etmek istediğim oldukça önemli ve gündeme getirilmemiş bir başka konu ise, aslında Batılı sosyalizmin bir burjuva sosyalizmi, yani sınıfının toplumsal, inançsal, felsefî, ahlakî ve psikolojik görüşü proleter olmayıp burjuva olan bir sosyalizm olduğudur. Bence bunun da nedeni vardır. Nedeni de şu ki ko-

münizmi ve sosyalizmi 19. yüzyıldan bu yana Batı'da gündeme getiren aydınlar (entelektüeller) ve ideologlar, burjuva sınıfına bağlı okumuş kimselerdi (onlar, sonraları işçileri savaşıma sürüklediler). Dolayısıyla sosyalizm meselesini Batı'da gündeme getiren entelektüel, okumuş, bilgin, filozof, yazar vs. kesimin sınıfsal dayanağı burjuvaziydi (işçi sınıfının öyle bir öğrenimi yoktur). Sosyalizmi burjuvazi karşıtı olarak gündeme getirmişler, burjuva ve sermayedar sınıfıyla oldukça derin ve görkemli savaşımlar vermişlerse de kendi sınıfsal psikolojilerini sosyalizmde bile korumuşlardır. Bu yüzden Batılı sosyalizm zafer kazanacağı yerde, hızla yenilgiye uğrar (dikkat ediniz ki şimdiki deneyimler daha yol göstericidir ve şimdi daha iyi anlayıp daha iyi görüyoruz). Şu anlamdaki toplumu ele geçirinceye ve kültürünü buluncaya dek, burjuvazi kültürü ayağa kalkmaktadır. Bu toplumda, Batı burjuvazi toplumunun bütün zaafları, düşkünlükleri ve maddiyatı gündeme gelir. Burjuvazi, her şeyi, hatta kendini menfaati ve kara günü uğruna feda eden beş paralık bir tüccardır. Bu yüzden, Batı sosyalizminde söz konusu olan bir tür burjuva sosyalizmi oluşur.

Bir başka konuysa şudur: Sosyalizm, sadece ve sadece toplumsal ilişkilerin değişmesi ve materyalizme tekelci yaslanması ile mi gerçekleşebilir? Sosyalizmin temeli bir tür ilahî dünyagörüşü olursa (irticaî dini çağrıştırmasın diye dinî dünyagörüşü demiyorum) sosyalizmi çürütür mü ve sosyalizmin ideolojisinin inanç alt yapısı gevşer mi ya da tek bir ilahî dünyagörüşüyle, iktisadî bir sosyalizm, ahlakî ve insanî bir sosyalizm ile birlikte insan toplumunda ayağa kaldırılabilir mi?

YİRMİ DÖRDÜNCÜ DERS

...*[61] yaklaşımlarda, zihinsel alışverişlerde ve toplum ve hatta inanç konularının ele alınışında. Bu yüzden bu konular, hızlı bir biçimde de olsa kaçınılmaz olarak ele alınıp çözümlenmeli, sahip olduğumuz bakış açısıyla yeni bir biçimde bu konulara bakılmalıdır. Özellikle bunların kimileri şiddetli bir biçimde sapkındır. Yani kimi zaman, bugün tıpkı din adıyla sahte bir biçimde var olup dindar toplumu ve dindar kitleyi saptıran etkenlere benzeyen birtakım etkenler, din dışı aydınlar arasında bulunmakta ve sapkınlığa neden olmaktadır. Yani din dışı yolla aydınları, tıpkı dindar kitleyi din yoluyla sürüklediği mecraya sürükler. Her ikisi de oldukça akıllıca nifak doğurucu, sahtekâr ve gerileticidir. [Böylece], ömrü henüz bir yüz yıldan fazla olmayan bu öğretide, içine düştüğümüz eski eşekleştirmenin gücüyle aynı güçte yeni bir eşekleştirme ortaya çıkmıştır. Hatta inanç ve ideolojiyi halka dikte eden ve merkezden fetva ve buyruk yayınlayan bir kilisesi, düşünsel ve inançsal bir resmî kurumu vardır.

Bu durum, toplumsal konuların bir tür kötü çözümlenmesinin nedenidir. Mesele sadece bir düşünceyi, bilimsel bir konuyu ya da bir felsefeyi kötü anlamaktan kaynaklanmaz. Tam tersine, aydın kötü anlayıp kötü çözümlerse, bir milletin faciası olan facia asıl o zaman ortaya çıkar. Bu, yanlış çıkabilen bir teoriden başka bir şeydir, yanlış olmuş tabiî bir yasadan başkadır ya da göz boyayıcı laflar ederek iki üç bin yıldır hep buyuran filozoftan başkadır. Fakat çok da zarar etmez. Ama aydın, yani kendi toplumunun elçiliğini, nebilerin veraseti olarak -İslamî terimle- yüklenen kimse, evrensel konuları ya da toplumsal ve iç konuları yanlış ve kötü çözümlerse bu, kabilenin elçisinin yanlış yol tutmasına benzer ki bu durumda meseleler çok hassaslaşır.

Sorumlu aydının bilincinde olması gereken (gelenekçiler ve eskiciler bunun bilincinde olmazlarsa onların suçu yoktur) bir başka konuysa, sürekli olarak doğru olan inancını bile gözden geçirmesinin gerekliliğidir. Bu, sürekli kuşku taşıması gerektiği

[61] Bu dersin başlangıcından iki üç dakikalık bölüm, hiçbir kasete kaydedilmemiştir. (Derleyen)

anlamına gelmez. Hayır. Hatta doğruluğunda hiç kuşkuya düşmediği inançlarını, hatta doğruluğunu deneyim ve eylemin gösterdiği inançlarını bir kez de olsa, her çevrede bir kez, her zaman değişiminde, her atmosfer değişiminde, koşulların değişiminde en azından bir kez oturup gözden geçirmelidir (konuya iyi dikkat ediniz). Çünkü aydınları şiddetle eskiten, bu ilgi yokluğudur. Bugün bizim dünyada karşı karşıya bulunduğumuz oldukça ağır gerçekliklerden biri, birinci sınıf aydınların eskimeleridir; hep aşamanın öncüsü olanların "aşamadan kopma"larıdır; aslında özellikleri ve nitelikleri bilim, sürekli devrim, yenilikçilik, bidatçilik ve eskiyle savaşım olan ileri ideolojiler aracılığıyla yeni gerçeklikleri anlamamaktır (yenilerin eskimesi!).

Neden böyle? Çünkü konuları -bilimin konusu-[62] değişmez olan öteki bilimlerde, bir yasa ya da zihinsel bir biçim ve bir bilimsel teori doğrulanırsa, deneyler onun doğru olduğunu kanıtlarsa, her zaman ve her yerde doğrudur. Oysa bunun tersine, toplumsal sistemin durumunu, insanî ilişkileri, sınıfların ve grupların ilişkilerini, toplumsal yapılar arasındaki ilişkiyi ve insan-çevre ilişkisini konu edinen ideolojik meselelerde konu değişkendir (ideolojik meseleler, bilimler -insanî bilimler- temeline de dayansa) ve ideolojilerde geçmişi bulunmayan konular doğar, konular ölür. Açık toplumun değişken konusu gibi, dünya düzeyinde ve uluslararası ilişkilerde dış koşulları öyle değişir ki iç konular hakkındaki yargılarımız ve tavır alışlarımız doğru da olsa, kimi zaman yanlış çıkar ve yeniden gözden geçirmeye ihtiyaç duyulur. En büyük örneği de işte bu Marksizm'in tarih felsefesidir.

Marksizm'in tarih felsefesi, 19. yüzyılda kuşkusuz, Batı'nın tamamında en bilimsel, en ileri ve en gerçekçi tarih felsefesi ve ideolojiydi ve ideolojilerin hiçbiriyle karşılaştırılamazdı (Arz ettiğim nitelikleri konusunda bilimsellik, kullanılan anlamıyla ilerilik,

[62] Bu, teknik bir terimdir. Bilimin konusu, bilimin, hakkında konuştuğu şeydir. Örneğin tıbbın konusu vücuttur ya da coğrafyanın konusu yer veya dünyadır. Fiziğin konusuysa tabiattır.

gerçekçilik ve gerçeklik konusunda). 19. yüzyıl Marksizm'inin ideolojisinde ve tarih felsefesinde bulunan tam anlamıyla bilimsel, mantıksal ve doğru ilkeler içerisinde, toplumsal bakımdan yüzde yüz bilimsel olan bu ilkeler, yasalar ve esaslar içerisinde, tarihin hareketinin toplumsal meselesi ya da toplumsal esasının irdelenip çözümlenmesinde yanlış yapılmaksızın -muhasebenin doğru ve mantıklı olmasıyla birlikte- yanlışlık ortaya çıkmış ve çıkmaktadır. Bu, ideolojide sözü edilen yasanın yanlış oluşundan değil, onun, Batı toplumunun değişiminden ibaret olan ideolojisinin konusu, tarih felsefesi ve tarih diyalektiğinin değişken olmasından, birtakım konuların onda ölüp birtakım konuların doğmasından, dolayısıyla ilişkileri, onun yüzde yüz mantıksal olan tahminlerini doğru çıkarmayacak ölçüde değiştirmesindendir. Buradan şu sonuca ulaşmak istiyorum: Toplumsal konularda soyut ve mantıksal bir esas -hem teori bakımından, hem pratik bakımından- kimileyin zaman ve mekân değişiminde gözden geçirilmeye ihtiyaç duyar. Bu yüzden ideolojik konularda, insanî konularda ve toplumsal bilimlere ilişkin olan şeyde, tam anlamıyla mantıksal ve bilimsel esas temellere bile her zaman için dayanmak olmaz. Hatta bir ideoloji, hep değişim, eleştiri ve tashih durumunda gelişim kazanır. Marksizm adına sabit dogmalara inananlar, günümüz dünyasından yüz yıl gerididirler ve kaçınılmaz olarak, dünyanın bugünkü meselelerini bilmezler. Dünyanın bugünkü meseleleri nelerdir? Ölmüş ya da ölmekte olan ve ölümü 19. yüzyıl için tahmin edilemez olan meselelerden biri, 'kapitalizmde rekabet esası' meselesidir. Kapitalizmde rekabet meselesi, birçok toplumsal meseleyi oluşturur ki başlı başına bir tarihsel cebir oluşturuyordu ve toplumsal değişimlerden oluşan bir cebri belirliyordu (determine ediyordu). Nasıl? Aslında diyalektik hareketin etkenlerinden biri, kapitalizm rekabetidir: İç ve ulusal kapitalizmle dış ve uluslararası kapitalizm, birlikte iktisadî toplumsal ilişkilerde, tarihin değişimi ve hareketi üzerinde şiddetli etkisi bulunan bir dizi belirlenmiş değişiklikleri ortaya çıkardı. Şu anlamda ki kapitalistler arasındaki rekabet tüketicinin yararınadır. Yani uluslararası kapitalizmin, toplumsal mülkiyet

karşısında dayanabileceği tek olumlu özelliği rekabet konusudur. Rekabet, insanlara, yani üreticilere (sermayedar insanlara) aşağıdaki biçimlerde dayatılan bir belirlenimdir:

1- Onlar, malın alım değerini, zorunlu olarak hep aşağı doğru, inişe doğru götürmek zorunda kalıyorlar. Malların ederlerinin günden güne ilerlediğini gördüğümüz doğrudur (o dayatılan başka bir şeydir); fakat aynı zamanda bu baskıdır; sermayedar, piyasayı ele geçirmek ve benzer bir mal üreten rakibinden piyasayı kapmak amacıyla malı için daha az bir değer göstermeye ve daha fazla alıcı kazanmaya çalışır. Bu durumda, piyasayı kapmak için fiyatı düşürür ki bu, tüketicinin yararınadır.

2- Malın rağbet görmesi, bir yükseliş seyrini dayatır. Buna göre rekabet, fiyatta bir iniş cebrini, rağbette de bir yükseliş cebrini izler; bunların her ikisi de tüketicinin yararınadır.

3- İşin zorunluluğu ve bütün iş yeteneklerinin rekabette iş gücünün ne işçide, ne mühendiste, ne işverende, ne de makinede atıl kalmayacak şekilde seferber olması: Yani işe dönüşebilecek en fazla güç -ister kol gücü, ister makine gücü, ister beyin gücü olsun- rekabet yüzünden ve malı rakibinden daha cazip ve ucuz kılmak için işe koyulur. Dolayısıyla kapitalizmde rekabetin üçüncü ayrıcalığı, iş gücünden en fazla yararlanmasıdır.

4- Bilimsel araştırmalar, buluşlar, keşifler için istihdam ve maddî-manevî sermaye koyma zorunluluğu: Sermayedar bu işi yapmak zorundadır. Bu yüzden kapitalizm kutuplarının en iyi dehaları, okumuşları, yetenekleri, mucitleri, kâşifleri kendilerine çektiklerini görüyoruz. Eskiden böyle değildi. Eskiden sermayedar, masrafı az olanı istihdam ediyordu. Fakat şimdi dehayı, yeteneği, bilgini, kâşifi, mucidi istihdam etmek, icatları satın almak zorundadır. Yeni piyasalar edinmek, piyasaya daha cazip mallar, daha yeni ürünler sürebilmek ve benzeri mallardan öne geçerek yeni piyasalara nüfuz etmek için hem malın çeşitliliğini ve çekiciliğini artırmak, hem de malı ucuzlatmak zorundadır. Bunun için de üretimi artırması kaçınılmazdır. Bu işi sermayedar artık yapamaz, işçi yapamaz. Ancak zekâ ve deha üretimin hizmetine girmelidir, giriyor da.

Bunlar kapitalizm mücadeleleri ve rekabete özgü şeylerdir. Tüketicinin -halk kitlesinin- sermayedarlığın baskısı altında tek soluk alabildiği yer, sermayedarlar arasındaki rekabettir. Öyle ki küçük milletlerin tek kurtuluş ya da soluk alma tünelleri, büyük dünya devlerinin birbirleriyle kavga içinde olmaları, rekabete girmeleri ve çıkar anlaşmazlığına düşmeleridir. Bu ortadan kalkarsa, artık hile kökünden kazınmış olur.

Uzlaşı Kapitalizmi

Uzlaşı kapitalizmi, tıpkı dünyadaki uyuşum kutupları ve blokları gibi gelir ve rekabet meselesini bütünüyle ortadan kaldırır. Marks'ın asla söyleyemeyeceği, kimsenin söyleyemeyeceği, dünyada öncesi olmayan bir şey. Ortak Pazar, Batı kapitalizminde böyle büyük bir değişimin tezahürüdür. Ortak Pazar, Avrupa'dadır ve bir anda yeraltından bir yoldan Amerika'ya kavuştuğunu, bir yandan da Japonya'ya kavuştuğunu görüyoruz. Öte yandan da bir Üçüncü Dünya ülkesine kavuşur (dünya kapitalizminin bir dokulu ve bir kutuplu kanseri). Rekabet konusu artık ortadan kalkar. Dolayısıyla Marks'ın bütün doğru hesaplamaları yanlış çıkmış ve konu değişmiştir.

Faşizm Meselesi

20. yüzyılda ortaya çıkan oldukça şaşırtıcı ve tarihin diyalektik değişiminde tahmin edilemez bir mesele de faşizmdir. Faşizm, diyalektiğin uzun mecrasında görmezden gelinebileceğini söyleyebileceğimiz bir olaydan daha büyük bir olaydır. Faşizm, bir ihtilal değildir; örneğin iki kutup, iki dev ve iki bencil arasında ortaya çıkan tesadüfî bir savaş da değildir ki ruhsal, bireysel meselelerle ve gündelik köksüz toplumsal olaylarla açıklayalım. Faşizm meselesi Hitler ve Mussolini meselesi değildir. Bu mesele, İtalyan Faşist Partisi meselesi, İkinci Dünya Savaşı, nazizm ve benzeri bir mesele de değildir. Faşizm, bugün dünyada var olan en meçhul olgu, bugün toplumbilimin ve dünya aydınlarının boğuştukları en güç sorundur. Çünkü faşizmin eserleri, özellikle Üçüncü Dünyada varlığını sürdürmektedir ve faşizm her yerde, gündemde olan bir meseledir. Tıpkı bizim sorunumuz olan ve

çözmek istediğimiz Âdem'in kızları ve oğulları olayı gibi. Bu faşizm de gerçekten Âdem'in kızları ve oğulları sorunudur. Çünkü hiçbir kurala uymaz: Ne Batı liberalizmiyle uyuşur, ne Marks'ın tarih felsefesiyle, ne de Hegel'in tarih felsefesiyle uyuşur. Hiçbir şeyle asla uyuşmaz; ama vardır, hem de öngörülen her olaydan daha güçlü olarak.

Bu yüzden faşizmle ilgili efradını cami, ağyarını mani bir tanımlama yapmalıyız:

"Faşizm, Batı tipi burjuva demokrasisi sistemine sahip liberal sanayi kapitalizmi toplumu içinde köksüz, geleneksiz ve kültürsüz bir yeniyetme sınıfın gerici hareketinden ibarettir.[63] Bu sanayi kapitalizmi toplumunda "teknokrat-bürokrat" orta sınıfı (bu sınıf tek dokuludur, tek dokulu bir çifttir: "Teknokrat-bürokrat") sanayi ve kapitalizm toplumunda artmakta olan toplumun temelsiz öbekleri ve avare kesimleriyle yoldaştır ve bir yönden sermayedar, diğer yönden işçi olan iki sınıfsal ve ideolojik üs karşısında bu sınıfa özgü komplekslere dayalı intikamcı bir saldırı -aşağılama ve kofluktan ibarettir- şeklinde ortaya çıkmıştır. Bunun İkinci Dünya Savaşındaki keskin şekli, İtalyan faşizmi, Alman nazizmi, İspanya Frankizmi ve Japonya'ya özgü şovenizmdir. Bunun müzmin şekli olarak, Batı'nın her yanında kapitalizm, kanser gibi ve durmadan ilerleyen bir egemenlik taşımakta ve Batı'nın bütün demokratik kurumlarını yavaş yavaş altüst etmektedir. Bunun etkileri, özellikle Sovyet Rusya'daki 19. kongreden sonra belirginleşmiştir."[64]

Bu faşizm -keskin faşizm- meselesi, tahmin edilebilir değildi (iyi dikkat ediniz): Komünizm manifestosunun Batı'da duyurulduğu tarihten başlatırsak 1860 dolaylarında başlamıştır. Faşizm ise Hitler'in ve partisinin resmî olarak işbaşına gelişini başlangıç olarak

[63] Onun toplumu bu özellikleri taşımalıdır.

[64] Bunun neresinin ihtiyacı var açıklanmaya? (Öğrenciler: Hepsinin açıklanmaya ihtiyacı var.) Dersin çizgisinden uzaklaşmamamız için, inşallah soru-cevap bölümünden sonra açıklarım. Sonunda faşizmle ilgili olan şu cümlede her şeyi topladım. Tıpkı bir ...* gibidir. Faşizme ait her şey ondadır.

alırsak 1933'te başlamıştır. Yani proletarya hareketinin, Saint Simon'un önderliğini eskitip Proudhon'un ileri önderliğini arkada bıraktıktan, Marks'ın ve Engels'in önderliğini kabul ettikten, komünist manifesto belirginleştikten ve resmen düzenlendikten, proletarya hareketi, sınıfsal ya da ulusal veya düşünsel bir hareketin gelişimini gösteren tam anlamıyla belirli bir ideolojiye dayanarak Batı'nın her yanında, özellikle o dönemin en büyük kapitalizm ülkelerinde -Almanya, Fransa ve İngiltere- yazgılar üzerinde egemenlik sağladıktan ve hatta Batı'nın düşünsel, kültürel, iktisadî ve siyasî geleceğinin belirleyicisi olarak öngörüldükten yetmiş küsur yıl sonra, ansızın bir dalga, bir inkılâp (Farsça anlamıyla), şaşırtıcı bir bunalım, toplumsal bakımdan olağan dışı, beklenmedik ve çözümlenemez bir sıçrama gerçekleşiyor. Yani, sanayi kapitalizm sistemi güçlü olduğu ölçüde -iyi bakın- işçi sınıfı daha sıkışmış, daha bilinçli, daha kararlı ve partizan olduğu, yani resmen devrim komitesinin, partisinin ve belirli bir önderlerinin bulunduğu ölçüde, tam olarak, Avrupa'nın ileri sendikalizminin Marksizm ideolojisinin temeli durumuna geldiği sırada -buysa ideolojinin sınıfsal ve özel çıkarlar uğruna ve ideoloji dışı olarak kurulmuş olan sendikaları bile etkisi altına alacak kadar güçlendiğini gösterir- ve Marksizm'in güçlendiği ölçüde, Marksizm'in beşiğinde, faşizm gelir ve Marksizm'i bütünüyle olumsuzlar ve öyle geriletir ki şimdi bile Batı'da Marksizm'den haber yoktur. Yani Marksizm'in doğup Fransa'ya, İngiltere'ye geçtiği ve işçi sınıfının 19. yüzyılda güçlenip teşekkül ettiği, sosyalizme ve tarih felsefesine olan eğilimin her yerden daha fazla olduğu (aslında tarih felsefesi oradan Fransa'ya ve İngiltere'ye geçmiştir) Marksizm'in merkezi durumundaki Almanya'da bir yüz yıl sonra işçi sınıfının nereye vardığını görüyoruz. Yüz yıl önce Alman proletarya sınıfı o kadar güçlü ve o kadar öndeydi ki.

Şimdi, Alman kapitalizminin, yüz katına ulaştığı, yani proletarya, sosyalizm ve sol sendikalizm hareketinden oluşan antitezinin daha güçlü olması gerektiği ve 1860 yılının yüz katı olması gerektiği yüz yıl sonra, o hale geliyor ki Almanya İsrail ajanı oluyor. Tahmine bakınız! Dünyada ilk önce başlaması gereken ülkenin

nasıl başladığını görüyoruz. Bunun sonu nasıldır? Bunun güçlüğü nerdedir? Çıkmazı nerdedir? Marks'ın tahmini yanlış mıydı? Öyle ki çoğu bu çözümlemeyi yapar. Yani benim gördüğüm herkes bunu yapmıştır, hatta Marksistlerin kendileri bile. Ben, bu çözümlemeyi Schwartz'ın (Fransa'da Marksizm'in büyük dehası) kendisinden dinledim (Elbette onun adını Lefebvre ile birlikte çok andığım için duymuşsunuzdur): Ortaya çıkan ve Marks'ın tahminlerini yanlış çıkaran bu kusur ve güçlük, "kapitalizmin aklının başına gelmesi"nin ürünüdür. Marks'ın yaptığı bilimsel tahmin (keşfetti, yaratmadı) şuydu: "Tarih zorunlu olarak, kapitalizm sisteminin patlaması ve işçi sınıfının egemenliğiyle sonuçlanacaktır. İşçi sınıfı bu şekilde bilinçlenince, isteklerini daha da artıracaktır, daha kenetlenmiş ve daha güçlenmiş olacaktır. Kapitalizm ise zorunlu olarak işçi sınıfını, kendi içinde, antitez olarak besleyecek, sonunda da onun kurbanı olacaktır." Tehlikenin bu yoldan gelmekte olduğunu anlayan kapitalizm, yolu değiştirdi (anlayınca eşeğin başını çevirir!). Schwartz, bunun Marks'ın sözünü ettiği sermayedarlığın bilinçsiz ve doğal bir kapitalizm olmasından ve belirlenmiş kapitalizm yasasına göre, yani sermayedarın özelliği olan olabildiğince rekabet ve kâr amacıyla hareket etmesinden kaynaklandığını söyler.[65] Şimdiyse kapitaliz-

[65] Klasik sermayedarlığın iki özelliği vardır: Olabildiğince çok ve çabuk kâr. Yani şimdi bir milyon tümen sermaye koyarak zarar da etmek ihtimaliyle karşılığını elli yıl, kırk ya da otuz yıl sonra almaya hazır değildir. Otuz yıl sonra bir milyon tümenlik sermaye yatırımından yüz milyon tümen kazanmak yerine, hemen şu anda bu bir milyonu yatırıp yarın bir şey kazanmayı arzular; gelecekteki kârlarını da yitirse onun için pek önemli değildir (bazı konularda da bunun böyle olduğunu görürüz). Siyasetçilerle sermayedarlar arasındaki fark (bazen de anlaşmazlığa düşerler ve geri kalmış ülkelerin bahtsız aydınları yanılgıya kapılırlar; örneğin Kennedy ile falan sermayedar arasındaki anlaşmazlık temeller konusunda değildir; bir şeyde ortaktırlar. O da Amerika'nın kapitalizmde olabildiğince güçlenmesi ve dünyanın hammaddelerini ve piyasasını olabildiğince çekmektir.) şu konudadır: Siyasetçi genel bir planı göz önünde bulundurmak ister ve falan ülkeyi pazar olarak önündeki yüz yıl boyunca koruyabilmek için, kendisi on şirketini orada millîleştirmeye ve bu kadar fiilî çıkarlarından vazgeçmeye hazırdır. Siyasetçi bu işi yapmaya hazırdır. Çünkü otuz yıllık muhasebede, bunun yüz yıl boyunca Amerika için varlığını koruyacak; fakat daha

min aklı başına gelmiştir. Bu, almak ve yağmalayıp götürmek isteyen ve artık yarını düşünmeyen, yarının tehlikesini düşünmeyen, işçilerin yavaş yavaş toplanıp bir araya geldiklerini, ardından bu toparlanma ve gerginliğin nitel bir devrime neden olacağını ve kendisini ortadan kaldıracağını düşünmeyen sermayedardır. On yıl, yirmi yıl, otuz yıl sonra, içerde devrim tehlikesi vardır (sen de onu besliyorsun). İşte bu kapitalizm diyordu ki: "Şu işçileri, köylüleri, buraya gelen şu farklı farklı insanları toplarız, onlara olabildiğince az para veririz, onları olabildiğince çok çalıştırırız[66] ve onlara hiçbir şey vermeyiz; insanın ne gibi ihtiyaçları olduğunu kesinlikle anlamazlar (başka bir deyişle ağızlarının tadını bilmezler, gözleri açılmadığı için beklentileri artmaz)." Bu sermayedarın, işçide öfke ve kini uyandırma pahasına da olsa, onu sadece on gün bile elinde tutup ibadet, riyazet ve ahlâkla, özetle herhangi bir şekilde onun başını bağlama pahasına da olsa 5 tümen yerine 4 ya da 4,5 tümen verecek kadar aklı vardır. Fakat kişi düşüp bir yerlere çarpınca gözü daha iyi bir yere takılır ve işin farkına varır. Farkına vardığındaysa kendisinden lokma lokma çalınanların intikamını alacaktır ve alır da. Fakat sermayedar bu lafları anlamaz, tamamen habersizdir.

az bir kâr getirecek bir pazar olduğunu görür. Fakat şu anda orada şirketi bulunan sermayedarın, yüz yıl sonrasıyla, yirmi yıl sonrasıyla, otuz yıl sonrasıyla işi yoktur. Şu anda, Wall Street'teki payının iki katına çıkmasını istemektedir. Ne pahasına olursa olsun bu işi yapmaktadır: Hatta darbelere, hatta bozukluklara, hatta facialara bile neden olsa, on yıl sonra ya da beş yıl sonra bütün çıkarlarını yitireceğini de bilse şu anki çıkarlarından kesinlikle vazgeçmez. O sabredemez. Şu anda kapıp kaçmak ister; halk tahrike de kapılsa önemli değildir: "İyi, halk tahrike kapılırsa kapılsın. Kendilerini toparlayana dek biz alacağımızı alıp gitmiş oluruz." Fakat sermayedarla siyasetçi arasındaki hesap ve görüş farkı, prensip konusunda değil, kapitalizmle ilgilidir. Öyle ki aydınlar şöyle zannederler: Aydınlardan çoklarının evlerine gittiğimde, örneğin Kennedy tabaklarının olduğunu gördüm. Garip bir durum. Hangi birinin tehlikesinin geri kalmış ülkeler için daha çok olduğunu bilmez. Kendi buluşu ve düşüncesiyle bir ülkeyi yüz yıl Üçüncü Dünyada tutmak isteyen o akıllı mı, yoksa kazana düşecek kadar korkunç olan boynuzsuz ve kuyruksuz gulyabani mi?

66 Bu şimdi de olduğu gibi, kapitalizmin zorunlu kanunuydu. Fakat henüz bilimsel duruma gelmemiş bir kapitalizmdir bu.

Birkaç fabrikası ve mülkü bulunan bir bey vardı. Dinin üzerine minnet yüklemek bakımından[67], tanıdıklarımdan birine şöyle diyordu: "Ben fabrika ve emlakimin gelirinin bir miktarını dinî işlere ve bu işçilere, köylülere vs. tebliğ yapılmasına ayırdım; bunlar din bakımdan aydınlansınlar diye düşündüm. Çünkü bunlarda fesat ve dinsizlik çok fazla. Onlarda dinsizlik çok artmış. Kesinlikle halkın malını halkın malı olarak bilmiyorlar. Eskiden bizim amelemiz vardı, karnı açtı. Falan şeyi ambardan alıp gel, diyorduk. Orada bir ekmek parçası vardı ve onu yemesine biz de razıydık, o da bizim bu kadar razı olduğumuzu bilirdi; fakat yemezdi. Çünkü halkın malıydı. Eğer bunu ben yersem, bu benim kanıma karışır, etime, kemiğime işler. Çocuğum haramla beslenir, böylece neslim harama batar, derdi. Nesilden nesle haram yemezdi. Fakat şimdi onun gözünü eğriltirsen, yemeğe başlar. Dinsiz oldular! Bu yüzden, dinin gerekli olduğunun farkına vardık. Vaizlerden, sizin bildiğiniz kişilerden, dindar insanlardan (elbette daha dinsiz olmasınlar, dindarlara da dinsizlik çok nüfuz etti!) o iyi dindarlardan birkaç kişi gönderin de şunları dine soksun!"

Dedim: "Bayım! Bu din bugün artık sizin menfaatinize hizmet etmekten çıktı. O eskidendi. Ne yazık ki bugün artık din, senin ve senin gibilerle senden daha yukarda olanlar için bir basamak değildir. Aslında artık kılıcının bu iş için keskin olmayışı bir yana, o toparladığın hayır hasenat bütçesini, o dinî bütçeyi, bunların burunlarına din kokusu ve din düşüncesi gelmesin diye harcamak durumundasın. Çünkü şimdi din, tam olarak uyandırıcı bir role sahiptir. Şimdi bir kimse, din kılığında ya da din adına ve dini tebliğ etmek adına, yirmi yıl önce yaygın olan ve her yerde söylenen sözleri söylemeye kalksa çevresini bomboş bulur; bir kendisi kalır, birkaç tane de sinek. Hiç kimse de halkın yok oluşunu telafi edemez; ne para ne de baskı. Bu yüzden, dinin kendisi öyle bir tarafa sürüklenmiş ve öyle bir bilince ulaşmıştır ki kolaylıkla ve işin küstahlığını hissetmeksizin, köyde ve şehirde, kan emen kimselerle sömürülen kimseler arasında birlik sağlamak ve

67 Bu artık gerçekten çok korkunç! Kabul eden kimse kanı helal olandır. Ağır işkence edilmesi gereken biri varsa bu kişidir ki din tarafından, Allah tarafından ve bütün imamlarla şehitler tarafından beyefendiye teşekkür etmektedir.

dinî kardeşlik oluşturmak için dini aracı kılan[68] (bütünüyle onu olumsuzlayıcı bir rol içinde) kimseler bile [bugün başka türlü davranmaktadırlar]."[69]

[68] Sadece İran'da değil, başka ülkelerde de fazlasıyla vardır. Afrika'ya bakınız, İslam ülkelerine bakınız.

[69] Bugün dinin ne tür bir rolünün olduğuna bakınız. Artık, lise iki öğrencisinin bir fizik, kimya kitabı okuyunca, oksijeni, atomu, yerküreyi öğrenince başından uçup giden o dinin zamanı geçmiştir. Bugün, hâlâ din metaının peşinde gezen klasik insanın tanımadığı bir din vardır. Bugün din satan yoktur. Kimileri olsa da o kadar reziller ki herkes onları tanır ve kimse sözlerine inanmaz. Hatta çocuğunu bile kandıramaz. Hatta karısını, komşusunu, yüz yıllık müridini bile artık kandıramaz. Artık onların aralarında bir tek haysiyetli insan bile yoktur. Grupların kimlerden oluştukları bellidir. Bugün bu okullardaki talebenin rolü, üniversitelerdeki öğrencininkinden daha ileridir. Fakat bizim onlarla temasımız yok. Teması ortadan kaldırmalarının nedeninin ne olduğu bellidir. Okumuş genç nesil bir yana, halk bir yana gitsin diye. Bu yüzden, talebenin üniversite öğrencisinden, üniversite öğrencisinin de talebeden haberi yoktur. Oysa bunların sadece adları değişiktir. Yani birinin adı Farsça, birinin adı Arapçadır. Yoksa ne farkları var? Fakat birbirlerini iki kavim gibi ayrı hissediyorlar; sanki aralarında hiç ilişki yokmuş gibi. Ne kadar da başarılı oldular! Gidip bakınız, bu talebe nasıl düşünüyor, meseleleri nasıl irdeliyor, dini nasıl çözümlüyor, ne tür güçleri korkutmuştur, bunları kendi köleleri olarak gören ve sahip oldukları her programı uygulayan gruplar, nasıl olmuş da bunların elden gitmekte olduklarını hissetmişlerdir? Hissetmişlerdir ki yarın köylerde, şehirlerde, aydınların ve halkın arasında, bugün yirmi, otuz ya da kırk tümenle yaşayan bu gençlerin ağzından tebliğ edilen ve edilecek olan bu din, artık o tezgâhların ve dükkânların işine gelmeyecek bir din olacaktır. Bu hissedildiği için resmî program uygulamaya konulur: Buradan pılını pırtısını toplayıp Meşhed'e gitsinler; sadece talebeleri aydınlatmak için! "Onların okudukları görülen bazı kitaplar tehlikedir." Talebeler arasında kitap görülmesi neden tehlikedir? Peki, kitabı ne zaman okumalı? Neden bu kadar korku? Çünkü halk dinsizleşmekte! Bunlar, halkı dine çekmeliler ki açken kendi ekmeğini gördüğü halde din yüzünden yemesin. O zaman bu, "Ye efendi, vaciptir." diyen bir talebeyle uyuşur mu? Yavaş yavaş böyle olur: "İnsanlar, kendi mallarına ve nefislerine sahiptirler." O eski dinin tek bu esası vardı; tevhit, nübüvvet ve mead, ikincil şeylerdi. Sen konuşunca diyorlardı ki: "İnsanlar, kendi mallarına ve nefislerine sahiptirler." Şu anlamda ki "insanlar" işte bu para babaları demekti. Biz "insanlar" (nas) değiliz. Biz, o "Afgani insanlardanız. "En-nâs", sadece feodaller, sadece sermayedarlar ya da eski dini çekip çeviren muhterem hacılar demektir. Fakat şimdi bu ilişki bütünüyle kesildi, yön değişti. Meseleler sadece İran'da değil, bütün dünyada değişti. Biz hâlâ geriyiz.

Ömer Uzgan'ın yazdığı *Le Meilleur Combat* adlı kitabı alıp bakın (Bir gün kendim bu kitabın bir miktarını çevirdim; ama ne yazık ki kayboldu): Bu Ömer Uzgan, Cezayir Komünist Partisinin genel sekreteriydi. Sonra Marksizm eskiyince dünyanın yeni yönelişini, sadece Batı'da değil, Afrika'da da anlamadı. Afrika'ya özgü meseleler için, Afrika'ya özgü sömürü karşıtı konular için, insanlık tarihine egemen olan diyalektiğe göre çözümleyip zorla çekip çevirmek istiyordu. Sonra bir bakıyor, hep irtica merkezi, duraklama merkezi, Fransız zorbalara ve generallere yaltaklanma merkezi olmakla; hatta Vahhabilikle, Suudîlerin oyuncağı olmakla, onlardan para almakla suçladıkları İslam Âlimleri Encümeni, [sömürüyle savaşan bir merkeze dönüşmüş]. Bunlar, *Le Meilleur Conbat*'ın[70] önsözünde yazılan şeylerdir, şu anda ilk kez duymuş olacağınız sözler değildir.

Bu kişi, Afrika Marksizm'inin en büyük simasıdır (O, Bin Bella hükümetinde, komünist olmasına karşın Tarım Bakanı olmuş bir kişidir), Afrika'da bu gibi kişilerin sayısı üçü dördü geçmez (şimdiyse artık durum değişmiş, başka tipler de yetişmiştir): Bunlardan biri Ömer Uzgan'dı, biri Hanri Alleg, biri de Beşir Ali. O zaman ikisi geri döner. Beşir Ali ise son zamanlara dek kalır ve bir açmaza düşer. Sonra o hale gelir ki Müslümanlar ne söyleseler, o bunu onaylayan bir bildiri yayınlar. Tam anlamıyla açıktı. Hatta devrimden sonraki iki kanun, yani Cezayir ülkesinde -bir İslam ülkesi olması nedeniyle- alkollü içkilerin yasaklanışı Cezayir Millî Cephesi'nde onaylanınca Komünist Parti (sadece Beşir Ali vardı, doğru dürüst başka adamı yoktu.) bunun çok iyi bir kanun olduğunu onaylayan bir bildiri hazırladı. O, artık onların ardı sıra o denli geri gitti ki onlar ne derlerse o da diyordu.

Bunların (Uzgan ve Alleg) her ikisi geldiler. Zindanda Henri Alleg'e yapılan işkencelerden İtalya'da bile bir film yaptılar; öyle

[70] *Le Meilleur Combat*, Ömer Uzgan'ın eseridir ve elbette Fransızca olarak yazılmıştır. Çevirisi yapılırsa çok iyi olacaktır. "Le Meilleur Combat" en iyi savaş ve en iyi cihat demektir. Bu, Peygamberin hadisinin başından alınmıştır: "Efdalul-Cihad, kelimetu hak inde imâmin câir/En faziletli cihat, zâlim emir karşısında hakkı söylemektir." "Le Meilleur Combat" bu hadisin çevirisidir. [Bu kitap, *Efdalu'l-Cihad* adıyla Farsçaya çevrilmiştir (Derleyen).]

ki efsane oldu. Ardından Bin Bella'yı davet ettiler. Gitti, gördü, dedi: "Biz kendimiz bundan daha iyisini yapacağız, bu doğru değil, bu güzel değil." Kabul etmemişti. Bu adam, komünist ve *La Republique Algérienne* (Cezayir Cumhuriyeti) gazetesinin başkanı idi. Bu gazete, Komünist Parti'nin organıydı, o da başyazarı. Sonra dindarlara döndü ve hatta cephede dindarlar kanadına katıldı. Zindanda gördüğü işkencelere dair bir kitap yazdı. Şöyle yazıyordu: "Benim bulunduğum zindanda facia o denlidir ki birinin kendi çektiği işkencelerden söz etmesi utanç vericidir." (o kadar işkence görmüş biri). "Bu yüzden, kendi yazgımdan söz etmek istiyordum; ama söz etmeyeceğim. Sadece bir tek cümle söyleyeceğim. O da şu ki ben onca yıl bu gazetenin başyazarıydım. Onca yıldır Komünist Parti'nin sekreteriydim. Onca yıldır Cezayir'de üniversite hocasıydım. Onca yıldır Afrika'da tanınmış bir yazar ve Marksist'tim. Fakat şimdi hiçbir şeye inanmıyorum. Çünkü bazen geceleri, gece yarıları, kadınların ve erkeklerin yarı canlı cesetleri, susmakta direnip konuşmadıkları işkencelerin ardından avluya attıklarını görüyorum. Benim odamı da tüm bu olanları görebileceğim bir yere yapmışlardı. Ve ben çoğu zaman, penceremin önüne, odama inen bunları görüyorum. Uzun ve sürekli geceler ve gündüzler boyunca işkence görmüşler, dudaklarını kıpırdatmamışlardır. Kulak verdiğim zaman, dudaklarından Arapça bir duanın döküldüğünü görüyorum. Fakat ben onun anlamını anlamıyorum." (Çünkü elbette ölüm için şehadet getiriyorlardı; ama o bunun ne olduğunu bilmiyordu.) Sonra da şöyle diyor: "Ama şimdi; dünyada ideolojilerden, felsefelerden, öğretilerden vs. inandığım tek şey, bunların dudaklarından dökülen ve anlamlarını bilmediğim bu anlaşılmaz kelimelerdir; sadece buna inanıyorum."

Afrika devriminde Kur'an'ın taşıdığı rolü bilmek için Ferhat Abbas'ın yazdığı *La Nuit Coloniale/Sömürü Gecesi* adlı kitaba başvurunuz: Afrika hareketinin ve uyanışının başlangıcı Kur'an'ın başlangıcıdır. Şu anlamda ki yerli eşekleştiriciler ve ardından da yabancı sömürücüler, Kur'an'ın kıymetten düşmesi ve onun yerini başka şeylerin, hatta iyi şeylerin (kötü şeylerin demiyorum) alması için çok çabaladılar: "Sen sadece bu kitabı okuma da gönlün başka

ne isterse oku. Gönlün hangi iyi işi yapmak isterse yap. Fark etmez. Bir hakkı ortadan kaldırmak için hep batılı kullanmazlar, hatta çoğu zaman hakkı da kullanırlar (işte burada hep aldanıyoruz). Böylece bunu ortaya koyup eleştirmek istediğimiz zaman: "Bayım, sen neye saldırdın?" diye yaygara kopar. Ben, "falancanın dua kitabı" ve "falan Mefâtih" dediğim zaman: "İslam'daki duaya neden saldırdın?" diye yaygara kopar. Oysa ben duaya saldırmadım. Hatta bu dua kitabının kendisine de saldırmadım. Benim onunla ne işim var? Ben, bu neden başka bir şeyin yerine geçti, diye saldırdım. Siz, benim hacca karşı taşıdığım duyguların nasıl olduğunu, benim için haccın ne denli görkemli ve yüce olduğunu bilirsiniz. Fakat ben, "Verâset-i Âdem"de Hüseynî ayaklanmanın yerine geçen haccı alaya aldım; çünkü gülünçtür. Ne için dönüyorsun? Dönüp de ne yapıyorsun? Haccın ve hakkın ölçütü olan bir kimse gidip bu daireden çıkmakta ve daireyi kırmaktayken peşinden gitmelisiniz! Hac odur, o hacdır. Bunlarsa boşunadır. Sadece boşuna değil, bir adım daha sürdürürsen hıyanettir. Şia'nın mantığı böyledir. Bu formalite değildi, anlam taşıyordu. İmamet de bu anlamdadır; "bütün hükümlerin gerçek pratik yönü" anlamında. Bu olmazsa gerisi formalitedir. Mukaddes de olsa bilinçsizliktir. Bunlar, bu kitabı kaldırıp yerine mümkün olan her şeyi koymak içindir. Senin tipinle ilgilidir, bayım! Sen sadece bu kitabı oku. Birinin mukaddes bir kişi olduğunu görünce ona dua kitabı verir. Genç birini görünce ona da başka bir şey verir ve başını başka bir yere bağlar. Her şey vardır.

Orada (Afrika'da) da Kur'an revaçtan düşmüş, ortadan kalkmıştır (dünya çapında bir program söz konusudur). Hatta büyük bir âlim olduğu halde herifin Kur'an'a bakmaya ihtiyacı yoktu. Fıkıh kitaplarında yer alan birkaç fıkhî vs. ayete ihtiyacı vardı. Başka hiçbir ihtiyacı yoktu. Kişi, Kur'an'ı okumadan ya da bilmeden veya Peygamber'in hayatını bilmeden veya İslam tarihini bilmeden müçtehit olabilirdi. Hiç ihtiyaç yoktur. Bu yüzden "Kur'an'a dönüş", Kur'an'ları yeniden mescide getirip açmamız anlamındadır. Şimdi bu bir bidattir, şu an için böyle değildir. Şu mescitlere bakın. Varsayalım, oralarda bir kitap var; ama içinde ne var? Çok

utanç vericidir ki İslam ülkelerinde Şiî İranlının sembolü, yanında dua kitabı bulundurmasıdır. Şia olmamanın sembolü de böyle midir? Görüyoruz ki böyledir. Neden ona itiraz etmiyorsunuz? Siz itiraz edin de benim gibi küstah ve terbiyesiz bir adam itiraz etmesin, ağzım kapansın, söylemeye hiç yüzüm olmasın, bu sözleri söylediysem insanlar ağzıma yapıştırsınlar (yeter ki siz söyleyin). Bunlar tümüyle rezilliktir, utanç vericidir, bütün bu kanların, âlimlerin, Şia önderlerinin, bilinç sahiplerinin, Şia mücahitlerinin İslam tarihi boyunca yaptıkları savaşımları yele vermek demektir. Fakat sen anlamayınca, olayın farkında olmayınca ve dünyada neler olup bittiğini bilmeyince ne yapmalı? Görüyoruz, ne kadar sövüyorlar, ne kadar gürültü patırtı var, ne kadar töhmet var; nice etkisi oluyor bunun. Bu yüzden insanın burasına geliyor. Diyorum: "Bu kitap imamı küçük düşürüyor; bu kitapta Benî Ümeyye'nin teftiş memurunun söyleyemeyeceği sözleri söylüyorlar imam hakkında." Diyorum: "Bunu yazmış mı, yazmamış mı?" Diyor: "Evet." Diyorum: "Pekâlâ, saçmalamış dememiz gerekmez mi?" Diyor: "Uygun olmaz; bu kitabın yazarı, oldukça ...* bir adamdır." Bu nasıl bir adamdır ki imama sövdüğü halde 20. yüzyılda bile kendisini ve kitabını eleştirmeye cüret edemiyoruz; o bu hale nasıl getirilmiştir? Hem de bilimsel, teorik vs. bir tartışma da değil. Hatta ilahî velayetinin bulunduğuna inandığın imama hakaret etmiştir. "İmam, ben Yezid'in hizmetkârıyım." demiştir. Aynı yerde onun Yezid'e şöyle dediğini yazmıştır: "Ben senin hizmetkârınım, kölenim; beni satmak istersen sat, alıkoymak istersen alıkoy." Senin imamın bunu mu söylüyor? Sonunda onlar da beşer. İmam da olmasalar, en azından bir Arap'tır, bir Hâşimîdir; bunlar Cahiliye döneminde yiğitlik ve insanî şerefle meşhurdular. Şimdi imam olunca -sen ki âlem üzerinde ve âlemin yaratılışı üzerinde onun tekvinî velayeti olduğuna inanırsın- Yezid'e şöyle diyor: "Ben senin kölenim." Bu "Aşura vârisi" Aşurayı yaşadıktan sonra böyle konuşur mu? Diyorum, peki bayım, deyin ki Emevî ve Abbasî propaganda merkezleri bu yalanı uydurdular; aydınlar, özgür kişiler arasında, âlemin doğusunda ve batısında bu imamlar nedeniyle baskı, zulüm ve cinayete karşı savaşan Şiîler arasında

İmam'ı tahrip etmek için böyle yapıyorlardı. Şu propagandayı yapıyorlardı: "Sizin imamınız Medine'de bize şöyle yaltaklandı, siz Horasan ve Belh'te ne için savaşmaktasınız?" Bunun içindi. Şimdiyse Şia kitabı içine soktular bunu. Sonra da onu, kitabın yazarı muhterem olduğu için bizim imamı savunamayacağımız biçimde düzenlediler. Peki, bu nasıl memleket, nasıl toplum, nasıl mezhep ve sen neye dayanarak böyle sözler ediyorsun? Kendine dayanıyorsun elbette. Ben: "Halkın hakkı ayaklar altına alınmıştır." demiyorum (Halk bir hiç. İşin içinde halk yok ki.) ya da "Adalet ortadan kalktı, özgürlük ortadan kalktı." veya "Bunlar, bilimsel açılardan sorunlar taşımaktadır." demiyorum. Hayır. Bunlar hiç. Ben senden böyle şeyler beklemiyorum. "Senin kendi imamına saldırıp hakaret etmiş." diyorum.[71] Bugün dünyanın her yerinde, kendisine yüzde bir değer bile vermediğin bir kimsenin, inancı yolunda ölümü nasıl özgürce, nasıl yüce bir biçimde, ne denli sabır ve görkemle karşıladığını görüyorsun. O zaman bu senin imamın mı ve insanlara onu mu imam olarak tebliğ etmek istiyorsun? Ben neyse de sen bunu nasıl okuyorsun ve irkilmiyorsun? Nasıl, üç yüz yıl bu kitabı, bu rivayeti okudun da irkilmedin? Bu çok tuhaf! Bu ne biçim maslahat? Şimdi olayın eğriliğine bakınız: Ben, bunca facianın farkında değildim; bir zamanlar doğruyu yanlıştan ayıramamak yüzünden ortaya çıkan hurafeler olduğunu sanıyordum. Fakat bunlar artık o sözler değildir. Bu kitapların tümünde, Allah karşısında, imamları Allah'ın ta kulağının dibine dek yanaştırmışlardır. Tıpkı tanrılar gibi. Bir Zeus ortada yer almaktadır; geri kalanlarsa Promete'dir, ...* Temis'tir, Agina'dır vs. imamlar adıyla! Bunları oraya dek götürmüştür. Öte yandan, yeryüzünde hepsini halifenin beslemesi haline getirmiştir. Peki, neden? Nedenini ben biliyorum, siz de biliyorsunuz. Çünkü insanlık örneği olan bu imamları halife karşısında o denli alçaltmalısın ki ardından kendinin Safevî şahı karşısındaki kulluğunu ve Şah Abbas karşısındaki dalkavukluklarını açıklayabilesin. Diye-

[71] Diyorlar ki: "Beyefendi bazı rivayetleri açıklaman gerekir." Aslında biz çok iyi açıklıyoruz. Fakat bu diğer açıklamanın neresi? Neyin açıklaması?

bilmelisin ki benim imamım, Sünnî halifeye bu denli yağcılık yapıp dua ediyor, para alıyordu ve "senin kulunum" diyordu. İmam Musa, Harun Reşid'e şöyle der: "Karım ve çocuğum senin cömertlik eline gözlerini dikmiştir." Bu senin imamındır. Pekâlâ, artık sen orada bekçilik de etsen açıklanabilirdir. Bunun için imamı küçültüyorsun. Oysa bu, halifenin yakasına yapışıp "Gerçek Fedek'i istiyorum." diyen imamdır. Halife: "Fedek'i size vermelerini emrediyorum." deyince, der ki: "Nasıl Fedek? Hangi Fedek? Ben gerçek Fedek'i istiyorum." der. "Peki, gerçek Fedek'i, Hayber'in yarısını sana veriyorum." Der ki: "Hayır, gerçek Fedek'in bir ucu Afrika'dır, bir ucu Maveraünnehir'dir. Bu bizim gerçek Fedek'imizdir. Bunu istiyorum." Bu imam böyle konuşur. Bu, Ali Şiası imamıdır. Bu hitapta anlattığın kişi imam değildir.

Sıradan bir uşak, şu eşekçilerden (eskilerin tabiriyle) biri, şöyle der (çok ilginç): "Hükümet görevlilerinden biri olan falanca gelip eşeğe bindi -ya da eşeğimi kiraladı-. Sonra da dedi ki veresiye olsun, yarın parasını veririm (itibarlı bir adamdı). Biz de onu götürmek zorunda kaldık." İmam onu eleştirir. O, kendisini: "Halifenin memurunu niçin bindirdin?" diye eleştirdiğini sanır. Ardından imam der ki: "Hayır, bindirdiğin için değil. Elbette bindirmelisin. Sen bindirmezsen, başkası bindirir." Adam sorar: "Öyleyse mesele nedir, hata nerede?" Der ki: "Hata, ondan veresiye kabul etmendir." Adam der ki "O itibarlı biridir, borcunu verir." Der ki: "Hayır, biliyorum. Sen ondan çek, senet almadın -bir şey değildi ki üç dört riyal bir şeydi- ve bu yüzden de onun sana paranı vermesi için yarına dek ölmemesini arzuluyorsun. Sen bu derece zulme yardımcı oldun ve kalbinde zulmü onayladın!"

Peki, bu ne cinayettir, bu ne pisliktir (dinin sözünü etmiyorum asla) ki böyle değerleri, böyle şahsiyetleri bu derece aşağılara indirmektedir. Öyle ki en pis insan varlığı bile ondan tiksinir. Buna nasıl katlanılır? Bilmiyorum, hangi maslahat Şia'da imamdan daha üstündür; halk içinde imamın şahsiyetinden, izzetinden, özgür tabiatından, takvasından ve ismetinden daha yüce bir maslahat var mıdır? Sen, imamın masumluğunu bu denli vurgulayacaksın, ardından da ismeti bu hale getireceksin. Sana göre ismet nedir?

İşte burada insan, olayın bizim sandığımızdan ve hissettiğimizden çok daha ciddi, çok daha güçlü ve çok daha hassas olduğunu anlıyor. Burada Hasan, Hüseyin, Taki, Naki meselesi söz konusu değildir. Mesele şu ki bu günümüz nesli, bu günümüz dindarı, bu günümüz talebesi, günümüzün bu bilinçli ve dini tanıyan genci, artık bunları okuyamaz, bunlara tahammül edemez ve sessiz kalamaz. Bunları okuyamaz ve okuduktan sonra halka bu saçmalıkları tebliğ edemez. Emevîlerin ürettiği bu zehirleri din ve Şiîlik adına halka yutturamaz. Olmaz. Kimseden böyle bir şey beklenemez. Artık yarın hiçbir vaiz, hiçbir konuşmacı, hiçbir talebe, hatta hiçbir meddah böyle şeyleri, muteber kitaplardan da olsa, bol lakaplı isimlerden biri de olsa söylemeyecektir. Böyle bir mezhebin sürmesi imkânsızdır. Bunlara dayanmak istiyorsanız, inananları geriletmek için, bilinçli kimseleri dinden bıktırmak için bunu yapıyorsunuz demektir. Din adamları daha bilinçlidirler, bu rolü okumuşlardır; sıradan halkın böyle bir dine ve Şiîliğe boyun eğmesi ve seçkinlerin bu kurtuluş bağışlayıcı ruha, bu şehadet, bilinç ve kültür öğretisine ulaşmaktan bütünüyle uzaklaşmalarına ve Batı'nın uşağı olmalarına yol açacak şekilde dinden ürkmeleri yolunda hangi ellerin işin içinde olduğunu tespit eder. Bugün bu herkes için açıktır. Talebeden tutun da dindar öğrenciye, esnafa, mukaddes dindar kişilere varıncaya dek herkes bugün bilmektedir, bilinçlidir, artık bu zehirleri, bu ağaları, bu çürükleri, insanın, İslam'ın ve Şia'nın en mübarek kutsalları adına geviş getiren olmayacaktır; herkes işin farkındadır.

Özür dilerim, biraz konunun dışına çıktım (bilmiyorum neden). Dayanamadım. Bu günlerde çok kötü bir ruh halim var. Şu *Teşeyyu-i Alevî ve Teşeyyu-i Safevî* (Ali Şiası ve Safevî Şiası) kitabını gözden geçirmek amacıyla okuyordum. Epey ilerledim. İki bölümünü yazdım: "Gökteki İmam", "Yerdeki İmam".[72] Bu kitaplar, Safevî Şiîliğinde neler yaptılar. İmamı gökte istedikleri yere götürdüler. Mesele değil, göğün neresinde istiyorsa orada olsun. Fakat sonunda yer meseledir. Yerde durum nasıl? İmam Hüseyin'den

[72] Bakınız; Bütün Eserler, No: 9 (Derleyen)

sonraki bütün imamlar besleme olmuşlardır. Çünkü İmam Hüseyin'den önceye dek bir şey yapmak mümkün değil. Bir başka türlü yapmalı? Nasıl? Önce Aşuranın kendisini bir başka şekilde tanıtmalı: O gelip öldürüldüğü, bütün hayatını ve ailesini bu yola verdiği için artık sezdirmeden, takiye nedeniyle para aldı ya da takiye yoluyla halifeden ücret aldı demek olmaz. Bu tür şeylerden söz edilemez. Ücretin takiyesi olmaz ki. Bu şekilde artık onu açıklamak da olmaz. O azamet ve görkemiyle can vermiş; ona bir şey yapmak olmaz. Peki, başka bir iş yaparız. Ne? Olayın aslını çarpıtırız. Deriz ki: "İmam Hüseyin'in şehadet olayı Allah'la kendisi arasında özel bir olaydı. Birlikte şart koşmuşlardı, susuz olarak Allah için şehit olmalıydı, elbette şehit oldu. Su da vardı; ama içmedi. Çünkü böyle kararlaştırmışlardı. Bu, kararlaştırılmış maddelerden biriydi." Bu, Şimr'i aklamak, halkı uyuşturmak için en iyi tevildir; böylece kan tüketimini ortadan kaldırmış oluyorlar: "Ümmete şefaat içindir." Yani kıyamette, kendisini ümmete şefaat için feda eden Hz. Mesih gibi. Bu kanın yeryüzü için hiçbir yararı yoktur. Oysa hepsinde de yeryüzü meselesi söz konusudur. Geri kalanını, ölümden sonra, gökte, gönlün ne isterse söylemekte serbestsin. İşte şu dünyanın dört miskal murdar toprağıyla dört günlük ömür; ama bu dünya üzerinde bu üçkâğıtlar var. Hem de Kâbil'de bile bunlar yoktu. ("Yerden tavana kadarı bana ait; çatıdan Süreyya yıldızına kadarıysa kimin gönlü isterse ona ait.")

Bu yüzden *Ali Şiası Safevî Şiası*'ndaki bu iki bölümü -"Gökteki İmam" ve "Yerdeki İmam"- okurken sükûnetimi yitirdim, normal yaşantımı yitirdim. Ders veremiyorum. Başka hiçbir iş de yapamıyorum. Yazamıyorum da. Şunu itiraf etmeliyim ki yitirecek hiçbir şeyi olmayan ben, "Neden maslahata riayet etmiyorsun? Neden dikkat etmiyorsun? Bazı şeyler doğru meselelerdir; ama söylememeli. Henüz vakti gelmedi. Henüz erken"[73] diye nasihat

[73] Hep duyarım: "Henüz erken." Meşhed'de bir dükkân var. Dükkânda bir levha asılıdır. Üzerinde şöyle yazar: "Bugün peşin, yarın veresiye." Ne zaman gitsen aynı şey yazıyor. Üç bin yıl da geçse henüz erken. Pekâlâ. Vaktini belirle de biz de o zamana dek sabredelim. Belirlemiyorsun ki. Her gün aydınların çoğunun, arkadaşların çoğunun, en samimi fikirdaşların ve nasihatçilerin nasihat

edilen ben, alabilecekleri hiçbir şeyim olmayan ben, ne iş, ne hayat, ne rahat verecek hiçbir şeyim olmayan ben[74] bununla birlikte bu iki bölümde öyle konulara ulaştım, öyle hususlar, facialar, utanmazlıklar ve hıyanetler gördüm ki söyleyemem; söylemeye korkarım. Özür diliyorum.

etmelerine ve benim de gücüm yettiği yere dek hep nasihatlerini kabul etmeme rağmen söylemek gerektiği halde söylemeyip hepsini maslahata kurban ettiğim sözler yüzünden kendime sitem ediyorum, gerçekten görevim bu muydu diye.

74 Elhamdülillah rahatladım. Bunun kaygısını çekiyor idiysem de Allah çok güzel, doğru ve şereflice vesilelerle bunu tasfiye etti; rahatın kökü kazındı ve şimdi hiçbir şeyim yok. Şimdi, en iyi elden çıkarılacak hayatım hazır.

YİRMİ BEŞİNCİ DERS

KAPİTALİZMİN AKLININ BAŞINA GELMESİ

Şimdi, daha önce birkaç kez değindiğim fakat ele almadığım temel bir konuyu ele alacağım.[75] Bu konu, "kapitalizmin aklının başına gelmesi" diye andığım konudur.[76]

Bir bilim adamı, bir tarihçi ya da bir tarih felsefecisi, tarihin değişim yasalarını, toplumsal ve sınıfsal devrimin oluşumundaki etkenleri ve tarihin diyalektik esaslarını keşfettiği ve bir sınıfın hangi etkenlerin etkisiyle ve hangi şartlar altında oluştuğunu, geliştiğini, patlayacak hale geldiğini, diyalektiğin belirlenmiş tezadının etkisiyle kendi karşıtı olan sınıfı bir yana ittiğini, içeriden bir devrim biçiminde egemen sistemi parçaladığını ve ardından kendisinin işbaşına gelerek egemen sınıf olduğunu gösterdiği zaman, kendisi de bu bilimsel belirlenimin kurbanı ve tarihin saldırısının hedefi olan egemen sınıf da elbette tehlikenin farkına varır. Yani proleter sınıfı, tarih felsefesini ve diyalektiğin tarihteki oyununu öğrendikten sonra devrimi kendi lehine toplumda gerçekleştiren ne tür etkenlerin işin içinde olduğunun ve tarihin kendi bilimsel gidişi içerisinde nasıl onun lehine devrimlik bir durum kazandığını ve kapitalizmi içten infilak ettirdiğinin nasıl farkına varıyorsa sermayedar sınıfı da tıpkı bu durum içerisinde ve aynı bilimsel yasalara göre ne gibi tarihsel, toplumsal ve sınıfsal etkenlerin onun kendi varlığını tehlikeye attığını, nasıl bir gidişin, tavrın ve ne gibi sınıfsal ilişkilerin egemen sınıfı ve egemen kapitalizm sistemini kesin bir infilakla tehdit ettiğinin farkına varır.

Marksizm'in de kabul ettiği bu esasa göre, insanın öz bilinci, toplumsal bilinç, işçi sınıfının sınıfsal bilinci ve işçi sınıfının öncü gücünün, muhalif sınıfa karşı verilen savaşımda işçi sınıfının ön-

[75] Sadece teorik mesele ve bilimsel ve ideolojik bir kuram olmayıp tam olarak özsel, fiilî ve özellikle de üçüncü dünyanın -ki biz bu dünyanın içindeyiz- alınyazısıyla ilgili bir mesele olması bakımından dakik olarak irdelenip bağımsız olarak ele alınmalıdır.

[76] Schwartz'ın kullandığı kavram, "le capitalisme se rationalise"dir; yani kapitalizm akıllanır, akleder duruma gelir, aklı başına gelir. Neden? Çünkü yazarlardan birinin deyişiyle Marksizm, proletarya sınıfının sınıfsal uyanışına ve bilinçlenişine yardım ettiği ölçüde, dolaylı olarak sermayedar sınıfının uyanışına ve bilinçlenişine de yardım etmiştir.

derlik merkezi olan parti adıyla harekete geçmesi, bir etken ve bir neden olarak tarihin diyalektik ve belirlenmiş devrimini bu sınıf lehine hızlandırıp yönlendirebilir. Yine aynı esasa göre egemen ve sömürücü sınıf (yani bu son sistemdeki kapitalizm) da bilinçlenme etkenini, bilimsel bilinç etkenini ve tarihin hareketinin ve devriminin yasalarını tanıma etkenini, kendi sınıfını koruma yolunda, tarihin devrim hedefinden sapması yolunda ve sınıfsal devrimin gereklerini yok etme yolunda kullanabilir.

Dolayısıyla, bir kimse birini, "Olayların gidişi şöyle şöyle senin lehine." diye haberdar ettiği zaman, düşman da olayların gidişini kendi lehine nasıl yönlendireceğinin bilincine varır. Bundan dolayı kapitalizm, devrimi oluşturan etkenlerden birinin rekabet olduğunu ve bu rekabetin kapitalizmi kaçınılmaz olarak enflasyonun oluştuğu bir belirlenim içine soktuğunu, bunalım ve işsizliği meydana getirdiğini ve bütün bunların işçi sınıfının devrimine yardım ettiğini bildiği zaman, bu etkenleri ortadan kaldırabilir. Başka bir deyişle, bu etkenlerin -Marks'ın dediği gibi- işçi sınıfı devrimine neden olduğunu o da bilmektedir. Dolayısıyla bu etkenlerin meydana gelmesini önleyebilir ya da o etkenleri değiştirebilir. Yani kapitalizmde rekabeti ortadan kaldırabilir. Kartel oluşturur, tröst oluşturur, ortak pazar kurar. Sonuçta bugün, büyük sermayedarların ya da fabrikaların üretmek zorunda oldukları için, ürettikleri milyarlarca dolarlık malı mecburen yaktıkları ya da denize döktükleri 1920 ya da 1925 yılının hikâyesi asla meydana gelmez. Bir sermayedar üretmediği zaman, onun rakibi olan benzeri bir sermayedar pazarı kapar. Sonuçta da o personel giderini karşılayamaz. Bu yüzden üretmek zorundadır ve üretimi tüketim ölçüşünce azaltamaz. Pazar olmadığı için fazladan ürettiklerini yakar, denize atar. Ya da üretimi tüketimin ulaşmadığı bir seviyede tutmak zorunda olduğunu görür. Kaçınılmaz olarak o seviyede üretir. Fakat ürettiği malların bir miktarını imha eder. Çünkü fazla üretim arzı artıracak ve fiyatları o kadar düşürecektir ki satış fiyatı, üretim harcamasından daha az bile olacaktır ve genel anlamda kapitalizm zarar edecektir. Bu yüzden arzı azaltmak ve fiyatları yukarda tutmak için malını imha eder. Bun-

lar, kapitalizm sistemini bunalıma düşüren ve yok oluşa daha da yaklaştıran etkenlerdir. Ya da bu etkenler, işsizliğe (müzmin ya da aşırı işsizliğe) neden olmaktadır. Buysa proleter sınıfının devrimini hızlandırmaktadır.

Proleter sınıfı devrimini şiddetlendiren etkenlerden biri, diyalektik bir esastır: Niceliğin niteliğe dönüşümü. Niceliğin niteliğe dönüşümü, bizim hissettiğimiz toplumsal ve toplumbilimsel bir yasadır. Örnek olarak, siz bir şiiri tek başınıza okuduğunuz zaman duygulanmaz ve heyecana kapılmazsınız. Fakat hep birlikte oturmuş olsanız ve biri o şiiri okusa, sizde apayrı bir duygu ve çok olağan dışı bir heyecan oluşur. Burada eklenen nedir? Eklenen niceliktir. Yani oturup aynı şiiri aynı niteliğiyle[77] oturup okuyan iki üç kişi yerine bir topluluk oturup okunan bu şiiri dinlemektedir. Örnek olarak, beş ya da altı kişinin okuduğu bir şiir, beş bin, iki bin ya da on bin kişi aracılığıyla okunduğu zamanki duygu ve ruh halini oluşturmaz. Yani eklenen nicelik niteliğe dönüşür. Yani duygusal, düşünsel bir durum, bir coşku, heyecan ve kararlılık hali meydana getirir. İşte burada nicelik niteliğe dönüşür.[78] Marks, toplumbilimde bunu ele alır.

Sınıfsal sistemde de böyle olmaktadır. 19. yüzyılda Marksizm'in, "Köylü sınıfı devrimci ve bilinçli bir sınıf olamaz, sınıfsal öz bilinç köylü sınıfında ortaya çıkmaz ya da geç ortaya çıkar; onu uyandırması gereken, ona önderlik etmesi gereken, ona sınıfsal öz bilinç kazandırması gereken sınıf işçi sınıfıdır." demesinin nedenlerinden biri, nicelik meselesi ve köylünün çalışma mahallinde yoğun bir kitle oluşturmaktan yoksun oluşu meselesidir. Büyük bir ovada köylüler, yüz metre, iki yüz metre, bir ya da iki kilometre aralıklarla, dağınık olarak çalışmaktadırlar. Oysa sanayi

77 Sizin duygu ve beyin niteliğiniz değişmemiş, şiirin içeriği aynıdır.

78 Bu, fizikte de vardır. Örneğin suda ısının niceliğini artırırız. Beş derece olan bir suyun, bir, iki, üç, dört, yetmiş, seksen, doksan, doksan sekiz, doksan dokuz derece ısıdaki bir sudan farkı yoktur. Niceliği yüz dereceye kadar çıkaralım. Isının niceliği, suyu başka bir niteliğe dönüştürür. Yani suyu buhar haline getirir. Bu niteliğin dönüşümüdür. Etkeni ise niceliğin özel bir noktaya varmasıdır.

sisteminde işçiler yoğundurlar; omuz omuza ve el ele çalışmaktadırlar. Beş bin metrelik, altı bin metrelik bir alanda bazen bin ila iki bin işçi çalışmaktadır. Onların evleri de genellikle birbirine yakındır. Sanayi çevresine yakın olarak, birlikte yaşadıkları bir işçi çevresi vardır. Bu nedenle kapitalizme dayalı sanayi sisteminde işçi -genel anlamda işçi; yani çalışan kimse, sömürülmüş sınıf- yoğundur. Oysa feodalite sisteminde köylülerden oluşan işçi (ırgat) sınıfı dağınıktır. Sanayi ve sanayileşmiş kapitalizm sistemi ilerledikçe tarım ve feodalite sistemini hep geriletir ve işgüçlerinin nicelik bakımından daha yoğunlaşmasına ve bu yoğunluğun sürekli artmasına neden olur. Önceleri on kişilik, yirmi kişilik, otuz kişilik gruplar birlikte çalışırdı. Sonraları kapitalizm arttıkça sermaye yığılması meydana gelir ve yüz tüccarın yerine beş sermayedar ortaya çıkar, işgücünün, sermayenin ve üretimin bu öbekleşmesi işçi güçlerinin öbekleşmesini meydana getirir. Dolayısıyla yoğunluk[79] bakımından işçinin niceliği yükselir. İşçi sınıfının artmaya yüz tutması, daha kalabalık ve daha yoğun olmaya doğru gitmesi, işçi sınıfının nitel değişimi, devrimi, uyanışı ya da öz bilinci adını taşıyan nitel bir değişime dönüşen nicel bir artıştır. Tıpkı suyun ısı derecesinin artması örneğinde olduğu gibi. Genellikle gece gündüz kalınan çevrelerde (eğer görmüşseniz) ders çalışılan, sonra da dağılınan ve herkesin evine ve mahallesine gittiği çevrelere oranla grup bilinci ve duyarlığı daha fazladır. Bunun nedeni, bireylerin iş ve yaşantı çevresinde yoğun durumda ve birbirlerine yakın bulunmalarıdır. Fakat dağınık oldukları zaman böyle olmaz. İşçilerin birbirleriyle sürekli temas halinde olmalarıyla onların "densité"leri yükselir; yoğunlukları ve kalabalıkları daha da artar; anlaşmaya ve zihinsel alışverişe, fikrî çatışmalara, meselelerin ele alınmasına, bir ya da beş veya on kişi tarafından dile getirilen bir düşünce ya da sözün bin, iki bin ya da beş bin kişiye yansımasına neden olur. Bunlar, bilinçliliği, uyanışı, sınıf duygusunu, sınıf ihtiyacını, aynı şekilde kendine güvenip inanmayı, kendi gücüne inanmayı, kurumlaşmayı, sınıfsal uyanışı, aynı şekilde muhalif sı-

[79] Bunun bilimsel terimi "densité"dir.

nıfı yenilgiye uğratma düşüncesini, çözümleme ve irdelemeyi; çevreyi, sorunları, şartları ve kendi hayatlarını tanıyıp değerlendirme gücünü onlara daha çok kazandıran etkenlerdir.

Bundan dolayı sermayedar da bunları bilir. Çünkü sermayedar da artık o eski bonkör değildir. Şimdi bonkör gitmiş, para uzmanı gelmiştir ve büyük toplumbilimcileri, filozofları, bilginleri, hatta büyük Marks uzmanlarını ve büyük sosyalistleri kendi işinde istihdam edebilir.

Dolayısıyla hepsi tehlike etkenlerini ona bildirirler. O ise bu etkenler karşısında kendisini hazırlayarak tarihin akışını, doğal olarak ilerleyip patlaması gereken zorunlu gidişin tersine yönlendirir. Gördüğümüz gibi Batı sermayedarlığı bu başarıyı elde etmiştir. Söylediğim gibi, 19. yüzyılda işçi sınıfı devrimi ihtimali oldukça fazlaydı. Öyle ki gündeme gelmiş ve başlamıştı. Fakat 20. yüzyılda bakıyoruz ki hiçbir haber yok. Hatta genelde proleter sınıfının Fransa'da bazı mahallelerde sağcılara oy verdiğini, Fransa ve İtalya seçim tablolarında sola ve sağa olan eğilimin tam anlamıyla belirginleştiğini görüyoruz. İşçi sınıfı için seçimlerde tam anlamıyla belirgin olan siyasî tablo adlı bir tablo bulunmaktadır: Fransa'nın yaşayış durumu biraz biraz düzeldikçe siyasî tablo, sağa doğru eğilim olduğunu gösterir; yani Marks'ın andığı Avrupa'daki mahkûm, mahrum ve proleter sınıf sağa doğru yönelmektedir. Yaşayış durumu aşağı düzeyde olduğu ve savaşın etkisiyle ya da başka bir şeyin etkisiyle çöküşe yüz tuttuğu zamanlardaysa tablo sola doğru yönelir. Fakat şimdi 19. yüzyılla karşılaştırıldığında tablo şiddetle sağa doğru yönelmiştir. Oysa tarihin belirlenimi işçi sınıfını sola doğru o denli yöneltmeliydi de işçi sınıfı devrime kavuşmalıydı. Fakat tarihin akışından uzaklaşmaktadır. Bu, sermayedarın bu etkenleri bilmesi ve "densité"yi, yani işçi sınıfının yoğunlaşmasını engellemeye çalışması yüzündendir. Eski işçi çevrelerinde, bütün fabrikaları bir köşeye toplamak (İngiltere'deki Longshire gibi) yaygındı. Böylece fabrikaları bir noktada topluyorlar ve sanayi çevreleri ya da sanayi şehri veya bir sanayi bölgesi oluşturuyorlardı. Genellikle de işçi semtlerini

ve işçi çevrelerini fabrika çevrelerinde oluşturuyorlardı; böylece işçiler oralarda yaşıyorlardı. Bu yüzden işçinin ortak yurtları, ortak havuzu, ortak yaşantısı, ortak mahallesi, ortak iş yeri, ortak sineması, ortak plajı vs. vardı.

Fakat şimdi artık böyle yapmıyorlar; tam tersine çalışma mahallinin evden daha uzak olmasına, işçi için tek bir toplu konut yerine, dağınık şekilde ve birbirinden uzak bir sürü toplu konut oluşturmaya çalışıyorlar.

Sanayi şehirlerinin birçoğunda yeni yeni, işçi mahallesi adıyla şehre iki kilometre uzaklıkta bir mahalle yapıldığını görüyoruz. O mahallenin ortasında ova, çöl ya da boş alanlar, parklar ve atıl topraklar yer alıyor. Ardından, üç kilometre uzakta başka bir mahalleyi görüyoruz, sonra bir başka mahalle, sonra bir tane daha. Yani oldukça geniş bir alanda, birbiriyle teması bulunmayan üç, dört, beş, altı toplu konut oluşturuyorlar. Bu yüzden, onlar kendi sinemalarına giderler, onların kendi yurtları var, bütün alışverişleri ve gezip dolaşmaları kendi semtlerindedir. Bir başka yerdeyse aynı sınıftan olan başka toplu konutların birbirleriyle bağlantıları yoktur; olsa olsa bazen teyze oğlu, amca veya teyze kızını görmeye gider, hepsi bu. Yoksa karşılıklı doğal iletişim oluşmaz. Böylelikle sermayedar, “densité”yi ortadan kaldırır.

İşçi sınıfında zorunlu devrimi hızlandıran en büyük etken sınıfsal bilinçti. Yani belirttiğim gibi, işçi sınıfının yoksulluğu hareket etkeni değildir. Ancak hareket etkeni olan yoksulluk duygusudur. Diyalektik hareket etmektedir. Yoksa biz, bin ya da iki bin yıl, kavmiyet ve bozulmuş uyuşturucu din gibi çeşitli vesilelerle tezi ve antitezi birlikte öyle güzel ve hoş geçinen ve barış içinde yaşayıp giden; fakat hiçbir şekilde hareket etmeyen nice katı diyalektikler gördük. Sınıfsal bilinç, devrimin hızlanmasına ve diyalektik harekete neden olur. Sınıfsal bilinç nasıl birleştirilebilir ya da saptırılabilir ya da geciktirilebilir? Bir kimse sınıfsal bilincin etkenlerinin ne olduklarını bilirse, sınıfsal bilincin yolunu tıkayabilir. Bütünüyle açıktır: Tıpkı, hastalık etkenlerini tanıyınca, onunla nasıl savaşması gerektiğini bilen bir tabip gibi.

Sömürülmüş sınıfı kendi mahrumiyetinin farkına vardıran öz bilinç[80] etkenlerinin en büyüklerinden ve en güçlülerinden birisi yaşama biçimidir ve tek kelimeyle "faydalanmak" ya da olumsuzu "mahrumiyet"tir.

Dolayısıyla ben mahrumiyet duyduğum ölçüde, sınıfsal bakımdan öz bilince yaklaşırım. Bu, doğal bir durumdur. Peki, şimdi benim mahrumiyet duymama hangi etken neden olmaktadır? Toplumsal bakımdan deneyebilirsiniz ve görebilirsiniz; aç olmak, aç olanın aç olduğunu anlaması için yeterli değildir. Gerçekten aç olup da açlık hissetmeyen, yaşayış durumları iyi diye Allah'a, dünyaya ve reislerine de şükreden kimseler görülmüştür. Midesi açlık hisseder; ama bilinci açlığının farkında değildir ya da açlığının farkındadır da doğal olmayan mahrumiyetinin farkında değildir ve onu doğal olarak hisseder.[81]

Bir yığın etken vardır ki ya insan onlar vasıtasıyla kendisini aldatır ya da onlar insanı aldatırlar. Oldukça büyük mesele, mahrum olanı mahrum oluşunun farkına vardıran etkenin ne olduğudur. Doğal hayatı tanımak ve doğal refah; yani kendisi gibi sıradan bir insan, müreffeh ve orta halli bir yaşayışta temel olarak nelere sahiptir? Dolayısıyla dünyada kendisinin sahip olmadığı nelerin bulunduğunun farkına varmalıdır.

Tezat

Mahrum insanı mahrumiyetin farkına vardıran, gelirden mahrum olmak ve gelirin azlığı değildir, üretimin azlığı değildir, mülkiyetin azlığı değildir, varlığın azlığı değildir. Öyleyse nedir? Tü-

80 Öz bilinç meselesi, zihinsel bir meseledir; dış etkeni somut bir etken, sömürülmek ve mahrum bulunmak olsa da.

81 Arkadaşlardan biri -şu anda burada- anlatıyordu: Birisi, yoksulluk, huzursuzluk, borç, mahrumiyet ve benzeri şeylerden söz ediyormuş ve kendisini bütünüyle kaybedip diyormuş, bu nasıl durumdur; durumumuz günden güne daha kötü oluyor? Ardından da kendini şu şekilde sakinleştiriyormuş: Yine de şükretmeli. Arkadaş sormuş, ne için? Cevap vermiş, ya bu yaz sıcağında, Tahran'ın şu bunaltıcı havasında bir de hastalansaydık da doktor mutlaka kürsünün (geleneksel ısınma düzeneği -Çev.) altında yatacaksınız deseydi ne yapardık?! Elhamdülillah şimdi böyle bir hastalığımız yok. Ya Rabbi şükür, artık vaziyetimiz iyi.

ketimin azlığıdır. Her alanda -ister gıda ve giyim gibi gerçek tüketimlerde, ister halı, otomobil vs. gibi lüks tüketimde olsun- tüketiminin az olduğunu anladığı zaman mahrumiyetinin farkına varır. Her ne olursa olsun, mahrumiyet duygusunu ve sömürülme bilincini, tüketimde yetersizlik duygusu oluşturur.

Sömürülme ya da mahrum olma duygusu, tüketimde yetersizlik yoluyla tanınır. Tüketimde yetersizlik nereden bilinir? Sınıfsal çelişkiden. Hangi konuda sınıfsal çelişki? Varlıklı olmada? Üretimde? Gelirde? Hayır; tüketimde. Yani? Yani bir sınıf başka bir sınıfın bir milyon katına da sahip olsa bu sınıf geri kalmışlığının ve mahrumluğunun pek de farkına varmaz. Ancak o sınıftaki tüketimin nasıl, ne düzeyde ve kaç kalemde olduğunu ve kendi sınıfında ne düzeyde ve kaç kalemde olduğunu hissedip gördüğü zaman işin farkına varır.

Bundan dolayı insan aslında karşılaştırma ve tezat yoluyla bir gerçekliği tanır ve anlar. Çünkü kapalı bir çevrede dört kelime bilen biri, kendisini dünyadaki bütün âlimlerden daha âlim sanır ve hiçbir ilmî yetersizlik hissetmez. Fakat daha üst bir düzeye varıp başkalarının nereye dek düşündüklerini ve neler bildiklerini görünce, işte o zaman ne kadar bilmediğini anlar.

Onun için "ben bilmiyorum" gerçeği, çok bilen başkalarını gördüğüm ve tanıdığım zaman benim tarafımdan hissedilir. "Mahrumum, sömürülmüşüm, yoksulum ve açım" duygusu, ancak başkalarının ve karşıtım olan sınıfın neler yediğini, neler giydiğini, hayatında ne zevklerin bulunduğunu, nasıl yaşadığını gördüğüm zaman benim tarafımdan hissedilir.

Bu durumda, mahrumiyeti yaratan tüketimdir. Beni tüketimde yetersizliğimin farkına vardıran, başkalarının ve karşı sınıfın yaptığı tüketimdir. Bu yüzden geçmişte, bir klasik burjuvazi geleneği olan kendi piyasa geleneğimizde (sonuçta onlar ahlak ve din şeklinde yorumladılar, fakat bu bir tür kapitalizm aklıdır ve dinle ilgili değildir; dinle, ahlak ve maneviyat meselesiyle açıkladıkları bir kapitalizm aklıdır) örneğin bir şehrin yarısını satın alıp yiyen filan tacirin, taşların arasında, kıymetsiz giysileriyle, felaket to-

zunun her yandan yağdığı oldukça izbe bir odada ya da bir bölmede dört tümenden fazla etmeyen bir masanın ardında oturduğunu, öyle olunca da bir tas yoğurtla ekmek yediğini ve: "Hayatın bir kıymeti yok bey!" dediğini görüyoruz. Neden? Çünkü Hacı, kendi eli altında bulunan Mirza'nın elbisesinin onunkinden daha iyi olduğunu; hatta çocuğunun ve karısının durumunun, elinin yüzünün ve harcamalarının, görünürde kendisinden daha iyi olduğunu görür. Bazen bunlar, gezmeye giderler, dinlenceye, restorana filan giderler. Oysa Hacı'nın bu taraklarda hiç bezi yoktur. Mirza, Hacı'nın, kendisinden de mahrum olduğunu görür. Dolayısıyla kendisinde kompleks, sömürülme ukdesi ve mahrumiyet ukdesi ortaya çıkmaz. Bakıyoruz da bizim eski kapitalizmimiz Avrupa'dan önce akıllanmış!

Klasik şehirlerde -Kaşan ve Yezd gibi- ve eski mahallelerde evler, dışarıdan bakıldığında birbirlerinden pek ayırt edilmezler. Kapılar, beylerin ve valilerin evleri hariç, yaklaşık olarak birbirlerine benzerler. Klasik bir esnaf hacının evi, başkalarının evinden pek farklı değildir. Genellikle duvarlar kerpiç ve birbirine benzer. Öyle ki Kaşan'ın bütününe dışardan baktığınızda sanırsınız şehrin hepsi bir ailedir. Olsa olsa bir ev, daha küçük ya da daha büyüktür. Fakat sınıfsal düzeyler arasında fazla tezat yoktur. Ancak evin içine girdiğinde neyin nasıl olduğu anlaşılırdı. İç odaya, sandık odasına gittiğinde, halıları gördüğünde, sofra kurulduğunda, bitişik evle arasında oldukça fark bulunduğu ve kesinlikle onunla kıyaslanamayacağı anlaşılırdı. Oysa yeni şehirlerimizde ve yeni sınıfsal sistemimizde bu tezat olduğundan daha çok görünüm kazanmakta ve tam tersidir. O, bütün çabasını evinin dış görünüşü için harcar. Evin içiyse kireçle badana edilmiştir. Fakat evin dışında en güzel taşların ve kendine özgü işlemelerin olmasına çalışır. O, başkaları için yapar bu işi. Kendisiyse bunu hiç görmez ve bunun onun hayatına getirdiği bir rahat söz konusu değildir. Sınıfsal bakımdan ötekinden ayrı ve üstün olduğunu göstermek ve böylece ruhsal bakımdan huzur bulmak ister. Yoksa somut yaşayış açısından evin dışının tuğla ya da taş olması bir sınıfsal ruh halidir. Genellikle eskiden evlerin kapıları birbirine benzermiş. Fakat şimdi herkes

bilerek evinin kapısını öyle boyar ya da tasarlar ki sokakta bu kapı tam anlamıyla başka kapılardan ayrılır. Hatta kapının üstünü, kapının tasarımını, çevresini ve süslemesini, benzeri bulunmayacak şekilde yapar. Mahallede ve sokakta mümtaz olma peşindedir. Her zaman otomobilinin rengini ya da modelini tam olarak seçkin olacak bir şekilde seçer. Seçkin giyecekler peşindedir, seçkin olmak belirgin olmaktır; bunun başka bir tarz olduğu, bunun apayrı olduğu ve sınıf dışı olduğu gösterilmelidir.

Bundan dolayı hep görüntüye yönelir; hatta gerçek bakımından taşıdığı tezat ve farktan daha fazla olarak farkı dışarıda göstermek ister. Dolayısıyla hep bu görüntüler, gerçek ya da gerçek dışı varsıllığı başkalarına gösterip onları aşağılamaya neden olur. Bu, Batı'nın sınıfsal ruh hali olup reformistler bu imtiyazın peşindedirler. Bu, başlı başına sınıfsal tahrik etkeni ve bu görünüşe sahip olamayan mahrum sınıfın uyanış etkenidir.

Bu aristokrasi geleneği Batı'da bizdekinden daha fazla olmuştur. Çünkü bizim İslam toplumumuzda hiçbir zaman İslamî mülkiyet sistemi ve iktisat sistemi bulunmamış olmasına karşın, İslam ahlâkı hâlâ aristokrasi görüngüleri karşısında direnmekte, savaşmakta ve genel olarak servet, refah ve zevke erme bakımından bu gösteriş, başkalarını aşağılama ve caka satma halinin oldukça zayıf kalmasına neden olmaktaydı. Oysa şimdi Avrupa'da bu ruh hali, aristokrasiyi ortadan kaldırmış olan Büyük Fransız İhtilalinden iki yüz yıl sonra bile şiddetlidir ve hâlâ yol yürüme ve giyinme tarzı bile aristokratiktir. Hatta bunların sahip oldukları restoranlar kapalı restoranlardır. Yani siz, ne kadar para verseniz de o restoranlara gitme hakkına sahip değilsinizdir. Kulüpler kapalıdır (kulüpler ailelik ve aristokratiktir, kartları vardır, özel üyeleri vardır, aristokrat ailelerin -memurlar değil- birbirleriyle iletişimi vardır). Eğlence yerleri tamamıyla kapalı yerlerdir. Evlilikler kapalıdır. Hareket tarzı, ilişkiler, kalkıp oturmalar ve onların toplumsal etiketleri, bir tür sert kayıtlar taşır ve bunların toplamı, bu kesimi ve sınıfı bütün halk arasında seçkin kılmak ister ve aslında doğal olan ve kanında, hayatında, tabiatında ve yaratılışında var olan üstünlüklere sahipmiş gibi kendisini baş-

kalarına dayatmak ister. Bu, bugün bile vardır. Kimsenin bunun alıcısı olmadığı doğruysa da o gene de satmaktadır.

Sınıfsal tezadı sergileme ve kendini gösterme psikolojisi, mahrum sınıfın kompleks kazanacağı, kendisinin yoksulluğunun, sınıfsal ayrılığın ve uçurumun farkına varacağı tüketime -Avrupa'da daha çok, burada da başladı- neden olmuştur. Geçmişte -yüz, iki yüz yıl önce- birkaç sermayedar dışında zengin ve sermayedar sınıfın ve genel olarak tüccarların, paralı kimselerin ve mülk sahiplerinin orta ve alt sınıfa oranla mesafeleri fazlaydı; fakat mesafe göstergesi azdı. Şimdi gerçek sınıfsal mesafe daha az; fakat göstergesi daha fazladır. Bu bay, maaşı iki yüz, üç yüz tümen artınca, hemen bu artışı her yere yansıtır. Herkesi otomobille, elbiseyle, evin dış kapısıyla, görüntüsü ve şekliyle, perdeleri, halıları, mobilyaları değiştirmekle ve her şeyiyle aşağılar; bütün aileye, arkadaşlarına, tanıdıklarına, sokak sakinlerine ve herkese kendisinin onlardan daha üstün olduğunu ve yükseldiğini gösterir. Hatta boş yere borçlanıp beyhude masraflar eder. Sofrasından günden güne eksilterek otomobiline ekler (insanın midesini kimse görmez; ama bu, insanın haysiyetidir, der). Evinin güneş gören, sağlıklı olan, büyük olan, iyi olan yerini bütün servetini ve imkânlarını kullanarak misafir odası olarak düzenler ki yılda bir iki kere kapısı açılır; fakat kendisi, karısı ve çocuğu, evin en kötü yerinde, en kötü biçimde yaşayıp gider. Beslenme durumuyla, doğal imkânlarıyla ilgili olan ve çocukların gerçek ihtiyaçlarını oluşturan bütün imkânlarından kısarak, keserek gösterişi daha fazla olan şeylere öder (daha iyi bir otomobile kurulur da ekmekle süzme yoğurda talim eder). Tüketimdeki bu tezat, sömürülen sınıfın uyanışına neden olur. Yani o, kendisinin hâlâ sahip olmadığı şeylere onların sahip olduklarını sürekli kendi gözüyle görür. Dolayısıyla her gün akşama dek "senin yok, senin yok, senin yok", "onların var, onların var, onların var", gözüne, kulağına ve duygularına çarpıp durur ve ne yapması gerektiği konusunda onu uyandırıp bilinçlendirir. Bunlar, onu seferber eder ve onda kin yaratır.

Dedim ki bizim klasik zenginlerimiz ve burjuvamız, tüketiminin görüntülerini gizlerdi ya da aşağı çekerdi; kesinlikle tüketimi azdı

ve durmadan para yığardı. Fakat Schtvartz'ın deyişiyle, aklı başına gelen sermayedar olayı tersine çevirdi. Yani mahrum sınıfın ve işçi sınıfının tüketim görüntüsünü artırdı; fakat kendi tüketim görüntüsünü de azaltmadı ve işçi sınıfının gösteriş yollu tüketimini artırdı. Nasıl?

Örneğin, ben Fransa'da bir işçiyim. Aristokrasiye ve varsıllara ait olan ve bizim sahip olmadığımız nimetler ve lezzetler neydi? Onların plajı vardı; hep deniz kıyısına giderlerdi, deniz kıyısında dinlenmek aristokrata ve zenginlere mahsustu, çünkü onların plajları ve deniz kıyısına gidebilecekleri otomobilleri ve araç gereçleri vardı. Fakat yoksullar ve çaresizler, gidip Şuş Meydanı'nda dolaşmalıydılar. Sermayedar der, pekâlâ işçi sınıfına, deniz kıyısına (deniz kıyısının bir masrafı yok ki git istediğin kadar yüz de iyice suyunu al!) gelebilmesi için imkânlar verelim de kompleksi ortadan kalksın. Neden? Çünkü o refah hisseder, hatta refahtan da yüksek duygular. Onun ailesinin ve sınıfının bir kompleksi ve hasreti ortadan kalkar. Deniz kıyısı, bir sermayedar ve zengin için somut bir tüketimdir. Gerçekten sinirleri, sağlığı, eğlencesi ve dinlencesi için gider. Fakat işçi, haysiyeti için gider. Bazen bir günden çok zamanı olmadığı halde, Tahran'dan hızla oraya gider, elini suya değdirip hemen geri döner. Sadece başkalarına, biz gittik diye göstermek için değil, ruhsal bakımdan bir kompleksi kırmak, hafiflemek ve gönlündeki hasreti gidermek için. Bu bireysel ve içsel bir psikolojidir. Açlığını gidermekte, ardından da tatmin olmaktadır.[82]

Paris'te, gidebilmek için on frank, on beş frank, yirmi frank yani otuz, kırk, elli tümen vermesi gereken sinemalar vardır. Üç dört sinema vardır ki bunlar fakir ve biçare harcı değildir (o, şehrin içindeki Temeddun vs. gibi sinemalara gitmelidir). O Şanzelize'de sinemaya gidemez. Bu bir hasret ve ukdedir. Kesinlikle kendisi, çevresindekiler, ailesi ve sınıfı oraya gidemez. Pekâlâ. Kapitalizm oraların yolunu ona açar, ona bir şey vermeksizin. O tam olarak aristokrat sınıfının içine girdiğini ve aristokrasi nimetlerinden ya-

[82] "Ya Rabbi şükür" meselesi, böylelikle onun için gerçekleşmiş olur.

rarlandığını hisseder. Ne yapar? Hiç. Bu işçi, aynı sinemaya ve filme, patronunun ve dünyanın en büyük fabrikatörünün gittiği yere gidebilir. Aynı yere, aynı sandalyeye oturabilir. Patronunun ...* sıcaklığının henüz kaybolmadığı koltuğa oturmaktan zevk alır. Eskiden sinemaya giden aristokrat gibi sandviç alır, ailesiyle birlikte durur. Patronu nasıl viski içiyorsa o da bira içer, fark etmez. Dünyanın en iyi sinemalarında bunları eda eder. İşçi sınıfıyla aristokrat kesim arasında sadece küçük bir kayıt vardır hepsi bu. Onun da pek önemi yoktur. Bu kayıt, işçinin sadece perşembe günleri sinemaya gidebilmesidir. Yani o sinema her hafta sadece perşembe günleri bilet fiyatının bir frank olduğunu ilan etmiştir. Buna dayanarak, "gidebilirim" demektedir. Öyleyse ben, her zaman benim sınıfımın yüzüne kapalı olan ve benim için sembolik yanı bulunan yerlere yol buldum. Artık tiyatro da var opera da (daha üst derecede opera). Paris operası, aristokratın, çok entelektüel bir kesimin, çok yüksek tahsillilerin, Louis'lere, Versailles'a bağlı bulunan sanatçıların malıdır. Aslında sanat ve yeri onlara aittir. O operaya gidemezdi. Çünkü böyle elbiselerle kapıdan geçirmezler. Aslında o hizmetkârlar bile onun yedi ceddi kadar lüks içindedir ve insana kompleks verirler. O zaman, kültürel bakımdan Moliere ve Puccini operasını görebilecek kadar seviyeli olmayan o işçi (o aslında anlamaz ve zevk almaz, o şu "Cigi Cigi Nene Hanum" ve "Baba Kerem" şarkılarını sever.) bu haliyle oraya gider. Örneğin opera biletinin iki frank olduğunu ilan ettikleri gün, ailesiyle, çocuklarıyla ve hacı amcasıyla operaya gider. Oraya gitmiş olmak için gider. Sürekli ardından kendisinin ve atalarının hasretini çektiği ve hasretle baktığı aristokrasi hareminin mahremlerinden birine olan kompleksi ortadan kalksın diye gider. Bu bir tür tüketimdir; manevî ve ruhsal tüketim.

Aristokrasi tüketiminin sembollerinden olan buzdolabı ve otomobili ona veririz. Nasıl? Ona satın alma imkânı veriyor muyuz? Hayır. Ona satın alma imkânı verirsek sınıfsal ilişki ortadan kalkar. Kapitalizmim aklının başına gelmesi meselesi, işçi sınıfına, aynı sömürü ve yoksulluğu içerisinde ona sahte bir tokluk ve refah duygusu vermesidir. Sermayedar, henüz bir şey harcamamıştır.

Bayım! Senin buzdolabı alacak paran yoksa buzdolabı hasretin de mi yok? Para vermeni istemez; al götür birader. Televizyon mu istiyorsun? On kuruş vermeden kap götür. Fakat televizyonu her açmak istediğinde kumbarasına bir tümen atmalısın. Bir şey değil. Fakat aristokratlar ve burjuvalar istedikleri zaman açabilirler. Her halükârda o, aristokrasinin sembolü olan bir şeye sahiptir. Yani Fransa'nın en büyük sermayedarı da televizyondan daha yükseğine sahip değildir. Pekâlâ, senin de var. Fakat küçük bir şartı var. O zaman o ne yapar? Eskiden çocukları bozuk para alırlardı, harcarlardı, eğlenirlerdi. Karısı azar azar para biriktirirdi. Para iki yüz üç yüz tümen olunca bir derde yarardı. Kendisinin de bozuk parası olunca dilenciye verirdi ya da birine yardım ederdi veya örneğin kumbaraya atardı yahut sağa sola harcardı. Fakat şimdi bu paraların tümü televizyon kumbarasının içine gidiyor. Neden? Televizyonu açar, on beş dakika sonra kendiliğinden kapanır. Devamını görmek istiyorum der. Sonunda amacına ulaşmak için Hasan'dan Hüseyin'den bir yolunu bulup borç almalıdır. Komşusu evine gelir. Ev sahibine, "Gel de televizyonu aç." demeye utanır. Mecburen cebinden para çıkarır. Sermayedar, komşulardan, arkadaşlarından, akrabasından ve yakınlarından durmadan emer. Ondan on kuruş bile istemez, bedavadır. Fakat ne olmuştur? İşçi aristokrasinin en büyük tablolarından ve alametlerinden birini, müreffeh hayatın en iyi, en lüks, en güzel ve en şerefli gerecini evinde barındırmaktadır. Sonunda der ki "Ya rabbi şükür, durumlar pek düzeldi; rüyamızda bile görmezdik, elhamdülillah durum iyileşti." Bu şekilde otomobil sahibi de olabilir. Çünkü taksit, hayat durumunu ve alım gücünü artırmaksızın ve sınıfsal ilişkiyi fazlalaştırmaksızın, hayatta bütün mucizeleri gerçekleştirir. Ona sahte bir alım duygusu verir; ardından da masraf.

Batılıların Doğululara verdikleri borçlar iki şey içindir: Birincisi, bu geri kalmış millet, mallarımızın fiyatlarını bir anda düşürecek kadar fakirleşmemelidir. Bu millet, satın alamayacak kadar fakirleştiği zaman pazarımız elden gitti demektir. İkincisi, kendisi üretecek kadar da zengin olmamalıdır. Ancak orta halli kalmalıdır. Bu iş için ona sahte bir alım gücü veririz. Nasıl? Bunlardan birisi "borç"tur. Hatta bir miktar iltimasta da bulunulur: Örneğin uran-

yumu Tanzanya'ya götürürdük, oradan da elmas getirirdik. Onun her gramını 50 tümene alırdık. Fakat şimdi kendimiz fiyatını 60 tümen yapıyoruz. Hem onları minnet altında bırakmış olduk, hem onlar dünyadan, vaziyetten ve her şeyden razı olurlar, hem de onlara alım imkânı vermiş oluruz; böylece mallarımızı pazarda daha çok tüketiriz. Bu yüzden biz ona on tümen bağışlayıp elmasın fiyatını artırdığımız zaman, yarın o ülkeye kapitalizm mallarının girişi % 30 artar ve fakir ülke memnun olur. Hem siyasî bakımdan gururu okşanır, hem toplumsal bakımdan, hem iktisadî bakımdan ilerleme duygusuna kapılmış olur ve hem de asılsız tüketimleri artar. Çünkü şimdi daha çok satın alabilmektedir. Bu, geri kalmış ülkeden, geri kalmış sınıftan ve mahrum sınıftan çıkma duygusu ona tattırılan sahte bir duygudur. Bunların hepsi bedavadır. Şimdi artık bu mahrum işçi sınıfı, en iyi aristokrat sinemasına ve deniz kıyısına gidebilir. Her ne kadar, aristokratın plajı daha yukarıda ve bunlarınki daha aşağıda olsa da fazla fark etmez. Onların daha iyi araçları var, sizin daha kötü. Fakat her halükârda siz de deniz kıyısına gitmektesiniz. İşte bu şekilde ona otomobil, buzdolabı, televizyon, üç, dört, beş kalem -ki burjuva sınıfının, müreffeh sınıfın sembolüdür- veririz. Dolayısıyla o, sınıfsal durumu değişmeksizin müreffeh olduğunu hisseder.

Bir başkası ise toplumsal imtiyazlardır. Sigorta, sosyal güvence (securité sociale), iş hukuku vs. gibi toplumsal imtiyazların bir miktarını kapitalizm ona verir. İşte burada kapitalizm gerçekten hizmet etmektedir. Artık kandırıcı değildir. Ona kaynak vermektedir. İşçi sınıfını başkaldırıya iten durumlardan biri, geleceğinin güvencede olmayışıdır. O, "Ben burada gençlik gücümü tüketiyorum. Eğer yarın elim tutmaz olursa beni işten çıkarırlar, yoksullaşırım. Yaşlanırsam ve çalışamazsam karımla, çocuğumla aç kalırız. Hiçbir güvencemiz yok. O, bütün hayatımıza ve yazgımıza musallat durumda; ne zaman isterse çıkarır bizi." diye hisseder hep. Bu nedenle sermayedar, bu huzursuzluk ve güvencesizlik[83] psikolojisini ve bu sallantı halini ortadan kaldırır ve sınıfsal bir

[83] Bazen hiçbir şeyinin olmadığı, hatta çalışma ve yeme içme imkânının da bulunmadığı 19. yüzyılda olduğu gibi.

güven ve güvence verir: O, çalışma süresi içerisinde belirli bir zaman istirahat etme hakkına sahip olur, emekli olma hakkını kazanır. Sermayedar der ki onun kendi maaşından sosyal sigorta olarak yüzde beş keseriz, yüzde iki ona harcarız. Sonra karısını ve çocuğunu hayat sigortası -istediği kadar- ve sosyal teminat altına almak için yüzde on keseriz. Karısının doğum yapması karşılığında ona iki yüz elli tümen ücret veririz. Bunlar ona döndürülen nimetlerdir. Fakat sermayedarın onun için yaptığı bu kadar harcama, artık onun öfkesinin sürekli olarak kalbinden silinmesine neden olur. Sermayedarla arasındaki tezat psikolojisi onun kalbinden silinir ve yarış psikolojisi ortaya çıkar. Ne farkı var? Farkı şu ki 19. yüzyıl kapitalizm sisteminde işçi sınıfı her zaman için umutsuzdu ve bütün etkenler onu küçültürdü. Tanrı seni böyle yarattı, çok şefkatli Hz. Mesih böyle istedi ve sen böyle olmalısın. Din, Allah tarafından derdi ki sen bu mahrumiyet içinde kalmalısın; böyle yaşamak için yaratıldın. Sermayedarlar, feodaller ve varsıllar da öyle yaratıldılar. Esasında seninle bu varsıl sınıf arasını ilahî iradenin kalın ve aşılmaz duvarı ayırmıştır. Bu etkenler onu umutsuz kılmıştır. O sermayedar sınıfının hizmetinde bulunan filozof, toplumbilimci, edip ve şair -hepsi- neciplik ve ahlak adına onu kendi durumunda kalmaya zorluyorlardı; eğer kalmazsa günahkâr ve bozuk bir insan olurdu; insanların hukukunu gözetmeyen bir insan olurdu. Maneviyat, din, ahlâk ya da başka her şey adına onu olduğu yerde kalmaya zorluyorlardı. O artık umutsuz olmuştu. Dolayısıyla aristokrat sınıfı, kendini olabildiğince fazla bir biçimde üstün, seçkin, varsıl, tekelci ve bu sınıfı mahrum edici olarak gösteriyordu. O, bu duvarı yıkabileceğini ve onun hayatına ve nimetlerine bir miktar ortak olabileceğini düşünmüyordu. Fakat fiilî sınıfsal biçimde o, kaçınılmaz olarak işin farkına vardığı ve sınıfsal bilinç kazandığı zaman bunların görünürde Tanrı tarafından söyledikleri şeyi aslında Tanrı tarafından değil, efendiler tarafından söylediklerini anlıyordu. Dolayısıyla dini bir yana bırakıyordu. Gördüğünüz gibi, 19. yüzyılın sınıf savaşımları materyalizme dayanır. Çünkü din, para babalarının hizmetindeydi ve kilise hepten onların vakfıydı, onların hizmetindeydi. Aslında kilisenin kendisi, hem para hem kudret

hem de aldatmaca -her üçü- kalıbı içerisindeydi. Gördüğümüz gibi Batı'da kapitalizmin en büyük hisseleri Roma kilisesine aittir. Dünyanın en büyük sermaye yatırımları bunlara aittir. Dolayısıyla halkın hizmetinde olmamıştır. Bu yüzden o, dine karşı ve sınıfsal sisteme karşı başkaldırır. Yolunun devrim olduğunu, her şeyi kırıp dökmek ve birbirine katmak olduğunu bilir. Bu yolda yitirecek bir şeyi de yoktur. Marks der ki: "Devrimci olan işçi sınıfıdır; çünkü devrimde yitirecek bir şeyi yoktur." Bu durumda kapitalizm, işçinin eline bir şeyler vermek gerektiğinin farkına varır. Böylece işçi, devrimde, elindekini yitirme endişesiyle, hasbelkader sahibi olduğu şeyi elden çıkarma kaygısıyla riske girmekten kaçınır. İşçi "sahip" olunca artık muhafazakârlaşır. Düşünce olarak devrimci kalmak istiyorsa kalabilir. Düşüncede devrim yapmak istiyorsa yapsın; isterse kan akıtsın, mesele değil. Mutlak özgürlüğü vardır. Fakat devrim düşüncesini ortaya çıkarmamalıdır. Fransa'daki bu sınıf, 19. yüzyıldaki aynı devrimci sınıftır, aynı devrimci proleter sınıftır. Fakat geçen yıl sekiz saat çalışırken bu yıl yedi saat çalıştığını görür, sınıfsal savaşım verir, grev yapar. O, çalışma saatini yarım saat azaltabilir, maaşını artırabilir. Durumu daha da iyileşmektedir. Daha fazla sosyal tazminat almaktadır. Sigortası iyileşmekte, genişlemektedir, refahı artmaktadır, imkânları artmaktadır. Birkaç grev daha yapabilir. Sermayedar, çok sıkıntı çekti, bir iki saat de grev yapsın, diye sendikacılığı bir teneffüs yolu olarak ona verir. Çünkü sonunda işçi liderleriyle bir araya gelirler ve sorun çözülür.[84]

[84] Ben filan beye itiraz etmiştim: "Nasıl oluyor da siz falan kitapta İmam Musa Kâzım'ın ağzından -ki her halûkârda Şia imamıdır ve onca devrimci sözler etmektedir- onun halifenin huzuruna giderek ona yalvarıp kendisini kucaklayıp kendine bastırmasını rica ettiğini ve bu yolla halifede muhabbet ve yakınlık duygusu doğar da kendisini bağışlar, halifenin öfkesi ve huzursuzluğu ortadan kalkar ve kendisine karşı şefkatli davranır diye umduğunu aktarıyorsunuz? Acaba bu Şia imamı mı? Bu, senin yarattığın bir imam. Bu Safevî imamıdır. Şia imamı şöyle diyen imamdır: "Bir nefes bile olsa, size olan borcunu ödemesi için bir zalimin hayatta kalmasını arzularsanız, bu zulüm nizamına yardım etmiş olursunuz." Bu, nasıl bir imamdır? Ben, başlangıçta o beyin, "Kesinlikle bu rivayet uydurmadır." ya da "Böyle bir şey kesinlikle yoktur, yalandır." veya "Bu rivayeti o kitaba ben ekledim." yahut "Rivayet zayıftır." diye-

Arz etmek istediğim konu şudur: Üretim farkını, mülkiyet farkını ve sınıf farkını korumak için tüketim farkının ortadan kaldırılması. Bu, "kapitalizmin aklının başına gelmesi"dir. Bu sözün ne kadar tutarlı ve mantıklı olduğunu görüyorsunuz. Yani kapitalizm, açlığı yatışıp böylece bir şeye sahip olması ve bunu devrim yolunda tehlikeye atmaması ve riske akmaması, isyan etmemesi, öfkelenmemesi, hatta sınıfsal bilincinin körleşmesi için işçiye bir şey vermektedir. Çünkü o, patronunun sahip olduğu her şeye elhamdülillah kendisinin de sahip olduğunu görmüş olur. Sonuçta, belirttiğim gibi, hiçbir şeyinin olmadığı ve bir şeye ulaşmak için kapitalizm toplumunu ve sistemini ortadan kaldırması, parçalaması, yok etmesi ve devirmesi gerektiği psikolojisini yaşarken yavaş yavaş kendisine bir şeyler (grev, sendika hakları, sigorta, deniz kıyısına tatile gitme imkânı, buzdolabı vs.) verildiğini ve kendisinde umutsuzluk yerine umut belirdiğini görür. Umutsuzluk, kapitalizm ve sınıf düzeninin korunmasıyla bu sınıfın insanî bir hayata sahip olamayacağından kaynaklanıyordu ve ister istemez devrime girişmek gerekiyordu. Fakat yavaş yavaş işçiye bir şeyler vermek ya da sahte bir refah duygusu kazandırmak veya ideoloji yerine ona sendikacılığın kapılarını açmak[85] -bütün bun-

ceğini sanıyordum. Fakat benim: "Neden o rivayete sarıldın?" itirazıma, bir minberde şöyle demişlerdi: "Hayır efendi! Bu rivayetti. Fakat sen söylerken onu kötü gösteriyorsun. Bazılarının laf getirip götürmeleri sonucu Halife Harun Reşid ile İmam arasında ihtilaf, kırgınlık ve yanlış anlama meydana gelmişti. Sonra imam, halifenin yanına gittiler ve Peygamber'in bu rivayetiyle, kendisinin akraba olduğunu hatırlattılar ve bunlar birbirleriyle musafaha edip kucaklaştılar. Böylece onların ihtilafları ve yanlış anlamaları, elhamdülillah ortadan kalktı." Dedim, pekâlâ. Ya Rabbi şükür, yine de Ya Rabbi şükür, imamet ve hilafet ihtilafı, onca kanlara, onca sıkıntılara, onca işkencelere, imamların, Peygamber sülalesinin, Şia şehitlerinin onca mücadelelerine rağmen, halifenin habercisinin yüzünden bir problem ve yanlış anlama olmuş da Allah'a şükür şimdi giderilmiş. O zaman, ben standartlaşmış Şia'yım, o değil, diye beni suçlamaktadır. Eğer Şiîlik senin dediğinse Ali'den bir nebze koku almış olan herkesin görevi, bu düşünce tarzıyla savaşmaktır. Evet, sınıfsal ihtilaf giderildi.

85 Kapitalizm, ideolojiyi yok etmek için sendikalizmi, ideolojik hizipleşmeyi yok etmek için de sendika haklarını ortaya atmıştır. Böylece onun çıkarlarını toplum ve katman düzeyinde değil, bir sınıf düzeyinde ve sermayedarla olan iliş-

lar- yoluyla bu yedi sekiz yıl içerisinde daha iyi bir duruma gelen işçi, mevcut durumu korumak yoluyla sendikal mücadele sayesinde daha çok ayrıcalık elde edeceğinden ümitlidir. Bu yüzden umut, insanı sakinleştirir ve sahte refah duygusu, hoşnutluk meydana getirir. Tüketimdeki farklılığın azalması ve aristokratik sembollerin ortadan kalkması, bunalımın ve çelişkinin hafiflemesine neden olur. Sendika da muhtemel tıkanıklıklar için yanlış bir teneffüs yolu oluşturur. Evet, bu, kapitalizmin aklının başına gelmesidir ki bu uğurda kendisinden bile bir şeyler harcar.

Orada (burjuvazi döneminde) mutlak suretle çıkarlarının en fazlasını elde etmek istiyordu; fakat kapitalizm döneminde devrimi yok etmek için bir miktar harcama yapar ve çıkarlarından vazgeçmeye de hazırdır. Yani yüzde yirmi yerine yüzde on beşe razıdır. Burada, devrimi yok etmek için işçinin lehine ya da işçi çıkarlarının lehine yüzde beşi feda etmeye hazırdır. 19. yüzyıl sömürgeciliği bu durumda on yıl sonra devrimin gerçekleşme ihtimalini görürse sömürüyü biraz hafifletir ve bu ihtimali yirmi yıl, otuz yıl, yüz yıl geriye atabilmek için düşman lehine bir miktar çıkarından vazgeçer. Yahut böylelikle devrimi tamamen ortadan kaldırır. Bir dereceye kadar başarılı olduğunu da görüyoruz. Fakat bu başarının asıl nedeni nedir? Ne yazık ki 19. yüzyılda ve fikrî gelişiminin zirvesinde bulunduğu bir sırada Marks, Batı kapitalizm sisteminde işçi sınıfı ile işveren ve sömürü meselesi hakkında son derece dikkatli davranan, eşitlik meselesine, sınıfların olumsuzlanmasına, sömürünün reddedilişine, mahkûm sınıfın hakkına, proleter sınıfın hakkına karşı son derece hassas olan, iktisadî sömürü konusunda en derin konuları gündeme getiren ve uyanış ve bilinçlenişe neden olan biri olmakla birlikte bu meseleye hiç değinmez. Bilmiyorum neden? Bu, şaşırtıcı, inanılmaz ve hatta sinir bozucu bir şeydir. Çünkü beklenti ve öfkeyi yaratanlar bu tiplerdir. Oysa 19. yüzyılın filan sermayedarından ya da filan maceracı askerinden böyle bir şey beklenmez.

kileri düzeyinde halletmiştir; işçi, sermayedardan bu hakları zorla alsa fark etmez. Ancak sendikalizm kapitalizmi tehlikeye sokmaz, sadece filan sermayedarı ya da filan fabrikatörü baskı altına almış olur ve hedeften sapar.

Yine aynı dönemlerde, yani 1850-60-70 dönemlerinde[86] sömürünün en feci, cani ve düşmanca şekli Latin Amerika, Afrika ve Asya için söz konusudur. Yani bugünkü deyişle, tıpkı kurtlar gibi halkının canına ve Üçüncü Dünya milletlerinin canına kasteden ve onların canına kıyan sömürgecilik her şeyi, kültürü, maneviyatı, ahlâkı, normal hayatı yok etmekteydi[87] ve etmektedir. Böyle bir dönemde sadece en güzel kültür ve sanat eserlerimiz değil, hatta bütün hammaddelerimiz bu Üçüncü Dünyada bedavaya yağmalanmaktaydı. Bazen bu kırsal bölgelerden birtakım kimseleri amele sıfatıyla toplamaktaydılar; yani bütün Afrikalı kabileler, en kötü hayvanî şartlar altında köle olarak avlanmaktaydılar. Bunları Amerika'ya götürürlerken büyük gemilere özel bir şekilde yerleştiriyorlardı.[88] Afrika hayat tarzı içerisinde bu insanlar, kahve tarımıyla meşgul olan ve kendilerine yiyecekleri kadar yiyecek verilen ve elbiseleri bile olmayan ameleler konumundaydılar. Bütün Doğu, bütün Afrika, Latin Amerika yağmalanarak böylece Batı kapitalizmi meydana gelince böyle bir dönemde Batı'daki bütün gruplardan daha ileride olan, insan haklarının gerçekleşmesi konusunda sömürüyle ve sınıf çelişkisiyle herkesten daha çok mücadele eden, hassasiyet gösteren ve hatta savaşan kimseler, nasıl olur da milletler arasında söz konusu olan böyle bir çelişki karşısında korkunç sömürü çelişkisi -tıpkı kurt ile koyun tezadı gibi- karşısında ses çıkarmazlar? Batı kapitalizminin tahlilinde Doğu'nun hammaddelerinin yağmalanması meselesi bile gündeme getirilmez. Bu bana çok tuhaf geliyor. Bunu neden söy-

[86] Meseleleri her zaman her yanıyla ve geniş bir bakış açısıyla ele almak gerekir. Meseleyi ortaya çıktığı yerde değerlendirmek yeterli değildir. Çünkü o takdirde yargı değişmektedir.

[87] Hatta sermayedar fabrikasını filan yerde çalıştırmak için halkın sıradan hayatını ve tarımını tamamen ya da kısmen yok etmekte, ormanları ve doğal kaynakları ortadan kaldırmakta, resmen katliam yapmaktaydı. Bunu, fabrikasına ucuz işgücü temin etmek için yapıyordu.

[88] Normalde üç yüz kişilik kapasitesi olan bir gemiye bin kişi dolduruyorlardı. Köleleri Amerika'ya indirince normalde bin kişiden geriye 650-700 kişi kalıyordu. Bin kişiden üç yüzü yolda ölüyordu. Böylelikle yine de normalden fazla kişiyi köle olarak götürmüş oluyorlardı.

lemezler? Şu anda İngiltere'de, Almanya'da ve Fransa'da sermaye yığıp sizin fiilî deyişinizle Avrupalı işçiyi sömüren sermayedar bu sermayeyi nereden sağladı? Neden bundan hiç söz edilmiyor? Bir de kalkıp diyorsunuz ki bu sermaye işçi sınıfının elinde olmalıdır ya da bütün toplum sermayeye sahip olmalıdır ve sermaye halk yönetiminin elinde olmalıdır. Halkın malı olması gereken nedir? Sermayedarın malı olmamalı, toplumun malı, Avrupalı devletin malı olmalı, millî olmalı dediğiniz sermaye hangi sermayedir? Millî olması gereken nedir? Esasen kimin malı? İşçi sınıfıyla işveren arasındaki ilişki konusundaki itiraz doğru ve uygundur. Bunda şüphem yok, buna inanırım. Evrensel düzeyde inanırım, ilmî bir mesele olarak buna inanırım. Fakat bu tartışmanın yapıldığı, savaşım ortamının bulunduğu ve işçi sınıfının devrime çağrıldığı Avrupa'da sermayedarla proleter sınıf ilişkisi konusunda bütün kavgaların konusunu oluşturan sermayenin kimin malı olduğu ve nereden geldiği söz konusu edilmez. Socialistes Unifiés "PSU"in yani Birleşik Sosyalistler Partisi'nin kurucusu Schwartz[89] -ki ben onun ilmî düşüncesine ve toplumsal tavrına inanırım ve bazen ondan söz ettiğimi görmüşsünüzdür- diyor ki şimdi kapitalizmin aklı başına geldi ve sermayesinin ve kârının bir miktarını işçi sınıfına veriyor ve onun için burjuvaca bir hayat temin ediyor. Devrimin Avrupa'da gerilemesi ve işçi sınıfının artık devrimci bir yapı taşımaması -ve Marks'ın tahmininin doğru çıkmaması- birincisi sermayedar sınıfının rasyonalize olmasından

[89] O ve grubu, Fransız Komünist Partisinden, partinin Cezayir ve Macaristan konusundaki son derece geri ve insanlık dışı tutumundan ve sermayedarlarla bütünüyle el ele kol kola olmasından dolayı (Guy Mollet Sosyalist Partinin başkanıydı. Maurice Thorez de Komünist Partinin başkanıydı. Guy Mollet İsrail'le anlaşıp Mısır'a saldıran kimsedir. Bu adam sosyalistti! Maurice Thorez'in de Cannes da Brigitte Bardot'nun villasının yanında bir villası vardı) ayrıldı ve o kudretler bakımından yükümlülüksüz ve fakat işçi sınıfı karşısında yükümlü temiz bir entelektüel grup oluşturdu. Diyalektik konusundaki görüşünü söylediğim Schwartz, bilinçli, bilgili, mütefekkir bir kişi olup üstelik yeniden gözden geçirmeye de inanırdı. Onun, *Marksizm Düşünme Tarzına Yeniden Bakış* (Renouvellement le la Pensée Marxiste) adlı çok küçük fakat çok özlü bir kitabı vardır.

ve aklının başına gelmesinden, ikinci olarak da proleter sınıfının amburjuvaze olmasından, yani burjuvazede olmasından ve burjuvazi hayatını elde etmesinden kaynaklanmaktadır. Diyorum ki kapitalizmin aklı başına geldi, haklar bakımından birçok imkânı, toplumsal imtiyazları, sosyal sigortayı ve çeşitli kolaylıkları işçi sınıfına verdi diyorsun da bu paraları nereden aldığını neden söylemiyorsun? Acaba bu yüzden mi aklı başına geldi. Yoksa bütün Üçüncü Dünyanın gün geçtikçe artan bir felaket ve bedbahtlık içerisine batması, daha da gerilemesi, sizin işçi sınıfınızın burjuvalaşması için midir? Hangisidir? *Açlığın Coğrafyası* adlı kitabı yazan Henry Lacoste, yirmi otuz yıl içerisinde geri kalmış ülkelerden Avrupa'ya giden hammaddelerin ve onların yerine gelen işlenmiş maddelerin[90] listesini vermekte ve mukayese yapmaktadır. (Tuhaf ve inanılmaz bir şey. Eğer o dünyanın büyük iktisadî şahsiyetlerinden biri olarak bu metodolojik araştırmayı yapmasaydı, bu bizim bile aklımıza gelmezdi). Bu yirmi otuz yıl içerisinde Avrupa'nın ülkelerimize ihraç ettiği tüketim maddelerinin fiyatları bazen yüzde üç yüz, yüzde dört yüz, yüzde beş yüz ila yüzde altı yüz artmıştır. Oysa bizden ve geri kalmış ülkelerden Avrupa'ya giden ve götürülen hammaddelerin çoğunun fiyatı, dünya şartlarına göre, otuz yıl öncesinden daha düşük hale gelmiş, bazen yarı yarıya düşmüştür. Yani onların ihraç mallarını edinmek için ödeyebileceğimiz tek şey olan hammaddenin kıymeti düşmüştür. Bu yüzden sosyalist, devrimci ve ilerici[91] düşünürlerin en üstün tahlillerinin tersine, devrimi yok eden, sermayedarlığın akıllanması değil, bilakis bizim yoksulluğumuzdur.

[90] Yünü biz veriyoruz, o da bize pantolon ve gömlek üretiyor. Allah'a şükür bizi medenileştiriyor.

[91] Bunlar şöyle diyorlar: "Avrupa'da devrimin ortadan kalkması ya da ertelenmesi, sermayedarın toplumu tanır hale gelmesinden, bilinçlenmesinden, aklının başına gelmesinden ve kârının bir kısmını işçi sınıfına vererek işçi için bir tüketim hayatı oluşturması gerektiğini, onlarda tüketim esasını geliştirmek gerektiğini, işçiyi "amburjuvaze" ve sonuçta muhafazakâr kılmak gerektiğini, hâsılı devrim ve sınıfsal öz bilinç riskine muhalif kılmak gerektiğini anlamasından kaynaklanmaktadır.

YİRMİ ALTINCI DERS

ENBİYA SURESİ'NİN TEFSİRİ

Derse başlamadan önce düşünce arkadaşlarıma iyi bir haber vermek istiyordum. Vereceğim haber şu: Bu, sahip olduğumuz hedef yolunda gerçekleşecek bir iştir. Ta başından beri bunun gerçekleşmesini arzuluyor ve hep sözünü ediyorduk. Ne mutlu ki bugün başlıyor. Çocuk hikâyesi olarak kaleme aldığım *Bir Önünde Sonsuz Sıfırlar* adlı kitapta belirttiğim ve burada da bir ara zikrettiğim gibi, bizim[92] temas kurmadığımız, ya başkalarının konuştuğu ya da kimsenin konuşmadığı altı meçhul muhatabımız var.

Şu altı muhatapla bağlantımız yok: Birincisi, dünya kamuoyudur. İkincisi, İslam dünyasındaki Şiî olmayan Müslüman kardeşlerimizdir. Onların bizden haberleri yok ve düşman hep bizlerle onlar arasına yerleşmiş, bizi onlara, onları bize tanıtıp durmaktadır. İçeride, köylü kitlesi, kadınlar, şehirli kitlesi ya da şehirli avam bizim muhatabımızdır. Bunların dinlerini nasıl alıp anladıklarını ve nasıl basit yargıda bulunduklarını ve kendi aleyhlerine nasıl da kolay kışkırtıldıklarını görmekteyiz. Son muhatabımız, evlerimizin içinde bulunmakla, vücudumuzun bir parçası ve varisimiz olmakla birlikte, kendileriyle hiçbir şekilde zihinsel irtibat kuramadığımız ve konuşamadığımız çocuklardır. Çocukların en hassas ve en bunalımlı dönemleri, özellikle ilk gençlik dönemidir. Bu dönemde beyin açılmaya, konuşmaya, ölçüp biçmeye, değerlendirmeye ve araştırmaya başlar. Fakat biz onların karşısında sessiz kalırız; onlara söyleyecek hiçbir şeyimiz yoktur. Onlar, ya olduğu gibi donuk, bunalımlı ve geri kalırlar ya da içinde zehir bulunan başka yollarla doyarlar. Sonunda çocuğumuzun sağlığını yitirdiğini anlarız. Anlamadan bağırırız. Oysa kendimize bağırmalıydık. Ne onu ne bunu suçlamalıyız. Çünkü ilk suçlu biziz.

Her ne olursa olsun, bu işten bir çıkarları olmayan bilinçli, aydın, şöhretsiz ve iddiasız dostların himmetleriyle başlattığımız çalışma, gençler için İslamî eğitim merkezinin tesisidir (çocuklar ve ilk gençler için İslamî eğitim merkezinin faaliyete başlamasıdır). Ça-

[92] Bizden kasıt Müslüman ve Ali Şiası olan aydın kesimdir. Şiîlik tarihi, Ali ekolü ve aynı şekilde Fatma'nın evi, böyle zulmet ve cehalet günlerinde, bilinçli âşıklarının omuzlarına bir yükümlülük ve sorumluluk yüklemiştir.

lışmaya başlamak için ilk önce gelip görsünler, meseleler onlara anlatılsın, inşallah başlayacak çalışmanın atmosferini hissetsinler diye çocukların çağrılıp konunun kamu önünde ele alınmasına ayrıldı. İrşâd'da çocuklara ve gençlere yönelik iki haftalık program başlıyor. İyi bir başlangıç olması için Ramazan bayramını çalışmaya başlangıç olarak düşündük. Bayram günü öğleden sonra program başlayacaktır. Program, dört grup halindedir. Kütüphane grubu, gösteri ve sergi grubu (fotoğraf, slayt, film, resim sergileri), tiyatro grubu (çocukların kendilerinin çalışıp oynadıkları dinî piyesler) ve yazarlık grubu (çocuklar oynamak ve zıplamak dışında düşünmeyi ve anlamayı da öğrensinler). Elbette böyle bir çalışmanın başarılı olması, sizin yapacağınız yardımların türüne bağlıdır. Bilinçli olan, şuur taşıyan ve böyle bir çalışmaya ihtiyaç olduğunu hisseden kimseler gelecekler, derdimizi paylaşacaklar, işin bir ucundan tutacaklar, görüş belirtecekler ve sorumluluk alacaklardır. Gelip bakan, sonra da eleştiren, çalışmanın bir kısmını beğenmeyince çekilen bütün zahmetleri ve çalışmanın taşıdığı bütün faziletleri inkâr eden, sonra da başkalarının anlamadığı büyük keşifler yapmaktan hoşlanan ve böylece aydın olma sorumluluklarını yerine getirdiklerini düşünen kimseler, hiçbir sorumlulukları olmayan insanlardır ve onların eleştiri ve görüşlerinin hiçbir değeri yoktur. Fakat gelip de ağır yüke omuz veren ve çalışan kimselerin görüşleri, soruları, eleştirileri, hatta itirazları kabule şayandır ve eleştiride bulunmalarını, kılavuzluk etmelerini ve yönlendirmelerini tam bir hürmetle onlardan rica etmek gerekir. Bu yolda, başlangıç için hiçbir gücümüz -ne maddî ne insanî- yok. Ancak burada sizin bu çalışmayı başlatıcılar olarak bulunmanız bize güç vermektedir. Her biriniz, beraberinizde evlerinizden getirdiğiniz çocuğun, kardeşinizin sorumlususunuz. Çalışma boyunca, genel anlamda hem o çocuğun sorumlusu olarak, hem bu programların sorumlusu olarak bu çalışmaya katılın. Burada kendi çocuğunuz için sağlıklı ve aynı şekilde öğretici bir ortam oluşmasına çalışın ve burada çocuk için fikrî, duygusal, itikadî ve imanî bir gıda hazırlayın. Her halükârda hepimizin birbirimiz gibi düşündüğümüz böyle bir ortamda başkaları size yardım edecek-

lerdir. Dünyayı kaplamış olan ve çocukları bile sağlam bırakmayan böylesine büyük bir bataklıkta, gücümüzün yettiği ölçüde ve yeteneğimizin elverdiğince sağlıklı bir ada oluşturacağımızı umuyorum. Bu yüzden bu iki hafta, Ramazan bayramının ilk gününden itibaren başlıyor ve ondan sonra burada çocuklara ve gençlere yönelik sürekli programlar (sergiler, konferanslar, İslamî eğitim dersleri, aynı şekilde İslamî inanç esaslarına dair dersler) başlayacaktır. Sizlerden her biriniz bu merkezde kurucu rol oynayacağına inanıyorsa böyle bir rolü üstlensin ve bu merkezin kurucusu ve sorumlusu olarak bir şeyler yapıp bir adım atsın. Umulur ki büyük bir merkez oluşur ve böylece şu an var olan bu büyük boşluk bir ölçüde doldurulur. Bu yüzden, bu işi başlatan kimseler, çalışmanın başlaması için size şunu iletmemi istediler: Bizim kitap alacak maddî imkânımız olmadığından, program başladıktan sonra yararlı olduğunu görenlerin maddî ve manevî yardımda bulunacaklarını umuyoruz. Çalışmaya başlamak ve bir çocuk kütüphanesi kurmak için iki şey yaptık: Birincisi, şimdiye kadar bu yolda çalışan, uzmanlıkları da olan ve bizimle ortak düşünen çeşitli gruplar, çocuk için sağlıklı kitaplardan oluşan bir liste hazırladılar. Bu listenin hazırlanması görünürde basit bir şeydir; fakat en azından güvenilir ve zararsız olması gereken bunca kitap arasından bir kitabın seçilmesi oldukça zor bir iştir. Her halükârda onlardan son derece memnunuz ve çalışmalarından yararlanacağımızı ve sonuca ulaşacağımızı umuyoruz. Bu listeyi hazırladık ve artık bu listenin bir bölümünün ya da tamamının bütçesini temin edecek veya kendisi bu listeyi alıp kitabını satın alacak, böylece çocuk kütüphanesinin ilk taşını yerine koyacak himmet sahibi kişiler aramaya başladık. Biz sadece öğretmen, öğrenci ve kitap okuru olarak bu kitapları seçebiliriz. Sonra da kütüphaneyi idare edebilir, çocuklarla iletişim kurabilir ve onlar için kitap seçebiliriz. Onlara kitap verebilir, onlardan kitap alabiliriz. Sorularına cevap verebiliriz. Fakat kitapların ve kütüphane araç gereçlerinin hazırlanması, maddî imkânları olan kimselere bağlıdır. Eğer onlar, işleri fikir işi olanlara yardım ederlerse -birbirleriyle ortak ve dert ortağı oldukları yolda önemli bir adım atmış olacaklar ve iyi bir iş ger-

çekleşecektir. Fakat bizim (cepleri boş olan kimseler) bu yolda öncü olmamız için (her zaman biz başlamalıyız; esas işi halk yapacaktır; ama başlatan entelektüeldir) her birinizden şunu rica etmemi benden istediler: Ramazan bayramında öğleden sonra ailenizdeki çocuklardan biriyle ya da ikisiyle veya üçüyle -ya da ne kadarsa- buraya geliniz ve bir kitabın arkasını kendiniz ya da beraberinizdeki çocuk -özellikle o- yazınız ve kütüphaneye hediye ediniz. Böylelikle biz elimiz ve cebimiz boş olmakla birlikte ilk çocuk kütüphanesini başlatmış olacağız. Dolayısıyla birinci ricamız bayram günü öğleden sonra çocuklar ve gençler için hazırlanan ikişer haftalık programlara katılmanızdır. İkinci ricamız ise çocuğunuzu ya da çocuklarınızı, kendi sorumluluğunuz altında buraya getirmeniz, hem çocuğun sorumlusu olarak, hem de böyle bir merkezin kurulmasında ve böyle bir programın başlatılmasında sorumluluk taşıyan biri olarak gelmenizdir. O gün her birinizin beraberinde bir çocuk ya da birden fazla çocuk bulunacağına göre en azından bir ya da iki veya üç -ne kadar olursa- adet çocuk kitabını kendiniz seçerek -her halükârda sizin düşünme tarzınız bellidir ve çocuk için hangi kitabın iyi olduğunu bilirsiniz- çocuğunuzun o kitapları kütüphaneye hediye etmesini sağlayınız. Bu hafta pazartesi günü Hüseyniye-i İrşâd'ın aşağıdaki salonunda çocuk ve gençlik programlarının geçici sorumluları (elbette çalışma başladıktan sonra yetenekler keşfedilecek ve inşallah onlar arasından daimî sorumlular seçilecektir) toplanacak ve bu programı başlatanlar sizin hizmetinizde olacaklardır. Hanımlardan ve beylerden -ya da beylerden ve hanımlardan- herkes maddî ve manevî olarak, sanatsal ve düşünsel bakımdan, ders açısından vs. bu iki hafta sonunda daimî programlar başlayınca bu çalışmaya katılmak ve bir hizmette bulunmak isteyenler (ellerinden hangi iş geliyorsa, nasıl bir yardımda bulunabileceklerse, hangi sorumluluğu kabul edebileceklerse ve ne tür eleştiri ve önerileri varsa) pazartesi günü saat 19.00'da iftardan sonra buyursunlar, o sorumlularla oturup konuşsunlar, onlara yardım etsinler, onlarla görüş alışverişinde bulunsunlar ve her ne olursa olsun bu işe yardım etsinler. Size duyurmak istediğim haber buydu.

Genel bir mesele olarak şunu arz etmek istiyorum: Ortaya konulan maceralar karşısında, zorluklar karşısında, güçlükler karşısında, tehlikeler karşısında tahammül etmemiz kaçınılmazdır. Çünkü bütün zorluklara, güçlüklere, zulümlere, insafsızlıklara, suçlamalara, karalamalara, alaya almalara katlanmayan ve çevresinde bu tür olaylar meydana gelmeyen hiçbir yeni düşünce ve düşünme yoktur. Sonuç olarak, böyle bir sorumluluğu yerine getirme liyakatini taşıyanlar bütün bunlara katlanacaklardır -İslamî anlamıyla- başarıyla mümin olacaklar, bu yolda ne pahasına olursa olsun, ölüm de olsa, bir adım bile geri atmayacaklardır. Bunu ben, bir birey ve bir kurum olarak söylemiyorum. Çünkü sözünü ettiğimiz şey, ne Hüseyniye-i İrşâd'la ne benim şahsımla ya da benim gibi başka bireylerle sınırlı değildir. Bilakis bir cereyan, bir gerçek ve bir doğuştur. Toplum da insan gibi, başka varlıklar gibi normal ve durağanken sakin, dertsiz ve donuktur. Fakat toplumda hareket ve hayat ortaya çıkınca nabzı atmaya, gövdesi gelişmeye ve ayakları hareket etmeye başlar ve kendi kendine bu bitkin, yaşlı ve donuk bünye içerisinde doğuş meselesi, yeni bir neslin oluşma meselesi ortaya çıkar ve yeni bir fikir, yeni bir ruh ve yeni bir hareket oluşur: Doğuş! Toplum da gebe kalır, döl tutar, gebelik ve zorluk yıllarına, doğum sancısına, doğuma özgü bütün sıkıntı ve zorluklara, inlemelere ve ağlamalara katlanmak zorundadır. Bu sancılar büyük bir müjdedir. Sıkıntılar ve ağlamalar, başarının ve hayatın belirtisidir. Meydana gelmemesinden, endişe duyduğumuz, ne zaman meydana gelecek diye endişe duyduğumuz, düşük olacak diye korktuğumuz şeyin doğmakta olduğunun belirtisidir. Artık tek bireyin ve tek yerin önemi yoktur. Burayı kapatırlarsa, büyük bir hata yapmış olurlar. Çünkü bu fikrin ve bu hareketin bu dört duvara ve bu binaya özgü olduğunu sanırlar. Bu, çok yanlış bir değerlendirmedir. Çünkü bu dört duvar kapanırsa toplumlara ve tarihe egemen olan ilahî irade ve yaratılış kanunu bize, bu dört duvara hapsolmuş olan şeyin, toplumun bütün vücuduna yayılmakta olduğunu ve o zaman her evin, her gönlün bir Hüseyniye ve bir İrşad olacağını kesinlikle müjdeler. Elhamdülillah, bu sınıf artık sınıf olmaktan çıktı. Tek tek sizlerin, sorumluluk duy-

mada, değerlendirmede, dikkatli çalışmada sizin son derece bilinçli, aydın ve yükümlülük sahibi olduğunuzu görüyorum ve artık ben sizden bir şeyler öğreniyorum. Oysa size hep ben öğretiyordum ve öğretmendim. İşte bu, bütün zorluklara karşın, ümmet zayıf olmasına ve diğer güçler güçlü ve her şeyle donanımlı olmalarına karşın kesinlikle insanı umutlandırıyor. *"Sabret, Allah'ın vaadi gerçektir. İyice inanmamış olanlar sakın seni gevşekliğe sevk etmesin."*[93]

Hicretten önce, peygamberliğin on üçüncü yılında Asr Suresi, onca zorlukların, baskıların, töhmetlerin, alayların, kargaşaların ve sıkıntıların altında çile çeken Müslümanların sloganıydı.

Zamana dayanış ve zamanın hareketine inanış, bilinçli ve sorumlu insanlarda, bugünkü durumuna karşın bu düşünüşün ilerlemekte olduğu, zamanın, tarihin, tarihin zorunlu ve ilmî hareketinin -ilahî irade- hakkın ve bu düşünüşün zaferini, batılın ve cehaletin yenilgisini tazmin ettiği inancını yaratıyordu.

"Ve'l-asr" zaman demektir. Zaman, Allah'ın bize verdiği en büyük nimettir. Dayanmamız gereken, zamanın ve tarihin hareketini keşfetmemiz gereken ve ışığında yürümemiz gereken en büyük nimettir: "Vel-asr innel insane lefî husr" (Bütün insanlar ziyandadır). "Ve tevasav bil hakkı ve tevasav bi-ssabr." (Hakkı tavsiye edenler, sabrı tavsiye edenler)[94]. Bunlar peygamberlikten on üç yıl sonra, hicretten önce ve kudret ve zaferin başlangıç günlerinde, zorluk ve perişanlık döneminin işkence altındaki Müslümanlarının bağlantı içinde olmalarını sağlayan iki slogandı. Müslümanlar birbirlerine rastladıkları zaman sıradan hal hatır sorma yerine (havalar nasıl ...*), onu bunu çekiştirmek, onu bunu suçlamak ve karalamak yerine, gıybet yerine hak ve sabır sloganlarını söylüyorlardı ya da hakkı ve sabrı birbirlerine tavsiye ediyorlardı; birbirlerine gönül veriyorlar, birbirlerine destek oluyorlar ve birbirlerinden ilham alıyorlardı.

[93] 30/Rûm Suresi 60 (Çev.)

[94] 103/Asr Suresi 1,3 (Çev.)

Böylece, imkânları bizden de az olan ve uyanış imkânının, genel bilinçlenme imkânının, kitle iletişim araçlarının ve düşünsel iletişim imkânının az olduğu bir çevrede yaşayan insanlar, on üç yıl içerisinde -fazla bir süre değil- ve öyle bir zamanda tarih yazgısını değiştiren büyük bir devrim gerçekleştirebildiler, medeniyetleri eritip başka bir medeniyet oluşturabildiler.

Şimdi aynı kitap bizim elimizdedir. Mesajı getiren yoksa da mesajı vardır ve o mesaj bize sorumluluk yüklemektedir. Bu yüzden bu tarih dersini bu aşamadan itibaren Kur'an'dan alıyorum. Bu yüzden, bundan sonra bütün incelemelerimi Kur'an üzerinde yoğunlaştırmaya karar verdim. Şu ana kadar çeşitli alanlarda çeşitli konuları ele aldığımı ve Kur'an'dan delil getirmekten ve Kur'an'a dayanmaktan pek fazla yararlanmadığımı görmenizin iki nedeni vardı: Birincisi, öncelikle düşünmeye, bağımsız ve mantıklı düşünmeye, nakle dayanmadan düşünmeye[95] başlanması amaçlanmaktaydı. İkincisi, ben sıradan bir araştırmacı olarak, teorik bir meseleyi, bilimsel bir konuyu ele aldığımda, çıkarsamamda, çıkardığım sonuçta, getirdiğim delilde yanılma payı vardır (yüzde bir ya da yüzde on, yirmi, otuz veya elli). Dolayısıyla benim tarafımdan ya da benim gibiler tarafından ortaya konulan "kesinlikle böyledir ve başka türlü olmaz" denilebilecek hiçbir görüş yoktur, olamaz da. Bizim inandığımız ve emin olduğumuz şey, hep daha iyi anlama ve daha doğru anlama çabasında olmamız ve bu iş için herkesten yardım istememiz gerektiğidir. Hatta düşmanlar bile bu yolda bize yardım edeceklerdir, etmektedirler. Görmekteyiz.

Bu yüzden, ben bir tezi ve ilmî bir teoriyi ortaya koyarken ya da inandığım bir öğretiyi anlatırken eğer Kur'an'daki büyük bir sureden bir ayeti alıp o konunun altına yazarsam ve o ayete daya-

[95] Bizim bütün düşüncelerimiz naklîdir. Hatta babamızdan, ninemizden ve amcamızdan da olsa naklî düşünürüz. Bizim için tek bir Arapça cümle yeterlidir. Bu durumda bu cümle mantıkî bir dayanak olmakta, delil kabul edilmektedir. Esasen, bizim mantığımızı ve milletimizin mantığını naklî mantık haline getirdiler. Bu yüzden ben büyük şahsiyetlerin ve imamların sözlerini nakletmekten kaçınmakta, Kur'an'dan bile az istifade etmekte ve Kur'an üzerinde ayrıca çalışmayı yeğlemekteydim.

nırsam bu, Kur'an'ın kendi fikrimi ispat yolunda kullanılmasıdır. Kur'an hep bu tür araştırma yönteminin kurbanı ve propaganda malzemesi olmuştur. Kur'an, bizim buyruklarımızın -her ne olursa olsun- ispatı için alet olmuştur. Hiçbir zaman biri -dindar ya da dinsiz, ilmî ya da edebî- çıkıp da her şeyi, her düşündüğünü, her bilgisini bir kenara koyarak önceki görüşlerinden (akıl değil görüş) arınmış bir zihinle Kur'an'a girmemiştir. Söylediğim gibi şöyle bir hadis vardır: "Kim Kur'an'ı kendi reyince tefsir ederse onun yeri ateştir." Bu rey'e akıl dediler. Yani kim Kur'an'ı aklıyla tefsir ederse. Peki, neyle tefsir edelim? Akılsızlıkla mı tefsir edelim? Tıpkı yaptığımız gibi! Anlamak, tefsir etmek, doğru anlamak ve gerçeği, sözü, ayeti ya da rivayeti tanımak için akıldan başka yolumuz yok. Sonra da diyorlar ki hayır, bizim görüşümüz o ki her ayetin altına imamdan bir rivayet getirelim. Bayım, bu rivayeti akıl yoluyla seçmek gerekmiyor mu? Bu ayetin tefsiri olan o rivayeti seçmesi, anlaması, ayetin altına nakletmesi ve ayetin anlamının ne olduğunu kavraması gereken bizim aklımız değil mi? Akılsız adamın başına ne kadar rivayet ve ayet döksen faydası olmaz. Sağır kimseye işittiremezsin. Bu sağır ve dilsiz insan, üzüntülüyse, sinirliyse, bıkkınsa, kaçıyorsa, sırt çeviriyorsa, artık peygamber bile ona işittiremez.

Öyleyse mesele şudur: Kur'an'ı reyimize göre tefsir etmemeliyiz. Rey nedir? Bizim öncel inanç ve düşüncelerimizdir. Önce filan bilimsel, fiziksel, kimyasal, fıkhî, dinî ve fırkasal görüşe inanırız, sonra da gidip Kur'an'da bu öncel inanç ve reyimizin ispatını ararız. Bu yüzden Kur'an'ı Şia inceliyor, Şia çıkıyor; Sünnî inceliyor, Sünnî çıkıyor; Nâsibî gidiyor, Nâsibî çıkıyor; Vahhabî gidiyor, Vahhabî çıkıyor; Cebrî gidiyor, Cebrî çıkıyor; ihtiyarî gidiyor, ihtiyarî çıkıyor. Peki Kur'an ne yapıyor? Bunlar reylerdir, rey ile tefsirdir. Öyleyse nasıl olalım? Verasetin bize yüklediği bütün öncel görüşlerden ve akidelerden arınmış bir akıl ile tecrübeli ve zeki bir zihin olarak, mantıkî ve aklî bir bakış açısıyla, güçlü, uyanık ve keskin, fakat taassupsuz, öncel bir görüşü ispat yükümlülüğü duymayan bir bakışla gidip Kur'an'da ne olduğuna bakılmalı. Böylece ben şimdi İslamî tarih felsefesine varmak istiyorum.

Hangi alanda çalışırsa çalışsın herkesin yöntemi şudur: Tarih felsefesi, çeşitli ilimler ve rivayetler ile ilgili çeşitli incelemelerine, dinlerle ve çeşitli ekollerle ilgili mütalaasına ve aynı şekilde İslam'la ilgili mütalaasına dayanarak kendisi için bir tarih felsefesi oluşturur. Mesela "İslam'da tarih felsefesi budur." der. Ardından da işine yarayan bazı Kur'an ayetlerine dayanır. (Bütün bir sure de değil. Bir teoriyi ispat için bir sureye dayanan ve bütün bir sureyi delil olarak getiren birini gördünüz mü? Hiç kimse böyle yapmaz. Hep bir ayet ya da yarım ayet veya arka arkaya iki ayet aktarılır.) Bir kitaptan ya da herhangi bir kitabın bir bölümünden bir cümleyi alıp nakletsem ve halka bu kitabın yazarının görüşü budur desem bunun ne denli saptırıcı ve yalan olduğunu, hatta yazarın görüşünün aksine olduğunu görürüz. Böylesi bir kötüye kullanma bir tür yalancılık ve halkı aldatmadır; özellikle de ayetlerinin ve kelimelerinin bağlantısı ilmî olan Kur'an gibi bir kitap söz konusu olunca. Bu yüzden, bir ayet aktarıp bir yazarın ya da bir araştırmacının görüşünü ispat için bu ayete dayanmak, benim hiçbir zaman sevmediğim bir iştir; tam anlamıyla açık ve kesin bir mesele söz konusuysa o zaman başka. Bu bakımdan, ben buraya tarih felsefesini sizin için İslamî tarih felsefesi olarak ortaya koymaya, sonra da nerede işime yarayan ayet ve rivayet varsa, yer yer, tıpkı yüzük kaşı gibi yerleştirip süslemeye ve kutsal ve benimsenebilir bir metni -zira içerisine onca ayet ve rivayet serpiştirdik- halka yutturmaya gelmedim. Bilakis, bu iş için şimdiye kadar burada az çok ele alınan meselelerden yararlanırım: Tarih felsefesine ve tarih felsefesinin çeşitli ekollerine dair bilgilerimiz, tarih sorumluluğunda insanın rolüne ve tarihin hareketinde maddî, iktisadî, insanî, psikolojik, coğrafî, düşünsel, teknolojik, bilimsel, iklimsel ve ırkî etkenlere dair edindiğimiz bilgiler, aynı şekilde tarihin hareketinin ve kavimlerin tarih içerisindeki gelişiminin gerçekleşmesinde etkili olan neden ya da nedenlere dair edindiğimiz bilgiler sorumluluk doğurmaktadır. Ayrıca milletlerin duçar olduğu etkenler ya da etkenlerin etkeni, insanın ne dereceye dek yazgısının sorumlusu olduğu ve tarihin hareketine ve tarihin belirlenimine ne kadar müdahale edebildiği ve bu "insan"ın faşistlerin söylediği gibi kah-

ramanlar olup olmadığı ya da genel anlamda halk olup olmadığı veya peygamberler olup olmadığı yahut paralarını ve güçlerini kullanarak bir toplumu yöneten liderlerin ve güç sahibi kimselerin tarihin hareket ve değişmelerinin sorumluları olup olmadıkları, insanın aslında tarihin hareketinde ve tarihin belirleniminde hiçbir rolünün bulunmadığı, tarihin belirleniminin tıpkı fiziksel, kimyasal ve biyolojik hareketler gibi bilimsel ve zorunlu kanunların ürünü olduğu ve insanın da 'mutlak'ın ürünü bir oyuncak olduğu hakkındaki mülahazalar.

Şu ana dek ortaya konulanların hepsini kendi görüşünüz olarak değil, bilgileriniz olarak alın. Aklınızı her şeyden özgür kılın. Fakat bunca bilgiyle donanmış olan akıl, sahip olduğu bakış açısı ve düşüncesiyle ve şimdiye dek ideolojiler, felsefeler ve tarih felsefesi hakkında yaptığı mütalaalarla, bilinçli bir bilimsel bakış açısına, kelamın gerçek içeriğinin keşfine ve Kur'an'da topluma, tarihe ve insana dair ortaya konan meselelerin bilimsel, felsefî ve düşünsel tahliline ulaşmıştır. Dolayısıyla eli boş fakat özgür bir akılla, bilinçli bir bakışla ve böyle bir bilimsel birikimle fakat taassupsuz olarak ve daha önceden hiçbir inancı beraberinizde getirmemeyi ve bu inancı ispat için Kur'an'ı kullanmamayı taahhüt ederek gidelim; görüş olarak ne söylemişsek bir yana bırakalım ve onunla yaşayalım.

Bu iş için fırsat olmasa da ben Enbiya Suresi'ni süratle okuyayım. Kur'an'ın büyük bir bölümü tarihtir (en büyük bölümü tarihtir). Bu bakımdan sizden ricam -çünkü görüyorsunuz ne fırsat var, ne de fırsat lazım- bu günden itibaren öğretim yönetiminde bir satır başı olmak bakımından Kur'an'la başlamışken, artık hoca talebe ilişkisini bir yana bırakalım ve kendimizi birer birer bir öğretmen ve tebliğci olarak donatalım. Böylesi zorlukların ve güçlüklerin yaşandığı bir dönemde bu düşüncenin destekçileri olursa ve Allah aşkımız, arzumuz ve ideallerimiz için dert ortakları ve dostlar gönderirse ne mutlu. Sizler varsınız ve sizden başka kimsemiz yok. Elbette bu, kimsesizlik anlamında değildir, bilakis okuduğum bir "kahramanlık şiiri"dir ve duyduğum bir övünçtür. Fakat sizlerden her biriniz, zorlukları, güçlükleri ve karanlıkları gördükçe

daha çok yükümlülük altına girmeli ve bireysel hayattan, kişisel ideal ve zevklerden, kendi geleceğinize, kendinize, kendi hayatınıza, kendi ihtiyaçlarınızı temine ve hatta kendi haklarınızı elde etmeye, Allah'ın, Kur'an'ın, aklın, mantığın ve her şeyin size caiz kıldığı şeyleri sağlamaya yönelmekten daha çok fedakârlıkta bulunmalısınız. Çünkü siz sorumlu bir insansınız. Her biriniz nübüvvet verasetini ve risalet verasetini omuzlamalısınız. İslam diyor ki: "Benim ümmetimin âlimleri, peygamberlerin vârisleridir." Anlayan insanlar toplumun fikrî sorumluluğunu ve toplumun İslamî kılavuzluğunu ne ölçüde üstlenmişlerse aynı ölçüde kendi insanî, dinî, mantıkî, tabiî ve gerekli haklarından halkın hakkı için - çünkü nasıl tehlike içinde olduğunu, nasıl ayaklar altına alındığını görüyorsunuz- vazgeçmelidirler.

Bu iş için artık ben bu şekliyle hiç ders yapmayacağım. Yani önce derse giriş yapıp ardından bütün esaslarını anlatarak daha sonra da sonuca ulaşma yoluna gitmeyeceğim. Bilakis, bir arada çalışan ve araştırma yapan araştırma grubu içinde ve sizin aranızda olacağım. Bu bakımdan ben sınıf gibi başından sonuna dek tarih felsefesini, anlattığım diğer tarih felsefeleri gibi ders olarak anlatmayacağım. Ancak tarih felsefesi için sadece birkaç ide vereceğim. Böylece İslam'ın tarih felsefesini çıkarırsınız (Lütfen bu ideleri not edin. Çok basit. Bundan başka araştırma yolumuz yok). İslamî tarih felsefesini (ki son derece önemlidir ve tarih felsefesi yeni bir görüş olduğundan bu konuya el atılmamıştır) Kur'an'da bulabilmek için öncelikle boş ellerle Kur'an'a yönelmek lazımdır.

Şunu hatırlatayım ki bir kimse "İslambilim"i[96] 20. yüzyılda ve İslam'ı 20. yüzyıl kafasına hâkim bütün ideolojilerin ve düşüncelerin üzerinde ele alabilir ve böylece bu günkü ilmi aşabilir. 20. yüzyıl ideolojilerinden geride kalmış bir İslam gidicidir. Bilimden, ideolojiden, sosyalizmden, bilimsel tarih felsefesinden ve egzistansiyalizmden aşağı bir İslam gidicidir ve muhafaza etmek mümkün değildir. Gerçek İslam, gerçek Şiîlik, "Çağımız Ali'yi

[96] İslambilim, bizim burada ele alınmasını ve tamamlanmasını isteyip arzuladığımız anlamdadır.

Arıyor"da söylediğim gibi bilim ötesi bir ideolojidir. Yani bilime ulaşmalı ve bilimden sonra İslam'ı almalıyız. Yoksa bizim donuk ve durağan zihnimiz bilimi anlayamaz ve bilimsel aşamaya ulaşmadan İslam'ı, sakinleştirici ve cehaletini yok edici bir ilaç olarak alamaz. Bilim aşamasını geçiniz ve bilimin cevaplayamadığı şeyleri İslam'da arayınız. Son derece modern, bilimsel ve çok ileri ideolojilere ulaşıp onları öğrenip anlayalım, sonra onları geçelim ve bu ideolojilerin sahip olmadıkları ve az değindikleri şeyi İslam'da arayalım. Aynı şekilde Şiîlik, bugün sadece kalıtsal bir sevgi olarak ya da sadece form ve kalıplardan oluşan bir dizge şeklinde günümüz dünyasında aydınlar düzeyinde, fikrî, itikadî, ideolojik ve toplumsal maceralar düzeyinde söz konusu edilebilir bir şey değildir. Ali Şiası, Safevî dönemi Şiası değildir; Safevî döneminin ve sonraki iki yüz yılın ihtiyaçlarına cevap veren bir Şia değildir. Ali Şiası, insanın fikrî ve manevî gelişimi, insanın kavrayışı ve aynı şekilde insanın dertleri, ihtiyaçları ve susuzluğu arttıkça daha bir açılım gösteren ve varlığı bütün dünyada ve insanın vicdanında daha bir güçlenen Şiadır. Ali'nin kurduğu ekol, onun ve oğullarıyla varislerinin seçtikleri yol öyle bir yoldur ki eğer bu yol dünya çapında doğru tanınırsa, bugün iyilik, olgunluk ve insanî güzellikler için, beşerî yücelikler ve gelişmeler için, eşitlik ve kardeşlik için, sömürü, istismar, bölücülük, cehalet ve zulüm ile savaşmak için mücadele eden bütün özgürlükçü ve adalet taraftarı aydınlar onu seçecekler ve arzuladıkları yolun bu yoldan pek uzak olmadığını hissedeceklerdir. Bu, Marksizm'den yukarda olan bir Şiîliktir. Kur'an'daki yaratılış felsefesi, hümanizmden yukarıdadır. Kur'an'daki Âdem kıssasında ve İslam'da söz konusu olan insan sorumluluğu meselesi Heidegger'in, Sartre'ın vs. egzistansiyalizminden yukarıdadır. Biz onun peşindeyiz. Bu yüzden İslam bizim için egzistansiyalizm-sosyalizm-irfan üçgeninden sonra söz konusudur. Bizim için İslam ve Şiîlik, tarih boyunca günümüz insanının düşünce ve duygusunun üç yüksek zirvesi olan bu üç boyuttan daha yüksek bir mevkide söz konusudur ve bundan aşağısı, insana ve kendimize zulümdür. Bu durumda İslam'ın ileri bir biçimde, hak sever ve halk sever tarzda algılanışı olan bu büyük hakikate -ki adı Şiîliktir-zulmetmişizdir.

İrfanı[97] bugün dünyada gündemde olan ve Heidegger ile zirveye çıkan egzistansiyalizm ve bir ideoloji ve iktisadî ve toplumsal bir sistem olarak sosyalizmle birlikte olmak ve sonra bu üçünü aşarak İslam'a ulaşmak lazımdır.

Tarih felsefesini, insanın tarih felsefesindeki rolünün niteliği bakımından Enbiya Suresi'nden yararlanarak anlamaktayız. Gelip bütün Kur'an'ı alsaydım ve geçmişe, geçmiş zamana, ümmetlere ve sorumluluklara ilişkin bütün ayetleri derleseydim ders açısından belki çok daha iyi olurdu. Fakat ders benim için önemli değildir. Yeni görüşler ve bilgiler olarak verdiklerim önemli değildir. Önemli olan, "çalışma yöntemi" ve "bakış açısı"dır. Kur'an'ın birtakım parçalarını oradan buradan alıp montaj etmek ve kendimize bir metin oluşturmak yerine, doğal olarak ve sağlıklı, uyumlu ve canlı bir gövde olarak bu tek parça bırakın da bize bir şey öğretsin.

Enbiya Suresi'ni hızlıca geçiyorum. Surenin ayrıntılarına girmem mümkün değil. Sadece şunu belirtmeliyim: Kur'an'ı böyle açıp okursak anlarız demiyorum; fakat diyorum ki eğer biz -ki şimdi bu çağdayız ve felsefî, sanatsal, toplumsal, edebî ve bilimsel kitaplar okuyoruz- çabalarsak, istersek, çalışmamıza süreklilik kazandırırsak ve bu dile hep aşina olursak Kur'an'ı anlayabiliriz. Birtakım insanlar Kur'an'ı bir yana bırakmak için savaşım verdiler. Birtakım insanlar da Kur'an'a karşı düşmanca bir kurnazlıkla hareket ederek: "Biz bu kitabı anlayamayız." deyip Kur'an'ı bir yana bıraktılar. Dediler ki: "Bu kitap çok derindir, ayetlerinin her birinde özel sırlar vardır, bu sırlar zamanla açıklık kazanacaktır, elbette bu sırların açığa çıkarılması insan tarafından olmayacaktır. İnsan anlayamaz. Öyleyse Kur'an'ı bir yana bırakalım!" Bir kimseyi

97 Amacım, şu anda şeriatta söz konusu olan irfandır. Dünyada irfana şekil veren Hindistan'dır. Batı'da bulunmayan maneviyata, ruha ve manevî tekâmüle ihtiyaç duyan maneviyatçı genci dünyada kendine cezp etmiştir. Gerçi yanılmakta ve kâmil anlamda maneviyatın var olduğunu sanmaktadır; ama her halûkârda Doğu'nun hep peşinden gittiği bir maneviyat söz konusudur. Bu arı duru, derin ve latif irfan, insan ruhundan, kâinata ve melekûta kanat açan bir kuş yaratır. Mevlana'nın oluşturduğu ve bugün Radha Krishnan'ın oluşturduğu irfandır bu.

zorla ya da saygı olsun diye[98] bir yerden uzaklaştırmak aynı kapıya çıkar. Birçokları Kur'an'ı bir yana bıraktıklarının farkında bile değiller. Çünkü her yerde acayip hatlarla yazılmış ayetler görüyorlar. Kur'an öyle güzel ciltler ve öyle tuhaf tezhiplerle bezenmiş ki her cildin bir milyon tümen değeri var. Kur'an'ı nasıl kullandıklarına bir bakın. Kur'an'ın sayfaları açılmamalıdır. Kur'an üzerinde düşünmek haramdır; fakat başkaca her iş caizdir.[99]

Enbiya Suresi, peygamberlerin tarihteki rolünü anlatmaktadır. Bu rol, etken olarak söz konusu değildir; bu çok ilginçtir. Bunlar tarih tarafından tarihin ve Tanrı'nın namusu olarak seçilen en seçkin insanlardır, faşizmin tarih felsefesinin "elit" diye adlandırdığı seçilmiş insanlardır, insanlar arasında üstün soy olarak bulunanlardır. Kimsenin sahip olmadığı bir şeyle, yani vahiy silahıyla donanmış olan böyle kimseler, tarihin hareketinde doğrudan sorumluluk taşımazlar; sadece ve sadece tebliğ etmek, uyarmak ve mesaj ulaştırmak sorumluluğunu taşırlar. Öyleyse sorumlu kimdir? Enbiya Suresi'nin tamamı, insanların mesajla ne ilgileri bulunduğunu göstermektedir: Mesaj-halk, halk-mesaj. Bu iki kelimenin dışında burada başka bir şey tekrarlanmaz. İşte buradan yola çıkarak, tarih felsefesini Kur'an'ın öğrettiği gibi öğrenmek lazımdır. O zaman onun ilmî değerini muhafaza etmiş oluruz; yoksa donuk ve sınırlı şeyler olarak zihnimizden geçip gider.

[98] Bir ara bir fakültede ders veriyordum. Geldiler, dediler ki: "Siz oldukça bilgili ve muteber bir şahsiyetsiniz. Bu kadar bilgili olan birinin ders vermesi yazık değil mi? Gidin araştırma yapın." Yakamı tutup dışarı almalarıyla bunun arasında ne fark var? Bu daha kötü. [Zira başkaları] bizi dışarı attıklarını anlamazlar.

[99] Bundan sonra küçük bir Kur'an temin etmenizi rica ediyorum. Bu Kur'an'ın iki özelliği olmalı: Birincisi ayetlerinin altında tercümesi olmalı, ikincisi sonunda ayet fihristi olmalı. Genellikle bu Kur'an'lar arasında -onun için bu bir reklâm da olabilir- tecvitli, tercüme ve tefsirli (elbette tefsir değil) ve Muhammed Kâzım Muizzî tarafından "keşfü'l-âyât" (âyet fihristi) hazırlanan ve Hattat Tahir hattıyla olan Kur'an tercih edilebilir. Tercümenin kime ait olduğunu bilemiyorum, kendilerini tanımıyorum. Fakat edebî bakımdan normal tercümelerden daha başarılıdır. Keşfü'l-âyât da oldukça incelikli. Bu çalışmayla da herhangi bir Kur'an her zaman cebimizde olsun ve bir kitap olarak mütalaa edelim de böylece mübarek bir şey olmaktan kurtarıp kitap haline getirelim. Onun adı kitaptır ve bize de hitap etmektedir.

Rahman Rahim olan Allah'ın adıyla.

"İnsanların hesabı (ilk baştan "insanlar" kelimesiyle başlıyor) yaklaşmıştır." Fakat onlar gaflet ve cehalet içerisinde hesaptan, haktan ve mesajdan yüz çeviriyorlar. Oysa mesajın sözünü ettiği şey yakındır. Fakat hâlâ uyanmadılar.

"Rablerinden kendilerine ne zaman yeni bir zikir/hatırlatma gelse onlar bunu hep alaya alarak, kalpleri oyuna eğlenceye dalarak dinlemişlerdir."

O mesajın, o risaletin, o kitabın, hatta peygamberin kendisinin "zikir" olarak adlandırılması ilginçtir. Yani sorumluluk size aittir. Fıtratınızın derinliklerinde sorumluluk gizlidir. İstediğiniz ve ihtiyaç duyduğunuz bütün kaynakları, bilgileri, ilimleri, gerçekleri ve her şeyi peygamberin ve hatta Allah'ın size vermesini beklememelisiniz. Çünkü Allah bunları sizin fıtratınıza önceden yerleştirmiştir. Buna göre kimi beklemeliyiz? Kendinizi. Ne yapmalı ve nereden bulup çıkarmalıyız? Kendinizden. Fakat oldunuz. Kokuşmuşlukların, alçaklıkların oyuncağı haline geldiniz ya da etten, taştan, topraktan yapılmış putların kulu oldunuz. Ruhunuz çirkinleşti, aciz ve güçsüz hale geldiniz.

Peygamber kitap ve mesajla, sadece, "İnsan, sen kimsin?" diye hatırlatmaya gelir. Buda'ya yapılan ve çıtkırıldım bir beyzadeyi Buda'ya dönüştüren bu uyarı ve işaretler, İbrahim Edhem'in (gece gündüz avlanan ve zevk içinde yaşayan bir beyzadenin) yakasına yol ortasında bir anda yapışıp "Seni bunun için mi yarattılar?" diye soran bu uyarı, Gazalî'yi tutuşturan bu uyarı ve mesaj, Gazneli sultanlarının meddahı olan Nâsır Husrev gibi bir adamı hakikatin meddahı haline getiren (artık konuşmak yok olmakla yoldaştı) bu mesaj ve uyarı, İbrahim Gaznevî'nin[100] meddahı olan Senaî-yi Gaznevî'yi bir anda değiştiren bu mesaj... Ya da Şems: Bir kıvılcım. Bu uyarılardan hiçbiri bunlara bir şey vermedi. Sadece ve sadece içlerine bir kıvılcım attı, bir kibrit çaktı, bir benzin döktü. Bu patlamayla içlerinde alevler yükseldi.

[100] Senaî'nin işi memduhlarına şiir söylemekten ibaretti. Karşılık olarak bir miktar para alıyordu (yani burs) ve gidip sevgilisiyle birlikte yiyordu.

Peygamberler sadece hatırlatırlar: İnsanın uyarılışı. İnsan için bu yeterlidir. Hatta peygamber "müzekkir" adını almakla kalmayıp "zikr" adıyla da anılmaktadır (Peygamber'e diyor). Yani mesajı ve hakkı beraberinde taşıyan insan zikrin kendisidir.

İnsanların hesaba çekilişleri (hak ile batılın ayrıştığı ve her şeyin gerçekleştiği yer) yakındır[101]. Fakat insanlar kendi cehalet ve gafletleri içerisinde yüz çevirirler. Arkalarını dönerlerse görmeyeceklerini sanırlar. Ters yönde hareket ederlerse varılacak yere daha geç varacaklarını sanırlar. Tarih, herkesi Allah'ın belirlediği yere ulaştıracak olan bir trendir. Şimdi sen bu tren tünelinde trenin gittiği yönün tersine koş istersen. Fakat başkalarıyla birlikte istasyonda vaktinde ineceksin. "İnsanların hesabı yakındır, fakat onlar gaflet içerisinde yüz çevirirler." İnsanın tek özgürlüğü tarihin belirlenmişliğini keşfederek onunla birlikte hareket etmek ve kendini kurtarmaktır ya da karşısında durarak kendi kendini yok etmektir. Yazgısını elinde bulunduran "ben" budur. Tarih ve zaman, Allah'ın belirlediği şekilde tıpkı tabiatın hareketi gibi kendi yolunda hareket eder.

Rablerinden kendilerine ulaşan her mesajı, her uyarıyı, her hatırlatmayı, her yeni zikri -her zaman anlatıla gelen bir şey değil, yeni bir şey-, her yeni sözü, her yeni gerçeği, her yeni olguyu ve her yeni daveti ancak alay ederek dinliyorlar.

"Kalpleri oyuna dalarak dinlemişlerdir. O zalimler şöyle fısıldaştılar: Bu, sizin gibi bir beşerden başka nedir ki? Siz şimdi gözünüz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?

Ne kadar canlı bir mesaj! Rablerinden gelen bu yeni gerçeği, bu uyarıyı, bu mesajı alaya aldılar, oyunlarından başlarını kaldırmadılar. Çirkin işlerle ve kötülüklerle meşgul oldular. Kalplerini bu boş oyuncaklara verdiler. Ayrıca (tabire dikkat ediniz) gelen bu hak mesaj karşısında, "Ey bu zillete düşmüş insan, nelerin var,

[101] Başlangıca dikkat edelim. Yazarlık bakımından apayrı bir stili vardır. Ağır ağır giriş yapmak yerine (bugün hocaların önce bir giriş yapıp sonra konuya girdikleri gibi) bir anda ani bir atakla konuya girer.

ne kültürün var, ne tarihin var, nereye mensupsun?" diye soran bu uyarı karşısında, "Bu mesaj nedir?" diye sorarlar. Bu yeni mesaj, Hira'dan gelen adamın mesajıdır. O, puthaneye çevrilmiş durumdaki Kâbe'nin yanında zelil, geri ve bedbaht bir grup görür. Bu kişilerin şiirler okuyan İranlı ve Rum hizmetkârları vardır. Birkaç yabancı, bunlara bir şeyler yazar.[102]

Bu elçi ne diyor? Diyor ki: "Ey millet! Siz İbrahim kültürünün sahibisiniz. Dünyada put kırıcılığın temelini atan bir peygamberin kültür ve yolunun mensubu, takipçisi ve hamisi olan siz, neden putperestliğe tutsak oldunuz? O peygamberin takipçileri neden putperestliğin en büyük temsilcileri oldular? Neden putperestlik ve puthane İbrahim'ini bırakıp tevhidin İbrahim'ine dönmüyorsunuz? Neden tevhit inancının ilk ve en eski mabedi ve halkın sığınağı olan ve hâkim mülkiyetten, güç sahiplerinden ve zorbalardan bağımsız olan bu Kâbe'yi oyuncak haline getirip, Arap halkını sömürme ve istismar etme aracı haline getirip puthane yaptınız?" Bu mesajdır. Eğer siz hakka ve o dine dayanırsanız (Rum Suresi'ni açıklarken söylediğim gibi) tarihin yazgısını üstlenip ele alabilirsiniz. Bu mesajdır ve aynı kıssadır. Fakat onlar boşluğa, pisliğe, zevklere, hurafelere, eskilerin masallarına, yalanlara, töhmetlere, alaya almalara, insanları hapsetmelere, işkence etmelere, karalamalara, saldırmalara ve zulümlere yönelerek, aynı şekilde gece gündüz taassuba, cehalete zevk ve safaya, içip içip sarhoş olmaya dalarak yeni sözü duymadılar.

Gizli gizli birbirleriyle konuşmaya, planlar yapmaya ve gizliden gizliye kargaşa çıkarmaya koyuldular. Kimler? Zulmedenler. Zalimlerin ve zorbaların planlarını gözlediler ve sonradan topluca töhmette bulundular. Bunları herkesin kendi başına düşündüğünü sanıyorlardı insanlar. Oysa bu düşünceler, gizlice herkese telkin edilmişti.

[102] Jean Paul Sartre'ın Üçüncü Dünya hakkında söylediği gibi: "Bunların yazıp konuşma hakları yoktu. Biz buradan söylüyorduk, onlar dikte edip yazıyorlardı. Biz sesleniyorduk, onlar (Asya, Afrika ve Latin Amerika) bizim sesimizi taklit edebilmek için ağızlarını açıyorlardı. Şu Fanon'a ne oluyor da biz konuşmadan o konuşmaya başlıyor?"

"Bir mesajım, yeni bir zikrim ve orijinal bir zikrim var." diyen bu kimse sizden farklı biri mi? Hayır, onun bu sözünün etkisi altında kalmanız, kalplerinizi kendisine bu denli çekmesi, onun sözleri karşısında kendinizi bir başka hissetmeniz hakikatten, vahiyden ve onun sahip olduğu ve sizin sahip olmadığınız bilgiden değildir, size verdiği bilinçten değildir, hissettiğiniz şeyden dolayı değildir, hissettiğiniz fakat bilmediğiniz şeyden dolayı değildir, ihtiyaç duyduğunuz fakat hissetmediğiniz ve ancak onun dilinden işittiğiniz şeyden dolayı değildir, bu sözlerin içinde yatan hakiki ruhtan ve ifadenin güzelliğinden de değildir. Bilakis o büyücü ya da şair veya delidir. "O ancak sizin gibi bir beşer değil mi?" Onun bizler gibi olmakla birlikte sözlerinin başkalarının sözlerine benzemediğini görüyorsunuz. Sizi etki altında bırakması büyücü olmasından ve büyü yapmasından dolayıdır.

"Dedi: Benim rabbim sözü bilir ve göklerde ve yerde söyleneni işitir. O, işitendir, bilendir." Bunun sebebi nedir? İnsanlar bu tür sözleri sadece İslam Peygamberi'ne karşı söylemediler; bilakis bu, tarih boyunca, duraklamış ve eskimiş bir topluma sunulan her yeni mesaj karşısında gösterilen karşı tepkidir. Kur'an'ın burada söylediği şu: Gördüğünüz bu entrikalar (gece bir araya geliyorlar ve ertesi gün bir bakıyoruz ki halkı kışkırtmışlar ve hepsi aynı karalamayı ortaya atmaya başlamış) kendilerini savunma gücü bulunmayan kimseler zorlanıp işkence edilerek tertiplenmekte. Fesat çıkarmak, karalamak ve saptırmak için özel durumlardan yararlanmaktadırlar. Mutaassıp kimseyi taassubundan yararlanarak, sermayedarı ticaret faktörünü ortaya sürerek, güç sahiplerini emniyeti koruma bahanesiyle ve bu putperestliğe inananları da puta olan inancından ve kutsal tanrılarını koruma duygusundan yararlanarak, aynı şekilde İbrahim'e ve onun evine inananları da -ki bunlar Cahiliye Arapları arasında da vardı- "Abdullah oğlu Muhammed (Peygamber), İbrahim'in emanetini ortadan kaldırmak, İbrahim'in evinin saygınlığını yok etmek istiyor." diyerek tahrik ettiler. Şimdi ilahî görevlendirme karşısında, ilahî faktör karşısında, bu yalnız adam karşısında Mekke'nin bu durumda olduğunu görüyorsanız bu tarihin tekrarlanan hikâyesidir. İnsan için

yeni bir hatırlatmanın, eski ve geri bir toplum için yeni bir mesajın nazil olduğu her yerde, böyle pis ve kirli bataklıktan bu mesaja karşı bu tür bir tepki yükselmiştir. Fakat yazgıya bakınız ki onca olaylar, yaygaralar ve kudretler yok olup gitti ve bugün -20. yüzyılda- Afrika'nın tamamı, Ümeyye b. Halef'in zayıf ve düşük fiyatlı kölesinin adını (Bilal Habeşî) duyunca övünçten kaynayıp coşar. Fakat o olaylar, o işkenceler onca güçlerine rağmen nereye gittiler? Eğer bugün adları lanetle anılıyorsa yine bunlar sayesindedir.

Görüyorsunuz oldukça açık. Allah bilir ve yerde ve gökte söyleneni duyar. Çünkü Allah bilendir, işitendir.[103] Sonra dediler ki onun getirdiği bu sözler, onun vahiy adına, yeni söz adına, mesaj adına, zikir adına söyledikleri saçma düşlerdir. Hatta ona karşı töhmet ve iftirada bulundular ve o şairdir dediler. Dediler ki: "Bu sözlerin yerine önceki peygamberlerin yaptıkları gibi bir mucize getirsin."

Bundan önce iman etmeyip de helak etmediğimiz hiçbir medeniyet, hiçbir toplum ve hiçbir karye[104] yoktur. Sizden önce ve bu görevlendirmeden ve nübüvvetten önce gönderdiğimiz kişiler de (kendilerine vahyettiğimiz sıradan kimseler) tıpkı bu elçi gibiydiler. Siz onların hikâyelerini bilmiyorsanız, zikir ehline ve zikirden (zikir daha önce belirttiğim anlamdadır) haberdar olan kimselere sorun.

Mesaj getiren ve insanlara yol gösteren kimseler olağanüstü ve harikulade insanlar değillerdi. Bunlar, yemek yemeyen ya da yiyemeyen veya hiç ölmeyecek olan canlılar değillerdi. Bilakis tıpkı diğerleri gibi sıradan bedenlerdi ve sıradan yemekler yemekteydiler. Fakat tek mesele, mesajın onlara vahyedilmesi ve bu mesajı size bildirmekle yükümlü kılınmalarıydı.

[103] Bu, Allah'ın söz söyleme tarzıdır: Ortada tekrar etmeksizin arka arkaya muhataptan başkasına ve konuşandan muhataba geçmektedir. Bunları ayırt etmesi gereken, okuyucunun kendisidir.

[104] Ben aslında "karye" kelimesini "medeniyet" diye tercüme ediyorum. "Beled" ya da "bilâd" kelimesini ise toplum diye tercüme ediyorum. Belirli bir köyden veya şehirden söz edilen yerler dışında Kur'an'da genel anlamda karyeden söz edilen her yerde bir medeniyetten söz edilmektedir; beled ise toplum anlamındadır.

"Ant olsun, size içinde sizin için bir hatırlatma bulunan bir kitap indirdik. Hâlâ akıllanmaz mısınız?" Korku, ümit, tarih, geçmiş bir olayın nakledilmesi, tarihteki bir olaya dönüş, zamandan söz ediş, bir anda bütün kâinata, yaratılışın başlangıcına, fizik dünyaya egemen sisteme kanat açış, yeni baştan bu nübüvvetin yazgısına ve insanların nübüvvete karşı gösterdikleri tepkiye eğilmek, geleceğe dönük çıkarımda bulunmak gibi meseleler, bu derin dokuyla uyumlu olarak gündeme getirilir ve insanın önüne konulur. Öyle ki bilinç ve duygu sahibi hiçbir kudret onun etkisinden kurtulamaz. Anlatım ve betimleme gücüne bakın: "Ve kem kasamna min karyetin kanet zalimeten ve enşe'na badeha kavmen âharîn." (Tarih felsefesine dikkat edin. Bu hareketlerin, bu değişimlerin sorumluluğu ve yine bunların nedenleri burada belirgindir): Nice büyük medeniyetleri ve toplumları -ki zalimdiler- altüst ettik, dize getirdik ve onlardan sonra, onların yerine düşünce sahibi, düşünen ve yükümlülük taşıyan bir millet, bir nesil, bir topluluk yerleştirip eski medeniyetlerin harabeleri üzerine, o çökmüş toplumun yıkıntıları üzerine yeni bir bina inşa ettik. Sonra burada (birden bire yaratılış felsefesine girer): Zalim olan nice sınıfları, gurupları, toplumları ve karyeleri altüst etmedik mi? Sonra bu yıkıntılar üzerine, bu mezarlar üzerine bilinçli, adaletli, uyanık ve yaşamaya layık insanlardan -ki bunlar daha önce egemen düzende sıkıntı çekiyorlardı, teçhizatsızdılar, işkence görüyor ve yok oluyorlardı- oluşan yeni bir bina yükseltmedik mi? İçerisinden antitezi çıkan bu eski tez, yani bu sömürücü zalim sınıf ve bu kokuşmuş fenomen nasıl ve ne sebepten yok oluyor, burada tam anlamıyla açıklık kazanmaktadır: "Onlar zalimlerdi." Peki, onların kalıntıları ve yıkıntıları üzerine yeni bir toplum, yeni bir tarih ve tarihsel gelişim içerisinde yeni bir aşama oluşturanlara ne oldu? Mesajı anlamayan ve uyanamayan insanlar birden uyandılar ve sorumluluğu kabul etmediler. Kenara çekildiler, sağırlığa vurdular, körlüğe vurdular, oyun ve oyalanmayla meşgul oldular, hakkı yalnız bıraktılar, küfür ve zulmün vahşi darbeleri altında korumasız ve savunmasız bıraktılar. Peki, ne oldular? O insanlar ne oldular? Hayatta kaldılar mı? Ha-

yatta kalabilmek için her şeyi yok edenlere ne oldu? Anlatıma dikkat ediniz: Davalarını, sapmalarını, zilletlerini, hakkı alaya almayı sürdürerek yaşadılar. Fakat ne zamana dek? Olgunlaşmış buğday tarlası gibi, suskun bir haldeyken ve "ah" diyecek halleri bile kalmamışken hasat edilinceye kadar.

"Biz göğü, yeri ve bunlar arasındakileri oyuncular/oyuncaklar olsun diye yaratmadık." Tarih felsefesini ve hak ile batıl savaşıyla olan ilişkisini ortaya koymak için bir anda yaratılış felsefesini açıklar: "Biz, yeri, göğü ve ikisi arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık." Rabbinin azabı bunların üzerine üflenince ve artık kendilerini koruyamayacaklarını anlayınca şöyle dediler: "Yazıklar olsun bize! Biz zalimler idik." "O zaman adalet ve hak terazisini, mizanını kurarız."

Musa ne getirdi? Takva sahibi kimseler için furkan, ışık ve zikir getirdi. Musa'ya ve Harun'a Allah ne verdi? Furkan, ışık ve zikir; insanî hatırlatma ve aydınlık verdi. Furkan, hak ile batılı birbirinden ayıran, olgunluğu ve hamlığı belirgin kılan ve insanların ve bir neslin gözleri önünde eğri ve doğru yolu, kirlenmişliği ve arınmışlığı, doğruyu ve yanlışı belirgin kılan mesaj ve sözdür. Bu mesajdan önce hak ile batıl birbirine öyle karışmıştı ki kimse cepheleri ayırt edemiyordu, yönleri ayırt edemiyordu, insanları ayırt edemiyordu. Furkan gelince tıpkı şafak çizgisi gibi geceyi gündüzden ayırır, gecenin ölmekte olduğunu, günün yükseldiğini, çok geçmeden bütün dünyayı kaplayacağını ve ufku aydınlatacağını tıpkı ufuk gibi ortaya koyar. Sonra arka arkaya şöyle der: İbrahim'i, sonra Musa'yı, sonra da Harun'u gönderdik. O zorluklar, o güçlükler ve zaaflar içinde Firavunun büyük kudreti karşısında ve kendisine bağlı *mele* ve sihirbazlar karşısında Musa'nın bir çobandeğneği vardır ve yalnızdır. Sadece bir kardeşi ve bir yardımcısı vardır. Ebuzer, hem Kur'an'a sahip olan, hem dine sahip olan, hem Allah'a dayanan, hem hurması olan, hem imparator ve hem Allah Resulü'nün halifesi olan Osman karşısında yalnızdır. Ebuzer'in deve kemiğinden bir sopası vardır. Onunla Osman'a bağlı olan Abdurrahman'ın ve Kâbulahbar'ın ve Osman'ın (üçü bir yerde) başına vurur. Elbette hemen Rebeze'ye

sürülür ve orada sessizce ölür. Fakat her nesilde yine onun haykırışı yükselir. Sonunda da yalnız haşrolacaktır. "Yalnız yürürdü, yalnız yaşardı ve yalnız öldü." Fakat sonraki nesil, arka arkaya hak davetçileri, hak önderleri, o mesajı korumakla sorumlu olanlar onun mesajına sahip çıkarlar. Çünkü hiçbir kan boşuna dökülmez, hiçbir ölüm (eğer hak yolunda olursa) yokluğa sebep olmaz, hiçbir hafakan (eğer gerçeği söyleyen bir boğazdan geliyorsa) suskunluğa duçar olmaz. Bilakis her kan bir damlaya dönüşür ve o damlayla bu nesil daha iyi bir *İslambilim* yazabilir.

YİRMİ YEDİNCİ DERS

EGZİSTANSİYALİZM EKOLÜ

Çevrenin ve dış dünyanın etkisiyle ruhsal ve fikrî durumun müsait olmaması nedeniyle ne yazık ki dersimi akademik ve mantıksal bir program çerçevesinde yürütemiyorum. Bu bakımdan dersin çerçevesini küçültmek durumundaydım. Ya bazı temel konuları ele almak ya da dersin bazı mantıksal aşamalarının yerlerini değiştirmek zorundaydım. Esas derse bir giriş olarak öğrenilmesi gereken kısmı çıkarıp asıl derse başlamalıydım. Sonradan fırsat olursa, giriş ve başlangıç yanı bulunan kısma dönebilirim diye düşündüm. Buysa dersin ve öğretmenliğin mantığına ters düşmektedir. Fakat normal olmayan bir durum söz konusu olduğunda programı da şartlarla uygun hale getirmek gerekir.

Arz etmek istediğim konu şu: Dersin aslı İslambilimdir. Dinler tarihinden söz etmişsem ve çeşitli dinlere değinmişsem bunun nedeni, İslam'ın bugün ilmî olarak ortaya konulmasının imkânsızlığıdır. Ancak zihinde dünyanın büyük küçük dinleri hakkında ve insanlık tarihinde dinin gelişim tarihi hakkında birtakım bilgiler olursa İslam'ın da ilmî şekilde ele alınması sağlanmış olur. Yine bilinçli bir aydının kafasında İslam'ın insanî, fikrî, ahlakî ve toplumsal değerleri ancak çağdaş ideolojiler tanınırsa, maddî, dinî, irfanî, ilmî ve ilmî olmayan ekoller bilinirse böyle bir ortamda ilmî olarak anlaşılabilir. Ancak bu şekilde İslam'ı kendi kafasında ilahî bir ideoloji olarak ele alarak ilmî bir değerlendirmeye tabi tutabilir.

Eğer dini kesinlikle bir kulluk ve bir inanç olarak -ki her halükârda tarih, eğitim ve kültür bakımından miras almışızdır- kabul edersek böylesi araştırmalara, böylesi fikrî ve ilmî irdelemelere ihtiyacımız yoktur. Öyle ki bazıları, İslam'ı bir mekânda başka dinlerin ya da İslam dışı veya din dışı ideolojilerin öğretilmesi gerekmez diye inanmışlardır. Fakat aydın insan İslam'ı fikrî, ilmî, ilahî ve mantıkî bir öğreti olarak tanımak, kavramak ve bir inancı görevimiz olduğu üzere araştırarak inceleyerek -taklit ederek değil- seçmek isterse başka dinleri ve hatta din dışı ve din karşıtı öğretileri ilmî olarak tanımak zorundadır. Ancak böylelikle İslam'ı bilinçli olarak seçmiş olacaktır. Aslında insanın mantığı, insanın aklı sadece karşılaştırma yoluyla ve aynı şekilde tezat ve benzerliklere bakarak bir konunun çerçevesini ve değerini kavrayabilir.

Bugün Şiîliği, İslam'ı, İslam Peygamberi'ni, Ali'yi, Fatma'yı, peygamber ailesini vs. tanımada içinde bulunduğumuz güçlük şudur: Örneğin Ali'yi küçük Medine çerçevesinde ve onun çağdaşı olan birkaç kişiyle karşılaştırarak değerlendiriyoruz ve Ali'nin haklı olduğuna karar veriyoruz. Bizim güçlüğümüz budur. Oldukça küçük olan bu karşılaştırmalarda Ali'yi haklı çıkarmak Ali'yi dakik olarak tanımak değildir. Bilakis Ali ancak, onu yedinci yüzyıl Medine'sinden çıkarıp o çağdaki birkaç sahabeyle karşılaştırmaktan vazgeçerek insanlık tarihi içerisinde insanlığın üzerinde kafa yorduğu en büyük şahsiyetlerin yanına oturtulup değerlendirildiğinde onun gerçek faziletlerini anlamış oluruz. Bu yüzden İslam'ı tanımak için, öncelikle dünyada ideoloji olarak, ilim ve felsefe olarak gündemde olan fikrî ve itikadî konuları ele almamız ve İslam'ı tanımak için böyle bir giriş yapmamız kaçınılmazdır. Ardından da İslam'ı çağımız düşüncesinin zirvesinde gündeme getirmeliyiz. Yoksa yerel ve geleneksel çerçevede, miras aldığımız şekliyle İslam'ı ortaya koymak bir şey ifade etmez. Ancak bu şekilde yeni nesil ve günümüzün bilinçli aydını İslam'la donanıp silahlanabilirler. Ne mutlu ki bugün genç, okumuş ve İslam'ı doğru ve ileri bakış açısıyla tanıyan aydınlar, bu durumu hissedip kendilerinde tecrübe etmişlerdir ve içinde bulundukları çevrede -üniversite, dershane, fabrika, daire, bilimsel ve dinî çevrede, toplumun hangi köşesinde bulunuyorlarsa orada- fikrî hücum ve saldırı psikolojisi içindedirler.

Toynbee olayında belirttiğim gibi bütün dinlerin ve kültürlerin iki aşaması vardır: Saldırı aşaması, savunma aşaması. Bir düşünce yaşlanıp eskiyince ve bekası konusunda salahiyetini yitirince savunma halini alır ve çevreden ona saldırılmaya başlanır. O sadece çırpınır, ağlayıp sızlar, kendinden başka her şeyi mahkûm eder, sonra bütün kafaları, dünyanın bütün akıllarını mahkûm eder. Bunlar hakikatçi ve hakikati anlayan kimseler değildirler. Hiçbir zaman kendilerini kuşku konusu etmezler. Din adına sahip olduklarının ya da din adına anladıklarının zayıf olabileceğini, onu yanlış anladıklarını hiçbir zaman anlayamazlar. Bu yüzden, dini yanlış anlayan ya da İslam'ı ve Şiîliği eksik veya yanlış algılayan herkes şiddetli bir savunma psikolojisine ve zamandan geride

kalma psikolojisine düşerler. Bu psikoloji içerisinde kendilerini gözden geçirmek, dakik bir yargıya varmak, kendilerini mahkûm etmek ve dinlerini doğru anlamak için çabalamak yerine, bütün dünyayı ve bütün aydınları mahkûm ederler ve böylelikle kendi eksikliklerini başkalarının boynuna atarak gizlemek isterler.

Böylelikle, İslam'ı çağımızın düşünce düzeyinde gündeme getirmek için, dünyanın en temel ideolojik akımlarla dakik, bilimsel ve bilinçli bir tanışıklığımızın olması kaçınılmazdır. Elbette insan yüzeysel olarak ve ikinci elden yeni ilimler hakkında, egzistansiyalizm, sosyalizm, Marksizm vs. hakkında ufak tefek bilgiler edinebilir ve bunları tanıdığını, öğrendiğini düşünebilir. Fakat bunun bir değeri yoktur. Çünkü ben bir Müslüman olarak böyle eksik, temelsiz ve delilsiz bilgilerle ilmî, fikrî ve ideolojik cephede yer aldığımda elimin boş olduğunu o zaman anlarım, uzman ve bilgili bir kesim karşısında kendimi güçsüz hissederim. Dinin savunucusu olarak oldukça mahkûm ve mustazaf bir savunucu olarak tanınırım ve savunduğum şeye zarar veririm.

Bu yüzden bu çağda ve dünyanın bu güçlü ideolojik cephelerinde İslam'ı savunma ve hatta fikrî cephelerde İslamî saldırı liyakatini kazanacak düşünce ve bilinçle donanmak için en temel ideolojileri metin üzerinden ve bilimsel ve dayanaklı olarak incelemek zorundayız. Böylece bu ideolojilerin taraftarı olduklarını iddia edenler bile bizim bu ideolojileri bilinçli olarak tanıdığımızı ve hatta kendi ekollerini tanımada kendilerinden daha güçlü olduğumuzu ve yargılarımızın kendilerinin en dakik kaynaklarına ve metinlerine dayanılarak yapıldığını itiraf etmek durumunda kalacaklardır. Bu şekilde tanındıktan sonra onu kendi ideolojilerinden sonra bizim sözümüzü -İslam'dır tabii- kabul etmeye ikna edebiliriz. Fakat bir Marksistin karşısında ağzımızı açar açmaz o bizim "ikinci el" olduğumuzu ve onun ideolojisini tâli ve avama özgü meselelerden tanıdığımızı anlarsa, sonrasında İslam'ı savunmak için konuşmaya başladığımızda bizim İslamî metinleri tanıyışımız tam ve doğru olsa bile, rakibin ve muhalifin fikrini etki altında bırakma etkimiz zayıflayacaktır. Bu bakımdan biz İslam'ı savunma iddiasında değilsek ve sıradan bir Marksist veya egzistansiyalist üni-

versite hocası, öğrenci, mütercim, yazar veya sanatçı veya başka bir şey olsak o ekolde bilimsel bir üstünlüğe sahip olmamız gerekmez. Bilakis ben bir şair, sanatçı, yazar veya toplumsal bilimlerde veya beşerî bilimlerde vs. uzman olsam, Marsksist, egzistansiyalist veya -meselâ- materyalist bir eğilimim olsa yeterlidir. Fakat Msülümanlık iddiasında olduğumda ve İslam'ın bir ideoloji olarak hâlâ canlı olduğunu, senin ideolojinden fikrî ve ilmî üstünlüğü bulunduğunu ve senin ideolojinden daha fazla kurtarıcılık liyakatine sahip olduğunu iddia ettiğimde ben, o ideolojilerin taraftarı olanlardan daha çok ilmî güce ve onların öğretilerinde ilmî ve fikrî üstünlüğe sahip olmalıyım ki böylece kendi fikrî rolümü icra edebileyim. Çünkü çağımızda bir aydının fikrî rolü, eğer Müslümansa, Marksizmden, egzistansiyalizmden ve günümüzün arz edilen ideolojilerinden sonraki roldür.[105]

İslam'ı bir ideoloji olarak bugünkü dünya vicdanında gündeme getirmek isteyen kimse, çok güçlü olmak zorundadır. Özellikle İslam karşıtı ya da İslam dışı ideolojilerden söz ederken bir kutup ve bir üstat olarak, iyiden iyiye bilen biri olarak kendini düşüncelere dayatmak zorundadır. Yoksa hiçbir şey yapamayacaktır.

Egzistansiyalizm düşünce akımlarının en önemlilerinden biri olup Batı'da ortaya çıkışı Marksizm'den sonra değildir, Marksizm'le çağdaştır. Danimarkalı Kierkegaard'ı egzistansiyalizm görüş ve hareketini başlatan ilk kişi olarak sayarsak Marksizm'le çağdaş olduğunu görürüz. Fakat egzistansiyalizm hareketi özellikle ikinci dünya savaşından sonra genel bir güç kazanır. On dokuzuncu yüzyılda oldukça zayıf bir düşünce akımı olarak söz konusuydu ya da birkaç filozofa özgü bir ekol biçimindeydi. Fakat şimdi, özellikle ikinci dünya savaşından sonra derin, geniş ve birkaç boyutlu fikrî bir hareket olarak ve yirminci yüzyılın fikrî siması olarak tanındı ve dünyada ideoloji olarak Marksizm'den sonra gündeme geldi. Heidegger ve Sartre'ın gelişinden

[105] Bunun aksine, esas olarak bu aşamalara erişmeyen ve kendisi için bu meseleler söz konusu olmayan sıradan Müslümanın işi kolaydır: İdeolojileri de tanımayabilir ve aynı zamanda çok iyi bir Müslüman olabilir ve kendi sınırlı çevresinde de tebliğci rolü oynayabilir!

sonra -özellikle Sartre ile- bu ekol ve ideoloji, birkaç filozofun felsefesi olmaktan çıkarak yirminci yüzyılın derin bir fikrî ve ideolojik akımı haline geldi. Bu yüzden bu ekolün tanınması, yirminci yüzyılda düşünmek ve Müslüman olmak isteyen Müslüman aydın için çok zorunludur.

Bu yüzden programlarımız içinde egzistansiyalizm de vardı. Fakat bunu programdan çıkarmamın iki nedeni var: Birinci neden şudur: Aslında arz ettiğim gibi, dersin asıl konusuna, yani İslam tarihi felsefesine gelmeye fırsat ve zaman kalmayacağından korkuyordum. İkinci mesele kişisel ve duygusal bir meseledir. Bu mesele şu: Sizin hissettiğiniz gibi, siz hiçbir zaman kendimi egzistansiyalist, metafizisyen, Marksist, sosyalist, materyalist, idealist ve arif olarak tanıttığımı, bunları kendime yakışır bir sıfat olarak benimsediğimi duymamışsınızdır. Çünkü gerçekten bunların hiçbirinden değilim ve bu kalıplardan hiçbirinin içinde kalmak istemiyorum. Bu kalıplardan birini kabul ettiğimde kendimi ölmüş gördüm ve ben diri kalmak istiyorum (bu söylediğimi bir iç konuşması şeklinde değil, bir düşünce tarzı olarak söylüyorum). Fakat bugün dünyada söz konusu olan bu ideolojilerden hangisi seni düşünmeye (inanmaya değil), araştırmaya zorladı, hangi ideolojiden daha çok etkilendin ve hangi düşünür üzerinde daha ciddi durursun diye soracak olursanız, egzistansiyalizm diye cevap verirdim. Birinci sırada Heidegger'in egzistansiyalizmi, ikinci sırada Gabriel Marcel ve Jaspers'inki ve üçüncü sırada Nietzsche'nin egzistansiyalizmi (kendisini tam anlamıyla egzistansiyalist olarak adlandıramasak da fikrî temellerinin birçoğu nedeniyle egzistansiyalist diye kabul edebiliriz.), daha sonraki sıralarda da Kierkegaard'ın ve Sartre'ın egzistansiyalizmi gelmektedir.

Sartre'ın başkalarına karşı bir üstünlüğü vardır. Bu üstünlük şu: O, sadece bir filozof değildir. Aynı zamanda yazardır, şairdir, tiyatro yazarıdır, senaryo yazarıdır, siyasetçidir, toplumsal bir savaşçıdır. Bütün bu boyutlarıyla egzistansiyalizm ideolojisini, kendi zamanı içerisinde bir hareket etkeni olarak gündeme getirebilmiş, onu felsefî bir ekolden bir ideoloji haline getirebilmiş ve Marksizm'le birlikte savaşçı bir ideoloji olarak ortaya koyabil-

miştir. Sartre'ın Heidegger ve başkalarına olan bu üstünlüğüne karşılık onlar da Sartre'a karşı bir üstünlük taşımaktadırlar. Kierkegaerd'ın, Marcel'in, Jaspers'in ve Heidegger'in egzistansiyalizminin, Sartre'da bulunmayan maneviyatçılığı ve insanî boyutudur. Dolayısıyla bir kelimeyle karşılaştırmak istersek, Sartre daha mantıksal, toplumsal, bilimsel ve halk için ve mahrum kesim için işe yarar bir egzistansiyalizme sahiptir. Ötekilerin özellikle Heidegger'in egzistansiyalizmi daha derin, daha irfanî ve o sırra daha yakındır. Sartre ise bundan uzaktır.[106]

Egzistansiyalizmle ilgili olarak ortaya koymak istediğim şeyi psikolojik bir mesele yüzünden bir miktar erteledim. Çünkü ben esas olarak hem bu öğreti üzerinde oldukça ciddi olarak düşün-

[106] Sebebine gelince, ne yazık ki ideolojilerin özel bir kaderi vardır: bilimsel oldukları ölçüde, toplumsal hayat için yararlı oldukları ölçüde derinlikleri azalır. Derinleştikleri ve zirveye çıktıkları ölçüde zaman, toplum ve reel hayat üzerindeki etkileri azalır. Buradan başlayarak İslam meselesi gündeme gelir. Oysa İslam gaybî bir öğretidir ve "gayb perdesi ardından gelen bir mesaj"dır. Yerin ve insanın fevkinde bir menşei vardır. Aynı zamanda gündelik pragmatist bilimsel bir ideoloji olarak toplumsal, sınıfsal, iktisadî ve siyasi ilişkilerde ve hatta bireysel adabımuaşerette, hatta aile sorunlarında doğrudan, müspet ve pratik bir rolü vardır. Bu, bu öğretiye özgüdür. Bilakis, insanlar yükseldiklerinde (Mevlana, Buda, Radha Krişnan, Pascal ve Bergson gibi) ve maneviyat, insaniyet ve akletme aşamalarının son aşamalarına ulaştıklarında yerden, insanlardan, günlük meselelerden, beşerin dertlerinden (aynı şekilde söz konusu olan şeyden) mazlumun kaderinden, zâlimin serüveninden gâfil kalırlar. İnsanların hayatlarına ulaşmak istediklerinde ve ekmek ve kültür meselesini herkes için halletmek istediklerinde, tezat, istismar, cinayet, haksızlık, halkın hakkını ayaklar altına almayı ve benzeri şeyleri halletmek istediklerinde yeryüzüne ait bir ideoloji olarak yetersiz kalırlar ve insan fıtratının derinliklerinden kaynayıp gelen en derin ihtiyaçlara cevap veremez olurlar. İşte bu Kur'an'dır ki bir yandan uçma yetisi olan ruhların -Mevlana gibi- sonuna dek gidemedikleri bir irfanı ortaya koyup "sonsuz" meselesini, "mutlak" meselesini, "varlık" meselesini, "insan fıtratı" meselesini, "yaratılış felsefesi" meselesini, "Tanrı" meselesini, "varlığın son haddi" meselesini gündeme getirirken, diğer yandan azarlanılıp itilip kakılan bir yetimi, haysiyet sahibi olup dilenemeyen bir aç kişiyi de gündeme getirir. Buracıkta gündeme getirir, başka bir fasılda değil. O ayetten sonra hemen bu ayeti getirir. Yeri ve göğü, Allah'ı ve ekmeği, insanı, adaleti, irfanı, aşkı ve yetimi birbirine öyle sarmalar ki dersin hepsi aynı şey, aynı söz. Onda yakınlık uzaklık meselesi yoktur. Bir yerde varken başka bir yerde kaybolmayan tek kelimedir bu.

mekteyim,[107] hem de egzistansiyalizmin temel ruhunun benim için heyecan verici ve etkileyici olduğuna inanmaktayım ve bu öğreti karşısında özel bir ruh hali taşımaktayım. Aslında egzistansiyalizmi, Marksizm'i yaptığım gibi ve diğer öğretiler gibi kuru bir ders havası içerisinde ele almak istemiyorum. Kuru kuruya anlatıp sonunda da "Bu öğretiyi bitirdik ve yerine yerleştirdik." demek istemiyorum. Böyle bir şeyi söyleyemem. Aslında konunun kendisi ve egzistansiyalizm hareketi, insan varlığının en derin gizliliklerine dokunup onu harekete geçirerek kışkırttığından insana çok şiddetli bir ızdırap ve heyecan verir. İnsanın sadece birikim ve bilgilerini harekete geçiren öteki öğretilerin tersine egzistansiyalizm varlığı harekete geçirir. Benim için söz konusu olan ikinci mesele[108] egzistansiyalizmde -Marksizm'de

[107] Şunu açıklama olarak söyleyeyim ki egzistansiyalizm dediğim zaman İran'da şu anda meydana gelen genel anlayışın aksine maksadım kurucu Sartre değildir. Egzistansiyalizmden maksadımın ne olduğunu söyleyeceğim: İran'da bir mesele veya bir düşünce gündeme geldiğinde genellikle bir kişiyi çağrıştırır ve sıradan okuyucular, herkes o düşünceyi gündeme getirdiğinde veya bir isim zikrettiğinde o kişinin savunulduğunu zannederler. Nitekim İslambilim'de sadece evrim meselesini ele aldım (evrim, bütün Müslümanların inandıkları bir esastır ve dinin temeli, din felsefesi ve çok peygamber gelişi hep bu esasa dayanır ve aslında din felsefesi, ahlâkî ve insanî değerlerin tamamlanması ve insanın tekâmülü içindir). Sonra çok itiraz edildi, "Bugün artık Darwin'in evrim felsefesi reddedilmiştir. Transformizm böyle diyor, değişmezlik şöyle diyor" diye. "Artık Darwin felsefesi reddedilmiştir" diye ders kitaplarından şöyle böyle bir sürü genetik kanıt sıkıştırmışlar koltuğunun altına. Ben, kesinlikle Darwin'den söz etmiyorum. Evrim meselesinin Darwin'le alakası yoktur. Aslında evrim bir tür inançtır. Darwin'in fizyoloji bakımından canlı varlıkların evrimiyle ilgili bir teorisi vardır. Üç bin yıllık geçmişi bulunan genel evrim bahsi esasen söz konusu değildir. Darwin'in teorisine karşı olup bu teoriyi yanlış sayan kimselerin çoğu aynı zamanda evrime inanır. Darwin, evrim konusunu ilk ortaya atan kimse değildir. O, sadece fizyoloji bakımından canlı varlıkların evrimsel değişimini ortaya atan ilk kimsedir. Onunki bu alanda bir teoridir. Benim o konularla işim yok. Bu işlere aklım da ermez. Bu konuda düşünmüyorum da. Uzmanı da değilim. [Benim ilgilendiğim] insanî evrim meselesi ve âlemdeki, yaratılıştaki ve varlıktaki tekamül hareketidir.

[108] Egzistansiyalizmin anahtar terimlerinin aydınlarca yanlış algılanması ikinci meseleyi oluşturmaktadır. Şeriati bu konuyu asıl derse ek olarak anlattığından bu konu birkaç sayfa sonraya alınmıştır (Derleyen).

belirttiğim gibi-[109] öteki öğretilerden çok daha kötü bir şekilde gündeme getirilen bir meseledir.

[109] Ne yazık ki Marksizme ve İslambilim sonrasına ilişkin dersler henüz basılmadı. Sizden rica ediyorum bu derslerin temel konularını not edin ki bundan böyle hep gözünüzün önünde olsun. Çünkü sanıyorum, önceki dersler zihninizde olmazsa meselelerin mantık zinciri kopar ve bu da derse zarar verir.

Arz ettiğim gibi benim temel dersim İslambilimdir. Aslında söyleceğim asıl sözlerim ne konferanslardadır, ne de başka ideoloji ve öğretilere ilişkin verdiğim çeşitli derslerdedir. Onların hepsi mukaddime, hepsi yön belirleme ve ortam hazırlamadır. Yapıcı olan, sadece İslambilim dersidir. Diğer dersler sadece -meselâ- bir yön ve hareket oluşturabilir, bir çağrı olabilir. Bu yüzden burada başka bir şey daha arz etmek, sizden bir yardım talebinde bulunmak istiyordum: Çünkü bu [ders düzenleme] işinin sorumlusu olan arkadaşların zahmet ve çalışmaları haddinden fazladır, beklenilenin ve tasavvur edilenin üstündedir. Bu derslerin bundan daha fazla ve daha hızlı düzenlenip basılmasına imkan yok. Bu yüzden sanırım bu dersler (benim açımdan ve benim için benim her şeyim budur) basılmayıp böyle kalırsa ve sonradan da basılması için (veya en azından teksir haline gelmesi için) bir fırsat olmazsa temel çalışmaya fazla zarar verecektir ve eleştiri, çözümleme, tavır takınma ve davet yönü bulunan bu konferansların çoğu hedefsiz ve neticesiz kalacaktır. Çünkü bunların tümü bir ideolojiye davettir (İdeoloji, İslambilim içerisinde ortaya koyduğum şeydir). Bu yüzden ne yazık ki bu derslerin kendisi kaldığı için ben, her halûkârda bu düşünceye ve imkanlara sahip bulunan tek güç olarak hepinizi her biriniz eğer bu işe vakfedecek imkanınız ve vaktiniz varsa en azından bir ay (şu anda üst üste yığılmış olan doküman ortaya çıkıncaya, biz dersin şu anki sınırına gelinceye ve sonra biz sizin yardımınız olmadan işi sürdürebilir hale gelinceye kadar) teknik veya fikrî yardımda bulunabilirsiniz. Siz yardım etmezseniz, sanırım biz hep bu on, on beş dersin gerisinde olacağız. Bunlar ise içlerinde çok temel konuların ele alındığı derslerdir. Özellikle Marksizme ilişkin söylediklerim, İran'da -Marksizme dair konuların muhalif ya da muvafık olarak gündeme getirildiği şu otuz yılda- ele alınmamıştır. Bunlar, aslında Fars dilinde bu şekliyle mevcut olmayan konulardır. Bunlar bir metin olarak en azından derse giden öğrencilerin elinde bulunmazsa unutulur. [Bu dersleri] bu temellere göre yazılmış veya bu ideolojiyi şimdi ele alan ve bizim dilimizde de mevcut olan başka kitaplarda, hatta basit kitapları okuyacak kadar yabancı dil bilseniz de bulamazsınız. Bu yüzden ben sizden rica edip yardım talep ediyorum. Eğer teknik veya fikrî yardımda bulunabilirseniz, sadece bir ay haftada bir saat, iki saat veya üç saat (sizin için ne kadar imkanı varsa) çalışabilirseniz bu dersleri nasıl mümkünse öyle çoğaltabilir, en azından sınıfın kendi öğrencileri için teksir edebiliriz. Bu işi yapmaya hazır olan varsa dersten sonra buyursun. Ben kendim orada olacağım. Çalışma programını ve sizin yadım edebileceğiniz saati birlikte dü-

zenleriz. Bu, sizin yapabileceğiniz bir yardım. Kesinlikle mali bir yardım değil. Çünkü sizin mali durumunuz, bu yollarda olan herkesin mali durumu gibidir. Belki mali yardıma bile ihtiyaç yoktur. Çünkü her halükârda çalışmanın sürdüğü ölçüde ihlasın ve fedakarlığın söz konusu olduğu bir iş bu. Bu işte çalışanlarsa genellikle hiç bir mükafat beklemezler. Elbette birinin maddi imkanları da varsa belki okuyuculara -yayınevine değil- yardım edebilir. Şu anlamda ki meselâ biri kağıt verirse veya daha ucuza kağıt verirse veya daha iyi bir kağıt verirse veya bedava kağıt verirse, pekâlâ dokümanların fiyatına esaslı bir etki etmiş olacaktır. Bu ise zahmetle bir doküman satın alabilen veya bir nüshadan üç dört veya beş tane almak isteyen (çünkü başkalarına verebilecektir, burada olmayanlar merakları nedeniyle en azından bir tümen iki tümen para verebileceklerdir, ilk nüshayı ona vermek lazım ki tanısın, sonra belki başarır ve araştırmalarını takip eder) öğrenciye [yardımı olur]. Bu, hem öğrencilerin ihtiyacıdır, hem de genel bir ihtiyaçtır. Çünkü çoğu kez gördüm, öğrencilerin kendileri için istedikleri bir nüshadan daha fazlasına ihtiyaç duyuyorlar, başkalarına, kendileriyle fikir çatışması içinde olduklarına vermek için: Öğretmenleri, sınıf arkadaşları, iş arkadaşları, arkadaşları, her halükârda önceden fikirdeş oldukları ama şimdi ihtilafa düştükleri kimseler. Bunlar karşısında daha fazla yükümlülükleri vardır; onları davet edip düşüncelerini ve düşünme tarzlarını onlara sunmalıdırlar. Bu yüzden bazen görürüm, bazıları birkaç nüsha almışlardır, ama kendileri okumamışlardır, henüz okumaya fırsat bulamamışlardır. Çünkü her zaman burada olduklarını, bir daha ellerine geçer diye düşünüp bu yazıların ulaşması daha zaruri olanlara vermişlerdir. Pekâlâ, kesinlikle fiyatlar düşük olursa bu ihtiyaç daha fazla karşılanmış olur ve fikrin yayılma alanı daha geniş olur. Bu ise ayrı bir konudur. Asıl konu bunların hızla basılıp çoğaltılmasıdır. Sanırım siz bir ay yardım ederseniz, geride kalan bütün konferanslar ve dersler basım için hazır hale gelecektir. Ben baktım, kırk civarında temel konferans ve ders kasetlerde gömülü ve esir halde. Daha fazla kalırsa kesinlikle cenazeleri çürüyecek. Bunun için siz iki şey yapabilirsiniz (Çalışma türünü isteyenlere ve bir şeyler yapmaya hazır olanlara, ne yapabileceklerini görmeleri için arz edeceğim. Eğer bu işi yapamayacaklarını görürlerse artık onlara zahmet vermeyiz): Birinci aşama kaset çözmek, ikinci aşama daktilo edilen metinleri tashih etmek. Yani bir konferans kağıda aktarılacak, sonra daktilo edilecek, sonra fotokopisi çekilince okunacak temiz durumda olan daktilo edilmiş metin tashih edilecek. Bu teknik bir iştir. Elbette şu anda çok büyük bir zahmetle ve çok vakit, emek ve enerji harcanarak bu iş yapılıyor ki ben bundan mahcubum. Fakat iş çok, iş hacmi fazla. Bu yüzden üç öncesine ait olan, fakat çok temel konuların ele alındığı birçok konferans öylece kaldı. Ben artık o konuları geçtim ve onları dönüp bir daha tekrarlayamam. Bunlar belki size lazım olmayan fakat topluma ve bu aşamaya daha yeni girmiş olanlara lazım olan temel konulardır. Benim bu dört beş yıl zarfında değindiğim konuların bir başlangıç ve bir gelişim eğrisi vardı ve böylece buraya dek geldi. Bu bakımdan dö-

nemem, fakat toplum için ve yeni tanışacaklar için bu eğrinin başlangıcı çok önemlidir. "İlimde İman", Yeni Skolastik", Rönesans'ın Kökleri ve Tarihte Dinsizliğin ve Dinsiz Sınıfın Kökeni", "Medeniyet ve Teceddüt", "Hicret ve Medeniyetle İlişkisi", "Kültür ve İdeoloji" gibi konular, çok temel ve esas konular olup bunlar üzerine ideolojik bir çadır kurulmaktadır. Ne yazık ki bunlar öylece kalan temel konulardır. Artık onları tekrarlayamam. Ancak siz konuşmaları çözüp daktilo ederek, tashih ederek yardım edebilirsiniz. Sonra kendimiz geri kalanı gerçekleştirebiliriz. İkinci aşamaya gelince: Şu anda konuşurken sıradan, basit ve konuşma diliyle konuştuğum ve cümlelerim doğru dürüst ve dilbilgisi kurallarına uygun olmadığı için, bu konuşma çözülünce ve bu şekliyle basılacak olunca okunabilir değildir. Çünkü sohbet ederken ses vurgusuyla cümleyi intikal ettirmek mümkündür. Fakat ses vurguları olmadığı zaman kelimelerin kendisinin anlam vermesi gerekir. Cümle gramer açısından noksan ve eksik olup da kelimeler, fiil, fail ve tümleçler birbirine girmişse bu metnin okunması imkansızdır. Temel işlerden biri, şifahi olup da daktilo edilen bu ders ve konferans metinlerini, cümle kuruluşu bakımından kabul edilebilir bir metne dönüştürmek ve rahatlıkla okunabilir bir kitabi metin haline getirmektir. Özellikle bu düşünme tarzına ve bu dile âşina olmayanlar için [bu önem taşımaktadır]. Görüyoruz ki yanlış anlaşılmaların çoğu dile âşina olmamakla ilgilidir. Bu ikinci iş olup daha ziyade fikrî bir yönü bulunmaktadır. Birinci işinse teknik yönü vardır. Eli kalem tutan herkes, kendi kendisinin yargıcıdır. Bir şey yazıyorsa, bir konuyu deneme, makale ve tercüme olarak yazıyorsa, şifahi bir cümleyi okunabilir kitabi bir cümleye dönüştürebilir. İçinizde böyle bir yeteneği bulunan herkes en iyi yardımı yapabilir. Daktilo bilen, karşılaştırabilen, tashih edebilen ve bu derslerden birini yazıya aktarabilen herkes de bu fikrin ve bu inancın -ki kendi inancıdır- yayılması için büyük bir adım atabilir. Egzistansiyalizmin en temel konularından biri şudur: Bir şey ancak pratik ve somut olarak gerçekleştiğinde varlık bulur. Dolayısıyla, en güzel fikirler kaset halinde kalırsa tam olarak benim beynimde kalmış ve ifade etmeye cüret edemediğim en güzel fikirler gibidir. Tıpkı hiçbir fikri olmayan bir beyin gibidir. Çünkü yoklukta iyiyle kötü, hakla bâtıl yoktur. Dolayısıyla kasetten inandığı bir konuşmayı, bir nutku, bir fikri ve bir dersi bir kitaba, bir kitapçığa dönüştürür ve toplumunda yayarsa tam olarak öğretmenin veya düşünürün veya bu düşüncenin sahibinin yaptığı işi yapmış olur. Dolayısıyla bu işin basit olduğunu sanmasın. Bu fikir ancak yayıldığı zaman gerçek değerini kazanır. Dolayısıyla bu fikrin yayılmasına yardım eden, tam olarak bu fikri yaratan ve asıl olarak ortaya koyan kimsenin sahip olduğu değere sahiptir. Eğer böylece kalırsa, sadece bir grup duymuş olur ve bir süre sonra da tamamen unutulur. Sonra da toplumda ve bunca dalganın, bunca akımın arasında tamamen yok olup gider. Artık ne direnci, ne etkisi olabilir ki? Bu yüzden bu iki alanda yardım edebilenler (yardımları kesinlikle yararlı olacaktır) dersten sonra buyursunlar da bir aylık toplu program yapalım (haftada iki saat, üç saat). Her

Egzistansiyalizm konusunda burada sadece birkaç kelimeyi yazıyorum, siz bunları not alınız. Çünkü egzistansiyalizm meselesi, felsefeden matematiğe, sanattan tasavvufa, dinden şiire uzanan çok karmaşık bir konudur. Bu yüzden bu meseleyi toparlamak çok zordur. Ancak insan işin başından meselenin sınırlarını tam anlamıyla belirlerse bu zorluk hallolabilir. Bunlar egzistansiyalizme özgü terimlerdir. Bu terimleri akşam namazından sonra tanımlarsam dersin ne olduğu sizin için tam anlamıyla açıklık kazanmış olur.

Birkaç terim var: Bunlardan biri "varlık" anlamındaki "egzistans"tır (existence). Onun karşısında mahiyet, zat ya da cevher anlamındaki "esans" (essence) yer alır. Bir başka konu da "délaissement"[110] konusudur. Bu konuların hepsi birbirleriyle bağlantılıdır.

halûkârda sanıyorum, bütün bu geride kalmalar telafi edilmiş olur. Sıkıntısını çektiğim daimi ukdelerimden biri sadece budur. Başka hiçbir şeyden ne kaygım var, ne korkum, ne tereddüdüm. Sadece ve sadece bu sözlerin mahpus kalmasından, sonra gündeme gelmemesinden, kamunun elinde olmamasından korkuyorum. İşte böyle bir ukde olarak duruyor ve bana ızdırap veriyor. Umuyorum ki siz bu yolda yardım edebilirsiniz.

110 Ben, sevgili dostum Emirpur Bey'in yol göstermelerinden, hatırlatmalarından ve eleştirilerinden hep istifade ederim. Bir defasında bana diyordu ki: "Senin konferans, yazı ya da ders şeklinde ele aldığın çeşitli konularda eksik olan ve doğrudan değinmediğin ve ancak uzaktan ve hızlıca değinip geçtiğin şey mead konusudur. Oysa İslam ideolojisinde mead, sadece konulardan biri olarak değil, tıpkı tevhit gibi temel konulardan biri olarak ele alınmalıdır. Aynı şekilde tarih, ahlak, insanî değerler felsefesi (hayır ve şer), amel ve yaratılışın gayesi, İslam-bilim İçerisinde ele alınmalıdır." Mead meselesi ele alınmamıştır. Bu doğrudur. Benim sohbet, ders ve konferanslarımdaki temel bir eksikliktir. Elbette bir bakımdan, bir eleştiri olarak bunu kabul ediyorum. Fakat bu konuyu açıklamak istemeyişimin de bir nedeni vardır. Bu neden şudur: Bizim toplumumuzun fizik ötesi ve hayat ötesi konulara olan şiddetli ilgisi (gerçi bu meseleler temel meselelerdir) o denli fazladır ki aslında bu durumda bizim yapmamız gereken işlerden biri Müslüman'ın zihnini hayatın derin meselelerine yöneltmek olmaktadır. Çünkü din adına yapılan bütün tebliğler ölüm ötesine gitmiş durumdadır. Bu yüzden kaçınılmaz olarak tepkisel bir şekilde -gerçi eksik ve eleştirilebilir bir tepkidir- bizim bütün ilgimiz ve dayanağımız ölüm öncesi İslamî görüşe ve İslamî bakışa yönelmiştir. Bu yüzden her ikimizin

Délaissement, başına buyruk bırakılmaktır. Başına buyruk bırakılan çocuk "delise" olur. Delise, bırakılmış demektir. Kendi başına buyruktur. Yani? Yani bütün varlıklar maddî kanunların (tabiat) ya da ilahî iradenin (Tanrı) yönetim ve yetkesi altındadır. Bu bakımdan maddeci ile Tanrı tanır aynıdır. İster Tanrı tanır olalım, ister maddeci olalım fark etmez. Hiç bir varlık kendisi sorumlu değildir, kendisi yazgısını, varlığını ve yaratılışını belirleyici değildir, hiç kimse kendisini yaratmaz. Ya tabiat onu istediği ve gerek duyduğu şekilde yaratmıştır ve yönetmektedir ya da Tanrı aynı şeyi yapmaktadır. Bütün varlıklar arasında sadece ve sadece

yaptığı da yanlıştır, İslam nasıl yaklaşıyorsa biz de öyle yaklaşmak durumundayız: Aslında ölümle hayat sınırını ve ölüm anını bizim anladığımız şekilde bir duvar, esas bir temel ve ayrı bir etken olarak ortadan kaldırmalıyız. Çünkü bu varlık çizgisinde oldukça normal bir hal değişimidir. Meseleleri bu şekilde ele almalıyız. Tefrite kaçılmış bir şeye gösterilen tepki, kendiliğinden ifrata kaçacaktır, ifratlı bir şeye gösterilen tepki de tefritli olacaktır. Esasında insan böyledir. Ancak insan hep bilinçli olursa ya da kendisini bilinçli kılarlarsa bu durumdan kurtulabilir. Ben bu bakımdan çok memnunum. Bu konuyu burada, sizin de buna dikkat etmeniz için gündeme getirdim. Yani ölümden öncesine ve "mead" meselesine tek yönlü olarak dayanıldığının farkına ben nasıl varmışsam, siz de bu eksikliği hissedin. Bizim bu dayanışımızın tek taraflı bir dayanış olduğunu, ölçülü olmadığını hissedin. Fakat mutlulukla kendilerine, bir iki gündür bu konuyu düşündüğümü ve bir anda egzistansiyalizm konusu içerisinde, bu alanda benim gündemimde bulunmayan birtakım yeni konulara ulaştığımı arz ettim: Biri "mead" konusu, biri "velayet" konusu, biri de "nübüvvet" konusu. Bu üç konu egzistansiyalizmin derin konuları içerisinde bir başka şekilde, bugüne dek bizim kafamızda söz konusu olduğunun tersine bir şekilde benim kafamda gündeme gelmiş, ancak henüz olgunlaşmamıştır ve benim için henüz sınırları tam anlamıyla belirgin değildir. Fakat bir kıvılcım şeklinde benim içimde parlamış olup şimdi bütün varlığım buraya yönelmiş durumdadır. Eğer tam olarak çözümlenirse ve şimdi yöneldiğim yön doğru olursa, bu fikrî çizgimizde çok temel bir iş ve büyük bir olay olacaktır. Özellikle benim fikrî çizgimde... Çünkü bu konular bu şekliyle benim için tahmin edilebilir değildi. Şu anda söz konusu edilen egzistansiyalizmde varlıkla ilgili konuların bunlarla (mead, nübüvvet, velayet konusu, insanın yaratılış felsefesi konusu) bağlantısı bulunan konular olduğunu insan asla düşünemezdi. Aslında egzistansiyalizm konusu hümanizmle ilgili (aslında hümanizmdir) ve varoluşsal bir konu olduğundan, kendiliğinden her zaman insanın yaratılış felsefesiyle temas halindedir.

insan "delise"dir. Yani tabiat onu, kendi haline bırakmıştır ya da Tanrı, onu koyuvermiş ve kendi haline bırakmıştır. Délaissement, yaratılış felsefesindeki hangi konuyu çağrıştırmaktadır? Yeryüzüne indirilmeyi. Aslında cennetten, yeryüzüne inin ve orada uğraş, sıkıntı ve savaş içerisinde hayatınızı yaşayın diye buyurulur.

Bir sonraki konu aşamalar üçlemesidir (Sartre'ın anlamadığı bir şey): Hoşlanma, huy ya da ahlak ve son olarak da din. İnsanlık, tarihi boyunca bu üç aşamadan geçmektedir. Aynı şekilde her birey de insanlık tarihinin tecellisidir. Yani insanlık, yeryüzünde var olduğu ilk zamandan bu yana hangi aşamaları geçerse birey de varoluşundan ömrünün sonuna dek aynı aşamaları geçer. Bu yüzden fizyolojide denilmektedir ki cenin -bir insan- cenin şeklinden doğduğu andaki şekle kadar insanlık türü içerisinde türünün değişim, gelişim ve dönüşüm dönemlerini tekrarlar. Elbette bu bir varsayımdır. Bu durumda insanlık önce hoşlanma aşamasında yer alır (zevk aldığı her şeyden hoşlanır, o şeyi iyi kabul eder ve hayat felsefesine temel alır). Daha bilinçli bir aşamaya ulaşınca ahlak meselesi gündeme gelir (Burada ahlaktan kastedilen nedir? Kastedilen, kabileler, aileler, karı-koca, çocuk ve büyükler, yaşlılar ve gençler arasında konulmuş yasalar, ilişkiler, ahlakî, toplumsal ve yerel geleneklerdir), sonunda insanî bilincin en yüce ve en kâmil aşaması olan üçüncü aşamaya ulaşılır. Bu aşama dindir. Din, artık insandan, varlıktan yaratılış felsefesinden, yaratılış felsefesi için hangi ölçütleri seçmen gerektiğinden ve hangi yolu bulup yürümen gerektiğinden söz eder. Din, insanın varoluş ve varlık içindeki konumu karşısındaki belirgin bir bilince erme aşamasıdır. Bu üç aşama, biraz Aguste Comte'un üç aşamasını akla getirir. O, insanlık düşüncesinde ilk aşamaya "rabbani ve ilahî aşama", ikinci aşamaya "metafizik ve ilk felsefe aşaması", üçüncü aşamaya da "gerçekleşme ya da bilim aşaması" adını verir. İlkel insanlar, inceleyip tahlil etmeden her eylem ve hareketi gaybî güçlere nispet ederler. Sonraki aşamada daha bilinçli bir şekilde metafizik felsefe ve irfanî felsefe meydana gelir. Fiili aşamada insan, tam anlamıyla özdeş, mantıksal ve gerçekçi bir bakış açısı kazanır. Bilimsel ve çözümlemeci ölçütlere dayanarak dünyayı, kendisini ve bütün değerlerini tanır. Elbette bu Aguste Comte'un değişim tarihini; insan zihni, insan düşün-

cesi ve insan kültürü olarak sınıflandıran üç aşaması, Heidde-ger'in beğeni, ahlak ve din şeklindeki üç aşamasını çağrıştırmakta olup bugün artık aslı esası kalmamıştır ve sadece felsefe tarihinde anılır. (Burada Kant'ı da hatırladım.)

Bir başka mesele "situation" meselesidir. "Situation humain" ya da "vaziyet" meselesidir. İnsanın en büyük ayırıcı özelliği nerede ve hangi zamanda bulunduğunu bilme duygusudur. Bu duyguyu taşıyan sadece insandır.[111] Bu varlık, bu canlı hangi zamanda yaşadığını bilmez. Onun zaman kavramı, zaman zarfı ve mekan zarfı yoktur. İnsan, nerede ve ne zamanda olduğunu ve bu maddî ve madde dışı etkenlerle, zamansal, mekânsal, insanî ve insanî olmayan etkenlerle olan bağlantısının nasıl olduğunu bilir. Kendisi kendi coğrafyasını bilir, varlığının nelerle sınırlı olduğunu anlar. Bu insanî "situation" ve "vaziyet"tir. Bir diğeri de "delisman"dır. Bir diğeri ise bilinç ve ihtiyardır: Farsçaya "intihab" (seçme) diye tercüme ettikleri şey. Egzistansiyalizmde var olan konuların birçoğunu bizim talebelerimiz aslında ilk derslerinde okumaktadırlar. Fakat eski kültürü hiç bilmeyen aydınlar, bunları yeni armağanlar gibi oralardan getiriyorlar.[112]

İnsan seçebilen bir varlıktır (bu "ihtiyar" teriminin aynısıdır, bizdeki cebir ve ihtiyar meselesiyle aynıdır). Dolayısıyla "irade, ihtiyar, seçme (choisir), özgürlük (liberté)" terimlerini nerede görseniz hepsi birdir Esasen tek bir kelimedir. İnsan bunları kendinde barındırır. Bundan sonra "ihtiyar meselesi" içerisinde sorumluluk ya da yükümlülük konusu gündeme gelir. Sadece özgür insan sorumludur. İrade ve ihtiyar sahibi olan insan sorumluluk (responsabilité) taşır. Zorunlu insan sorumlu değildir.

111 "Situer" (bakıyorum da bu kelimede "s" ve "t" var) var olmak ve yer almak anlamındadır. "Situation" (situvasyon) da "yerleşme" ve "vaziyet" anlamındadır. "Situation Humaine" (situvasyon umen) de insan durumu yani insanî vaziyet demektir.

112 Ömrümde ilk kez bir hediye almak istemiştim. Kuzeye gittim. O zaman öğrenciydim. Baktım çok güzel ve ucuz hasırlar var. Satın alıp Meşhed'e getirdim. Dediler ki: "Bunları Meşhed'de dokuyorlar, kuzeyde bunlardan hiç yoktur." Oysa biz ta oradan zahmetle getirmiştik.

Egzistansiyalizm öğretisini ve hareketini belirgin kılan en temel mesele ve Kierkegaard'ın (ki dindardır) egzistansiyalizmi ile Jaspers'in ve Marcel'in (bunlarsa mutaassıp Katoliktirler) egzistansiyalizmi ve Sartre'ın (o da Tanrı tanımazdır) egzistansiyalizmi arasında ortak yön olan mesele angoisse yapı, ızdırap ve kaygı meselesidir. Bu neyi çağrıştırır? Angoisse, uzak düşmüş bir insanın ruh durumudur. Yani yeryüzüne gönderilişten sonra insanın ruh hali tam anlamıyla "angoisse" (anguas)tır. Yeryüzüne indirildiğini hisseden insan ancak angoisse, ızdırap ve kaygı sahibidir (Bir takım insanlar vardır ki elhamdülillah henüz yeryüzüne inmediler, hâlâ cennetteler!) İşte yeryüzüne indikten sonra Âdem'in tövbesi meselesi, kulluk meselesi, nefs-i mutmainne meselesi, varoluşsal ızdırap olan egzistansiyalizmin ızdırap meselesinde gündeme gelir. Egzistansiyalizmin üzerinde durduğu ızdırap "varoluşsal ızdırap"tır. Bizim taşıdığımız ızdıraplar hayatî ızdıraplardır. Hayati ızdırap nedir? Yani ihtiyaçlarımızdan biri karşılanmamıştır ya da karşılanmakta olup olmadığından emin değilizdir veya tehlikeye düşmüştür; sonuçta ıstıraba kapılırız. Oysa o ızdırap varoluşsal ızdıraptır. Yani bütün ihtiyaçları karşılanmış bir kimse bu ihtiyaçları belki hiç hissetmez. "Varoluş, ben, ömür, dünya, yaratılış, ben kimim ve ben hangisiyim" gibi şeyler, onu endişe ve kaygıya düşüren temel konulardır. Sanırım bu, İslam'da 'haşyet' adını taşıyan meseleyle aynıdır. Korku değildir, varoluş endişesidir. İşte bu varoluş endişesi Ali'nin kendinden geçişlerini açıklar. Egzistansiyalizm varoluşsal endişenin kâşifidir. Fakat ne yazık ki buna cevap vermede her felsefeden daha acizdir. İşte Sartre'ın açmazı budur.[113]

[113] Özür dilerim, vakit geçti, derse namazdan sonra başlarız. Eski programa göre akşamdan önce ders vardı, sonra da soru cevap faslı. Yapılan duyuruya göre, hem dersin metnine yetişebilmemiz hem de İslambilim dersi için gerekli ve zorunlu olan girişi yapabilmemiz için akşamdan sonra İslam tarih felsefesini anlatacağım, akşamdan önceyse gerekli olan egzistansiyalizmi. Dolayısıyla size sormak istiyorum, soru cevap programını uygulayalım ve sorulara cevap vereyim mi yoksa egzistansiyalizmi mi bitireyim? İki şey yapalım. Şöyle ki ben dersin aslına devam edeyim, siz de bu arada dersle uygun olan ve derste söz konusu edilen konuların anlaşılmasında gerekli olan her meseleyi dersin

Egzistansiyalizmin başlangıç kelimeleri [varlık ve mahiyettir.] 19. ve 20. yüzyılın çeşitli egzistansiyalist öğretilerinde, ister dinî olsun ister din dışı olsun, ister Katolik olsun, ister Katolik olmasın bu kelimeler ortaktır. Bu yüzden bu iki kelimenin, varlık ile zat ya da cevher veya mahiyetin ne olduğunu anlamamız gerekir. Egzistansiyalizm, varlığın (existence) mahiyete (essence) öncelikli olmasıdır. Bu aslında var olan çeşitli ekollerdeki -dinli, dinsiz, tanrı tanır, tanrı tanımaz- egzistansiyalizm tanımıdır. Varlık zata ya da cevhere veya mahiyete önceliklidir. Bu ne demektir? "Existence", "essence"a önceliklidir. Bu ne demektir? Fars dilinde meseleyi tam olarak hissetmemiz için iki bağlaç ya da iki fiil var olup biri "varlık"tan söz eder, biri "mahiyet"ten. İnsanın felsefe yapmasına gerek kalmadan verilecek şu örnek oldukça aydınlatıcıdır. "Vardır" kelimesi, genellikle "varlık"tan söz etmekte olup "zat" ya da "mahiyet"e ilişkin cevher fiildir. Mahiyetin iki temel kelimeye masdar eki eklenerek üretildiğini görüyoruz: "Mâ" ve "hiye" veya "hüve" (müennes veya müzekker şekliyle). "Mâ" "ne" demektir, "hiye" ise "o". Dolayısıyla "mâhiye", "o nedir" demek ve "mâhiyet" "nasıllık" demektir. Yani "bir şeyin hangi şey olduğu"dur. Yani "essence" ve "zât". Tahran'da ananas "vardır", dediğimizde burada "egzistans"tan ve "varlık"tan söz etmiş oluruz. İran'da ananas "yoktur". Burada "vardır" ve "yoktur", "varlığı" anlatır. Bir yerde ananasın varlığı onaylanmış, bir yerde de varlığı inkâr edilmiştir. Diğer bir cümlede deriz ki "Ananas enerji vericidir." "Ananas pahalıdır." "Tahran'da ananas pahalıdır." "Afrika'da ananas ucuzdur." "İran'da ananas az bulunur." "Avrupa'da ananas fazladır." Burada "mahiyet"ten söz etmekteyiz. "Ananas meyvedir." "Mahiyet"ten söz ediyoruz. Yani varlığı bizim için gündemde değildir ve var olduğu konusu hallolmuştur. Şimdi ananasın mahiyetini, nasıl olduğunu görmek istiyoruz. Diyoruz ucuzdur, pahalıdır,

içinde sorun, resmiyeti kırın. Bodrum katta daha iyi oturup konuşabilir, sohbet edebilirdik. Samimiydi. Ne yazık ki çocuklar orayı elimizden aldılar. Burası biraz protokollük bir yer. Mesafe de fazla. Ne yazık ki tartışma ve söyleşme için yeterince özgür bir ortam değil. Ortama ve zahiri şekle rağmen özgürce konuşabilmemiz için en iyisi dersimin ortasında soru sorabilirsiniz. Muvafık mısınız? Çok güzel.

enerji vericidir, meyvedir, meyve değildir, sebzedir, sebze değildir, iyidir, kötüdür, tatlıdır, ekşidir, tadı kötüdür. Bunlar, ananasın mahiyetinden söz etmektedir. Pekâlâ, hem "mahiyet", hem "varlık" nedir anlaşıldı. Buraya dek mesele açık mı? İkinci mesele: Ben bir mimarım ve bir cami yapmak istiyorum. Caminin planı kafamda var. Biri, yapmak istediğin şey nedir, diye sorarsa, yapmak istediğim şey camidir, derim. Öyleyse benim için bunun neyi açıktır? "Mahiyet"i açıktır. Şimdi mahiyeti vardır. Fakat bu cami var mıdır? Hayır. Öyleyse bu caminin bir şeyi vardır, bir şeyi yoktur. Caminin "mâhüve"sinin ne olduğunu biliyorum: Namaz kılmak için, ibadet için, İslam'ın insanın ve toplumun omzuna yüklediği bütün sorumluluklar için bir yerdir. Burası camidir. Ne olduğunu biliyorum ve herkes biliyor. Öyleyse mahiyeti bellidir. Fakat hâlâ varlığı gerçekleşmemiş, hâlâ var olmamıştır. Bu camidir. Öyleyse mahiyeti bellidir. Bu mescit yoktur. Öyleyse henüz varlığı yoktur. Önce mimar olarak benim zihnimde varlık kazanan nedir? "Mâhiyet". Sonra başlıyorum taş getirmeye, tuğla getirmeye, işçi ve usta tutmaya. Başlıyorum inşaata. Neye başladım? "Var etme"ye. Yani varlığından önce mahiyeti zihnimde bulunan şeye varlık kazandırmaya başladım. Öyleyse genel olarak her insan bir şeye "varlık" kazandırmak (yani yaratmak, üretmek ve yapmak) istediği zaman o şeye varlık kazandırmadan önce o şeyin mahiyeti, onun zihninde bir plan şeklinde ve soyut bir biçim şeklinde ve bir anlam şeklinde vardır. Ahşabı kesmeye, çivi çakmaya başlayıp da ne yapıyorsun, diye sorduğumuz zaman, bilmiyorum, diyen bir marangoz var mıdır acaba? Böyle bir şey yoktur. Önce mahiyet varlık kazanır, sonra mahiyet var olur. Bu, her nesnenin yaratılışının yaratıcısıyla, bütün binaların inşa edicisiyle ilişkisidir. Öyleyse varlık kazanan her şeyin önce mahiyeti vardır. Öyleyse her nesnenin mâhiyeti varlığından öncedir. Her şeyin mahiyeti o şeyin varlığından öncedir. Öyleyse bütün ustaların, sanatkârların, yazarların, mütercimlerin, konuşmacıların, terzilerin ve dokumacıların işi, "mahiyet"e "varlık" kazandırmaktır.

Bütün alanlarda "mahiyet", "varlık"tan önce gelir. Ancak insan bunun dışındadır. Tam tersine, insanın varlığı niteliğinden ve ma-

hiyetinden önce gerçekleşir. Öyleyse ben, insanî bir varlık olarak tabiatta önce varlık kazandım. Ama nasıl? Bilinmez. Ne türlü? Belli değil. Kötü, iyi, âlim, cahil, mutaassıp, aydın görüşlü, şefkatli, kinci, aşağılık, yüce, sabırlı, aceleci, zayıf, güçlü, Tanrı tanır, para sever; bütün bunlar mahiyettir, niteliktir. Fakat varlık kazanmış olan bende bunların hiçbiri yoktur. Benim mahiyetimi oluşturan bu özellikler benim varlığımda ne zaman gerçekleşir? Var oluşumdan sonra. Ne yoluyla? Kendim yoluyla. Öyleyse eğer Tanrı tanır bir egzistansiyalist ise, tabiat sadece ve sadece bizim varlığımızın yaratıcısıdır (burada yaratıcı egzistansiyalizm açısından fark etmez), bize varlık verir. Benim zatımı oluşturan, öteki hayvanlardan, öteki varlıklardan ve öteki bireylerden beni ayıran ve bana nitelikler, güzellikler ve rezillikler veren özellikler, benim kendi irademle, bilincimle ve özgürlüğümle sahip olduğum, gelişim yolu üzerinde, çatışma ve karşılaşma çizgisi üzerinde, tecrübe ve düşünüşümle toparladığım ve kendi kendimi boyadığım sıfatlardır.

Bu kürsüde, bu mikrofonda ve bu sigarada ahşabın bulunduğunu görüyoruz. Benim insan olduğumu kabul ederseniz (!) hepimiz tek bir şeyde eşit ve benzeriz. Neyde? Varlıkta. Ben varım, bu var, o var. Hepimizin var olması eşittir. Bu bir mikrofon; bunu bir sigara, beni canlı bir varlık, bunu cansız bir varlık kılan nedir? Mahiyet. Fakat bu mikrofonu yapan kimsenin kafasında önce bu mikrofon vardı ve daha sonra ona varlık kazandırdı. Sigarayı yapan kimsenin kafasında önce sigaranın mahiyeti vardı, sonra sigarayı yaptı ve ona varlık kazandırdı. Fakat insan benini oluşturan kimse -ister tabiat, ister Tanrı- ona önce sadece ve sadece varlık kazandırdı. Sonra insan ne olmak istiyorsa kendisi bilir, kendisi yapar.

Burada söz konusu olan en temel mesele (egzistansiyalizmin en büyük fazileti ve aynı zamanda en büyük zaafı buradadır, hem egzistansiyalizmin en büyük değeri buradadır, hem en büyük zaaf ve yenilgisi; çünkü buna cevap veremez.) materyalizmde ve natüralizmde olmayıp da egzistansiyalizmde olan bir mesele ve problemdir. Materyalizm, insanı bir ot gibi, cansız bir varlık gibi, başka fizyolojik ve biyolojik bir nesne gibi görür. Yani onlar nasıl yapıl-

mışlarsa biz de yapılmışız; bir problem yoktur. Fakat materyalizm ve natüralizm öğretilerinde insanın kurban edildiğini egzistansiyalizm anlar ve hisseder. Bu egzistansiyalizmin faziletidir. İnsanın bütün fenomenlerden ayrı bir fenomen olduğunu hissetmiştir (insanın gelişmesi, sorumlulukları, insanın gücü). Bu "anlama" mucizesini, insanda var olan bu mucizeyi, sadece biyolojik yasalara bağlamamız çok zordur. Çünkü anlamak, tam anlamıyla madde dışı bir olgudur. Öyle ki zayıf bir varlıkta bu olgu ortaya çıkar ve ardından, bilinen bir şey şeklinde, bir konu şeklinde ve tikel bir şey şeklinde kendi varlığına üstünlük sağlayabilir. Anlamak, budur. Kendisi tikel ve malul olan bir fenomen nasıl olur da bütün varlığa üstün olabilir? Dolayısıyla anlama meselesi, gıda maddesi türünden ve aynı şekilde biyolojik yasalara bağlı bir şey değildir. İnsan sadece maddî yasaların ürünü olan bir fenomen olsa, insanın sahip olduğu bu iradenin ve gücün, insanı oluşturan maddî yasaları değiştirebileceğini, kendi hizmetine sokabileceğini, tabiatı dizginleyebileceğim, kendi iradesi yolunda tabiatı hareket ettirebileceğini nasıl söyleyebiliriz? Nasıl olurda malul, illete karşı illet rolünü oynayabilir? Ne söylemek istediğim tam olarak açık mı? Tıpkı şuna benzemektedir: Siz suyu ateşin üzerine koydunuz diyelim. Kaynayan bu su, elde ettiği hararet gücünün tamamını ateşten edinmiştir[114] [fakat kendisi de ateşi etkilemektedir.].

114 [Bu sırada Şeriati, doğrudan tartışmaya giren ve sonuçta konunun mantıksal bağlantısını koparan dinleyiciye cevap veriyor.] İzin verin konu tamamlansın, sözlerim daha bitmedi, oraya geleceğim. Önce sözümün esasının ne olduğu açığa çıksın, ondan sonra müphem olan yerleri veya aksaklık gösteren yerleri ele alalım. Bir konuyu da unutmayınız: Ben ders verirken artık muhalif olarak ve reddedici olarak ders vermiyorum. Daha başından dersinin konusunu reddeden bir öğretmen, öğretmen değildir, bilakis muhalifi olduğu ekolü doğru, açık, tam ve bilinçli olarak ortaya koymaktan korkan zayıf bir insandır. Meselenin altında kalacağını görünce en başından öyle kötü anlatır ki sonradan rahat reddedebilsin. İslam'ın böyle bir zayıflığı yoktur. Öğrenci anlamalı ve şunu itiraf etmelidir: Benden başkası -ki Müslümanım- meselâ inanmış ve meseleye vâkıf bir egzistansiyalist buraya gelip egzistansiyalizmi irdeleyip ders olarak anlatsaydı benden daha güçlü, açık ve sâdıkça anlatamazdı. Öğrenci bu itirafı yapabilirse, sonra ben eleştirdiğimde bana hak verir, sonra bir dini veya bir öğretiyi buna tercih ettiğimde bana hak verir. Fakat daha başından

Burada egzistansiyalizmin -materyalizme ve natüralizme karşı üstünlük taşıdığını söylüyorum- insanın maddî fenomenden daha güçlü bir fenomen olduğunu, neden-sonuç zincirinde bir halka olup 'neden rolünü oynadığını, ayrıca diğer biyolojik, fizyolojik, ruhsal, maddî ve tabiî özlerden ayrı bir öz olduğunu itiraf etmesi, felsefe ya da bilim temeli üzerine kurulmuş olan ve fizik ötesi kavramını klasik anlamıyla ya da gaybın kaynağını veya yaratılışın yahut Tanrı'yı aradan çıkarıp böylece insanın aşağılanmasına ve insan üstünlüğünün inkârına neden olan yeni öğretiler arasında, insan türünün yeniçağlarda ayaklar altına alınıp inkâr edilen üstünlüğünü itiraf eden ve tabiattaki bütün varlıkların önce mahiyetlerinin, daha sonra da varlıklarının şekillendiği, sadece ve sadece insan türünün önce varlık kazanıp sonra mahiyet kazandığı konusunu ortaya koymakla insanın ayrı dokunmuş bir kumaş olduğunu itiraf eden bir öğreti olduğunu gösterir. Bu, dinlerin tarih boyunca söyledikleri şeyle aynıdır. Nasıl? Çeşitli şekillerle: Mesela, "Allah'ın ruhu ya da ilahî ruh insana üflenmiştir." "İnsan Allah'ın halifesidir." "İnsan sorumludur." "Allah'ın emanetçisidir." "Allah'ın özel öğrencisidir.[115]" ve buna benzer şeyler. Dinler, insan için maverai ve ilahî bir öze inanmaktaydılar. Hatta maddî egzistansiyalizm bile insan için böyle bir üstünlüğe, üstün makama ve yaratıksal bir özelliğe inanmaktadır. Buraya dek açık ve bellidir.

...* "Benim bildiğimi siz bilmezsiniz." meselesine Allah'ın kendisi, meleklerle insan arasında gerçekleştirdiği müsabakadan sonra açıklık kazandırır. Meleklere ve Âdem'e isimlerin anlamı konusunda birtakım sorular sorar. Melekler bilemezler, Âdem cevap verir. Sonra burada, "Siz bilmediğinizden bu üstünlüğü insana

benim şahsi garazla davrandığımı, dinî taassubumu işin içine soktuğumu ve daha başından bu ekolü daha sonra rahatça mahkum edebilmek için bir şekilde zayıf göstermeye çalıştığımı anlarsa, o zaman bütün haklar benden alınmış olur. Mutaassıp bir muhitte daha başından fatihasını okumamız belki hoşa gidebilir! Fakat bir aydın muhitinde bu bir zaaftır Bu yüzden şimdi ve dersim bitinceye dek bir egzistansiyalist olarak konuşacağım.

115 Kasette "muallim" geçtiği halde derleyen bunun "müteallim" yani öğrenci olması gerektiğini düşünerek böyle yazmıştır. "Muallim/öğretmen" kelimesi de bağlama uygundur. (Fecr)

verdim." diye açıkça söyler. Bu her halükârda bilme meselesidir. Biz o isimlerin ne olduğunu ve anlamlarının ne olduğunu bilmiyoruz. Fakat Âdem'i meleklere üstün kılan ve meleklerin ışıktan olmalarına rağmen çamurdan yaratılmış Âdem'in ayaklarına kapanmalarına neden olan şeyde bilgi meselesi söz konusudur. Allah'ın, müsabaka ve imtihan meclisinden sonra duyurduğu sonuç, meleklerin bilmedikleri bir şey konusunda Âdem'in bilgi sahibi olması meselesidir. Önce melekler itiraz edip (bunlar hal dilidir): "Yeryüzünde kan döküp fesat çıkaracak birini mi yaratmak istiyor?" diye sorarlar. Allah da orada müphem bir cevap verir: "Ben sizin bilmediğinizi bilirim." Pekâlâ, o nedir? Sonra imtihan oturumunda söylüyor (orada cevap veriyor). Bu cevap şundan ibarettir: "Âdem sizin bilmediğinizi biliyor."

...* Ne demek? Mâhiyetin yaratıcısı olarak mı yoksa mâhiyetin zâtı olarak mı? Varlık kazanıyor mu? Evet, sonra kendisi mahiyetini hayat çizgisinde ilerlerken oluşturuyor. Hayır, aslında yaratıcının mahiyet konusunda bir bahis yoktur. Söz konusu olan insan meselesidir; insanın mahiyetinden önce insanın varlığı. O kendisi için var ettiği, kendi mahiyetidir. Sartre der ki yaratıcı -her neyse, ister Tanrı, ister tabiat- insan adıyla var ettiği varlığın mahiyetini zihninde belirginleştirmemiştir. Jaspers'in inandığı her şeyden haberdar ve her şeyi görür olan Tanrı (Jaspers, âlim, basîr ve haberdar olan Tanrı'ya inanır) meselâ güneşi yarattığı zaman, deveyi yarattığı zaman, sineği yarattığı zaman, zihninde önceden varlığa, gezegene ve hayvana özgü özel bir şekil belirlemiş ve sonra ona varlık vermiştir. Varsayım olarak, Tanrı tanır bir egzistansiyalist de olsak ve egzistansiyalist olarak Allah'a ve haberdar olan Tanrı'ya inansak -Jaspers'in de dediği gibi- inanırız ki Tanrı bütün nesneleri yaratırken mahiyetlerini önceden belirlemiş, fakat insanı var ettikten sonra mahiyetini kendisinin uhdesine bırakmıştır, önceden belirlememiştir. Egzistansiyalizmde biliyordu veya bilmiyordu bahsi yoktur. Yaptığım bu varlık şöyle bir şey olsun diye önceden belirlememiştir. Hayır, egzistansiyalizm, biliyor veya bilmiyor demez diyorum. Evet, burada ilâhî bilgi meselesi söz konusudur- o konulara girmek istemiyorum-. Diyelim ki ben bir marangozum

ve bir masa yapmak istiyorum (Burası tam olarak açık mı?) Benim için masanın mahiyeti önceden zihnimde belli mi değil mi? Masa yapmak istediğim belli. Masa dediğim zaman ne demek istiyorum? Masa demek mahiyet demek. Ben, masanın şeklini kafamda belirliyorum. Mahiyeti nedir? Ahşaptır (ahşap varlık değildir, mahiyettir, yani metal ya da kauçuk değil, ahşaptır), şekli şu ölçülerdedir, birkaç metreye birkaç metre olmalıdır, birkaç çekmecesi olmalıdır, rengi ne olmalıdır, boyasının cinsi ne olmalıdır yüksekliği ne olmalıdır, ağırlığı ne olmalıdır. Bütün bunlar, masanın yaratıcısı ve yapıcısı olan benim kafamda var olan mahiyetleridir. Var sayalım ki benim planım bellidir, böyle bir masa yapmak istediğimi size söyledim. Şimdi masanın mahiyeti sizin zihninizde de belli oldu. Fakat henüz masa yoktur. Fakat masanın mahiyetine ilişkin bilgi, hem ben marangozun kafasında, hem de ben marangozun arkadaşı olan sizin kafanızda var. Fakat benim masaya ilişkin bilgim sebep, sizin masaya -masanın mahiyetine- ilişkin bilginiz ise sebep değildir.

Tanrı tanır egzistansiyalist (Tanrı tanımaz olanın konusu ayrıdır): "Tanrı yarattığı varlığın ne olacağından haberdardır. Fakat Tanrı'nın, insanın "nasıl olacağı" hakkındaki bilgisi insanın nasıl olacağının nedeni değildir." der. İnsanın "nasıl olacağı"nın nedeni kimdir? Kendisidir. Öyleyse Tanrı, insanın kendi kendisini oluşturacağını bilir. Haysam: "Eğer şarap içmezsem, Tanrı'nın ilmi cehalet olur." der. Ben şimdi şarap içmek istiyorum; acaba Tanrı benim filan gece filan saatte şarap içeceğimden haberdar mıdır, değil midir? Haberdardır; çünkü ilim sahibidir. Öyleyse benim şarap içmemem mümkün değildir. Eğer şarap içmezsem Tanrı'nın ilmi doğru değildir ve böyle bir şey olamaz. Hâce Nasîreddin Tûsî, bunun cevabını (oldukça güzel bir cevap) verir (bu cümleye iyi dikkat edin, çünkü çok güzel bir cümle): "Eşyanın nedeninin ezelî bilgi (Tanrı'nın ezelden sahip olduğu bilgi) olması hakîmler katında büyük bir cehalettir." Hayyam'ın ezelî ilimden nasıl bir sonuç çıkardığı gayet açıktır. Nasîreddin Tûsî ona cevap verir: "Ezelî bilginin eşyanın varlığına neden olması (ki sen böyle bir çıkarımda bulundun) hikmet sahiplerine göre büyük bir cahilliktir." Meteo-

roloji ilmi yarın yağmur yağacağını bilir, bu konuda bilgi sahibidir. Bu bilgi yarın yağacak yağmurun nedeni midir? Hayır. Bilmektedir, hem de dakiktir. Belirttiği dakikada yağmur yağar, fakat yağmurun yağış nedeni bu bilgi değildir. Nasîreddin Tûsî'nin ne demek istediği gayet açıktır: *"Allah sizin hanginizin daha iyi iş işlediğinizi bilmek ister."*[116] Öyleyse Allah'ın bizim hangimizin daha iyi işler yaptığı ve hangimizin kötü işler yaptığını bildiği, fakat bizim mahiyetimizi oluşturan sıfatlar olarak iyi işlerin ve kötü işlerin bizim seçimimize bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Benim ha yattaki sıfat ve özelliklerimin ve amelimin cebrî, mantıkî ve ilahî bir tepkisi olan kıyamet nasıl bir gündür? "İnsanın iki eliyle önceden gönderdiğini gözüyle gördüğü gündür." Burada insanın iradesi meselesini [gündeme getirir].

Burada insanın -eğer egzistansiyalizm açıklık kazanırsa- İslam'da söz konusu olduğu ve bize öğretildiği şekliyle tevhidi, Tanrı'yla olan ilişkisi öyle derin ve yücedir ki hem egzistansiyalizmin sıkıntısını çektiği, hem materyalizmin cevap veremediği ve hem de geçmiş dinlerin halledemedikleri bütün güçlükleri ve olumsuzlukları açıkça halledebilir. Ben şu anda konunun oraya varacağını sanmıyorum, tevhit meselesini bu derinliğiyle anlayacak bir ortamın olacağını sanmıyorum. Egzistansiyalizmin bütün değerlerini ve eksikliklerini ilmî bir şekilde değerlendirebilirsek işte o zaman egzistansiyalizmin yetersizliklerini açığa çıkarabiliriz.

Tevhit meselesi egzistansiyalizmde ne şekilde söz konusudur? ... Hayır, biz henüz oraya varmadık. Bunlar egzistansiyalizmi bitirdikten sonra sorulabilecek sorulardır. ... Niçin? Tamamen doğrudur. Fakat ben bir defasında aşağıdaki salonda, temsil ve teşbihte sadece neyin dayanak yapılabileceğini belirtmiştim. Sadece benzetme yönü. Sadece benzetme yönü dayanak yapılabilir ve örnek verilebilir. Yoksa bütün konuları birbirine benzer değildir. Eğer ben meteorolojinin bir hava olayı konusundaki bilgisini örnek verip özgür olan benim hayatımda yer alan bir olay hakkındaki ilahî bilgi ile karşılaştırıyorsam burada benzetme

[116] 67/Mülk Suresi 2 (Çev.)

yönü hangisidir? ... Meteorolojinin bilgisi ilahî bilgiye mukayese edilemez. Burada birbirine benzeyen sadece nedir? Bilgiyle bilinen ilişkisi. Orada ve burada. Yani "Benim bu eylemim hakkındaki bilgi önceden haberdar olduğu için benim eylemimin gerçekleşmesi kaçınılmazdır." diyen kimseye diyor ki: "Bilgi, senin eyleminin gerçekleşmesinin nedeni değildir. Sen nasıl istiyorsan bu eylemi öyle gerçekleştirebilirsin. Fakat önceden senin bu eylemini kuşatan bir bilgi vardır." Önsel bir bilginin sonraki bir eylemi kuşatmasının neden sonuç ilişkisi yoktur. Bilgi ve bilinenin ilişkisi neden sonuç ilişkisi değildir. Aynı şekilde meteoroloji yarın yağmur yağacağını tahmin etmektedir ve yarın yağmur yağacağına dair bilgisi -bu bilgi doğrudur- yarın yağmurun yağmasının nedeni değildir (başka şey vardır neden olarak; sizin söylediğiniz gibi tabiat yasaları vardır). Aynı şekilde benim eylemim benim iradem in ürünüdür, fakat ezeli bilgi bu olguya karşı önceden haberdardır. Bu iyice açık mı? ... Bu çok açık: Yani Allah'ın bilgisinin bilinenle yani insanın eylemiyle olan ilişkisi, meteorolojinin hava olayı hakkındaki bilgisi gibidir. Meteorolojinin bu bilgisi o hava olayının nedeni değildir ve o olaya müdahalesi yoktur. Fakat hiçbir etkisi olmadığı halde söz konusu olay hakkında eksiksiz bilgi sahibidir. Dolayısıyla meteoroloji, bir hava olayı hakkında bilgi sahibidir, onun bilgisi doğrudur; oysa hava olayı bir başka etkenin ürünüdür. Bu etken tabiattır. Aynı şekilde Allah insan ben'inin eylemini bilir, oysa insanın eylemi bir başka etkenin ürünüdür ki bu etken insanın iradesidir. Bu mukayesede benzetme yönü sadece budur. Dolayısıyla önce konuyu tamamlayayım, sonra sorulara geçilebilir. Birinci derecede insan, varlığını başkasının verdiği ve sadece var ettiği bir fenomendir. Yani insan yeryüzünde 'var'dır. Bu eylemi kim gerçekleştirmiştir? Tanrı ya da tabiat. Fakat nasıldır? Bu fenomenin eylem ve seçmesine bağlıdır. Öyleyse benim varlığımı Tanrı ya da tabiat vermiştir. Fakat nasıl oluşumu kendim sağlamışımdır. Bu tam olarak anlaşıldı mı? Öyleyse insanın iki yapıcısı vardır: Biri "varoluşsal" yapıcısı (Tanrı ya da tabiat), diğeri "niteliksel" yapıcısı (kendisi). Burada hangi mesele söz konusudur?

... Tanrı'nın insan adıyla ya da herhangi bir adla bana verdiği varlığın kendisi nedir? Bu neyi sormaktadır? Mahiyeti. Varlığı tanımlarsak neye düşeriz? Mahiyete. İşte bu yüzden, felsefî konularla uğraşanlar, varlığın tanımlanamaz olduğunu bilirler. Tanımlarsak neyle tanımlarız? Hep mahiyetle, özellikleriyle tanımlarız. Neden tanımlanmaz? Bu sigaradır, diye bize gösteren ve bizi haberdar eden nedir? Bu sigaranın, kendisini başka nesnelerden ayıran renk, tat, şekil ve öz sınırlarıyla sınırlı olmasıdır bizi haberdar eden. Tanım dediğimizde, nedir dediğimizde, o nasıldır, başkalarından farkı nedir dediğimizde neden söz etmekteyiz? Mahiyetten. Saf varlık aşamasında hiçbir şeyi tanımlayanlayız. Esasen tarif demek sınırları, ayrımları, cinsi ve türü belirgin kılmak demektir. Bütün bunlar nedir? Mahiyet ve "essence"tır. Aynı ölçüde; bende, bunda, havada, ilimde, duyguda, nefrette, kireçte bulunan varlıktır dedim.

Burada bu konu gündeme getirilmişken bir şeyi arz edeyim: Egzistansiyalizmde varlığın tanımı. Bu oldukça zordur. Bu konuda yanılmış olan en büyük kitap Sartre'ın başyapıtı *L'être et le Neant*'tır (Varlık ve Yokluk).

... Kaynar suyun neyin ürünü olduğunu söylemiştim. Tabiattaki ateşin ürünüdür. Kaynar sudaki sıcaklık ateş üzerinde 'neden' etkisi yapabilir mi? Yapamaz. Eğer ateş üzerinde 'neden' etkisi yapmışsa, suda olan bu sıcaklığın ateşten değil, başka bir şeyden kaynaklandığı anlaşılır; ne olduğunu araştırmak gerekir. İyice anlaşıldı mı? Fakat bu doksan ya da yüz veya birkaç unsurdan oluşan ve bu birkaç fizyolojik, doğal ve maddî yasanın ürünü bir fenomen olan insanın kendisi bütün bunlar üzerinde değiştirici bir rol oynar. "İnsan etkendir." meselesi insanı ve her filozofu buraya sürükler. Materyalizm burada tökezler. Tökezlediği yer şurasıdır: Tabiatı maddî sayarak, metafizik ve gayble işimiz olmayıp ve maddenin yüzde yüz bilimsel yasalarıyla konuşarak insan meselesini ele alırsak sonuç böyle olur.

Sartre, işte bu yüzden çaresiz önce materyalizmi kabul eder, sonra materyalizm onu egzistansiyalizme -Tanrı ve din meselesine değil- sürükler. Maddecilik kaçınılmaz olarak insanı madde dışı kabul

etmeye kişiyi mecbur kılar. Sonra maddeci kişi aynı zamanda filozof olarak da kalmak ve Tanrı'nın varlığını itiraf etmemek istediğinden işi aksar. Peki neden? Çünkü her maddî olayın -ister yağmurun yağması olsun, ister deprem olsun, ister filan hayvanın meydana gelmesi olsun, ister bir koyun görmemiz olsun, ister güneş etrafında dönüşü olsun- bunlar hep maddî fenomenlerdir ya da A fenomenini göz önüne aldığımızda bunlar ne şekilde meydana gelmişlerdir? Neden-sonuç zincirlerinin arka arkaya gelmeleriyle. Bunun sonucunda neyi meydana getirmişlerdir? A'yı. Aynı şekilde A'dan neden sonuç zincirleri ortaya çıkar. İyice açık mı? Bu neden sonuç zincirinin yönü nedir? Şu şekildedir: Nedenden sonuca doğru. Her bir halka, varlığını, mahiyetini ve özelliklerini neyden alır? Önceki nedenlerden alır. Anlaşıldı mı? Dolayısıyla bu A halkasının özellikler ve imkânlar dizgesi neyden alınmıştır? A'nın ona kazandırdığı özellikler ve imkânlar bütününden. Sonra da özelliklerinin gereği, bir başka sonucu ondan ortaya çıkarır. Anlaşıldı mı? Burada bir anda insana ve Âdem'e ulaşırız (varsayalım A, Âdem'dir). Bir anda neden sonuç zincirinden ayrıldığını görürüz. Zinciri ne yapar? Koparır. Geri döner. Diziyi altüst eder. Kendisi ne haline gelir? Bir başka neden haline gelir, maddî zinciri koparır ve bir başka zincir oluşturur. Tabiatta bu işi ne yapmaktadır? Teknoloji. Teknik ne yapar? Tabiatın maddî neden sonuç zincirini değiştirir ve onun yerine yeni bir maddî nedenler zinciri oluşturur. Aynı maddeler, unsurlar ve maddî yasalar gene temeldir, fakat neden sonuç zincirini değiştirir. Anlaşıldı mı? Yer çekimi kuvveti vardır, ağırlık vardır, benim özüm vardır, merkezkaç vardır, hava basıncı vardır; bütün bunlar maddelerdir. Bunları normal şekliyle bırakırsak, ben bir hayvan şeklinde bunların çizgisi üzerinde yer alırsam, bu yasalarda en küçük bir değişiklik yapmazsam kuşlar gibi olurum. Sonra füze yaparım. Füze neyi deler? Atmosferi deler. Yer çekiminin üstesinden gelir ve ardından yeni bir maddî zincir oluşturur. Bu yeni maddî fenomeni kim oluşturmuştur? Doğal olarak maddî yasalar mı oluşturmuştur yoksa insan adında yeni bir etken bu nedensellik zincirine mi gitmiştir yoksa başka bir neden zinciri mi oluşturmuştur? Burada neden rolünü oynayan insandır. Bu nereden gelmiştir? Marks'ın

dediği gibi insanlık tarihini kendi haline bırakırsak ne olduğunu görürüz? Avlanan ve bunu birlikte yiyen ilkel kavimler görürüz. Bunlar zorunlu olarak neye dönüşürler? Çiftçilik (serflik) dönemine dönüşürler. Ardından cebrî olarak feodaliteye dönüşürler. Sonra zorunlu olarak onun içinde burjuvazi meydana gelir. Sonra burjuvazi sermayedarlığa ve emperyalizme dönüşür. Sonra zorunlu olarak parçalanır ve bir devrime neden olur. Bu cebrî şeklidir. Bir anda bir insan daha orta yerde bilinçlenir, uyanır ve feodalitenin ortasında tarihin yakasına yapışır ve onu sosyalizme sıçratır. Kim geldi? Ne oldu? İnsan adında, irade adında, irade bilinci ya da bilinçli irade adında yeni bir varlık tarihin belirlenimi̇nin ortasına dalmış, tarihin belirlenmiş silsile ve aşamalarını birbirine katmış ve sebebi ortadan kaldırmıştır. 'Delici sebep' Mevlana'nın deyişiyle aynı zamanda insandır -bu şekliyle elbette- çünkü iradesi -eğer insansa- Tanrı'nın iradesinin tecellisidir. İşte burada insanın tanrısal bir rol oynadığını görürüz. Nerede? Maddî belirlenimde, tabiî belirlenimde, tarihin belirleniminde, toplumun belirleniminde, iktisadın belirleniminde, araç gereç üretimi belirleniminde -ki insanı etkiler- insan bedeni fizyolojisinin belirleniminde, insanın psikolojik özelliklerinin belirleniminde ve belirli bir neden sonuç zincirini takip eden diğer bütün bilimsel ve belirlenmiş belirlenimlerde insan bir darbe şeklinde, bir devrim şeklinde, bir isyan şeklinde bunları nakzederek gidişi değiştirir. Buna göre insan hangi rolü oynar? Yeni bir etken olarak tarihin nedensellik cereyanına girer. İşte burada insan meydana gelir. Maddeci biri icadı nasıl açıklamak zorundadır? İcat ne demektir? İnsan iradesinin etken şeklindeki tecellisidir. Ne yapar? İnsan, maddî neden sonuç zincirini değiştirir. Nerede? Araç gereç ürettiği zamanda. Nedensel belirlenim, neden sonuç belirlenimi, tabiat, ben, fizyolojim, ağırlık, yerçekimi, bunların toplamı benim için bir belirlenim oluşturmuşlardır; iki üç metreden fazla sıçramam mümkün değildir. Yüz kilodan fazlasını taşıyamam. Kaldıraç yapıp üç yüz kiloyu kaldırdım; bu tarihin cebrine aykırıdır. Maddî bir nesneyi oluşturduğum doğrudur. Fakat tabiatta böyle bir şey olmadığından ben onu yaratıp icat ettim. Kendimi sesten daha hızlı hareket eden bir kuş haline getirdim. Bu maddenin tabiî silsile-

sinde yoktu. Bilakis, bir neden haline gelerek maddî yasaları ve bağlantıları altüst eden insandır. Materyalizm nasıl açıklamak zorundadır? İhtiyaç, insanı araç gereç yapmaya mecbur etti, demek zorundadır. Materyalizmin çoğu yerde dinden daha idealist olduğunu görürüz. Gaybî bir olgu olan Tanrı'yı kabul etmemek için yüz tane zihinsel, hayalî ve mantık dışı nesneyi kabul eder. Sen, tabiatı yaratan ve idare eden büyük bir şuur vardır, diyen dindar beni neyle suçluyorsun? Bilim dışı olmakla. Pekâlâ, ya sen nesin? Ben bu yasaların, dünyaya hâkim olan büyük bir şuurun ürünü olduğunu söyleyince, bu büyük ve haberdar şuur ve iradeyi kabul etmiyorsun. O zaman bu olguyu, hâkim irade olan Tanrı'ya bağlamak yerine ihtiyaca bağlıyorsun. Bir konu olarak ihtiyacı irdeleyip tahsil etsek ve bir şeyi böylesine bilinçlice ve dakik yaratan ihtiyacın ne olduğunu bir görsek. Materyalizm, bir buluşu insanın kendisine bağlayamaz. Çünkü o zaman insan maddî olmayan bir varlık olur. Tanrı'ya da bağlayamaz. Çünkü o zaman maddî olmayan bir varlığı itiraf etmiş olur. Bu durumda ihtiyaca bağlar. İhtiyaç nedir? İhtiyaç, insanın yokluğu ve güçsüzlüğü yüzünden duyduğu duygudur. Bu duygudur. Bu duyguya sadece insan değil, hayvan da sahiptir. Kargayı ağacın tepesinde gören ve yemek isteyen tilki çıkabileceği bir merdivene ihtiyaç duymaz mı? Kesinlikle ihtiyaç duyar. Peki, bu aşamaya ulaşınca neden sadece insan merdiven yapar ve başka hiçbir hayvan ihtiyaç aşamasında bir şey yapamaz? Materyalizmin şartı etken yerine koyduğunu görürüz. Materyalizm, kaçınılmaz olarak, şartları etkenin yerine koyar ve ihtiyaç insanı icada zorlamıştır der. İcadı yapan ihtiyaç mıdır? Peki, ihtiyaç kimdir? İcadı gerçekleştiren bir iradedir, bir bilinçtir, bir bilgidir, bir şuurdur. Maddî yasaların eksiğini tamamlamak için maddî yasaların üzerinde bir güç olmalıdır. Sen de insanı bir neden fenomeni olarak inkâr ediyorsun. Çünkü onu maddî bir ürün saymak istiyorsun. Tanrı duygusunu inkâr ediyorsun, sonra da ihtiyacı Tanrı'nın ve insanın yerine geçiriyorsun öyle mi? Pekâlâ. Nice milletleri görüyoruz, ne kadar ihtiyaçları var. Fakat hiçbir icat yapmıyorlar. Mutsuzluktan, felaketten, zillete ve ihtiyaca açıklama getirmekten başka bir şeyleri yok. İhtiyacı nimet sayıyorlar, muhtaç oldukları için Allah'a şükrediyorlar. Yüz

yıllardır her gün ihtiyacın bir aşamasına ulaşan (kıtlık, susuzluk, araç gereçsizlik, av araçlarının olmayışı, gıdasızlık, çevreye uyumsuzluk; bunlar hayvanların ve bitkilerin her türünün yaşadıkları ihtiyaçlardır) ve ihtiyacı hisseden, fakat bir icatla, bir yaratıyla tabiatı telafi edemeyen hayvanlar görmekteyiz. Maddi yasalara uygun olarak bu şekilde çekim güzüyle aşağı inmekte olan şu yağmur damlası, bu etkenler bütününden bir görüngü olduğu için etkenleri değiştiremez. Fakat bütün etkenlerin dışında özel bir irade, bir özellik, onu çevirebilir, çekim gücünü bozabilir. Aşağı ineceği yerde havaya gidebilir. İşte insan böyle bir şeyi yapar. Aslında medeniyet, maddî kanunları değiştirmek ve maddî kanunları kullanmak demektir. Medeniyet budur. İhtiyaç, yiyeceği kimin yediğini, kimin çiğnediğini, kimin hazmedip kana dönüştürdüğünü söyleyip açlık dememiz gibi bir şeydir! Benim bu yemeği pişirmem, sonra yemem, hazmetmem ve kana dönüştürmem için açlık olmalıdır, ama bütün bu edimleri açlık adında bir şey mi gerçekleştirir? Ne kadar da basit geçiyorlar konuları.

Bir başka konu da şudur: İnsan bütün belirlenimlerin (maddî belirlenim, tabiatın, tarihin, toplumun ve insanın kendi fizyolojisinin belirlenimi) akışı içerisinde etken rolünü oynar. Oruç tutan kimse ne yapmıştır? Rejim yapan kişi ne yapmıştır? Vücudunun esasını oluşturan bilimsel fizyolojik belirlenimin karşısında direnmiş, engel olmuş ve onu çürütmüştür. O etken nedir? İnsanın etken şeklinde fizyolojisinin yolu üzerinde yer aldığını görüyoruz. Cinsel içgüdü belirlenimi bir etken olarak onu evliliğe doğru sürükler. Fakat o, ömrünün sonuna dek evlenmez. Bir nedenle aldığı bu karar, onu bir etken olarak fizyolojisinin ve psikolojisinin karşısına geçirir ve böylece psikolojiyi nakzeder.

İntihar: Hiçbir varlık sonra intihar edecek şekilde yaratılmamıştır (yani bilimsel açıdan, sonradan intihara yönelecek şekilde yaratılmamıştır). Fakat insan, irade halinde kendi maddî neden sonuç aşamasına girer ve her şeyi yıkar. Bütün bunlar insan iradesinin tecellisidir.

İşte burada, Heidegger'in -ya da en azından Sartre'ın- bizim Mevlana'yı tanımasını hep arzulamışımdır. Keşke tanısaydı. Eğer ta-

nısaydı hem Mevlana bizim elimizde bulunma gurbet ve zilletinden kurtulmuş olurdu, hem de tıpkı muzdarip bir kuş gibi, adı şark, irfan ve din olan bu gizemli kalenin etrafında hep uçtuğunu ve içeri girebileceği bir delik arayıp bulamadığını hissettiğim Heidegger kurtulurdu. Esasında egzistansiyalizm, ne yazık ki Batının sahip olmadığı, Doğunun sahip olduğu fakat sunma liyakatinden yoksun bulunduğu bir maneviyata ihtiyaç ıstırabıdır. İrfanî meseleler, manevî meseleler, kültürel meseleler tıpkı ilk maddelere benzerler. Batı tüketim liyakatine sahiptir, ama bu maddeleri bulamaz, bizim vardır ama tüketime sunma liyakatimiz yoktur!

... Varlığın tanımı Heidegger'e aittir. Soru, varlığın tanımlanma şekline ilişkindir; bizim filozoflarımız da var olan güçlüğün aynısı. Filozoflarımızdan kimilerinin buldukları çözüm yolu, çözüm yolu değildir, fakat kaçınılmaz olarak tanıtmak gerek. O da şu ki "varlık" son derece açık olması nedeniyle tanımlanabilir değildir. Ne dediğim açık mı? "Varlık" son derce açık ve geniş olması yüzünden tanımlanabilir değildir. Varlığın tanımı şudur: Meselâ deriz ki "Tahran vardır." Burada varlığını ne yaptık? Haber verdik. "Tahran büyük ve kalabalıktır." Neyinden bahsettik? "Mahiyet"inden. Meselâ varsayalım ki İsfahan vardır. Burada neyden bahsettik? "Varlık"tan. Şimdi, Tahran İsfahan'dan büyüktür, deyince neden söz etmiş oluruz? Tahran'ın mahiyetinden. Peki, Tahran'ın bu mahiyeti, "Tahran'ın İsfahan'dan büyük oluşu" mahiyeti nerede vardır? Tahran'ın kendisinde midir, İsfahan'da mıdır, yoksa Tahran ile İsfahan arasında mıdır? Böyle bir şey neredir? Tahran böyle bir yerdir ve nerede olduğunu biliyoruz. İsfahan'ın da nerde olduğunu biliyoruz. Fakat "Tahran İsfahan'dan büyüktür" nerededir? Eğer kendinde ise, İsfahan olmasa da var olmalıdır. Bu nasıl bir şeydir ki Tahran'ın kendisindedir, ama İsfahan olmayınca o da yoktur? Orası nerededir? Nerede varlık taşımaktadır, demek istiyorum. Varlığın yeri olmalıdır. Mekânı olmalıdır. Nerededir? Diğeri nerededir? Tahran ile İsfahan arasında neler vardır? Kum vardır. Meselâ Kum'dadır! Gerçekten siz Tahran'da İsfahan'a doğru gidince Tahran'ın İsfahan'dan büyük mü büyük olduğunu görür müsünüz? Varlığı nerededir? Tah-

ran'ın nerede olduğunu biliyoruz. İsfahan'ın nerede olduğunu biliyoruz. "Tahran İsfahan'dan büyüktür"ün nerede olduğunu bilmiyoruz. Bu da bir varlıktır, değil mi? Değilse, onun hakkında konuşmayız: Böyle bir şey vardır, böyle bir şeyin olduğunu kabul de ediyorsunuz. Fakat nerede? Göreceli midir? Bu göreceliyi söylemek istiyorum. Bu göreceli meselesinin, bu göreceli olgusunun yeri neresidir? Soyut mudur? Soyut, yani benim zihnimde var olan, benim zihnimde ve sizin zihninizde var olan, ama Tahran'da ve İsfahan'da var olmayan mı? Böyle bir şey söyleyebilir miyiz? ... Ne gibi bir varlıktır? Öyleyse bu ne gibi bir varlıktır? ... Göreceli bir varlık mıdır? Göreceli varlık, somut varlıktan başka bir şey midir? ... Nasıldır? Nerede bulunmaktadır? ... Pekâlâ. Öyleyse göreceli varlık nerede bulunmaktadır? ... Bu nasıl bir varlıktır ki yeri yoktur! Öyleyse yokluktan farkı nedir? "İsfahan Tahran'dan daha büyüktür"den ne farkı vardır? Biz bu olguyu yarattık mı bulduk mu? Bulduk. Neredeydi de bulduk? Tahran'ın varlığından ve İsfahan'ın varlığından başka olan ve aynı zamanda var olan bir tür varlığa ulaştığımızı, aynı zamanda böyle bir şeyin "var" olduğunu görüyoruz. Tam olarak açık mı?

... Bayım! Bundan daha tasavvur edilebiliri ve daha ötesi yok! Tahran İsfahan'dan büyüktür bahsi, tasavvur edilemez bir ilme dayanmıyor! Öyleyse tek başına tasavvur edilemez olan şeyin içinde olduğu anlaşılıyor. Peki neresindedir? ... Onu siz de inkâr ettiniz! Hepimiz bunları kabul ediyoruz. Bu benim söyleyip de sizin kabul etmediğiniz bir şey değil. Hepimiz aynı fikirdeyiz. Öyleyse şimdi varlık türü ve varlık derecesi Tahran'ın varlığından ve İsfahan'ın varlığından farklı olan bir varlığa gelip çattık. O nedir? Biz binadan ya da ağaçtan mı söz etmekteyiz? Ben bilmiyorum. Bayım, Tahran İsfahan'dan büyüktür, dediklerinde bunu neyde diyorlar? Peki... Sınıflandırın. Neyi alırsanız alın... Genişliği. İsfahan'ın neresi küçüktür? Hangi genişliği, hangi yüzölçümü? İsfahan'ın yüzölçümü küçük müdür? Tahran'ı göz önünde bulundurmazsak İsfahan'ın yüzölçümünün büyük ya da küçük oluşunun anlamı yoktur. Bak bayım! İzin verin, diyelim bu İsfahan. Tamam mı? Şimdi biz buraya Tahran'ı ekledik. Bunda en

küçük bir değişiklik oldu mu? Hayır. Fakat ne oldu? Bundan daha küçük oldu. Peki neresi daha küçük oldu? Bu değişmedi. Biz şimdi aynı zamanda şunda değişiklik oldu, diyoruz. Aslında değişiklik olmadı. Niçin?... Pekâlâ. Elbette evet. Birinin olmaması halinde örnek veremeyiz. Bunun içinde diğerini de yazdık. Şimdi İsfahan'ın daha küçük oluşunun nerede olduğunu görmek istiyoruz. Tahran'da mı, İsfahan'da mı yoksa Tahran'la İsfahan'ın ortasında mı? Neresinde? Mesele, nerede olduğunu bilmeyişimizdedir. İsfahan'la Tahran ilişkisindedir. Değil mi? Doğru mu? Ne İsfahan'da, ne Tahran'da ve ne de Tahran'la İsfahan arasındadır. Tahran'la İsfahan arasındaki ilişkidedir. Tahran'la İsfahan'ın ilişkisi nerededir? ... Ölçü nerede? Biz Tahran ile İsfahan'ı ölçtük. Bunları herkes kabul ediyor. Bunlar açık bir şeydir. Biz Tahran'ı İsfahan'la ölçtük, yeni bir olguya ulaştık ve daha büyük olmak adında yeni bir varlığa ulaştık. Şimdi bu daha büyük oluşun yerini ve varlığını bulmak istiyoruz. Tahran'ın ya da İsfahan'ın mahiyeti mi? Nerede? Tahran'ın mahiyetinde. Dolayısıyla Tahran'ın mahiyetindeyse, niçin bunu çıkarınca o da çıkarılmış olur? Meselâ benim paltom siyahtır. Niçin siz ceketinizi çıkarınca benim paltom beyaz oluyor?! Şimdi siz söyleyin, şimdi siz İsfahan'ın adını bendeniz koydunuz, Tahran'ın adını da Bay X. Fark etmez. Örnek aynı. ... Ben diyorum ki cevap veremem. Siz İsfahan'ın adını Bay X koydunuz, Tahran'a da bendenizin adını koydunuz. Mesele değişti mi? Biz şimdi bir şeye vardık. Heidegger'in dediği şudur ki öyle bir varlık derecesine ulaştık ki varlığına inanırız ve kâniiz, fakat bizim için somut değildir. Bu tam olarak anlaşılır mı? Biz bu üçüncü örnekte diğer varlıkların aksine bizim için somutluğu bulunmayan bir varlığa ulaştık. ... İzin verin şimdi arz edeyim:

Soyut varlık meselesi ne anlama gelir? Soyut varlık iki türlüdür: Birincisi bir şeyin soyut varlığı bulunmakla birlikte somut varlığı yoktur. Tıpkı üç başlı insan gibi. Bu soyut bir varlıktır ve şu anda bizim zihnimizde vücuda gelmiştir, fakat somut varlık taşımaz. İkincisi somut varlığı da olan soyut varlıktır. Somut varlığı da olan mikrofon gibi. Şu anda mikrofonun soyut varlığı da bizim kafamızdadır. Çünkü onun hakkında konuşmaktayız. Kesinlikle

vardır, bu olmadığında o vardır. Bir başka soyut varlık daha vardır (ki Sartre'ın *L'être et le Neant* adlı kitabındaki bir bölümde bahsi geçer). Mesela bu ağacın, şu ağacın ve bu lambanın varlığı somut varlıktır, soyut şekli de vardır. Çünkü zihnimizde tıpkı bir aynada olduğu gibi onun yansıması vardır. Bu onun zihinsel varlığıdır. Bizim zihnimizde "lamba" adında soyut bir varlık bulunmaktadır. Önüme hangi lambayı getirseler, diyorum bu değil. Mesela ağaç. Önüme hangi ağacı getirseler diyorum hayır, bu elmadır, şu armuttur, fakat ben armut ağacını kastetmedim. Gidip başka bir ağaç getiriyorsunuz. Nedir, diyorum. Diyorsunuz, vişne. Vişne demedim, diyorum. Bir ağaçtan söz ettim ama o ne elmadır, ne armuttur, ne de bir başka meyve ağacıdır. O nedir? ...)Ne buyurdunuz? Küllî varlık. O nedir? O küllî varlığın somut varlığı mı vardır, soyut varlığı mı? Yoksa somut varlığı yok mudur? ... Materyalizm küllî varlığı itiraf edebilir ya da reddedebilir mi? Acaba tümel bir "matiere" midir yoksa bir "ide" midir? ... Materyalizm ideyi kabul edemez.

Mir Fendereskî'nin çok güzel bir sözü vardır (fikrî meselelerde bir takım şeyler hallolduğunda oldukça basittir, ama hallolmadığında bütün güçlükleri doğurur. Bu söz ne kadar akıllıca ve ne kadar yalındır ve sanırım dünyada hiçbir filozofun aklına gelmemiştir). O söz şudur: "Soyut varlık da somut bir varlığın kendisidir." Doğru mu?

Şimdi varsayalım burada bir şey ya da bir küp var. Bunun varlığı nasıl bir varlıktır? Somuttur. Doğru mu? Mesela varsayalım rengi de mor olsun (bir rengi olmak zorundadır, bir ölçüsü olmak zorundadır, olmasa olmaz, külli bir küp olamaz, kendisine somut bir varlık kazandırdığımızda kesinlikle belirli bir ölçüsü vardır). Bu somut varlıktır. Önüne bir ayna koyalım. Yansıması aynaya düşsün. Bu nasıl bir varlıktır? Tasvirinin varlığıdır, yansımasının varlığıdır. Dolayısıyla bu küpün varlığı somut varlıktır. Bu nedir? ... Yazılı varlığıdır. Doğru mu?[117]

[117] [Bu sırada dinleyicilerden biri Şeriati'nin sözünü kesip birkaç soru soruyor ve Şeriati cevap veriyor.] İzin verin birer birer arz edeyim: Birinci olarak buyurdunuz ki "Baştan söyle de rahatlayalım." Ben burada bir çok defa arz ettim.

Galiba zatıâlileri teşrif etmemişlerdi. O da şu ki dersten sonra soru-cevap programı var. Soru-cevap programı, önceden hazırlanmış cevaptan ve sınıfa yazdırmaktan daha önemli olup zihin ve fikir jimnastiğidir. Yani dersten daha önemli bir şey. Ben öğretmen olarak bir miktar malumat toplayıp gelip sınıfa verebilirim. Bu durumda ta başından kendimi reddetmiş olurum. Dedim, eğer benim bir rolüm olacaksa bu, bir boks torbası olacaktır. Bu soru-cevap programında ben bir boks torbasıyım ve öğrenciler bana yumruk vurarak kollarını alıştırıp güçlendirirler. Böyle bir rolüm olursa bütün iddia ve değerim zirveye ulaşmış olur ve Allah'a şükrederim.

Buyurduğunuz sonraki soruya -doğru bir sorudur- gelince: Zaten bu tartışmaların sonucu nedir? Bizim için söz konusu olan temel mesele şudur ki biz, İslam'ın günümüz insan zihninin, günümüz ideolojilerinin, insana çeşitli boyutlarda yetkinlik kazandıran ve ihtiyaçlarına cevap veren, derdine çare olan ve günümüzün aydın ve bilinçli neslini yönlendiren potansiyelleri açığa çıkarma, sorunları çözme iddiasında oldukları bütün konularda, bütün bu boyutlarda, hem görüş ortaya koyduğunu, hem cevabını bilimsel ve mantıksal bakımdan verdiği ve ideolojilerin insan muammasını çözmede ortaya koydukları çabadan daha güçlü ve üstün olduğu iddiasındayız. Bu meselenin dışyüzüdür ve iddiadır. Bu iş için bugünkü ideolojilerin ne dediklerine bakmamız gerekir. Sartre'ın ve egzistansiyalizmin bu denli etkisinde kalan genç neslimizin -bizim genç neslimizin değil, günümüz dünyasının aydın neslinin- ihtiyacının ne olduğuna bakmalıyız. Egzistansiyalizmin gerçekten ne dediğini, ne gibi bir tanımı olduğunu, ne tür bir dayanak, ölçü ve ekol olduğunu anlamalıyız. İnsanbilim felsefesi, tarih felsefesi, toplumbilim felsefesi, özellikle de ahlâk felsefesi nedir de genç insan, İslam'da bulamayıp ona yöneliyor? Bunları birer birer halletmeliyiz. Altını üstüne getirmeliyiz. Birbirimizin özgüre zihinsel çabalarıyla meseleyi tam olarak irdelemeli, böylece günümüz dünyasının egzistansiyalizmini tanıyalım. Laf olsun diye değil, bilimsel, tamı tamına, akademik ders gibi ve bir araştırma grubu gibi tanıyalım. Öyle ki bilinçli ve bilgili bir egzistansiyalist, bizim onun ekolüne ilişkin tanıyışımızın doğru ve tam olduğunu itiraf etsin. Sonra İslam'ı bu ideolojinin veya başka ideolojilerin gündeme getirdikleri şeyde gündeme getirmeli ve İslam'ın bu çözüm yolları, bu görüşler ve teorilere ilişkin üstünlüklerini belirginleştirmeliyiz -işte o zaman sonuca varmışız demektir. Yarım saat, bir saat, bir oturum, iki oturum içinde o nihai neticeye ulaşılacağına inanıyor musunuz? Hemencecik o neticeye ulaşıp herkesi rahatlatırsak, İslam'ın yol gösterici gücünün, bu çağda bile bütün diğer ideolojilerden güçlü olduğu iddiasını taşıyabilecek zihinsel ve bilimsel olgunluk ve gerekli bilinç yeterli olacak mıdır?

Bir başka mesele daha: Buraya dek çeşitli konulara değindim. Meselâ Buda konusunu gündeme getirdim, sonra da karşısında İslamî bir konuyu gündeme getirdim. Marksizm'le ilgili bir konuyu ele alınca, İslamî bir konuyu, hatta Kur'an'dan bir sureyi ele aldım.

Genelin yargısı, bütün bu dersleri takip edenlerin, sadece yarım saat veya bir saat, belirli bir konudaki özel bir derse katılanların değil, bütün derslere katılanların yargısı önemlidir. Bütün bu dersleri takip edenlerin yargısı, filan ekolü tam ve bilinçli olarak tanıdıktan sonra, İslam ve Şiîlik adına söz konusu olan şey daha ileri, daha canlı ve daha bilinçlendirici olduğu yönünde midir? Genelin yargısına göre, burada Rûm suresinin -İslamî bir metin olarak- Marksizm felsefesini ve diğer ideolojilerle eski dinleri irdeledikten sonra ele alınması, genç nesilleri açısından, bütün bu dinlerle, bütün bu ideolojilerle tam tanışıklığı bulunan bir aydın için hepsinden daha canlı, daha güçlü ve bilinçlendirici değil midir? Bu yüzden bir öğretmenden yarım saatte bütün meseleleri, bütün ideolojileri reddetmesi, sonra da bir oturumda nihai neticeye varması beklenemez. Dünyada kimseden böyle bir şey beklenmemelidir. Şimdi bütün hedef, bugün dünyada söz konusu olan egzistansiyalizmi tam anlamıyla tanımamızdır. Bu tanıyış, benim bir metni okumam, sizin not almanız şeklinde de olmamalıdır. Bunu üniversitede yapıyorlar. Sonucu da belli. Şimdi tartışma ve eleştiri serbest. Hem meseleleri ele alıyorum, hem de eleştirilere ve sorulara serbestçe cevap vermek zorundayım.

[Bu sırada dinleyicilerden biri öğrencilerin alkışlamasını şer'î açıdan eleştiriyor, Şeriati de cevap veriyor:]

Sizden rica ediyorum alkışlamayın [Öğrenciler tekrar alkışlıyor!]. Gerçeği şu ki ben çok küçük bir insan olmalıyım ki alkışlanmaya ihtiyacım olsun veya hazır bulunanlardan alkış isteyeyim. Benim arkadaşlarım ve fikir arkadaşlarım da alkışlamayı meselâ bir teşvik olarak veya kendini gösterme olarak algılayacak insanlar değiller. Mesele şu ki bu alkışlama bu toplantıyla ilgili bir şey değildir. Aslında bugün toplumumuzda herhangi bir topluluk, bir konuyu onayladığı zaman veya hepsinin düşündüğü ve hepsinin hissettiği şey bir konuşmacının veya bir yazarın dilinden çıktığı zaman duygularını bu şekilde ifade ediyor. Bu şu anda toplumumuzda moda oldu. Bizim halledilmesi gereken bunun gibi çok şeyimiz var.

Şu anda benim için söz konusu olan meseleye gelince: Mezhep ve din açısından kendileri açısından meseleler tamamen hallolmuş bulunan arkadaşlar bellidir. Esasen başka konu ve ekolleri araştırıp irdelemeye ihtiyaç duymazlar. Bunlar, günümüz dünyasının düşünce ve inanışlarıyla doğrudan temasta olan ve temel meseleler (Tanrı ve insan meselesi, dinî duygu meselesi, iman meselesi, bilim meselesi, ideolojiler meselesi) üzerinde kafa yoran özel bir genç tipini [düşünmelidirler]. Bu yüzden dinî bir grup için veya dindar bir yazar veya konuşmacı için bütün mesele, bütün hedef, çabasının, faaliyetinin, programının ve gayretinin bütün varlık felsefesi, İslam'ın inanç temellerine göre gündeme getirdiği temel meselelere cevap vermek olmalıdır. Dinin inanç temelleri şu anda aydınların kafasında gündeme gelmiştir. Günümüz aydını dinî bir toplantıya gelse bile bugünün dünyasının ideolojileri arasında ve bugünün bilimlerinin ilerlediği yolda, aslında dinin ne gibi bir temelinin olduğunu,

İslam'ın ne gibi değerlerinin bulunduğunu, dinî inançların nereye dek kalabileceğini, ne ölçüde savunulabilir olduğunu, dünyanın fikirleri karşısında direnebilmek için İslam'dan ne şekilde güç alınabileceğini anlamak için gelmektedir. Bu meseleler bugün söz konusudur. Kesinlikle giyim kuşama, davranışa, süslenmeye, toplumsal ilişkilere, ahlâkî konulara, etikete -bütün bunlara- ilişkin birçok başka mesele gündemde olup yavaş yavaş halledilmelidir ve yavaş yavaş ele alınmalıdır. Fakat özel bir gruptaki (öğrenci grubu, üniversite grubu ve ellerinde Sartre, Heidegger, Marks, Marcuse ve Brecht'in kitapları bulunan ve bu atmosfer içinde düşünen, bu meselelere kafa yoran ve kendileri için dinî meseleler bu şekilde söz konusu olan kimseler grubundaki) bir öğretmen için veya bir yazar için özel bir programın yapılmalı, bu programın bütün hedefi okumuş genç neslin bu temel meselelerine cevap vermek olmalı ve şu anda zihnimizi bombardıman eden bu güçlü kuvvetli ideolojilerin saldırıları karşısında güçlü bir bilimsel cephe alış gerçekleştirilmeli değil mi sizce?

Siz şuna bakın: Tahran Üniversitesinin önüne gidin ve bu memleketin şu zamandaki kitapçılarının vitrinlerine bakın. Bu vitrinleri bir hafta takip edin ve her gün bu vitrinlerin ardında sergilenen kitapların bir nüshasını alıp yüzde kaçının, esas olarak dine üzerinde düşünülebilecek bir öğreti olarak yaklaştığına bakın. Bakın görün, en güçlü kalemlerimiz ve sanatçılarımız, en iyi mütercimlerimiz ve en iyi yabancı yazarlar, yazarlığın, edebiyatın, sanatın, tiyatronun, felsefenin ve her şeyin en güzel şekli içerisinde dini imanı bombardıman ediyorlar. Bizimse bu sürgit fikrî bombardıman karşısında hiçbir şeyimiz yok. Hiçbir şey yapmıyoruz demiyorum. Bu, başkalarının çalışmadıkları anlamına gelmez. Fakat şu anlama gelir ki bu bombardımana cevap vermek için, bir elinde Sartre ve Brecht'in -günümüz dünyasının dine bildiğiniz şekliyle değinen en büyük aklı, yazarlık ve tiyatro dehası olarak- kitabı bulunan üniversite öğrencisinin öbür eline İslamî bir kitap verebilelim ki böylece onların cevabını verebilsin ve onlar karşısında direnebilsin. Bu grup için hiçbir şey yok. Biz kısıtlı imkânlarımız ölçüsünde, kendimize özgü, sınırlı ve belirli bilgimiz -ki özel bir bölümdür- ölçüsünde, sınırlı birikimiz ölçüsünde, çok çok kısıtlı toplumsal imkânlarımızla en azından bu tek yönlü, hatta yüz yönlü saldırı karşısında küçük bir direniş hattı oluşturabilirsek, din için bir sorumluluğumuzu yerine getirmiş oluruz diye düşünüyorum. Aklımıza gelen bu. Yoksa sizin de buyurduğunuz gibi, İslamî açıdan, dinî gelenekler açısından ve her şey açısından tashih edilmesi gereken toplumumuzda ve aydın toplumumuzda başka daha ne kadar mesele var. Her şeyimiz değişti: Nereden başlamalı? Fikrimce, İslam Peygamberi bize en büyük derstir. O, çevresinde nasıl ve nereden başladı? Tevhitten başladı ve başka hiçbir şey söylemedi. İtikadî meselelerden ve putları kırmaktan başladı, sonra ahlâkî meseleleri, toplumsal meseleleri -şarabın haram kılınması, örtünme, miras kanunları ve diğer İslamî kurallar- Medine'de on dört on beş yıl sonra vazetti. Niçin? Çünkü o, her bakımdan bizim öğretmeni-

miz olarak ve İslam'ı egemen kılma yolunda toplumsal çalışma yöntemi bakımından bizim en büyük öğretmenimiz olarak, dinî konuların bulunmadığı veya bu şekliyle şiddetle bombardımana tâbi tutulup mahkûm edildiği bir toplumda İslam'ı zihinlere yerleştirmek isterseniz, ilk olarak nereden başlamak ve zihinler kabule hazır hale gelsinler ve itikadî temelleri hallolsun diye diğer meseleleri, diğer meseleleri ve diğer meseleleri nasıl tedricî olarak ve belirli bir sıraya göre gündeme getirmek gerektiğini bize öğretti.

Mekke'de bazılarının zihinleri, irsî olarak eski putperestliğin etkisi altındadır. Bazıları da daha yeni aydın olmuş veya Hıristiyan ya da Zerdüşti olmuşlardır yahut yabancı hocaların fikirlerine yönelmişlerdir. Böyle bir toplumda Peygamber, İslam'ı gündeme getirmek istemektedir. İslam tevhitten ve gitgide adabımuaşeretten ibarettir. Çalışmasını ne şekilde başlattığını görmek için Peygamber'in yirmi üç yıllık hayatını tedvin etmeliyiz. Sanıyorum, dindar İran toplumu için Müslüman halk genelinde çalışmak istersek, çalışmayı bir şekilde -sizin işaret ettiğiniz gibi- ortaya koymak gerekir (Tamamen dinî bir toplum -dinî toplum, dinî atmosfer- için söz konusu olan güçlüklerdir. Egzistansiyalizm değil, Tanrı değil, madde felsefesi değil, sol değil, görecelik değil, Darwincilik değil, natüralizm değil, dadaizm değil, nihilizm değil, sadece çok sade bilimsel meseleler ve şer'î hükümlerdir. Sadece bunları sorar ve ona sadece bunların cevabını vermek gerekir. Çünkü meseleler onun için hallolmuştur.). Yeni okumuş kesim için de -dersten, sinemadan, filmden, televizyondan, kitaptan, tercümeden, tiyatrodan, felsefeden, okuduğu derslerden nasıl bir besin aldığını görüyorsunuz- [bunları başka şekilde söz konusu etmek gerekir]. Bir toplumbilim dersine giden öğrencinin (bunu açık söylüyorum) aldığı ilk ders şudur: Din, toplumbilimsel bir olgudur! Bu ilk ve son dersidir. Bu yüzden bu kesimin sorunları özel sorunlardır. Bu kesime yönelik program da özel bir programdır. Temel meselelere dayanılması, esas itibariyle dinî bir atmosferde ve dinî eğitim öğretim ortamında yaşayan, bu sorunlarla karşı karşıya gelmemiş ve bunlar kendisi için boş ve lüzumsuz olan diğer kesimden bunun için farklıdır.

Bunu bir dilek olarak söylüyorum: Üniversite öğrencilerinin üniversite çevresinden alıp şu anda okumakta oldukları kitaplarla ilgili olarak, orada bulunan bir kitapçıya ya da birkaç kitapçıya -onlar en iyi anketçidir- "Bu kitaplar arasında en çok satan kitabınız hangisidir?" diye sorun. Sonra bakın, genç neslimizin üzerinde düşündüğü meseleler aslında nedir? Marksizmden sonra dünyada bizim için gündeme getirilen akım olarak egzistansiyalizmin -belirttiğim gibi- bilinmesi zorunludur. Biz bilmezsek başkaları bilir. Bu belli bir şeydir ve bunu görmekten gelmek olmaz. Egzistansiyalizmi bu dinî ortamda gündeme getirmek ve Sartre'la ilgilenmek gerekir. Buracıkta görmek gerek, Heidegger'in değeri ne kadardır. Buracıkta görmek gerek, Marksizm ve materyalizmin ne gibi yetersizlikleri vardı da dünyada egzistansiyalizmi ortaya çıkardı? Sonra egzistansiyalizm onlara nasıl cevap verdi ve kendisinin ne gibi

Bu varlıklardan birinin somut varlık, diğerinin yansıma varlık olduğunu söyledim. Biri yazılı varlıktır, diğeri de zihinde vardır ve soyut varlıktır.

Bizim Mir Fendereskî'mizin sözü şudur (egzistansiyalizmin bile çelişkiye düştüğü ve halledemediği bir şey): "Soyut varlık da somut bir varlıktır; fakat türü öteki varlıktan farklıdır." Ne demek? Yani bu bir varlıktır ve aynaya yansıyan da (tahtaya çizdim) küpün bir varlığıdır. Bir varlıktır, somut bir varlıktır, fakat şekli ve mahiyeti bundan farklıdır. Ancak her ikisi de aynı ölçüde vardır. Bunun mahiyeti üç boyutludur, onun mahiyeti iki boyutludur. Bunun mahiyeti ponza taşındandır, bu ise tebeşirdendir. Bu şekle girdiği zaman mahiyeti bir alamettir, dolayısıyla varlık taşır. Varlığı k-ü-p'den yapılmıştır, bunun varlığı ise ponzadan yapılmıştır. Fakat bu da bir varlıktır ve dolayısıyla somut bir varlıktır. ... Siz dışsal varlık diye hangi anlamda söylüyorsunuz? ... Dışsal varlık ve içsel varlık, kesinlikle varlıkla ilgili olmayan bir sınıflandırmadır. Konuşmakta olan insanın nerede olduğuna bağlıdır. Mesela bu mikrofonun iç mikrofon olduğunu, çarşıda satılan mikrofonun da dış mikrofon olduğunu söylememe benzer. Pekâlâ, ben çarşıya gitsem bu dış mikrofon olur ve o da iç mikrofon olur. ... Neden, gözle, kulakla, dokunmayla hissedilmese bile hissedilmektedir. Siz evinizi şu anda hissediyor musunuz hissetmiyor musunuz? ... Hissediyor musunuz, etmiyor musunuz? ... Evinizden kafanızda söz konusu olan soyut şekle karşı bir bilinç taşıyor musunuz taşımıyor musunuz? ... O halde hissediyorsunuz. Ancak bu uzuvlarla hissetmiyorsunuz. Mesele, sizin evle ilgili zihinsel bir varlığa karşı sahip olduğunuz bilgidir. ... O cin de (bunu söylemek istiyor) o üç başlı insan da sizin deyişinize göre dışsal varlık taşımaz, içsel varlık taşır. Pekâlâ. Her halükârda vardır. O somut

yetersizlikleri var? Sonra bakalım, bizim inandığımız dinde bu tür yetersizlikler ve çelişkiler -diğer ekollerin içine düştükleri ve halledemedikleri yetersizlikler ve çelişkiler- nasıl halledilmiştir? Bu yüzden iki hafta sonra İslam'ın tarih felsefesini anlatmaya başlayacağım -arkadaşlar gelirlerse-. O zaman dersin çizgisi tam olarak belirginleşecek, dersin nerede sona ereceği ve nasıl bir sonuç alınacağı açıklık kazanacak.

varlıktır. Yani bununla üç tane varlık taşımaktadır. Yansımalı, yazılı ve soyut. Üç başlı insanın kaç varlığı vardır? İki tane varlık taşır: Yazılı ve soyut. Fakat cismi ve nesnel varlığı yoktur. Dolayısıyla zihinsel ve ide olarak vardır. Soyut ide de başlı başına bir varlıktır. ... Öyleyse onun kendi hayali bir varlıktır. Yani dışsal varlığı da -sizin deyişinizle- olsa dışsal gerçeklik taşır. Eğer taşımazsa sadece zihinsel bir gerçekliktir. Fakat yine de gerçeklik taşır. Ancak madde değildir. Cinsi nedir? Zihindir. Ne söylemek istediği iyi anlaşıldı mı? Bu söz oldukça güzel bir sözdür ve övüncü İslam felsefesinindir. Burada ortaya konulan mesele şudur: İnsanın kendisi kendi mahiyetini oluşturduğundan burada iki mesele meydana gelir: Biri insanın özgürlüğü ve iradesi meselesidir. İnsan kendi mahiyetini kendisi oluşturup da kendisi özgür olmazsa, özgürlük sahibi olmazsa olmaz. Buraya kadar anlaşıldı mı? Ben kendi mahiyetimi kendim gerçekleştirdiğimde, ihtiyar sahibiyimdir, seçme hakkım vardır, özgürümdür. Burada insan için çok büyük bir mesele gündeme gelir: İnsan özgür bir iradedir dediğimiz zaman, neyden özgürdür insan? ... Hangi kayıttan? ... Neyin çerçevesinden? ... Bunları aydınlatmak istiyoruz. Bunun şimdi özgür olduğu kaydın ne olduğunu görmek istiyoruz. Esasen bunların ne olduğuna açıklık getirmek istiyoruz. ... Ben, insanın özgür olduğunu söylüyorum. Özgür dediğimiz ölçüde hangi mesele -bu mesele çok önemlidir- söz konusudur? ... Sadece düşünce değil, eylem de vardır. ... Tartışma şuradan başladı: Ben kendi mahiyetimi oluşturabilirim. Öyleyse sadece düşünsel ve hayali bir mesele değildir. Eylem meselesi de söz konusudur. Özgürlük ve irademvardır. Bir söz vardır: İnsan özgürlük sahibidir. Yani cebrin özgürlüğünün zıddıdır. Belirlenimin -ilahî takdirden başka bir şey- maddî yasalarda ne olduğuna bir bakalım: Belirlenim, maddî neden sonuç silsilesine tabi olmak demektir. Buna derler belirlenim. Neden-sonuç silsilesine tabi olmak belirlenimdir. Yani ben bitkisel ya da hayvanî bir olgu olarak ya da maddî bir olgu olarak diğer maddî olgulara ve yasalara bağlıyım. Yaptığım her harekette dışardan bir etken beni harekete geçirmiştir. Her duraksamam, bir engelin benim hareketimi durdurması nedeniyledir. Kazandı-

ğım her özelliği, bir etken zorla olarak bana dayatmıştır. Öyleyse ben bilimsel belirlenime bağlıyımdır. Bu bilimsel belirlenim kaç tanedir? Birincisi tabiatın bilimsel belirlenimi (fizik yasaları), ikincisi tarihin belirlenimi (toplumun zamandaki hareketi, insanları istediği şekilde oluşturan bir belirlenimi meydana getirir), üçüncüsü toplumun ya da toplumsal sistemin belirlenimi (yani toplumsal çevre bireyleri gerektiği gibi kılar), dördüncüsü bireyin fizyolojik-biyolojik belirlenimidir (bunun adı vitalizmdir, yani özelliklerim, düşüncelerim, inançlarım, duygularım ve hareketlerim, hepsi benim bedensel ve ruhsal yapıma tâbidir). Burada ben bir hayvan gibi, bir bitki gibi, cansız bir nesne gibi neden sonuç belirlenimine bağlıyım. İnsanın iradesi vardır, dediğimde, birbirine bağlı bütün halkalar arasında bir halka özgürdür demiş oluyorum. Anlaşıldı mı? Bu insandır. İnsan özgür olduğu için de kendisini bu neden sonuç zinciri üzerinde bırakabilir, bunun kıyısında ahmakça durup yok olabilir (intihar eden kimse gibi) ve neden sonuç zincirini öyle seçebilir ki kendi iradesi yolunda tabiatın belirlenimini kullanabilir ve tabiatı tabiatın gerektirdiği yere değil, kendi gönlünün istediği yere götürebilir. İnsan kesinlikle bağımsızdır, yani neden sonuç zincirinden bağımsızdır. Anlamı da temelde budur.

Dolayısıyla derimin rengi, ağırlığım, soyum, boyum -bütün bunlar- eğer bu şekildeyse, coğrafya ve tabiatın belirlenimi böyle gerektirmiştir. Edebî özelliklerim, konuşma tarzım, düşüncelerim ve inançlarım böyleyse, tarihin belirlenimi bunu gerektirmiştir. Fakat sadece birkaç kalem tarım ürününün yetiştiği çölde ılıman iklimde yetişen bir meyve dikersem kendimi coğrafyanın neden-sonuç belirleniminden kurtarmış olurum. Teknik aracılığıyla çölü ormana dönüştüren bir insan, özgür bir halka şeklinde tabiatın cebrinden çıkmıştır. Bir toplumun bir aydın grubu ve sorumluları, tarihte geri kalmış bir aşamada bulunan ve tarihin belirlenimi gereğince uygar toplumsal gelişim aşamasına ulaşmak için üç aşamayı geçmesi gereken toplumlarım bir devrimle, bir sıçramayla bilinçlendirir, harekete geçirir ve uyandırırlarsa ve iki aşamayı birden geçerek üç aşama öne sıçrarlarsa bunlar kendilerini ba-

ğımsız bir etken olarak tarihin belirleniminden çıkarmış olurlar. Sartre'ın kendi deyişiyle, anne-babasından felçli olarak dünyaya gelmiş bir çocuk, spor oyunlarında şampiyon olarak kendisini fizyolojisinin ve psikolojisinin belirleniminden kurtarır. Son derece geri ve düşük düzeyli bir ailede yaşayan ve bu şekilde yetişmesi gereken bir çocuğun tam tersi bir şekilde yetiştiğini görmekteyiz. Çünkü o kendisini çevrenin belirleniminden kurtarmıştır. Fakat bunlar, insanın (her insan değil elbette; insanların çoğu çevrenin, tabiatın, toplumun ve mizacın belirlenimine tabidirler) bir halka şeklinde neden sonuç zincirinden kopabilen ve kendisi tıpkı bir etken gibi, kendisi ve çevresi üzerinde etkileyebilen bir varlık olduğunun göstergesidir. İşte burada insanın sorumluluğu gündeme gelir, işte burada kendi yazgısının sonunu insanın kendisi oluşturur.

Burada, İslam'da şu şekliyle söz konusu olan Allah-insan ilişkisi meselesi tam anlamıyla heyecan verici ve ilginçtir: Genellikle, ilahî belirlemeyi gündeme getiren ve kadere inanan kimseler, insan iradesinin bağımsız bir irade olduğunu söylemek istemezler. Çünkü o zaman Allah'ın iradesi karşısında ikinci bir irade daha olmaktadır. Anlaşılır mı? Bir yandan, insanın Allah'ın irade ettiği şeye bilinçsizce uyduğunu ve buna mecbur olduğunu söylersek insanın sorumluluğu yok sayılmış olmaktadır. Öyleyse ne yapalım? Allah ile insan arasında hangisini seçelim? İslam'ın tevhidi bunu çözümlemiştir; Allah, bir varlığı yaratmış ve kendisini onu hayatında kendi kendine özgür bir etken olarak davranacak şekilde var etmiştir. İşte burada benim başka bir etken yoluyla bağımsız bir etken olduğumu, Allah'ın iradesi yoluyla bağımsız bir irade olduğumu görmekteyiz. Fakat bu bağımsız iradeyi bana kim vermiş ve bağışlamıştır? Allah bağışlamıştır. Dolayısıyla ben bağımsız iradeyim; fakat benim i护ademi Allah yaratmıştır. Dolayısıyla Allah, ilahî irade tarafından tabiatta belirlenen yasalara bağlı olan birtakım varlıklar yarattığı gibi, kendi seçimine göre hareket eden bir varlığı ve insanı da yaratmıştır. Yani burada özgür bir varlığı seçmiş ve yaratmıştır. Dolayısıyla eğer benim irademin, ilahî olmayan bir kaynağı olsa ve kendi irademi kendi ira-

demle yaratmış olsam şirk meydana gelir. Özgür insan, irade sahibi olan insan, "Ben seçerim." diyebilen insan, "Ben kendi mahiyetimi oluştururum.", "Kendi yazgımı oluştururum." diyebilen insan, "Sahip olduğum, özgür olan, seçebilen, isyan edebilen, temkinli davranabilen, seçmeyi bilen iradeyi, bu özgür iradenin kendisini de kendim yarattım." diyebilir mi? Meselenin nerede söz konusu olduğunu görmekteyiz. Ben, seçen kişi olarak bu işi yapabilen ve bu işi yapmayabilen bir insanım, ben buyum. Benim iradem bağımsızdır. Hatta Allah'ın sevmediği bir iş bile yapabilir. Âdem kıssası ortadadır: Allah ona yeme diyor, o yiyor. Öyleyse Âdem, Allah'ın iradesi karşısında kendi iradesini kullanabilir. "İhtiyar"ı savunan İslam âlimlerinin -sayıları çoktur- deyişleriyle, eğer insan iradesini sırf Allah iradesine bağlı kabul edersek, insanın gerçekleştirdiği çirkinlikleri ve kötülükleri kime ait sayacağız? Bu eleştiri çok yerindedir. Çünkü bunları ezelî iradeye değil, insana bağlamak kaçınılmazdır. Burada egzistansiyalizmde temel bir konu daha söz konusudur. Bu konuya egzistansiyalizm cevap verememiştir. Aynı konu İslam'da da söz konusudur ve İslam buna cevap vermektedir.

Egzistansiyalizm, anne-babasından felçli olarak dünyaya gelen çocuğun sporda birinci olmamasından kendisinin sorumlu olduğuna bile inanmaktadır. Çünkü Taha Hüseyin'e bakıyoruz, çocukluktan beri gözleri görmemektedir; fakat çağının en büyük yazanlarından ya da en büyük yazarlarından biridir. Dünya olimpiyat oyunlarında herhangi bir dalda şampiyon olan felçli ve özürlü insanlar görmekteyiz. Bunlar, insanın bedensel ve maddî eksikliğine, ailesinin şartlarına, sağlık durumuna, toplumunun gereklerine ve çevresinin gereklerine rağmen kendi iradesiyle başka bir şey olabildiğini göstermektedir. Fakat şu soru söz konusudur: Böyle bağımsız ve özgür bir irade taşıyan kişinin iradesini ve tabiata, toplumuma, çevreme, fizyolojime ve biyolojime rağmen, Allah'ın buyruğuna rağmen kendim karar veren, kendim seçip uygulayan "ben"im irademi, dünyada bir etken gibi hareket edebilen bu özgür ve bağımsız iradeyi ben kendim mi yarattım? Böyle bir şey söylenebilir mi? Çünkü şu anda, bütün bu işleri

yapan irade söz konusudur. Egzistansiyalizmle geldiği yere kadar geliyoruz: İnsanın varlığının mahiyetinden önce olduğunu ve Tanrı'nın ya da tabiatın insana sadece varlık kazandırdığını kabul ediyoruz. Bütün özelliklerini, mahiyetini, yaşama şeklini, düşünme şeklini, ahlakının şeklini -hepsini- özgür iradesiyle insanın kendisinin yarattığını kabul ediyoruz. Benim irademin bir insan varlığı olarak, Allah'ın iradesi, tabiatın iradesi, kanunun iradesi, tarihin iradesi, toplumun iradesi, üretimin ve iktisadın iradesi ve eğitim ve öğretim iradesi (her şey) karşısında bağımsız bir rol oynayabileceğini, başka bir yol seçebileceğini kabul ediyoruz. Bunları kabul ediyoruz. Fakat böyle bir iradeye sahip olan ben, başka varlıkların yoksun oldukları böyle bir iradeyi kendim yaratabilir miyim ve bu iradenin oluşumunu kendime bağlayabilir miyim? Yapamam. Çünkü bu iradeden önce ben bütün başka varlıklarla aynıyımdır. Henüz özgür iradem yokken kendim için özgür bir irade yaratabilsem, öteki varlıklar da yaratabilirler. Neden öteki varlıkların böyle bir şansları yoktur?

İkinci mesele ise şudur: Acaba insan, tabiatın ya da Tanrı'nın yarattığı bir varlık olarak, sadece boş bir varlık olarak mı yaratılmıştır, yoksa özgür bir varlık ya da özgür irade sahibi bir varlık olarak mı yaratılmıştır? İnsan henüz mahiyet kazanmamıştır, mahiyeti kendim yaratmalıyım, sıfatlarımı kendim oluşturmalıyım, kendim seçmeliyim (bunlar kabul), fakat diyorsun, sen sadece varlığı bulunan ve bundan başka Tanrı'nın hiçbir şey vermediği bir varlıksın; mahiyeti kendin yaratmalısın. Peki, neyle yaratayım? Salt varlıkla mı? Sen diyorsun, irade sahibisin, iradenin mutlak özgürlüğüne sahipsin. Öyleyse ben özgür irade sahibi bir varlıktan ibaretim. Öyleyse ben özgür varlıktan ibaretim. Hiç mahiyetim yok; doğrudur. Fakat salt varlık değildir. Eğer salt varlık olsa, irade ve özgürlüğü olmaz ve tabiatın ürünü olur. Fakat insanın iradeye ve seçme gücüne sahip bir varlık olduğunu sen kendin söylüyorsun. Öyleyse cümle şu hale geldi: Tanrı, insanı yarattığı ilk andan itibaren, özgürlük, ihtiyar ve irade taşıyan varlığı yaratmıştır. Öyleyse cümle şöyle oldu: İnsan irade sahibi bir varlıktır (hiç mahiyeti de yoktur). Bu cümle varlıktan mı söz edi-

yor, mahiyetten mi? ... İnsanın kendi varlığının bir parçasıdır. Fakat onda henüz seçme ve tercih etme iradesi vardır. Varlık kazandım, hiç mahiyetim yok mu? Fakat kendim mahiyetimi seçebilir miyim, seçemez miyim? Öyleyse mutlak varlıktan başka, adı 'özgür irade' ve 'seçme gücü' olan bir özellik, bir imkân ve bir güç taşımaktayım. Bunlar mahiyetten mi, varlıktan mı söz etmektedir? Bunlar mahiyetten söz etmektedir. Eğer Allah sadece katıksız ve sade varlığı yaratmış olsa bu varlığın ne sorumluluğu olur, ne iradesi olur, ne özgürlüğü olur. Bu ilahî gücü olan bir varlıktır. Çünkü katıksız ve sade varlıkta her şey birbiriyle eşittir. Burada, ta başlangıçtan, öteki varlıklardan insanı ayıran yeni bir sıfat vardır: Özgür varoluş. İnsanın var olup olmadığından değil, "özgür varlık olan insan"dan söz edilmektedir. Öyleyse Allah insanı yaratırken sadece bir varlık mı yarattı, yoksa onunla birlikte ve onun içinde, insanın hayatında mahiyetini seçebilecek özgür bir irade de yarattı mı? Öyleyse Allah, insanın yaratılışından önce mahiyetini belirlemiştir. Fakat Allah'ın, öteki hayvanlar gibi insanın özelliklerini, sıfatlarını, imkânlarını, yaşama şeklini, toplumsal şeklini önceden belirleyip onlara dayatmadığını, bütün bu işleri ancak insan iradesinin yaptığını kabul ediyoruz. Fakat insan iradesi, Allah'ın insana varlık kazandırdığı anda insanın varlığına bağışladığı bir imkândır. Öyleyse insanın -varlık olarak- ilahî irade olan en büyük mahiyeti, temeli ve özü, egzistansiyalizm mantığına göre zorunlu olarak itiraf edilmelidir. İşte burada egzistansiyalizm kendi kendini olumsuzlar.

EKLER

Yirmi Üçüncü Dersin Soru ve Cevapları

Soru (1): Allah, Bakara Suresinin 29. ayetinde meleklere buyurur ki yeryüzünde bir halife tayin edeceğim. Melekler derler ki Rabbimiz, kan dökecek kimseleri mi yeryüzünde tayin edeceksin? Allah, ben, buyurur, sizin bilmediğinizi bilirim. Allah meleklere yeryüzünde halife tayin edeceğim, diye bildirdiği ve bu halifeden maksat Âdem olduğu halde, neden insanı yasak meyveyi yemekten alıkoyup eğer bu meyveden yersen seni yeryüzüne gönderirim demiş ve onu bu meseleyle korkutmuştur? Zaten onu yeryüzü için yaratmamış mıydı?

Soru (2): Aslında yaratılışın başlangıcında Âdem'in eşinin adı geçmez. Oysa Şeytan, Âdem'in eşini kandırır ve Âdem ile eşi cennetten sürülür. Lütfen açıklayınız.

Cevap: Arz edeyim ki ben, Kur'an'da Âdem'in yaratılışı meselesine çok vurgu yaptım. Belki de Kur'an'ı temel alarak inandığımız ideoloji bakımından, Kur'an'da gündeme getirilen en derin, en dolu, en güzel, en ileri, en yeni ve en yapıcı meseledir bu. Dolayısıyla bu kıssanın yaratılış kıssası bütününden soyutlanarak parça parça, soru cevap şeklinde veya hatta bir konuşma şeklinde ele alınıp anlaşılması mümkün değildir. Ancak Âdem'in yaratılış hikâyesine bütün olarak özel bir bakışla anlam verilmelidir. Yani başından bir türlü algılanmalıdır. Bu ilk bakış ve telakki ile bu hikâyede ortaya konulan bütün meseleler çözümlenip irdelenmeli ve remizleri sembolleri açığa çıkarılmalıdır. Bu yüzden ben ve siz, Âdem hikâyesindeki cennetin ne olduğunu, Âdem hikâyesindeki hubûtun ne olduğunu ve aslında Âdem'in kim ve ne olduğunu anlamadan bir parçaya (yasak meyve nedir veya niçin Allah'ın fâsit olup kan döken insanı halife yapmıştır gibi şeylere) cevap vermemiz mümkün değildir. Çünkü yaratılışın telakkisi açısından kaynaklanan ihtilaf, temele ilişkin bir ihtilaftır. Bu yüzden hangi temeli alırsak bütün meseleler aynı temelde anlam kazanır. O halde yaratılış kıssasını baştan itibaren -anladığım şekilde- bir nazariye olarak ele almadan önce bana izin verin, bu kıssanın inceliklerine ilişkin, meseleye soyut biçimde değinme-

yeyim. Hikâyenin tamamını benim söz konusu ettiğim bakışla size arz ettikten sonra, her hususa ilişkin gördüğünüz her belirsizlik ve çelişkiyi her biçimde sormanızın vakti gelmiş demektir. Âdem kıssasının ele alınış sırası, derslerde (İslam ideolojisi çiziminde) sıra insana (ideal insana) veya en azından insanbilime, yani tarih felsefesi ve toplumbilimden sonra yer alan sütuna vardığımızda gelecektir. Bundan önce, yapılan şey, soyut kelamî meseleleri, başka yorumları ve mevcut telakkilerde var olan ihtilafları tartışmaktan öte gitmeyecektir. Bu meseleleri irdeledikten sonra da yine yüz başka mesele daha bunlarla tezat teşkil edecek, yine bunlar ele alınacaktır. Dolayısıyla izin verirseniz, Âdem kıssası hakkındaki soruyu insanbilim dersine bırakalım ve ondan önce herhangi bir meseleye değinmeyelim. Çünkü ben Âdem kıssasını temelden başka türlü algılıyorum ve bu temele göre bütün bunlar anlam kazanmaktadır. Bunu ortaya koymadan hiçbir şekilde cevap verilemez. Bunun sırasıysa bugünkü felsefî anlamıyla insanbilim ele alındıktan sonradır. Ben özellikle inanıyorum (yine bir ara bunu arz ederim) ki insanbilim meselesinde Âdem'in yaratılış kıssası, felsefî insanbilim meselesini[118] hem Marksist bakış açısından, hem özellikle klasik ve modern hümanizm bakış açısından ve özellikle de -ben bunun üzerinde çok duruyorum ve bir kimse bunu anlamazsa Âdem kıssasını, zirve noktasında ve belirteceğim görüş ve çıkarsamayla, anlaması mümkün değildir-birinci derecede Heidegger egzistansiyalizminin ve ikinci aşamada Kierkegaard, Sartre, Conty ve Robbe-Grillet egzistansiyalizminin insanbiliminde anlamadan anlaşılamaz. Bu yüzden imkânınız olursa insanbilimi bir kitap ya da makalede mütalaa edin ki Âdem'in yaratılış kısasının ele alınması için bir zemin olsun. Böylece ben de orada ideoloji ve ekoller açısından insanbilime hızlıca değinmiş olurum ve sonra Âdem kıssasına daha fazla vakit ayırırım. Bu, bana çok heyecan veren, yaklaşık üç yıldır üzerinde sürekli düşündüğüm, inanç temellerimin en esaslılarından biri olan ve üzerinde çok kafa yorduğum bir konu.

[118] "Anthropologie Philosophique" adı verilen yeni bir özel konu.

Çünkü bütün İslambilim konularının en temel anahtarıdır. Çünkü insan kendisi hakkında ve çevresinde gündeme gelen bütün konuların odağıdır. Hatta insana ilişkin doğru bir tanıyışımız olmadan din de tanınamaz. Bu yüzden bunu o konuya bırakıyorum. Orada [birinci derecede] Heidegger'in, ikinci derecede Jaspers'in, üçüncü derecede Kierkegaard'ın, dördüncü derecede Sartre'ın, beşinci derecede Nietzsche'nin (özellikle Nietzsche'nin) eserleri ve altıncı derecede Camus'nün insanbilimi gibi daha yeni insanbilimleri üzerinde [duracağım].

Çok iyi kitaplardan biri *Âşık Olma Sanatı* olup eğer okursanız size yardım eder. Nispeten iyi kitaplardan biri *Felsefî İnsanbilimi*[119] olup yeni bir bakış açısıyla, tarafsız ama bilimsel olarak ders kitabı şeklinde yazılmış bir felsefî insanbilimi kitabından tercüme edilmiştir. O kitapta temel insanbilim konuları, özellikle bizim sahip olduğumuz insan görüşüne ve insan anlayışına benzer bir şekilde ele alınmıştır. İşte bu "ara öğün"lerden sonra Âdem kıssası anlaşılır hale gelir. Sonra daha fazla fırsatınız olursa özellikle iki kişinin öğretisinde, yani Buda (ve aslında Veda öğretisi) ve Lao Tzu öğretisinde -ki büyük insanbilim öğretilerinden ikisidir- insanı mütalaa edin. O zaman Âdem kıssası anlaşılır. Yoksa nerede yasak meyve buğdaydır, nerede nedir, kim ne demiştir gibi sözler, Kur'an'ın o yükseklikte, o sakinlikte, o azamette ve o ihtişamda anlattığı mesele ve hikâyeyi çözemez.

Âdem kıssasında anahtar olarak açılması gereken birkaç kelime vardır: Bir, Allah'ın tabiatta kendisi için bir halife yaratma irade ve kararı. İki, meleklerin yine yeryüzünde fesat çıkaracak bir varlık mı yaratmak istiyorsun, diye itirazları (anlaşılıyor ki geçmişi var). Üç, Allah'ın bir cevap vermiş olmayan cevabı, şu anlamda ki "Ben, sizin bilmediğinizi bilirim." O kadar! Dört, Adem'in yapısının asıl kaynağının seçilmesi: "Toprak" (turâb), "çamur"

119 Bunun aklıma geldiği iyi oldu! Dostum Dr. Sadr onu Almancadan çevirdiler. Meşhed'de basıldı. Mümkünse düşük bir fiyatla sizin için temin etmelerini rica ettim. Bu kitapları oradan gönderdiler. Şu anda Hüseyniye'de var. Çok ucuza (sanıyorum 5 tümen yeterlidir) alabilirsiniz.

(tıyn), "kötü kokulu çamur" yani balçık (hamaun mesnûn) ve çömlek seramiği şeklindeki "katı toprak çökeltisi" (salsâlun kelfehhâr), yani sel geçince bir çökelti ortaya çıkar, sonra kuruyunca çatlak çatlak olup seramik gibi olur. Bunlar, Âdem'in yapısının Allah tarafından seçilen asıl maddeleridir. Beş, Âdem'e Allah'ın ruhunun üflenmesi. Altıncı[120], Allah'ın kendi kendini yaratıcıların en üstünü, en güzeli ve en iyisi olarak tebrik etmesi (bu kendini tebrik ediş Âdem'i tebrik anlamındadır). Yedi, Âdem'in cennette serbest bırakılması ve bütün cennet nimetlerinden yararlanması; onun mutlak özgürlüğü, yani doruk noktasında müreffeh bir hayat. Sekiz, Âdem'in yalnızlıktan yakınması ve ihtiyaçsızlık cennetinde arkadaşa ihtiyacı (bunlar insanın temel meseleleridir)[121]. Dokuz, Havva'nın Âdem'in kendi varlığından yaratılması (Burada Havva'nın yaratılış felsefesi belirgindir): "Âdem'in sol böğründen."[122] On, Âdem karşısında Havva'nın kendisi. Havva'nın kendisi, ne gibi bir sembol, ne gibi bir tip, nasıl bir kişi ve nasıl bir kişiliktir ve ne tür bir rolü vardır? On bir, Âdem'in kayıtsız ve kısıtlanmasız hayatta bir tek şeyden men edilip bir tek kayıtla kayıtlanması. On iki, Yasak ağaç. On üç, Şeytan (şeytan kelimesinin kendisi). On dört, Şeytan'ın Âdem'e vesvese verme çabası. On beş, Şeytan'ın Âdem'i yasak ağacın meyvesini yemeye zorlamada ortaya koyduğu akıl yürütme. On altı, ebedîlik meselesi. On yedi, Şeytan'ın (İblis'in) vesvese verme çabalarına direnmesi. Şeytandan bahsedeceğim yerde şu meseleler aydınlanmalıdır: Şeytan'ın yapısı mukarrep meleklerin yapısındandır. Şeytan soyunun, meleklerinkiyle aynı olan asıl mayası, dumansız ateşten (bunların anlamı kelime kelime ortaya konulmalıdır), yani berrak ve saf

120 Kasette sayılar Şeriati tarafından düzensiz olarak zikredilmekte olup sayılar beşe kadar sırayla gitmektedir. Bu yüzden geri kalan sayılar bizim tarafımızdan verilmiştir (Derleyen).

121 Görüyorsunuz, bu kadar tuhaf anlamları ne tür konularda ortaya attık! Bunları hallettiğimiz zaman insan altüst olur!

122 "Âdem'in sol böğründen" iki mesele olup ikisi de açıklık kazanmalıdır: Birincisi, "Âdem'in böğründen", yani yapısı Âdem'in yapısındandır. İkincisi, "Âdem'in sol böğründendir." Niçin?

ateşten, nurdandır. Bu, balçıktan olan insan soyuyla tezat teşkil eder. On sekiz, Allah'ın bütün meleklerin Âdem'e secde etmelerini emretmesi (secde, toprağa kapanmak demek). On dokuz, burada secdenin ayrı bir anlamı olmalıdır. Secde buyruğundan başka, secdenin ne olduğu da açıklanmalıdır. Yirmi, Allah tarafından Âdem'e isimlerin öğretilmesi. Burada iki mesele var: Birincisi öğretim, ikincisi isimler. Bu iki kelime üzerinde ayrıca durulmalıdır[123]. Yirmi bir, Âdem'in yaratılışına karşı meleklerin itiraz etmelerine Allah'ın cevap veriş eylemi ve Âdem'in secdeye konu olması. Yirmi iki, melekler ve Âdem arasında sınav düzenlenmesi. Yirmi üç, Allah'ın meleklere isimleri sorması. Yirmi dört, meleklerin Allah'a cevap vermekten âciz olmaları ve isimlerin anlamı konusundaki bilgisizlikleri. Burada sınav meselesi, mukayese meselesi, soru meselesi ve bilgisizlik meselesi vardır. Yirmi beş, isimlerin anlamlarının Âdem'e sorulması ve onun sınav sorularına doğru cevap vermesi. Yirmi altı, meleklerin kendi bilgisizliklerine gerekçe göstermek için "Senin bize öğrettiklerinden başka bir şey bilmeyiz" diye cevap vermeleri (Bu çok anlamlıdır. Burada meleği tanıdıkça Âdem'i tanımış oluruz, Şeytan'ı tanıdıkça Âdem'i tanımış oluruz. Yani bir zıt vesileyle diğere zıddı tanırız.). Dolayısıyla bu sınavda meleklerin refüze olmaları ve Âdem'in başarılı olması. Yirmi yedi, Allah'ın Âdem'i kendi halifesi olarak yaratmaya ilişkin iradesini ve Âdem'in meleklere üstünlüğünü gerekçelendirirken aldığı sonuç ve Allah'ın bu sınavın sonucuna dayanması. Dolayısıyla Allah, dayanağını Âdem isimleri bildi, siz bilmediniz. O halde niçin onu size tercih ettiğimi, onu sizi değil onu halife yaptığımı anladınız, şeklinde ortaya koyar. Allah, kararını gerekçelendirmek ve melekleri ikna için sınavın sonucuna dayanır. Yirmi sekiz, meleklerin boyun eğmeleri ve büyük küçük

[123] Âdem kıssası üzerinde dururken sizin için değinmek istediğim şey, bir meseleyi nasıl ele almamız gerektiği ve ne şekilde parçalara ayırarak çözümleyip birleştirmemiz ve sonra da ona bakmamız gerektiğidir. Bunu size bir örnek olarak, sizin taklit edebileceğiniz bir örnek olarak arz ediyorum. Örnek olarak derken, "Ben böyle çalışıyorum" veya "Böyle çalışmak gerektiğini düşünüyorum" veya "Kur'an üzerinde bir çalışma yöntemi" demek istiyorum.

bütün meleklerin Âdem karşısında secde etmeleri[124] (Âdem'e bütün melekler secde eder). Yirmi dokuz, Şeytan'ın isyanı; Allah'ın buyruğuna ilk isyan ve Âdem'e secdeden kaçınış. Otuz, kendi soyunun Âdem'in soyuna üstünlüğüne dair delil getirmesi. Dolayısıyla ilk faşist Şeytan'dır. Çünkü kan asaletine inanmaktadır: "Ben ateştenim, o ise topraktan![125]" Otuz bir, Allah tarafından emanetin yere, göğe ve dağlara (yani dünyaya) sunulması. Otuz iki, Hepsinin Allah'ın emanetini kabul etmekten kaçınması. Otuz üç, âdemin tek gönüllü olarak Allah tarafından sunulan emaneti kabul etmesi. Dolayısıyla âdem, Allah'ın emanetçisidir (insanın istediği emanet nedir?). Otuz dört, kendi teklifine âdem olumlu cevap verişine (emanetini kabul edişine) Allah'ın, âdem çok cahil ve zalimdir, diye tepki göstermesi. Görünüşte bu tabir, zihne âdemin davranışıyla çelişir gelmektedir. Âdemi öveceği yerde yermektedir. Âdem, "Pekâlâ, kabul ediyorum." demiş, fakat onu yermiştir. Oysa görünüşte genel geçer ifadeyle -bizim düşündüğümüz gibi- onu övmesini beklemeliyiz. Otuz beş, Âdem'in yaratılışından sonra Allah'ın âdeme en büyük övgüsü. Burada "Fe tebarekallahu ahsenel-hâlikîn."[126] Derken, orada, "İnnehû zalumen cehula."[127] der. İkisi de Âdem hakkındadır.

Dolayısıyla Âdem'in sıfatlarının ilginç olduğunu görüyoruz. Buraya dek Âdem'in sıfatlarını toplamdan çıkarırsak kaç tane olur? ... O halde Âdem nasıl bir varlıktır? ... Hayır, tek tek söyleyin.

[124] Dostumuzun deyişiyle "alık"lar, Peygamber ve Ali'yi bir melek şekline sokmak için zorlarlar! Lütuflarına gerçekten müteşekkiriz. Güzel. Âdem olan (anlaşılan ilk âdem "bir şey" değilmiş!) böyle olur. Fakat usâre ve küçük torun olan Ali, meleklerden biri olmalıdır! Bakış şaşı olunca din de bu tür bilgilere dönüşür!

[125] Ben şeytana hakaret ettim, kendisinden özür diliyorum. Çünkü Şeytan'ın çıkarsaması doğrudur. Yani o gerçekten ateşten, özel bir nurani ve fizikötesi bir olgudan yaratılmış olup makamı daha yüksektir. Oysa Âdem, çamur ve topraktan yaratılmıştır. Dolayısıyla akıl yürütmesi doğrudur. Fakat sonuç alışı yanlıştır. Şu faşistlerle kıyaslanamaz bu yüzden. Faşistlerin akıl yürütmeleri yanlıştır. Doğru olsaydı, o zaman Şeytan'ı onların ideologu olmakla suçlayabilirdik!

[126] 23/Mü'minûn Suresi 14: *"Yaratanların en güzeli Allah ne yücedir!"*(Çev.)

[127] 33/Ahzâb Suresi 72: *"Doğrusu o çok zâlim, çok câhildir."* (Çev.)

... Hayır, daha isyanını söylemedik. Şimdi değerlendirmek istiyoruz. Bütün bu parça parça saydıklarımızı toplayıp ne çıktığına bakmak istiyoruz. Şimdiye dek hiçbir şey keşfetmedik. Şimdi ne çıkardığımıza bakmak istiyoruz. Âdem, nasıl bir varlıktır? "Topraktan, toprağın oğlu", "âlim", "Allah'ın öğrencisi", "meleklerin secde ettiği", "emanet taşıyan", "isimleri bilen", "Allah'ın ruhunu kendinde barındıran" (elbette amaç bir tür özel akrabalıktır, akrabalığa ilişkin özel bir kavramdır, yoksa bilinen akrabalık değil, Allah bundan münezzehtir. Bu kadarına aklımız tabii ki eriyor!). "Halife". Unuttunuz! Dolayısıyla birinci sıfat "halife"dir. Halife çok anlamlıdır. Âdem, tabiatta Allah'ın vekilidir. Yerin Kur'an'da mutlak olarak söylenen anlamı, yer küre değil, maddî tabiattır ve Merih'i de kapsar. Başlangıçta Âdem müreffeh, özgür, fakat mükelleftir. Ne ile mükelleftir? Yasak meyveyi yememekle. Dolayısıyla Âdem'e yüklenen ilk yükümlülük, olumlu mudur, olumsuz mu? Kayıt olduğuna göre olumsuzdur. Elbette bazıları diyebilirler ki "Hayır, bütün meyvelerden yiyin, ama şundan yemeyin, dendiği için olumludur." Bayım! Yemek yükümlülük değil ki. Tabii ki bazıları için yükümlülük duygusu vardır. Fakat cevaz yükümlülükten başka bir şeydir. Burada Şeytan meselesi tekrar gündeme gelmektedir. Burada Şeytan'ın Âdem'i kandırmak için çabalaması vardır. Yani Şeytan'ın, "Eğer bu meyveyi yersen, ölümsüz[128] ve görücü olur, Allah'a benzersin, ilahi kudrete kavuşursun vs." şeklinde akıl yürütmesi bulunması... Burada hangi mesele söz konusudur? Ebedîlik. Yani Şeytan, Âdem'in zaaf ve ihtiyaç noktasına dayanmaktadır. Her zaman düşman, birini kandırmak istediği zaman onun şiddetli ihtiyacına dayanır. Şeytan, Âdem'i, bunu yersen her zaman için ölümsüz olursun, diye kandırırken, insanda her zaman ölümsüzlük arzusunun ve ölüm kaygısının var olduğu anlaşılıyor. Bunlar insanın asli özellikleridir.

Otuz altı, Âdem'in Şeytan'ın açık vesvesesi karşısında direnmesi (bu çok ilginçtir). Otuz yedi, Şeytan'ın Havva'yı kullanarak hile yapması. Otuz sekiz, Havva'nın İblis karşısında teslim oluşu.

[128] Öyle ki İslam kültüründe genel olarak İbrahimî kültürde böyle gelmiştir.

Otuz dokuz, Âdem'in Havva karşısında teslim oluşu. Ne kadar bilinçli bir hikâye. Kim, bunları insan beyni üretti, diyebilir?! Bence dünyada en güzel mitolojik hikâye, Promete hikâyesidir, ama iki üç sözden fazla bir şeyi yoktur. Oysa insana ilişkin olup da bu hikâyede olmayan hiçbir şey yoktur; hatta bugün gündemde olan meselelerden bile[129]. Kırk, yılan veya hikâyede, hadislerde ve metinde yer alan her şey -İblis'in yüzündeki yeni maske olarak. Kırk bir, yasak meyveden yiyiş. Kırk iki, Âdem ile Havvâ'nın bedeninden elbisenin birden bire düşmesi ve çıplak kalmaları. Dolayısıyla çıplak kalma meselesinin yasak meyveyle bağlantısı vardır. Çıplak kalmayı anlarsak yasak meyveyi anlayabiliriz. Yasak meyveye "görürlük" veya "ilim" denmesi, elbisesiz kalmanın farkında oluşun, çıplaklık ve utançlarının farkında oluşun, bilincin ve görebilmenin göstergesi olması yüzündendir. Yoksa görücü olmayan bir kimse çıplaklığını da hissetmez. Aslında utanç, özbilincin ürünüdür. Aynı şekilde yoksulluk, yokluk, eksiklik duygusu ve geri kalmışlık duygusu, öz bilincin göstergesidir. Kırk üç, Allah'ın cennetten çıkın -ikisine- ve yeryüzünde hayatınızı sıkıntı ve zahmetle sürdürün diye emretmesi. Kırk dört, Âdem'in kaderindeki en büyük olay: Hubût. Hubût, Âdem'in yaratılışında keskin bir dönemeçtir. Bizim tanıdığımız Âdem hubût etmiş âdemdir. Bundan önce felsefî bir âdemdi, şimdi somut bir âdem oldu. Yeryüzündeki âdem, yani biz başladık. Kırk beş, Âdem'in isyanın bilincine varması ve sonuçta Âdem'in günümüz insanbiliminde "insan durumu" (situation humaine) denilen şeyin bilincine varması. Hubût, bunu yeryüzünde göstermektedir. Burada cennet neyin karşısındadır? Yeryüzünün karşısındadır. Cennetteki hayat, yeryüzündeki hayatın zıddıdır. Bu ikisinin anlamı ortaya çıkarılmalıdır. Kırk altı, Âdem'in sür-

[129] Şu "anti-kadın"lardan (kadın karşıtlarından) biri, çıkarsamada bulunuyor, sonra da felsefe ve din bakımından gerekçelendirip şöyle diyordu: "Görüyorsunuz, Âdem'in yaratılış kıssasında Şeytan Âdem'e ne kadar vesvese verdiyse de Âdem kabul etmedi. Fakat gitti Havva'yı kandırdı." Dedim, bu çıkarsaman doğrudur, ama bu senin kendi zararınadır. Çünkü bu çıkarsamayı yaparsan Âdem daha kötü olur. Çünkü sonra... Sonrası ne?!

gündeki hayatının sıkıntı, savaş, yalnızlık, gurbet, sürgün ve geri dönüş kaygısı içinde başlaması. Geri dönüş, Kur'an'da adı "tövbe" olan şey. Tövbe esasen geri dönüş anlamındadır ve bizim dediğimiz anlamda (özür dileme, "yanlış yaptım", "affedersin" anlamında!) değil, geri dönüş kaygısı anlamındadır. Camus felsefesinde insan "nostalji"si denilen şey. "Nostalji" (nostalgie), insanın "gurbette" hep duyduğu vatandan uzak düşmenin yakıcı ıstırabıdır. Yani gurbet acısı, geri dönüş acısı, geri dönüş kaygısı, dolayısıyla tövbe, bunların toplamı, yani Âdem, yani insan.

Soru: ...*

Cevap: Hayır, çok şeylere değinilmedi. Ben şimdi hafızamdan aklıma gelen her şeyi söyledim.[130]

Kırk yedi, Âdem-Havvâ çelişkisi (başka bir çelişki türü). Elli, yeryüzü-cennet çelişkisi. Elli bir, isyan-tövbe çelişkisi. Bu sözlerin akışında ve bu ölçekte bizim için sıradan bir anlamı olan bir kelimenin, bu sürgün için, sürgündeki bu Tanrıyı andırır varlık -Âdem- için tuhaf bir anlamı vardır. Bu kelime "ibadet"tir.

Soru: ...*

Cevap: İbadetin anlamından söz etmek istemiyorum. Soru soruyorum. Âdem ile Havvâ'nın çelişkisi nerededir? Âdem ile Havvâ'nın şeytan karşısında iki çelişik tepkisi vardır. Bu yüzden bunun adını Âdem-Havvâ çelişkisi koyuyorum. Aynı şekilde melek-Âdem çelişkisi. [Bu hikâyede] derya kadar ilginç anlam var. Bu meseleleri anlamak için yasak meyvenin ne gibi bir anlamının olduğu anlaşılmalıdır.

Soru: ...*

Cevap: Bunu bilmiyoruz. Esasında elbisenin ne olduğunu bilmek istiyoruz. Ceket pantolonları yahut kaftanları mı vardı?!

130 Burada Şeriati, sayıları dinleyicilere soruyor, onlar, şimdiye dek altmış oldu, diye cevap veriyorlar. Sonra Şeriati diyor ki inşaallah ders sırası gelince bundan da fazla olur. Açıklama: Tarafımızdan yapılan konu sıralamasına göre toplam elli bir madde oldu (Derleyen).

Soru: Hocam, konuşma teksirlerinden birinde şöyle yazıyor: İslam ideolojisi mücahit yetiştirir, günümüz ideolojileri mübâriz (savaşçı) yetiştirir. Lütfen söyleyin, mücahitle savaşçı arasındaki fark nedir?

Cevap: Anlam bakımından mücahit ile savaşçı (mübâriz) arasında hiçbir fark yoktur. Bu iki kelime aynıdır. Elbette bazıları kelime bilgisi bakımından, "mübâriz" kelimesinin göğüs göğse savaş anlamındaki "mübareze" kelimesinden geldiğini söyleyebilirler. Fakat şimdi genellikle göğüs göğse savaş yoktur. Mübâreze, savaş ve çatışma anlamındadır. Aslında ideolojinin gereği, yükümlülük sahibi insan yetiştirmektir. Yükümlülük sahibi insan, savaşı olan insandır. Bence savaşı olmayan insan, daha yasak meyveyi yememiştir. Dolayısıyla soru şöyle anlaşılmalıdır: İslam ideolojisi mücahit yetiştirir, günümüz ideolojisi de savaşçı ya da mücahit yetiştirir. Bu ikisi arasındaki fark nedir? Bu, soru olarak sorulmalıdır. İkisi arasındaki fark, aynı şekilde ikisinin benzerlik ve farkı, İslam ideolojisiyle İslam dışı ideolojisi arasındaki benzerlik ve farktır. Bazı yönleri birbiriyle ortak, bazı yönleri birbirinden farklıdır.

Soru: Yeni öğrenci olduğum için sorum tekrar olabilir. Fakat ben şimdiye dek sormadım. Her halükârda aşağıdaki konunun gündeme gelip gelmediğini ve nereye başvurmam gerektiğini söyleyebilirsiniz. Soru şu: "Bireysel mülkiyet" İslam açısından nasıl çözümlenmiştir, mevcut izmlerden ne gibi farkı vardır ve eksik ve iyi yönleri nedir?

Cevap: Bu soruya cevap verebilmek için insanın mevcut izmleri bilmesi, sonra İslam'da mülkiyeti -fıkhî bir mesele olan mülkiyeti- ele alması gerekir. Görüyorsunuz, bir test cevabı olarak buna imkân yok. Fakat ben meseleyi sadece ideoloji görüşü olarak ele alıyorum (fıkhî tartışmasını fakihe bırakıyorum ki ben değilim, bilgim yok): Mülkiyet de ideolojide ele alınmalıdır. Çünkü her şey ideolojide ele alınmalıdır. Benim burada çizimini verdiğim öğretide insan hayatında temel bir mesele olan mülkiyet meselesi değil sadece, toplumsal-ahlâkî ilişkiler (hal hatır sorma ve toplumsal etik) de bu dünyagörüşüne girmeli, yeri ve tenasübü ol-

malıdır. Bir kimse tevhidî dünyagörüşüne sahip olup da bir başkası karşısında "korku" veya "tamah" ile başını eğemez. Bu ikisi birbiriyle çelişir. Burada bu dünyagörüşünün içinden çıkıp "köpeklik" dünyagörüşüne girdin. Her halükârda, bir bireyin başkası ve başkaları karşısındaki davranışının bile -toplumsal bir etik olarak- dünyagörüşünde ele alınabilir olduğunu ve bunu dünyagörüşüne yerleştirdiğin zaman anlam kazandığını görüyoruz. Biliyorsunuz, aslında tevhidî dünyagörüşünde her şeyin kudret, kutsallık, ilim, irade ve mülkiyetin- herkese intisabı reddedilip sadece ve sadece Allah'a nispet edilir. Her eylem, her durum, her olgu, her ilişki, her ilgi Allah'a bağlı olarak anlam kazanır ve Allah'a bağlı olarak hakikat taşır. Diğer bağlantılar hep yapaydır, yalandır. Aslında bireysel mülkiyetin İslamî dünyagörüşünde anlamı yoktur. Bireysel mülkiyet, Roma hukukundan gelme bir hukuk terimi olup İslam'da temelsiz ve tanımsızdır. Elbette sonradan -meselâ- bazı değişiklikler ve İslam fıkıh ve kültüründeki kimi sapmalar, bazen kendini mevcut düzenlere uydurmuştur, ama asil olan fıkıhta ve tevhidî ve İslamî dünyagörüşüne ve İslam ideolojisine uygun olan fıkıhta Roma hukukunda söz konusu olan anlamıyla (şu anlamda ki mülkiyet insanla köle arasında bir ilişki olup insan kölesine karşı her türlü tasarruf hakkına, hatta onu yok etme hakkına sahiptir) bireysel mülkiyetin anlamı yoktur. İslam'da mülkiyet sadece ve sadece Allah'a nispet edilmiş olup "her şey Allah'a aittir". Şu anlamda ki hiçbir şey hiç kimseye ait değildir. Dolayısıyla mülkiyeti bu şekliyle Allah'a ait kılınca mülkiyeti reddedip mülkiyetin gerçek tarifini Allah'a nispet etmiş olmaktadır. "Allah her şeyin sahibidir" temeline göre mülkiyetin bilimsel tanımı yapılabilir. Bu, mülkiyetin bilimsel tanımı ve teorik meselesidir. İtikadî ve hakiki bakımdan Allah'a ait olan mülkiyetin bilimsel ve somut ilgisi anlamında mülkiyetin bilimsel yönü nasıldır? Gördüğümüz gibi hükümet de Allah'a mahsustur ve hiç kimsenin başkasına hükümet etme hakkı yoktur. Biri, ben senin sahibinim, ben sizin sahibinizim, derse Firavun'dur. Çünkü o, yaratıcılık iddiasında bulunmamış, rablik iddiasında bulunmuştur. Yani demiştir ki ben sizin sahibiniz ve efendinizim. Öy-

leyse tanrılık iddiasında bulunmuştur (rab tanrıdır, sahip tanrıdır: insanların nesnelerin mâliki). Hükümetin Allah'a ait olması, hükümetin kendisi Allah'ın olunca, Allah gelip emirlik masasının başına (somut liderlik anlamında) geçer ve toplumu yönetmeye koyulur anlamına gelmez bu. "Hükümet Allah'a aittir" demek, Allah'ın hakkıdır demektir. Hükümetin yönü ilahî bir yöndür ve hükümetin temeli, hedefi ve felsefesi, önderlik gücünün, hükümet gücünün kaynağı Allah'tır. Dolayısıyla ikinci mesele bunun dışarıdaki toplumsal gerçekleşmesi ve somut gerçekleşmesidir. Şöyle ki hükümet Allah'a ait olunca, yeryüzünde nasıl icra olmalıdır? Yani Allah'ın bu hükümeti kimin eliyle olmalıdır? İşte o zaman Şia ve Ehlisünnette imamet ve hilafet meselesi gündeme gelir. İkisi de Allah'ın hükümetine inanmaktadır, ama onla o şekilde, biz imamet şeklinde. Dolayısıyla hükümet eden bu imam, Allah'ın hükümeti olarak halka hükümet eder, ama amelî olarak hükümet imamın elinde olup halka Allah tarafından hâkimdir. Dolayısıyla hakiki bakımdan mülkiyet Allah'a aittir, ama gerçeklik bakımından -yani somut olarak- kimin elinde olmalıdır? Kesinlikle Allah'ın temsilcisinin elinde olmalıdır. Allah'ın temsilcisi, İslamî dünyagörüşünde insanlardır. Dolayısıyla Allah'a mensup olan hakiki mülkiyet, amelî gerçeklikte insanlara ait olmaktadır. Nitekim "beytullah", "mâlullah", "infâk fî sebîlillah" ve toplumsal ve umumi mülkiyetle ilgili olan şeylerin tamamı, Allah hatırına, Allah için ve Allah'a ait mallar, şeyler veya edimler olarak tabir edilir. Nitekim Ebuzer (bu tabirin en iyi müfessiri), "el-mâlu lillâh"ı, Muaviye'ye (kendisi de aynı inanca sahip olan ve İslam tarihinin en kötü müfessiri olup "el-mâlu lillâh ve ene halifetullah" ve dolayısıyla Allah tarafından istediğime veririm, istediğime vermem, diyen Muaviye'ye) şöyle anlatır: "El-mâlu lillâh", somut gerçeklikte senin benim malım, Hasan'ın Hüseyin'in malı değil "el-mâlu linnâs"tır. Dolayısıyla Allah'ın mülkiyeti, bireylerin mülkiyetinin reddedilip toplumun mülkiyetinin gerçekleşmesidir. Bu yüzden İslam'da, hakiki anlamda ne toplumsal mülkiyet (gerçekten ve hakikaten hukuki bakımdan hakiki mülkiyet sahibi olması anlamında) vardır ne de bireylerin mülkiyeti vardır. Bilakis Al-

lah'ın mülkiyeti vardır. Fakat gerçeklikte Allah'a ait olan, pratikte halk/insanlar yolunda kullanılır ve Allah tarafından tasarruf sahibi olan halktır/insanlardır. Şu şartla ki insanların tasarrufları, hakiki malikin, yani Allah'ın onları kayıtlı kıldığı sınırlarla sınırlıdır. Dolayısıyla ilahî mülkiyet söz konusudur ve ilahî mülkiyet bireysel mülkiyetin reddidir.

Soru: Özür dileyerek soruyorum, İslam dininde sınıflar arasında fark gözetilmediği halde niçin tiyatro izlemede bu fark gözetiliyor? Bu konuyu açıklamanızı istirham ediyorum.[131]

Cevap: Ben bu hassasiyetleri görünce, çok doğru hassasiyetler de olmasa, çok memnun oluyorum. Çünkü İslamî değerlerin oluştuğunun göstergesidir. Memleketimizin ünlü sanatçılarından biri, Ebuzer tiyatrosuna gelmek istiyordu. Büyük bir sanatçı ve bu işte görüş sahibi bir kişiydi ve arkadaşlar da kendisinin gelip izlemesini ve görüş belirtmesini çok istiyorlardı, ama onun kartı yoktu. Hatırlarsınız, çocuklar yoğun bir katılım göstermişlerdi ve burası çok kalabalıktı. Onun gerçekten benim için utanılacak ölçüde rencide edici bir halde içeri girmesinin güç olduğunu ve kendisinin de rahatsız olduğunu görüyordum. Birkaç kişi bir çözüm üreterek kendisini el altından içeri aldılar. İki üç saat orada oturdu. Sonra kendisi (bu dostane ilgiye dikkatinizi çekmek istiyorum), bu işin bir tür sapma olduğunu, yani bizim inandığımız ilkelere uymadığını (gerekli olsa bile, çünkü sanatçıydı vs!) anlayıp orada sessiz kalmadı ve herkesin önünde, bu Hüseyniye-i İrşadcılar böyle yapıyorlar, diye bağırdı. Çünkü İslam'da bunun açıklaması yoktu. Dedim, neredeysen gelip elini öpeyim!

Çocuklar bana birkaç eleştiri yöneltmişlerdi. Bunlardan biri, genellikle yaygın olan algı, görüş ve değerlendirmenin tam aksi yönünde bir eleştiriydi. Bu eleştirinin benim için bütün beğenilerden daha çok değeri vardı. Eleştiri şuydu: Bu normal sandalyeler değiştirilip yerine koltuklar -hem daha şık, hem daha

[131] Bu soru, "Serbedârân" gösterisi için hazırlanan özel kartla ilgili olarak sorulmuştur. (Derleyen)

rahat koltuklar- konulunca çocuklardan, "Şimdi daha iyi oldu, daha rahat ediyoruz" diyen birini görmedim. Fakat bunlar da ne, diye eleştirmeyen az kimse gördüm. Bu çok anlamlıdır ve meselelere Müslüman bakışıyla bakıldığı anlaşılmaktadır. Oysa mevcut Müslüman, her zaman her şeyin daha haysiyetli olmasını ister. Meselâ bir kitap basılınca adamakıllı İslamî bir kitabın en azından yedi sekiz tümenlik cildi olmalıdır. Bir tümenlik, on beş riyallik, iki tümenlik saman kâğıtlı bir kitap, İslam'ın haysiyetinin zedelenmesine neden olur! [Oysa gerçek Müslüman] bu haysiyeti o haysiyetin tam zıddında görür. Anlaşılan o ki değerlerde bir değişim ve genel olarak başka bir bakış türü söz konusu. Hatta çocukların çoğu, İrşad'ın, diyordu, mescidine gidelim ve fırsattan istifade edip keyifli ve anlamlı namazlar kılalım, sonra mermer, çini, kitabe olursa, artık tat vermez. Oysa bütün müminlerin arzusu, burada İslam şiarlarını yüceltmek için en güzel çiniler, en güzel süslemeler, en güzel sanatlar ve en güzel nakışlar olmasıdır. Bu, meselelere yönelik iki farklı değerlendirmedir (çıkarım ve görüş meselesi önemlidir). Anlaşılıyor ki bu Müslüman'ın değerlendirmesidir (affedersiniz, Müslüman'ın değerlendirmesi değil, İslam'ın değerlendirmesi. Şu anda Müslüman'ın değerlendirmesi bunun zıddıdır! Bakış İslamî bakıştır.). Şairler, yazarlar ve bütün Müslümanlarımız, İslam Peygamberini veya imamları veya benzerlerini övüp ululamak istedikleri zaman, bakın meseleleri nasıl değerlendiriyorlar: Meselâ İslam Peygamberinin gölgesi yoktu! Bizimle ne ilgisi var? Olsun veya olmasın, ne etkisi var?! Peygamber'in değeri gölgesinde mi kaynaklanıyor, kendinden mi?! Bir başkası da şu: "Altın kubbenin şahı Hazreti Rızâ'ya salavât"! Evet, bu değerlendirmedir. Oysa İmam Sadık, yaratılışın en seçkini olan Peygamber'e ilişkin en büyük övgüyü seçip şöyle demektedir: "Allah'ın Resulü, kulun oturup kalkması gibi oturup kalkar, kulun yiyip içmesi gibi yiyip içer ve kendisinin kul olduğunu bilirdi." (Gerçekten kul olduğunu bilirdi, rol yapmazdı.) Bu, İslam Peygamberinin değerlerini keşfedip bize anlatabilen en iyi kişi tarafından Peygamber'e en büyük değerin verilmesidir (O böyle konuşur, bizse hiçbirimiz böyle konuşmaya cesaret edemeyiz).

Kâbe'nin en büyük fazileti, oluğunun altın olmasıdır. Bu yüzden oluğun altında yatığınız her dua kabul olur, çünkü altındandır! Görüyorsunuz, aristokrasi dinin içine nasıl gelmiş! Meselâ İmam Rıza'nın evinin saçağı altındandır. Meselâ Hâce Ebaselet'in (İmam Rıza'nın türbedarı - Çev.) kubbesi çinidendir, meselâ Hâce Murad'ın (İmam Rıza'nın dostlarından -Çev.) evinin çatısı çinkodur, bizimki tenekedir! Değerler bu şekilde taksim edilmektedir. Bu yüzden bu bakış son derece mukaddestir. O kadar mukaddestir ki eğer bir yerde tesadüfen bu mukaddesle bakışla bakılan bir şey doğru olmazsa veya meselâ biz ona inanmasak, bu eleştirinin cevabını vermekten kaçınırız ve sanırım siz de kabul ederseniz daha iyi olur.

Soru: Serbedârân gösterisi konusunda mı bu şekilde yoksa sadece öğrencilerin izlemesi için mi?[132]

Cevap: Arz edeyim ki iki aşama vardır. Şöyle ki birinci hafta -ki inşaallah gelecek Cumartesi'den itibaren gösterime girecek- bu sınıfın kartına sahip olan ve burada geçmiş olan öğrenciler içindir. Buysa aristokratik sınıflandırma amacıyla değil. Çünkü sizin sınıfsal bakımdan bu sınıfta olmayanlardan farkınız yok. Ayrıcalık vermek bakımından da değil. Bilakis şunun için: Siz "mahremsiniz" ve işin başında bir kusur, bir eksiklik ve yetersizlik varsa siz sadece seyirci olarak değil, görüş sahibi olarak, kendi ürününüz olarak size sunulanı, meseleleri irdeleyip eleştirin ve değerlendirin. Bu arada da altı yedi gece içerisinde dostlar, fikir arkadaşları, meslektaşlar ve mahremler arasında çalışmalarını sunacaklarından çocuklar işlerini daha iyi daha yapar hale gelirler ve eksikliklerini giderirler, sizin mutlaka ortaya koyacağınız öneri ve görüşlerden beslenirler. Sonra da sizinle mahremiyeti bulunmayan ve dışarıdan kuru bir seyirci olarak gelen ve bu müsamahaların hiçbirine sahip olmayan kimselere karşı haysiyetli bir iş çıkarmış oluruz. Eğer bazen sizin karşınızda haysiyetin bir köşesi

[132] Soru, Serbedar oyununa giriş ve Serbedar oyununa giriş kurallarının, Ebuzer gösterisinin kurallarından farklı olup olmadığı hakkındadır. (Derleyen)

örselense de sorun olmaz, çünkü siz "ehlibeyt"siniz. O zaman inşaallah Ramazan ayının sonlarında gerçekleşecek olan ikinci aşamada bu gösteri, genel seyirci için sınıf kartı şartı olmadan sergilenecek, herkes davet edilecek ve bu kural da kaldırılmış olacak. Dolayısıyla bu kural, bu özel ahlâkî ve insanî mesele yüzündendir, sınıfsal mesele yüzünden değil.[133]

Her halükârda artık vakit geçtiği, bundan fazla fırsat olmadığı ve vaktimin çoğu Âdem kıssasında gittiği için özür diliyorum. Çünkü diğer konulara değinemedim. Ben sizden sadece rica ediyorum, İslambilim dersi çerçevesinde diğer konuları da irdelemeniz için yavaş yavaş İslambilimin daha kapsamlı, daha üst düzeyde anlaşılmasına yardım edecek kitapları -özellikle- yönelin. Ben belirli bir kişiyi ve belirli bir kitabı tavsiye etmiyorum. Bunu kendiniz seçin. Fakat sadece İslambilim dersinin fikrî kadrosunun bilinmesi için zorunlu bir plan olarak düşündüğüm genel bir plandan söz edeceğim. Çünkü özellikle zaman geçtikçe daha hassas hale gelecek ve daha çok yeni meseleler, daha güzel ve daha derin olarak ele alınacak. Öyle ki yanlış anlama yüzünden çok kaygan olabilir. Gerçi ben zaman geçtikçe aramızda olan anlayış birliğinden daha emin oluyorum ve şimdi çok rahat konuşuyorum. Bu yüzden okumalarınızı bir üçgenle sınırlı, kayıtlı ve aynı zamanda somut hale getirin: "Marksizim, egzistansiyalizm ve tasavvuf" üçgeni. "Tasavvuf" dediğimde Bergson'u okuyabilirisiniz, Buda'yı okuyabilirsiniz, Cüneyd ve Hallac'ı okuyabilirsiniz. Bütün bunlar var. Seçmek size kalmış. *Mesnevi* ile tanışın ki bir açı tanınmış olsun. Sadece ve sadece o latif tasavvufî görüşü almak için *Keşfu'l-Mahcûb* ile tanışın, Cüneyd ile tanışın, Buhârî'nin *Şerh-i Taarruf*'uyla (benim çok sevdiğim bir kitap) tanışın. Bundan fazla alırsanız zahmete yol açar ve zahmetle uzaklaştırmak durumunda kalırsınız. Çünkü tasavvuf bu haddi aşarsa artık harap olur ve "marihuana"

[133] Cevapta dinleyicilerden biri akşam yemeği isteğinde bulunuyor. Şeriati diyor, korkarım, akşam yemeği verirsek, niçin başkalarına da akşam yemeği verilmiyor, diye yine itiraz edilir! Şimdi eşitliğin sağlanması için kimseye akşam yemeği vermiyoruz! (Derleyen)

haline gelir! Tasavvuf, ruh ve duygunun gelişimine, manevî yükselişe, içsel miraca ulaşmaya (temrin yapmaya) çok yardım eder. Tasavvuftan çok geniş anlamıyla söz ediyorum. Bergson'dan tutun da özellikle en güçlüsü olan doğu tasavvufuna (Lao Tzu, Mahavira, Veda, Rig Veda, Buda, İslam tasavvufu, İran tasavvufu -ki artık fark etmez- ve benzerleri). Bir diğeri egzistansiyalizm (zirvesinde Heidegger, Jaspers, Sartre ve benzerleri), bir diğeri de Marksizmdir. Herkes bu üç fikrî dünyaya kültür olarak sahip olmalıdır ki dördüncü mesele, yani İslam, bugün dünya entelektüelinin düşündüğü bu düzeylerin daha üstünde ele alınabilsin. İnsan Bergson, Pascal ve Veda seviyesinde tasavvufun, aynı şekilde Marksizm ve egzistansiyalizmin zirvesine çıkmayınca ele alınan İslam bundan daha aşağı düzeyde kalır. Şu anda söz konusu olan İslam'dan daha aşağı düzeydeki İslam bu çağın ve bu neslin işine yaramaz. Marksizmden sonra, egzistansiyalizmden sonra, doğu tasavvufundan sonra İslam'ı ortaya koymalı, sonra değerlendirmeye koyulmalı ve sonra seçmeli.

Sonda şöyle bir duyurum vardı: Çok değerli dostlarımızdan olan ve bilgisayar işinde uzmanlığı bulunan Bay Mühendis Şekibî, lütuf gösterip şöyle bir öneride bulundular: Kendileri ücretsiz olarak (elbette uzmanlığı gerektiren teknik bir iş) burada sizin de hem teorik hem bilimsel olarak bilgisayarla tanışmanız için bir sınıf açmayı kabul ediyorlar. Sonra işinize yarayacaktır (bedava!). Bazı öğrenciler başka sınıflara ad yazdırmayı ve bilgisayar makinesiyle çalışıp tanışmak için bir "kur" (dönem) öğrenim görmeyi istemiş olabilirler. Fakat bu durumda ağır bir masrafa katlanmak durumunda kalacaklardır. Belki kimileri, iş için -araştırma işi ya da başka bir iş- bu işe ihtiyaç duyabilir ve bunu öğrenmek isteyebilirler.

Hüseyniye'nin çalışmasıyla ve şu anda Kur'an araştırmaları grubunda -Hüseyniye'de oluşturulan grup- yaptığımız işle bağlantısı bulunan bir başka konu daha var. Tabii ki Kur'an hakkındaki öğretim ve araştırma derslerinden farklı bir çalışma olup inşaallah Ramazan'dan sonra yeniden açılacak. Bu, Kur'an hakkında özel

bir grup çalışması olup bir yerlere gelmiş durumda: Biri, Kur'an'ın nüzul yılları ve tedricî ilerleyiş seyri hakkında çok değerli ve çok ilginç bir çalışma olup tam bir matematiksel bakış açısıyla çalışılmıştır ve bence Newton'un yerçekimi ve sistem hakkında yaptığı çalışmaya benzeyen bir çalışmadır. Bu çalışma Kur'an hakkında yapılmış ve bunun inşaallah pek yakında gelecek ve size sunulacak olan iki bölümü, sizin için ilginç bir olay olacak. Bence bu, dünya çapında büyük bir çalışmadır ve bunlar İslam'ın yüzsuyudur. İkinci konu, aynı grupta Kur'an hakkında yapılan bir çalışma olup belki de arkadaşlar ve ben, bununla ilgili açıklamayı aşağı salonda yapmışızdır: Şimdiye dek çalışmamız şuraya dek ilerledi: Biz, İslamî metinler üzerinde bilgisayarla yaptığımız araştırma çalışmasına göre Kur'an'a başladık. İnşaallah belki *Nehcü'l-Belâga*, *Sahîfe* ve başka bazı İslamî metinleri de çalışırız ve konuya daha hâkim hale geliriz ve imkanlarımız da daha fazla olur.

Avrupa'da edebî ve tarihî metinler üzerinde metinlerin sağlıklı olup olmadığı ve üslupbilim (hatta anlamsal üslupbilim) açısından değerlendirilmesi bakımından bilgisayarla çalışıyorlar. Örneğin Shakspeare'in bazı şüpheli eserlerini Shakspeare'in üslubuyla ilgili bilgiler üzerinden ve Shakspeare'in eserlerinin üslupbilimi konusundaki kayıtlara dayanarak bilgisayara vermişlerdir. Sonra makinenin kendisi, bu eserlerin Shakspeare'e ait olmadığını veya ona ait olduğu konusunda şüpheler bulunan filan eserin ona ait olduğunu tam olarak tayin etmiştir. Hatta ben bir yerde duyduğuma göre, galiba *Venedikli Tüccar*'ın -ki çok da meşhurdur- Shakespeare'e ait olmadığını, hatta Francis Becon'ın üslubuyla örtüştüğünü söylemiştir! Tam tersi olarak bugün makine, kötü ve hatta canice yollarda kullanılan şedit bir araç iken, bu teknoloji mucizesinden bu denli iyi yollarda yararlanmak mümkündür. Bu, kesinlikle makinenin hiçbir zaman cani olmadığının kanıtı olamaz. Makine bir kılıç gibidir. Dostu da kesebilir, düşmanı da. Bu yüzden makine şimdi bizim yaptığımız türden işlerde kullanılmalı. Düzeyi kesinlikle ilerleyecektir. Pek çoğunuz, rahatlıkla bu makineyle araştırma çalışmaları yapabilirsiniz.

Hatta Kur'an'ın kendisi üzerinde çalışabilirsiniz. Yüzlerce binlerce sorunun cevabını size hızla verecektir. Umarız, burada bu makineden alacağımız cevaplardan oluşan bir depomuz olur da Kur'an üzerinde çalışmak isteyen bütün talebeleri, öğrencileri ve ilim adamlarını yararlandırırız. Makineyle çalışmayı öğrenmek için bu derslere katılmak da belki sonraları sizin için gerekli olur. Dolayısıyla ister bu çalışma için, ister bir beceri öğrenmek için, ister bir iş edinmek için -ki bence bugün bu tür işler ilerleyecek, moda olacak ve belki de hayatta işe yarayan bir araç olacak- bu ücretsiz kursa katılma imkânınız olacak. Kendileri, dostlarından ve fikir arkadaşlarından birkaç kişinin de katkısıyla bu kursta ders verecekler. Siz böylece çok kısa bir zaman içerisinde makineyi hem teorik hem pratik olarak tanımış olursunuz. İstekli olan ve bu çalışmayı düşünen hanımlar ve beyler adlarını yazdırsınlar da inşaallah Ramazan ayından sonra çalışmaya başlasınlar.

Yirmi Dördüncü Dersin Soru ve Cevabı

...[134] Avam filmi ve sanatıdır, sokaktaki insanın sanatıdır ve yalan yere kendini halka mensup göstermektedir. Yahut yüzleri sürekli keşfedilen ve halk sanatçısı adıyla birden bire ortaya çıkan bu sanatçılar, halka ve kitlelere bağlı değildirler, işçiye, köylüye, şehirliye vb. bağlı değildirler. Hiçbir sınıfa bağlı değildirler. Bunlar "lümpen"lere bağlıdırlar. Lümpenler, başıboş, köksüz, sınıfsız, belirli bir şekilsiz, belirli bir aile ve toplum konumundan yoksun ve çulsuz insanlar olup bunlara "ipsiz sapsız" deriz. Lümpen, toplumda genellikle uygunsuz işlerden, kaçakçılıktan, uyuşturucu maddeden, yasa dışı ve uygunsuz aracılıklardan veya haraç ve benzeri şeylerden beslenir ve asil bir kökeni olmadığı için toplumsal bakımdan şiddetli ukdeleri ve bir tür şiddetli karamsarlığı vardır. Nitekim -bu makalede de değinildiği gibi- İran'da toplumsal ve sınıfsal durum karşısındaki bu ukde ve karamsarlık felsefî, mistikçe ve tasavvufî bir şekilde izah edilir ve onun için

[134] Burada başlayan konu, 24. Dersin sonunda sorulan sorunun cevabıdır. Soru ve cevabın baş kısmı kasette yer almamaktadır. (Derleyen)

kabul edilebilir hale gelir. Bu yüzden burada ukdeleri patlayıp öfkeye dönüşmek yerine (nitekim Avrupa'da faşizm şeklinde zuhur ettiğini görüyoruz) onun için mistik ve felsefî olarak bir tür uyuşturucuya, bir tür hoşnutluğa ve mevcut durumu bir tür kabullenişe dönüşmekte olup Farsça edebiyatımızda mevcuttur. Farsça edebiyatımızın ruhu yaklaşık olarak böyledir. Şudur: "Dünyanın değeri yoktur, dünya iki gündür, gerisi bugündür" gibi sözlerle "ipsiz sapsız" kendine gerekçe bulur. Orada[135] bu ruh durumunu gerekçelendiren "Genc-i Karun" (Karun Hazinesi) gibi bazı film ve şarkıları örnek gösterdim.

Böyle bir psikoloji, bu başıboş ve köksüz birey ve grupların sınıfsız oluşlarına özgüdür. Avrupa'da gördüklerimiz bunlardır. Hitler, bunlardan biridir. Hitler tam bu lümpenlerden olup ortak yönleri olmasa da zorunlu olarak teknokratlara özgü hareketle kader birliği eder. Ortak yönleri şu ki bu lümpen kesimi, sınıf inancına sahiptir, köksüzdür, hiçbir esas sınıfsal temele bağlı değildir. Teknokratlarla bürokratlar da kapitalizm düzenine bağlı olup gelir bakımından iyi durumda olmakla ve hatta sömürenler arasında telakki edilmekle birlikte ayakçıdırlar, sermayedar sınıfının apandisidirler ve kendi kökleri yoktur. Nasıl "ipsiz sapsızlar", dükkân sahiplerinin, işçilerin, tüccarların, zenginlerin, haysiyet sahiplerinin ve işi gücü ve sermayesi olanların -iyi ya da kötü, fark etmez- asalağı olarak yaşamakta ve bu durum kendilerinde belirli bir ruhsal ve toplumsal bir ukde meydana getirmekteyse, teknokrat-bürokrat kesimi de sınıf ve grup bilinci bakımından benzeri bir ruh haline sahip olmaktadırlar ki bu da başkalarının asalağı olmaktır. Şu mühendis veya şu daire mensubu ya da şu kişi, bütün yetenek, akıl ve üretkenliğinin, hatta bütün yaratıcılık, liyakat ve şahsiyetinin ona bağlı olduğunu görür. Üstelik yine ona çalışsın diye "ölmeyecek kadar bir ücret" almaktadır. O asalak gibidir. Kendi ayakları üzerinde duramaz. Oysa işçi, kendi kol gücüyle çalışır ve asil bir sınıf olarak top-

[135] Anlaşılan o ki Şeriati, yazdığı bir makaleye değinmektedir. (Derleyen)

lumda yer sahibidir ve nereye doğru hareket ettiğini, hakkının ne olduğunu, ne ürettiğini ve bu ürettiğinin kimin götürdüğünü bilir. Fakat teknokrat-bürokrat, ne sömürdüğünü bilir, ne sömürüldüğünü bilir. Esasen sömüren kutbunda mı yoksa sömürülen kutbunda mı olduğu belli değildir. [Hâlbuki] her iki kutupta da yer alır. Esasen toplum içinde kültürü yoktur, hiçbir toplumsal kuruma bağlılığı yoktur. Tıpkı insan şeklini almış cıvata ve somunun devamı ve daire şubeleri gibidir. Bu yüzden onda asalaklık ukdesi de meydana gelir. Gerçi bu, nimetlerden yararlanan bir kesimdir. Lümpenler ise mahrum, bahtsız ve bozuk bir kesimdir. Bu ikisi birlikte kapitalizm sisteminde -makine düzeninde- çoğalır ve aslında lümpenler, proletarya arasında ve makineleşmiş hayatın içinde oldukça fazlalaşır. Avrupa'da sürekli artan bu fesat, tecavüz, cinayet ve yolsuzluklar, işte bu kapitalizm lümpenlerinin işidir -bu Newyork'ta doruk noktaya ulaşmıştır. Sanayi ve sermayenin çok olduğu şehirlerde bu cinayetler daha da artmaktadır. Bunun sebebi, bu düzene özgü lümpenlerin sürekli artış halinde olmasıdır. Bu düzende teknokrat-bürokratlar da artış halindedir. Her ikisinin de asalaklık ukdesi vardır. Fakat asalak oldukları için, toplumsal, sınıfsal ve aynı şekilde kültürel altyapıları olmadığı için ideolojiye ihtiyaçları vardır. Her sınıfın, bilinçsiz bir şekilde de olsa, bir sınıf ideolojisi olmalıdır. Nitekim feodalitenin din, gelenek ve aristokrasi ile karışık sınıfsal bir gerekçesi vardır (adını din veya ahlâk veya gelenek yahut başka herhangi bir şey de koysanız her halükârda kendini gerekçelendiren kendine özgü bir kültürdür). Fakat bu kesimin hiçbir şeyi yoktur. Bu yüzden (tam dikkat edin, burası çok hassastır) toplumda harekete geçirilme imkânı bulunan sapkın veya ikincil ukdelere yapay bir şekilde dayanır. İdeolojik öğreti bakımından kana, kavmiyete, ırkî ve millî övünçlere [dayanır]. Kendisiyle ilgili olmasa da kendi taşkınlığı ve istekleri için fikrî bir çıkış noktası ve gerekçe aramaktadır. İşçi sınıfı, işçi sınıfı olarak ayaklanabilir. İstekleri kendinindir, yönü bellidir, hedefi vardır. Kapitalizm, muhafazakâr bir tavırla geleneksel, aristokratik, dinî veya iktisadî bakımdan kültür, din ve toplum kurumlarına da-

yanabilir. Fakat bu hiçbir şeyi olmayan, içi boş ve asalak nevzuhur sınıf, mecburen bir ideoloji istemektedir; sınıfsal yönü olmayan bir ideoloji, sınıfsal bir gerekçe getirmeyen bir ideoloji. Bu, canlı, somut ve bilimsel bir gerçeklik olmayıp "şovenizm" ve benzeri şeyler derecesinde aşırı ve şiddetli ırkî, millî ve kavmî gururdur. Bu kesimin fikir ve hareket olarak iddia edebileceği ve sonra da kendini hem kendisi için, hem de toplumu ve çağı için bu millî-etnik hareketlerin, toprağa ve kana dayalı gururun savunucuları şeklinde ifade edebileceği en güzel yol. Bu yüzden genellikle bu teknokrasi ve bürokrasi hareketlerinin birkaç özelliği vardır: Biri ırkî, etnik ve millî gurur, biri şiddet, biri de hem işçi sınıfına karşı hem de sermayedar sınıfına karşı eleştiri ve isyandır. Bu yüzden görüyoruz ki faşizm Almanya'da ilk kez iş başına geldiğinde kapitalizmle savaş halindedir. Öyle ki aydınların, sömürülenlerin, mahrumların ve bahtsızların çoğu, faşizm sermayedarlığa karşı başkaldırıyor düşüncesiyle faşizme yöneldi ve böylece faşizm, halk arasında makes buldu. Fakat kapitalizm faşizmden korkmakla birlikte, son tahlilde kapitalizm ile faşizm bir araya geldi ve geliyor. Bu onların kaçınılmaz nihai kaderleridir. Çünkü ortak tehlike olan işçi ve sınıfı karşısında -her ikisinin de düşmanıdır- elbirliği ederler. Çünkü bunlar sermayedarın asalağıdır, sınıfsal bağlılıkları vardır ve ortak düşmanları olan devrimci işçi hareketi karşısında ister istemez yan yana dururlar.

Bu yüzden kapitalizm, faşizmden korkmakla birlikte ona yardım etti. Çünkü 19. yüzyıl işçi hareketlerinin önünü ancak faşizm alabilirdi. Nitekim bunların önünü büyük ölçüde aldı.

Kapitalizm çürüyüp yok olmak üzereydi. Biliyorsunuz, faşizm de birkaç geçici sıçramadan sonra dibe çöküyordu ve artık sloganları işe yaramıyordu. Artık kişisel ukdelere, Yahudilere, ırka ve benzeri şeylere daha ne kadar yaslanılabilirdi? Söyleyecek sözü kalmayıp misyonu sona erince esaslı, güçlü ve sağlam bir temel bulmalı, ona yaslanmalı ve asalaklığı yeniden ele almalıydı. Bu yüzden sonunda Almanya'da sermayedarlığın eteğine yapıştı. Hatta dinle şiddetle savaştığı halde sonradan kiliseyle kader bir-

liği etti. Öyle ki bugün Bay Franco, Avrupa ve Hıristiyan dünyasında en mümin ve en mukaddes siyasi kişiliktir. Oysa kiliseye yaklaşımının ve durumlarının ne olduğu bilinmektedir.

Dolayısıyla proletarya ve kapitalizm (burjuvazi) arasında tam olarak belirgin bir sınıf olarak yer alan teknokrat-bürokrat kesiminin gelişimi toplum önderliğinde ve topluma egemen psikolojide hem sosyalizme, hem de batıdaki burjuvazinin liberalizmine ve sermayedarlığın demokrasisine (17, 18 ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da feodalite ve kiliseye rağmen meydana gelen liberalizm ve demokrasiye) düşman ve karşı olan yeni bir şekil belirlemektedir. Bu yüzden yavaş yavaş 19. yüzyılda ve hatta 20. yüzyılın başlarında var olan demokrat kurumlar, yani özgür dünyanın -kendi deyişlerince- ve burjuvazinin övüncü olan göstermelik de olsa demokrasi ve bireysel özgürlüklere ilişkin konuların[136], ne yazık ki Avrupa'da ortadan kalktığını görüyoruz. Görüyoruz ki büyük Fransız ihtilalinden sonra gelişen o demokratik kurumlar önder konumundaki mekanizmalar eliyle günden güne tecavüze uğramaktadır. Bu şu yüzdendir ki artık büyük Fransız ihtilalinden sonra özgürlük (elbette ticaret özgürlüğü, benim amacım bireysel özgürlüktür) taraftarı olan klasik burjuvazi, bu konumundan da geriye gitmektedir. Şiddeti, bireysel özgürlüğün ortadan kalkışını, bireye değer vermemeyi, etnik ve millî gururu, milletler arasında düşmanlığı, dünya vatandaşlığı ve dünya insanı duygusunun olumsuzlanmasını, toprak ve kanla övünç duymayı bireyde uyandırıp geliştiren, bu teknokrat-bürokrat kesimidir. Öyle ki General De Gaulle zamanında bile, 14. Louis ve 16. Louis'nin söylediği slogan yeniden gündeme geldi (O slogan tekrar gündeme geldi). Yani Fransız ihtilalinden önceki slogan. Önceleri, bir Fransız'ın,

136 Avrupa'da herkes istediği inanca sahip olmakta, her eylemde bulunmakta, her fikrî edimi gerçekleştirmekte, her faaliyeti yapmakta özgürdür dedikleri özgürlükler. Orada adliye, artık en ince ayrıntısıyla adaleti uygular. Hatta bir kişi gidip devlet aleyhine şikayette bulunursa devleti dize getirebilir! Buna benzer sözler vardı ve bir çok aklı başında insan, hatta biz bile, yıllarca onların insanî değerlerinin, onların iyi ve demokrat olduklarının reklâmını yaptı.

bir Fransız düşünürün ve önderin sloganı, Fransa, dünyaya devrim ihraç edecek, idi -böyle konuşuyordu- fakat sonra son on, on beş yıl boyunca, büyük Fransa ve Fransa'nın ihtişamı sloganının bunun yerini aldığını görüyoruz: Her şey, anayasa bile, Fransa'nın ihtişamına feda edilmiştir. Bu yüzden görüyoruz ki General De Gaulle, parlamento cumhurbaşkanının eğiliminin rağmına bir kanunu onaylaması durumunda cumhurbaşkanının bir emirle parlamentonun kapısına kilit vurabilmesi için referanduma gitmektedir. Ona oy verdiler ve böyle bir hakkı ona verdiler. Buradan, grafiğin faşizme doğru kaymakta olduğu anlaşılmaktadır.

Aynı durum çok yüksek bir üretime ulaşmış bulunan ileri sosyalist ülkelerde de vardır ve görüyoruz ki Ekim devrimi önderleri şu anda var olacakları yerde artık o zamandan bir sima bile yoktur. Ya yok olup gitmişlerdir veya ortadan kaldırmışlardır yahut dışlanmışlardır. Şimdi var olanlar hep teknokratlar ve bürokratlardır. Bankacılar, büyük idarî kurumların yöneticileri, okumuşlar, büyük teknisyenler, büyük iktisatçılar ve benzerleri toplum önderliğini ele almışlardır. Aynı kesim, gerçek ve somut olarak işçiye ve bireysel olarak hâlâ orada var olan küçük burjuvaziye egemendir. Önderliği ele alan, hatta işçi ve proletarya partisinin önderliğini ele alan bu kesimdir. Bu yüzden devrim yapan proletarya kahramanları yerine şimdi teknokratlar ve bürokratlar geçmişlerdir. Görüyoruz ki şu son yıllarda gündeme gelen konular, yani antitez olan kutupla, bilimsel bakımdan kendisiyle uzlaşma imkânı bulunmayan kutupla barış içinde yaşama (bu tabiat düzenin bir parçasıdır, bunu reddetmek diyalektiği reddetmektir, inanç esasını reddetmektir, sınıf esasını reddetmektir, her şeyi reddetmektir) gibi konular, proletarya ideolojisinden konuşsa bile, bu teknokrat-bürokrat kesim konuşmakta olduğu için gündeme gelmektedir. Sonra, bu şiddet eğilimi, bu "kendi derisi altına" yöneliş, işçi sınıfının yönü olan enternasyonalizmden sapmadır. İşçi sınıfı, kan çerçevesinden ve kendi çerçevesinden çıkıp gelişmeye ve evrensel işçi sınıflarıyla somut bir saf oluşturmaya eğilimlidir. Bu yüzden bu sınıf, evrensel bir bakış açısı ka-

zanır. Esasen evrensel görüş sınıfsal görüştür. Yani dünyada aynı sınıfta olanlar tek bir kutba sahiptir. Oysa şimdi bu toplumda milliyetin [esas haline geldiğini] görüyoruz. Yani kendi toplumları genel olarak çeşitli sınıflarla birlikte başka birimler, başka toplumlar ve hatta başka toplumun işçi sınıfı karşısında bağımsız bir birimdir. Yani başka toplum karşısında aslilik kazanan bu toplumdur. Oysa bu bakış tarzı proletaryanın görüşü olamaz. Proletaryanın görüşünde bu toplumda da o toplumda da bütün işçi sınıfı, zıddı olan sınıf karşısında tek bir kutuptadır, bu toplumda olsun, o toplumda olsun fark etmez. Bu millî benliğe dönüş, teknokrat-bürokrat görüşünün üstünlük ve egemenlik kurduğunun, müzmin ölçüde faşizmin -belirttiğim gibi- zaferinin göstergesidir.

Dolayısıyla görüyoruz ki sanayi ve aslında sanayi düzeni, özellikle bireysel mülkiyette bu sınıfı geliştirecek biçimdedir ve geleceğin egemen sınıfı teknokrat-bürokrat sınıfıdır; tabii, şu anda mevcut olan sistemlerde. Bu teknokrat-bürokrat sınıfını önlemek için ve bu bilinç -bu sınıfın bütün devrimleri yok ettiğinin ve sonra gelip her devrimi içten kemirdiğinin bilinci- ile bütün Afrika ve Asya liderleri [çözüm aramaya koyuldular]. Hatta 1960 yılında Cezayir devleti kurulmadan önce Cezayir'de cephede özel bir kongre, bir komisyon ve şûra oluşturuldu (daha savaştaydılar, Cezayir 1961 bağımsızlığa kavuştu). Toplantıların konusu şuydu: Devrim Cezayir'de zafere ulaşıp insanlar dağlardan, cephelerden bakanlıklara, kurumlara ve teşkilatlara gelerek inşa işine başladıklarında bu partizanlar ve mücahitler yönetemezler. Söz konusu olan programlamaysa, teknisyeni olmalı. Makineler söz konusuysa teknisyeni olmalı. Bankalarsa müdürü olmalı. Dairelerse bürokrat insanları olmalı. Dolayısıyla bu dönemde bunlar gelecektir. Bunlar mücahitler arasında yer alan kimseler değildir, Fransa, İngiltere ve Amerika'da, orada burada yüksek öğrenim görüp doktor, mühendis olmuş okumuş kimselerdir. Bunları getirmeli, mevkileri bunlara vermeliyiz. Bunlar bir toplumun liderliğini ele aldıklarında uzlaşmacı oldukları ve devrimci olmadıkları için toplumu

kendine dönük, çıkarcı, ırkçı, sınıf karşıtı, devrim karşıtı, evrensellik karşıtı bir toplum haline getirirler. Hatta faşizme veya batı burjuvaziye doğru gideceklerdir. Ne yapmak gerekir? Öte yandan da yönetim iş başına gelip Fransızlar gittiğinde ve kendimiz yönetecek olduğumuzda meselâ bir işçi veya bir köylü veya bir taksi sürücüsü olup yedi yıldır savaşmakta olan ve büyük bir devrimci şahsiyet haline gelmiş bir mücahidi merkez bankası başkanı veya programlama başkanı olarak atayamayız yahut kültür bakanlığını, bilim bakanlığını veya üniversite rektörlüğünü ona veremeyiz. Bu teknisyenler ve bürokratlar gelmeliler. Fakat öte yandan onlar da böyle bir kaderi dayatacaklardır. Bu yüzden ne yapmalıyız? Meselenin şu şekilde ortaya konduğunu görüyoruz: Geri kalmış ülkelerde bile, devrim başarıya ulaşsa, üstelik gücünün zirvesinde başarıya ulaşsa ve asil bir devrim olsa bile, yine de teknokratlar ve bürokratlar bütün devrimleri saptıracaklardır. Nitekim bugün Afrika'nın kuzeyinde Bin Bella dönemiyle sonraki dönem arasında meydana gelen ayrılığın, devrim ruhu taşıyan dönemle teknokratlarla bürokratların yavaş yavaş bütün mevkileri ele geçirdikleri dönem arasındaki ayrılık olduğunu görüyoruz. Genel liderlik devrimcilerin elinde olsa da onlar teknokratlara teslim olmuşlardır. Bu yüzden gelip şu planı yaptılar: Belirleyici ve liderlik edici, mevkiler her zaman eski devrimcilerin elinde olmalı, onların altında da büyük bir teknokrat ya da büyük bir bürokrat olmalıdır. Yani örneğin programlamanın başkanı eski mücahitlerden biri olmalı, ancak yardımcısı bir mühendis olmalıdır, bir iktisatçı olmalıdır veya örneğin bir hekim, bir doktor olmalıdır. Bu, sanayi döneminde her yeri tehdit eden ve doğuyu batıyı, farklı iktisadî sistemleri olsa bile, ortak ve benzer bir yöne doğru sürükleyen faşizmi önlemek için bir çözüm yoludur. Bunun en az son elli yılda oldukça açık ve izah edilemez bir şekilde görülen bir gerçeklik olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla faşizmden -müzmin ve aşırısından- kastım, teknokrat-bürokrat kesimin, asalak kesimin, temelsiz ve köksüz hâkimiyetidir.

Soruları okuyan: Batı toplumlarındaki mevcut iktisadî ve toplumsal düzen karşısında faşizmin tavrına ilişkin bir soru daha gelmişti. Sanırım bu husus da hocamızın sözleriyle açıklık kazanmıştır.

Şeriati: Evet, evet. Dedim ki faşizm -aşırı hareketlerde- o lümpenleri, o mahrum kesimi ve o ukde sahiplerini kendine çekmek, hatta sol gücü, bilinçsiz sol gücü, hatta belirgin bir sınıfsal yönelişleri bulunmayan mahrumları kendi tarafına çekmek için önce sermayedarlığın muhalifi olarak hareket eder, fakat çalışma türü, sınıf türü ve düşünce türü, sonunda sülüğü olduğu, midesinin asalağı olduğu bedenin, yani sermayedarlığın yanında yer almasını gerektirir.

... General de Gaulle'e ilişkin büyük bir problem var: Biliyoruz ki ikinci dünya savaşı sırasında Fransa Almanya tarafından işgal edilince General de Gaulle, düşman karşısında Fransız milletinin mazharıydı. Peki, şimdi Fransız milleti zafere ulaştı, yani Eisenhower geldi, Fransız milleti zafer ulaştı ve Genaral de Gaulle zafere ulaştı! ("Ben Rüstem'in yiğitliğindeki kimseyim", darbımeseli tam buna uyar[137]). Sonra o zafere ulaşıp Fransa'nın çizgisi belirginleştikten sonra o ikinci kez işbaşına geldiğinde bir ihtilal yoluyla işbaşına geldi (hatırlarsınız). Yani o hâlâ ordunun başı -Almanya'ya karşı mücadelede- ve Fransa'nın, askerlerin ve o Fransız "asarım keserim"lerinin gurur sembolüydü. Derlerdi ki "Sen nehri Paris'ten geçer, Akdeniz Fransa'nın ortasından!" Yani Afrika da bizim parçamızdır! Aslı astarı olmayan böbürlenmeler işte. Artık her şey yok olup gitmiş, bunların "hava civa"ları kalmıştı. Sadece bu Cezayir kalmıştı, gerisi çoktan gitmişti: Çin Hindi'nden "Dien Bien Fu" savaşı ile dışarı attılar. Sonra Tunus gitti, Fas gitti, Çad gitti, hepsi gitti. Sadece bu Cezayir kaldı. Sadece burayla böbürleniyorlardı! Burasının da yavaş yavaş elden gittiğini ve bu demokrat liderlerin, Fransa'daki parti oyunlarının vs.

[137] Temelsiz ve başkaları üzerinden yiğitlik taslamak anlamında bir darbı meseldir. (Çev.)

Cezayir'i elde tutamadığını, bunların iyi savaşamadıklarını görünce dediler ki Cezayir'i kurtaracak ve hep Fransa'nın kılacak tek kişi General de Gaulle'dür. Fransa hükümetine karşı darbe yaptılar ve "Biz De Gaulle'ü istiyoruz" dediler. De Gaulle, askerlerin, yani oradaki askerî faşizmin tezahürlerinin darbesiyle iş başında kaldı. General de Gaulle iş başına gelince, gidişattan Cezayir'in kalıcı olmadığını, on yıl, yirmi yıl, otuz yıl daha masraf -savaş masrafı- edip sonunda kötü bir halde çıkılacağını gördü! Dedi ki şimdiden alışveriş yapalım! Bu yüzden de Gaulle, ister istemez, o türlü faşistler -yani askerler- yerine, barış ve uzlaşma taraftarı olan[138] -onlardan ayrı düşen- Fransa halkını tercih edip Fransa'nın içinde yaşayan halkın -Fransa Fransızlarının- tarafını tutup barış yanlısı oldu. Burada General de Gaulle'ün konumu neydi? İşçi sınıfı onun taraftarı değildi (gerçi General de Gaulle içeriden ziyade dışarıda sevilen kimselerdendi; bu "çifte yüzlü"ler dünyada çoktur), halk tabakası ona tamamen karşıydı ve kendisi halkla aynı cinsten değildi. Büyük sermayedar kesimi ona karşıydı. Çünkü o, Fransa'nın gurur kaynağı, Fransa milliyetçilerinin gurur kaynağı ve Fransa ordusunun gurur kaynağıydı ve sermayedar kesimi ondan korkuyordu. O zaman nasıl bir konumu vardı? Ordu? Yönünü barışa ve Cezayir'i kaybetmeye çevirdikten sonra ordudaki konumunu da kaybetti. General de Gaulle'ün sahip olduğu ve kendisini şiddetle himaye eden altyapının sadece ve sadece içerdeki teknokrat-bürokrat kesimi olduğu tam olarak belirgindir. Bunun için de her şeyi hallettiğini söylediği bir tez ortaya koydu. Bu, o teknokrat-bürokrat tezlerindendir, "kaynar gümüş" tezi: Onu herkesin razı olacağı şekilde sunmaktadır! Sözünü ettiği, "kendi kendine işleme" meselesidir. Kendi kendine işleyen ve yardımlaşmaya dayalı bir sistem. Diyordu ki kendisinin "otomasyon" şeklinde gündeme getirdiği yardımlaşma/kooperatif sistemleri, hem işçi, hem sermayedar, hem üretici, hem de tüketici meselesini halleden, hem solu, hem sağı halleden ve esasen

[138] Çünkü orada iyi yaşayabilmek için iki milyon Fransalının masrafını ödüyorlardı!

bütün meseleleri halleden sistemlerdir! Bu tez, aslında arkasında teknokrat ve bürokratın olduğu bir tezdir ve tamamen bu aracı kesimin sunduğu çözüm yollarının tezahürüdür. Aracı kesim her zaman ara çözüm yolları sunar (ve bu onun eğilimini göstermektedir). Bu akımdan sonra da bu "otomasyon" planını ve "kooperatif" sistemleri projesini ortaya koydu ve dünyada onun adıyla anılır oldu.

Soru: Sayın Hocam, siz Şiîliği Alevî ve Safevî olarak ikiye ayırdınız ve bu alanda Emevî Sünnîliği adıyla bir Sünnîlikten söz ettiniz. Fakat diğeri meçhul. Lütfen diğerini de söyler misiniz?

Cevap: Muhammedî Sünnîlik. Sünnîlik ne demek? Sünnet demek. Nitekim Şiîlik de takipçilik demek. Peki kimin takipçiliği? Sünnîlik, sünnete inanmak demek. Kimin sünnetine? Burada Şiîliğin Safevîsi, Alevîsi var. Orada da Sünnîliğin Emevisi, Muhammedîsi var. Emevî Sünnîliği ile Safevî Şiîliği birbiriyle savaş halindedir. Emevî Sünnîlikten kastım devlet mezhebidir ve her zaman egemen kesimin altyapısıdır. Başındaysa hilafet sistemi, Gazneli, Moğol, Timurlu, İlhanlı vs. sultan ve hükümdarları olup bunların altyapıları, inanç ve ideoloji bakımından dindir. Ehlisünnetin imam, kadı ve ruhanilerinin temizleri, çoğunlukla tasavvufa yöneldiler ve halkı terk ettiler. Necis olanlarsa zalimlerden oldular ve onlar için din, Kur'an, sünnet, rivayet ve hadisi -hepsini- tevil ettiler. Bu tarafta Safevî Şiîliği vardır ve bellidir. Usul ve füruunu söyledim: Safevî Şiîliği, tasavvuf, İran milliyeti ve Sasanî saltanat kurumları ile Şiîlik ve Alevî Şiîlik diye tevil edilen ve aslında sadece sözde örtüşen bir üst örtünün terkibinden oluşur. Nitekim Emevî Sünnîliği de cahili aristokrasi ile keyhüsrev ve kayser yönetiminin ve İslam'dan önce ve sonra her zaman egemen olan kesimin birleşiminden ibarettir. Kendini sahte bir şekilde İslam Peygamberinin sünnetiyle izah eden, bu Sünnîliktir. Bu yüzden, egemen olan Emevî Sünnîliği hilafet sünnetidir. Safevî Şiîliği ise hükümet Şiîliğidir: Bu devlet Şiası, o devlet Sünnîsidir ve birbiriyle savaş halindedir. Muhammed Sünnîliği ile Ali Şiîliği tam olarak eş anlamlı iki kelimedir.

Soru: Sermaye biriktirme İslam'da yasaklanmışsa Müslüman toplum, fabrikalar yapılması ve bir neslin maddî ihtiyaçlarının karşılanması için büyük sermayeler gereken şu zamanda bundan yoksun mu kalmalıdır, böyle değilse nasıl olmalıdır?

Cevap: Burada lafzî bir yanlışlık oldu: Benim Sermayedarlığa muhalefetimle sermayeye muhalefeti karıştırdılar. İslam'da sermaye "hayır"dır, "maruf"tur, "çok ganimet" ve "Allah'ın fazlı"dır. Bunlar sermayenin anlamı olan kelimelerdir. Sermayedarlığın temeli ise Karun-Firavun düzenidir. Bu açık değil mi?

... Mesele, paranın kimin elinde olacağıdır. Paraya karşı olmak şöyle dursun oldukça taraftar olan bir kimseyim! Şu tuhaf bir şey: Bakınız, İslam'da ekmek duanın altyapısıdır: "Ekmek, kulun Allah'a yönelmesine vesile olur!" Bu, "içeriyi yemekten yoksun tutalım" ki guruldasın ve gaybî ses olduğunu zannedelim, şeklinde bizim sahip olduğumuz dinî, irfanî ve tasavvufî görüşün tam tersidir.

Yoksulluk küfürdür ve meadın altyapısı maaştır (bunlar hep rivayettir). Maaşın kimin elinde olduğu önemlidir. Kapitalizm der ki birkaç kişinin elinde olmalıdır. Peki geri kalan ne olacak? Geri kalan, yoksulluk, küfür ve zillete uyum sağlamalıdır. Oysa "nâs, mallarına musallattır", bireyler değil. Nâs, insanlar topluluğudur.

Soru: İdeal, yani pratikte ideal bir sistemde bile insanların konuları incelikli ve sahih olarak irdeleyip teşhis edecek bir görüşe sahip olmadıkları düşünülürse, bu durumda bireylerin servet biriktirmelerinin önlenmesi nasıl bir emir ve çözüm yolu vardır? Çünkü humus ve zekât gibi iktisadî ferâyiz eda edilse bile kişinin zengin olma ve servet birikme imkânı yine de vardır.

Cevap: Şimdiye dek ne yazık ki İslam tarihinde var olan sistem İslamî sistem olmadığı için ideal anlamda İslam toplum sistemine ilişkin doğru ve kesin bir tasavvur ve yargı sahibi -sizin belirttiğiniz gibi- olamayız. Şimdi İslamî çalışma şekli nasıl bir şekildir? Bu yüzden ben tam olarak bir kapitalizmdeki bireysel mülkiyet sistemine göre gidip her türlü yolla para kazanıyorum. Hakkım

var! Geçen yıl yüz tümen param vardı, şimdi yüz bin tümen. Hakkım var! Allah da bereket verdi, böyle oldu!

Çok güzel, kazandım. Şimdi dindar da bir adamım. Mümin ve mukaddes biriyim ve maşallah, maşallah, şer'î ve doğrudur, diye Allah'tan "okey" ve imza almak istiyorum! İki şey yapmak istiyorum: Bazıları vardır, meselâ bir miktar mülkleri, arazileri ve benzeri şeyleri vardır, ama doğru dürüst bir belgeleri yoktur (o zamanlar yoktu, şu sıradan belgelerden vardı). Şimdi mülkiyet bakımından ayağı sağlam değildir. Çokları gitti, doğru dürüst hesap ettirip gördü ki meselâ bir milyon tümen ediyor (şimdi bir buçuk milyon diyelim, önemli değil, kendisi daha fazla aldı!). Gidip maliye bakanlığına vergisini de tam olarak verdi, o da aldı. Maliyeye verdiği bu vergi, onun arazisinin mülkiyet belgesidir ve buna dayanabilir: Beyim, devletin kendisi gelip benden vergi aldı. Öyleyse devlet benim mülkiyetimi resmî olarak tanıdı. O halde örfi ve kanuni bakımdan araziye konulan bu %20, %10 vergi, ana vergi, doğrudan vergi, dolaylı vergi, benim mülkiyetimin kanuni belgesidir! Şer'î işte de aynı şeyi yapabilirim. O da şu ki benim bir miktar param vardır. Altmış yetmiş yıl çalışmışımdır. Allah da lütuf göstermiş, şu anda yedi sekiz on milyon biriktirmişimdir! İyi. Fakat bunun şer'î durumunun nasıl olduğunu iyi bilmiyorum! Yapılacak işlem çok basit: Şer'î vergisini verince bunların şer'î olduğuna dair "okey" almış olursun! Kim gelip incelemesini yapacak? Kendin tabii ki! Malını arıt beyim. Malın arınmış olur! "Malını arıt" demek, şer'î borcunu ver, demektir. Başüstüne efendim, veriyorum. Ne kadar? Örneğin iki yüz bin tümen. İyi, ver! Onun da her zaman yolu var. Öyle yolları vardır ki bin tümenle, iki bin tümenle altını üstüne getirirsin: Verirsin eline, verir eline. Verirsin eline, verir eline. Verirsin eline...! Yüz defa böyle yaptın mı bin tümen olur yüz bin tümen! Geri kalanı benim şer'î malımdır, şer'î maldır.

İslamî iktisat sistemi ise önce üretimi, geliri ve mülkiyeti inceler ve zekâtını alır. İncelendiğinde o zaman "Allah'ın insan için oluşturduğu" mucizevî bereketler ve tesadüfler ortadan kalkar! İslamî

iktisat sisteminde, bu şeylerin olmasını isteseydi Ali'nin herkesten daha çok şansı olurdu. Çünkü Allah öyle yapardı ki Hayber'in tamamı, Medine ve Yenbu'un tamamı onun olurdu. Ne için? Yirmi beş yıl zahmet çekmiş, meselâ bir hektar arazide sadece birkaç hurma yetiştirmiş; ne bir bereket olmuş, ne ağaçları başkalarının ağaçlarından fazla meyve vermiş ve ne de arazisi birden bire otobana rast gelip de kıymetlenmiştir! Bu tesadüflerden hiçbiri olmamıştır. Düzen öyle bir iktisat düzenidir ki bin tümen iki üç yıl zarfında yüz bin tümen olmaz. Bu düzen böyle olmaz. Halkın üretimine dayalı bir mülkiyet düzeni yoktur. Halkın tükettiğini üretmemize ve halkın tüketiminin bir kişinin tekelinde olmasına imkân yok. Böyle bir şey yok, böyle bir düzen yok. Halkın üretimine dayalı değil, tüketime dayalı mülkiyet vardır, bireysel gelire dayalı mülkiyet vardır. Dolayısıyla asla böyle şeyleri meydana getirmez. Şu anda gördüğümüz şey, dine dayalı iktisat sistemiyle bireysel mülkiyete dayalı iktisat sisteminin montajıdır. Yani mülkiyet, bireysel mülkiyet olarak kapitalizmdir; ama verdiği vergi dinî vergidir. Bu yüzden sonradan bir aydın baktığında pay ve zekât vermek yoluyla da büyük sermayelerin meydana geldiğini, dolayısıyla istismarın meydana geldiğini ve bireylerin kitlenin tüketimine tasallutunun meydana geldiğini görür. Doğrudur da. Meydana gelir. Fakat bu zekâtın tek başına sermaye birikimini önlemekte yeterli olmayışı yüzünden değil, bilakis iktisadî düzenin sermaye birikmesini meydana getiren İslam dışı bir düzen olması yüzündendir. Zekâtının malı değildir, mülkiyetinin malıdır. Bu yüzden şer'î olmayan mülkiyetten alınan şer'î zekattır mal. Sonra böyle doğru bir eleştiri insanın aklına geliyor.

Soru: Lütfen şu iki konu hakkında açıklama yapınız: 1- Üçüncü dünyanın 20. yüzyılda özellikle ikinci dünya savaşından sonra sosyalist mücadelelerdeki tecrübeleri 2- Sosyalizmin temeli bir tür ilahi dünyagörüşü ise bu, sosyalizmi çürüten bir durum mudur ve bu yüzden sosyalizmin fikrî altyapısı gevşer mi?

Cevap: Benim gündeme getirdiğim iki konu olduğunu arz edeyim: Biri şu ki 19. yüzyıl tarih felsefesine göre taşıdığımız öngörülerin (bilimsel tarih felsefesine göre) makûs olduğunu söyledim. Şu anlamda ki dünyada küçük ve bilinçli proleter sınıfa ve endüstriyel işçi sınıfına sahip olan endüstriyel kapitalizmle temayüz etmiş ülkelerde işçi sınıfı oldukça güçlü bir sınıftır, birçok hakları da elde etmiştir ve çok güçlüdür.[139] Görüyoruz ki 19. yüzyılda işçi hareketi şiddetinin zirvesinde ve patlamanın eşiğindeydi. Oysa 20. yüzyılda işçi sınıfı -Batı'da bu gücü elde eden işçi sınıfı- bir burjuva bakış açısına, tam olarak bir burjuva hayatına ve burjuva tüketimine sahiptir. Aydıncılık oynasa da kalbi bu düzene razıdır. Çünkü bu işçi bilir ki Fransa sömürüsü oldukça Cezayir şarabını[140] Wichy suyundan daha ucuza alabilecektir: Su -normal temiz su- Cezayir'den gelen şaraptan pahalıdır. Dünyanın en pahalı yeri olan Paris'te domatesi, patatesi kilosu otuz kuruşa, iki riyale üç riyale alır. Bunca "bereket" getiren sömürüdür! "Allah'ın bereketi"ni getiren sömürüdür! Bu yüzden kalben razıdır.

Fakat tam tersine, sermayedarlığın olduğu gelişmiş ülkelerde gerçekleşmesi öngörüldüğü, fakat birinde bile gerçekleşmediği halde üçüncü dünya ülkelerinde bireysel mülkiyetin reddine, sermayeyi millîleştirmeye, kamusal sermayeye ve sosyalizme yönelişin

[139] Öyle ki Fransa'da bir sınıfın işçileri, Fransa'yı felç edebilirler ve esasen hükümeti değiştirirler. Bir gün sadece elektrikçilerin -elektrik işçilerinin- greve gittiklerini gördüm. Bir hafta devam etselerdi iş bitmişti. Aslında devam etme imkânı yoktu. Hiç kimse işine gidemedi. Çünkü tramvaylar elektrikliydi, trenler elektrikliydi. Bütün bunlar durmuştu. İnsanlar, dairelerine gitmek için beş kilometre, yedi kilometre, on kilometre yaya gidemezlerdi. İmkânı yoktu. Bunlar durmuştu. Bütün ışıklar sönmüştü. Bütün trafik ışıkları sönmüştü. Trafik sıkışmıştı. Şehirde hareket imkânı yoktu. Sakallar hep uzun, karınlar hep aç. Çünkü hepsi elektriğe bakıyor. Örneğin mutfak tamamen elektriklidir. Burası gibi değil ki örneğin kuyudan su çeksin, odunla sac kursun, grev yapan sendikaya ihtiyacı olmasın. Orada böyle bir dokuya sahip bir sistem var. Toplum tıpkı bir makine gibi. Bir köşesini bozarsak makine çalışmaz olur.

[140] Kasette Fransız şarabı diye geçiyor. Fakat doğrusunun Cezayir şarabı olduğu görünüyor. (Derleyen)

gerçekleştiğini görüyoruz (çok tuhaf). [Bu yönelişin gerçekleştiği ülkelerin] hepsi de henüz endüstriyel kapitalizm ve proletarya sınıfına sahip olma aşamasına ulaşmamış ülkelerdir: Afrika'da, Asya'da, uzak doğuda ve sosyalist devrimin olduğu bütün yerlerde bu, işçi eliyle olmamıştır. Çünkü oralarda işçi sınıfı henüz gelişmemiştir. Batıdaki güçlü endüstriyel kapitalizm düzeninde, işçi sınıfının güçlü olduğu halde sosyalist devrimden haber olmadığını görüyoruz. Amerika'da bu işin her yerden daha şiddetli olduğunu görüyoruz. Oysa orada işçiyle sermayedarı birbirinden ayıramıyoruz! Çünkü işçinin nasıl yaşadığı bellidir. Sebebi de oradaki üretim ya da tüketim (örneğin üretim ya da tüketimin artmış olması) değildir. Sebebi, halkın malının dünyada bedavadan yenmesidir. Orada işçi-işveren meselesi -Marks'ın dediği şekilde- söz konusu değildir. Hırsızlar ve hırların başı meselesi söz konusudur. Bunun diyalektik bir ilişkisi yoktur ki. Birlikte yerler! Diyalektik nedir? Bu yüzden işçi sınıfıyla kapitalizm arasında kendine özgü diyalektik gelişmeyle birlikte meydana gelmesi gereken patlamanın daha feodalite veya feodalite ötesi aşamada bulunan geri kalmış ülkelerde meydana geldiğini görüyoruz. Bu hareketlere daha çok çiftçi sınıfı katılmıştır. Oysa o öngörüde çiftçi sınıfının muhafazakâr, geri ve durağan bir sınıf veya toplumsal-sınıfsal görüş bakımından çok zayıf bir sınıf, hatta toprağa bağlı olup proletere oranla kaybedecek bir şeyi olan bir sınıf olarak her zaman aşağılandığını görüyoruz. Çiftçinin tarım araç gereci vardır, toprağı ve toprağa bağlılığı vardır, yersiz yurtsuz değildir. Oysa bunların tamamı tersinedir, yani sosyalizmi hep 19. yüzyılda asla beklemediğimiz ülkelerde görüyoruz. Sosyalizmden ve işçi hareketlerinden uzaklaşmayı ise, bu tahlil tarzına göre bu hareketlerin başlamasını beklediğimiz yerlerde görüyoruz. [Oysa] o çıkarsamalara göre mesele tamamen tersidir. Yani işçi devrimlerinden hiçbiri işçi ve proleterin olduğu ülkelerde meydana gelmemiş, hep ilkel aşamalarda, toprak ağalığının, çiftçiliğin ve feodalite dönemi ötesi ağa-ırgat aşamasında bulunan ülkelerde meydana gelmiştir. Afrika, Asya ve Latin Amerika'da,

batı ve kuzey Avrupa'da ve Amerika'da görmemiz gereken şeyi görüyoruz.

Soru: Sanki siz konuşmalarınızda Ferhat Abbas'ın bir kitabından söz ettiniz. Adını lütfen tekrarlar mısınız?

Cevap: La Nuit Coloniale.

...[141] Dedim ki Cezayir'de sömürü karşıtı özgürlük ve devrim mücadelesi, Seyyid Cemâleddin'in fikir arkadaşı ve takipçisi Muhammed Abduh Kuzey Afrika'ya gidip orada mescitleri dönüştürünce başladı. Mescitlerde iki şey dışında her şey konuşulabilirdi: [Biri Kur'an], biri halkın hayatı. Çünkü dünyanın sözünü etmektir ve mescitte dünyadan söz etmemek gerek, başka yerlerde, dünyadan konuşma hakkı bulunan yerlerde söz etmek gerek! Şu rivayetin nereden geldiğini bilmiyorum: "Mescitte dünyadan söz edilmemelidir!" Elbette dünyadan maksat kişisel ve bireysel konularsa çok iyi, hem de doğrudur. Belki de bu anlamdaydı. Fakat maksat halkın hayatıysa, o zaman mescitten başka bir yerde dünyanın sözünü etmemek gerekir ve halkın hayatına ve dünyasına ilişkin mescit dışında konuşulan, karara bağlanan her şey sahtedir. Orası halkın evidir, Allah'ın evidir. Orada konuşulmalıdır. Nerede konuşulsun?

Bu yüzden "Kur'an'ı mescide getirmek" meselesi yeni bir işti. Umarım biz de bir gün başlarız da bütün küfürlerin, suçlamaların ve karalamaların hedefi oluruz. Bu işi yapalım, korkmayalım - Kur'an'ı mescide getirelim. Bugün ne mutlu ki dindarlar arasında meydana gelen bu hareket ve bilincin çok ümit verici olduğunu ve doğal olarak bu meseleyi geliştirdiğini görüyoruz. Şu anda işittiğimiz kadarıyla Tahran'ın belki on, on beş mescidi faal bir merkez haline gelmiş bulunuyor.

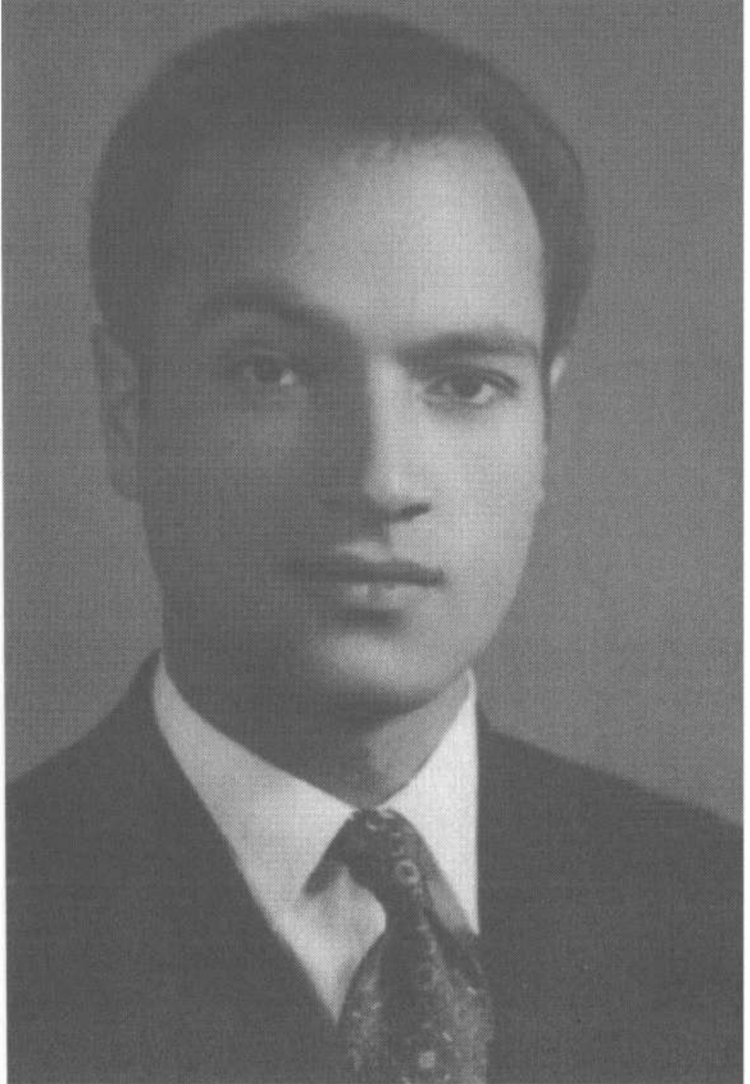
Mescidi metruk hale getirdiler. Çünkü yanına iki şey koydular: Biri hankâh, biri tekke. Hankâh havas için, tekke avam için! Mes-

[141] Burada kasetin bir bölümü silinmiştir. Fakat anlaşıldığına göre Şeriati bir soruya cevap vermeye başlıyor. (Derleyen)

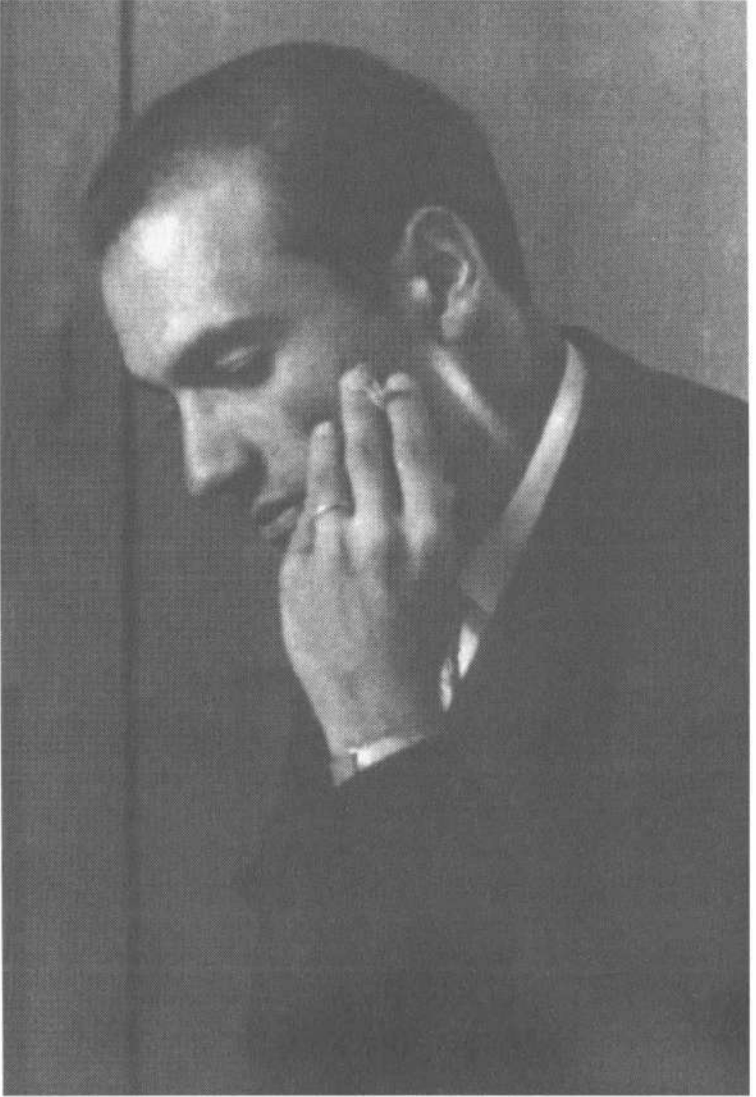
cit ne? Mescit, Allah için görkemli bir saray olup kullanımı yoktur! Kullanımı olduğunu gören biz, gelip gereğini yapalım. Gereği, mescitleri faal merkezler haline getirmemizdir. Biz Müslümanlar, biz İranlılar, mescitleri faal merkezler haline getirelim. Şu çok tuhaf bir şey: Her mahallede bir kalp mevcut olup bu kalbi çalışmaz hale getirdiler. Her mahallin her sınıftan, her kesimden ve her düşünceden insanının özgürce bir araya gelip konuştuğu, fikir alışverişinde bulunduğu, tanıştığı, anlaşıp kaynaştığı, bir şeyler öğrendiği, bir program yaptığı -toplu bir program, fikrî program, duygusal program- bir yerdi mescit. İnsanların kültürleri, tarihleri, itikadî konuları, hayatla ilgili sorunları ve mahallelerinin sorunları orada ele alınıp irdelenir. Doğal olarak, yalansız ve özel temsilciler oraya gelip halkın yerine konuşmadan, özel bir grup oraya gelip kapıyı kapatıp "komisyon var" demeden, böyle şeyler olmadan, doğal ve rahat bir şekilde istediğin her zaman gel orada otur! Bu ilginç bir gelenektir. Görüyorsunuz, kilise böyle değildir. Bu sadece mescide ait bir durumdur. Kesinlikle hiç kimsesi yoktur, kapısı, bekçisi, ... yönetimi, bürosu yoktur.[142]

[142] Ne yazık ki 24. derse ve sonundaki soru ve cevaplara ilişkin uzun araştırmalardan sonra elimize geçen tek tam kasette de bu bölümden sonrası kaydedilmemiştir. (Derleyen)

RESİMLER

Ali Şeriati, Meşhed 1955

Ali Şeriati üniversite günlerinde (Meşhed Üniversitesi, 1958)

Ali Şeriati Avrupa'dan döndükten sonra hapiste. (1963)

Ali Şeriati, Hüseyniye-i İrşad, 1970

Tanıma ve anlama meselesi, bilme meselesinden ayrı bir şeydir. Tanıma ve bilme arasındaki ayrımı bilmeyen biri, ne bir şeyi tanıyabilir, ne de bir şeyi bilebilir, isterse tanınmış bir bilgin, büyük bir allame olsun. Bir kitap ya da bir ekol ile ilgili olarak pek çok şey bilen, ama ne o kişiyi, ne o ekolü, ne de o eseri tanıyan bir sürü insan vardır. İslam âlimlerinden kimileri, İslam'ı tanımaktadırlar. Kimileri ise İslam âlimidirler ama İslam'ı tanımıyor olabilirler. Bunun tersine kimileriyse İslam'ı tanımakla birlikte İslam âlimleri arasında yer almazlar. İslam, ne kültür, ne de ilimdir, İslam bir inanç ekolüdür. İslambilim de tahsil edilmesi gereken bir kültür ve bilimler dizgesi değildir. Elbette İslam ilimleri ve İslam kültürü, oldukça değerli ve zengin olup İslam uygarlığının övünç kaynağıdır. Ama İslambilim, İslam ideolojisi anlamındadır, İslam ilimleri anlamında değil.

ISBN 978-605-9652-59-9

www.fcr.com.tr